

स्वामी रामदासજ

ભાગ ૧-૨

લેખક :

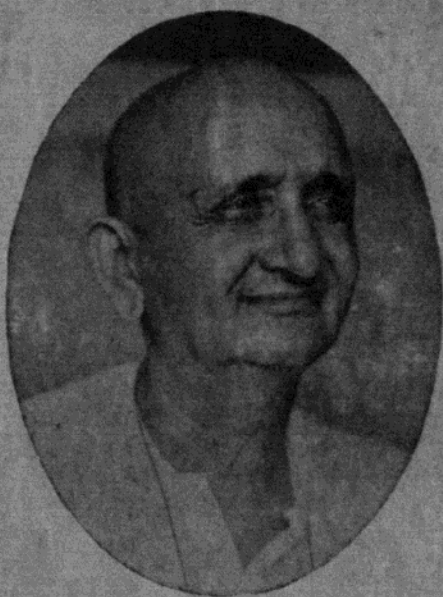
મગનલાલ લા. રાયચુરા
એડિટર.

કિંમત : રૂ. ૪-૦-૦

स्वामी रामदासજી

भाग १-२

: लेखक :

भगनलाल ला. रायचुरा

अंडवोडें.

किंमत : ३१. ४-०-०

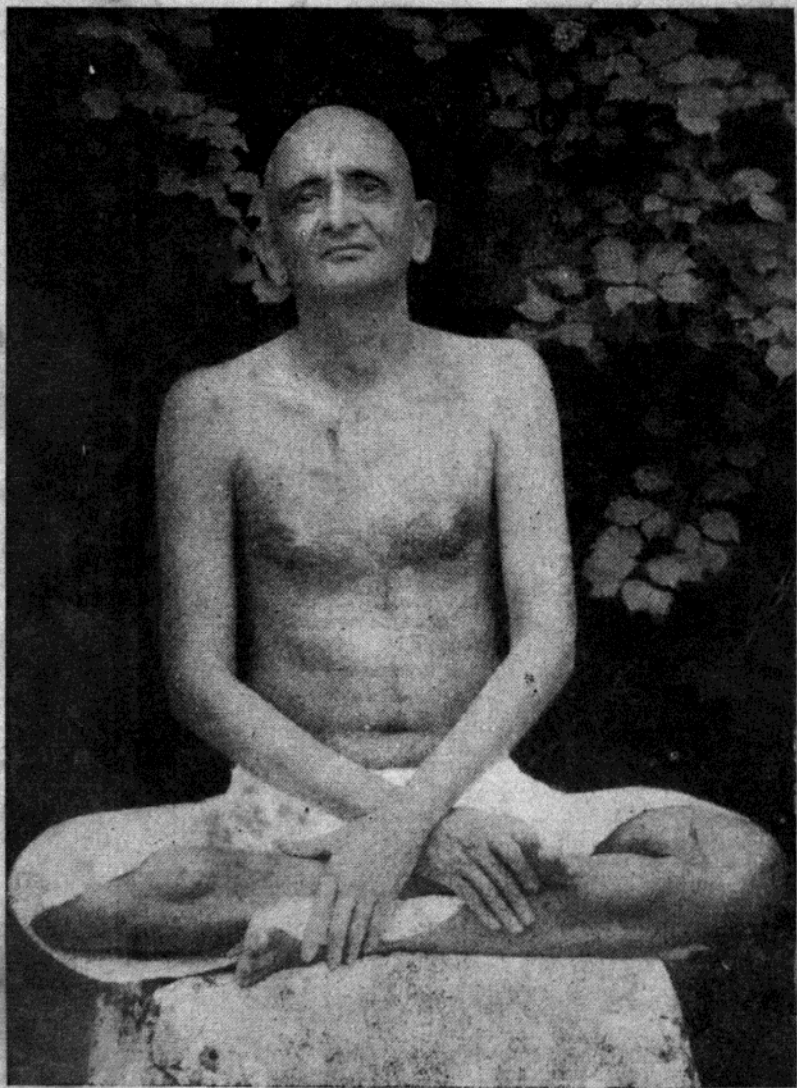
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગત્રગતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૭૩૨૮- કિમત ૪૦-૦

ગ્રંથનામ રવાખી રામદાસજી-૧૮

વર્ગીક ૧૨.૭ ૨ રંગદો

स्वाभी श्री रामदासजी

સ્વામી શ્રી રામદાસજી

આધારભૂત સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર

અને

તેમના પરિભ્રમણ દરમિયાનના પત્રો.

(ઉપદેશામૃત સાથે.)

ભાગ ૧-૨

: લેખક :

મગનલાલ લા. રાયચુરા ઍવોકેટ.

શિવકુંજ : કૃષ્ણનગર-ભાવનગર

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાનાં કશ્ચિન્માં વેત્તિ તત્ત્વતઃ ॥

હજારો મનુષ્યોમાંથી કોઈક જ મને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે; અને
આવા પ્રયત્ન કરનારાઓમાં કોઈક જ મને ખરા સ્વરૂપમાં
ઓળખી શકે છે.

(Among thousands of men scarce one striveth
for perfection; of the successful strivers
scarce one knoweth Me in essence.)

માતાજી કૃષ્ણબાઈ

પહેલા ભાગની
કિંમત : રૂ. ૨-૮-૦
બીજા ભાગની
કિંમત : રૂ. ૧-૮-૦
બંને ભાગ ભેગા
કિંમત રૂ. ૪-૦-૦

સં. ૨૦૦૪ : સને ૧૯૪૮
આવૃત્તિ પહેલી. પ્રત. ૫૦૦
સં. ૨૦૦૫ : સને ૧૯૪૯
અસંખ્ય સુધારા વધારા સાથેની
આવૃત્તિ બીજી : પ્રત ૧૦૦૦
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૭૩૬૯

પ્રકાશક :
રમણલાલ પી. સોની
મોડાસા (અમદાવાદ થઈને)
૨૨૨૭૮૨૧૧૧

ANANDASHRAM

Anandashram P. O.

Via : Kanhangad.

(S. I. Railway.)

આ નં હા શ્રી મ

રા મ ન ગ ર : ક ન્હ ન ગ ઠ.

(એસ. આઇ. રેલ્વે.)

[પૂ. સ્વામીજીની અથવા તેો લેખકની લેખિત પરવાનગીથી
આ પુસ્તક છાપી જાવી શકાશે.]

મુદ્રક: મણિલાલ જગનલાલ શાહ નવપ્રભાત પ્રિ. પ્રેસ, ઘીકાંટારોડ, અમદાવાદ

અર્પણપત્રિકા

Offered as love-offering at the
holy feet of beloved Papa
by his humble child
Maganlal

પ્રેમમૂર્તિ પૂજ્ય પપાના પવિત્ર ચરણકમલમાં
તેના નમ્ર બાલક મગનલાલ
તરફથી પ્રેમની ભેટ તરીકે
અર્પણ

લેખકનું બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન

માત્ર બાર માસ જેટલા સમયમાં પૂઠ સ્વામીજીના જીવનચરિત્ર અને પત્રોની પહેલી આવૃત્તિ ખલાસ થઇ ગઇ છે, અને આજે, પૂઠ સ્વામીજી ગૂજરાતના પ્રવાસે પધાર્યા છે તે પ્રસંગે, ઠેરઠેરથી તે પુસ્તકની ઘણી માગણીઓ આવી રહી છે. ભક્તોની આ ઇચ્છાને પૂરી કરવા આ બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં મને આનંદ થાય છે.

આ આવૃત્તિમાં ઘણું નવું લખાણ ઊમેર્યું છે, તેથી કરીને પુસ્તકનું કદ ઘણું વધી ગયું છે. એટલે પુસ્તકને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે. બંને ભાગની કિંમત ચાર રૂપિયા રાખવામાં આવી છે, પરંતુ પૂઠ સ્વામીજી આજે આપણી વચ્ચે બિરાજમાન છે એ પુણ્ય પ્રસંગે બંને ભાગની કિંમત માત્ર ત્રણ રૂપિયા લેવા નિર્ણય કર્યો છે જેથી આવા જીવનમુક્ત સંતનું જીવન અનેક સજ્જનો વાંચી શકે અને તેમાંથી પ્રેરણા લઇ શકે.

અમદાવાદ, ૧-૮-૧૯૪૯

મગનલાલ લા. રાયચુરા.

લેખકના બે બોલ

શ્રી રામને ચરણે પોતાનું જીવન સમર્પી, હનુમાનની માફક રામનામને જ પોતાના જીવનના આધાર ગણી, સારા નરસા દરેક કાર્યમાં રામનો જ શુભ સંકેત સમજી, હંશ્વરની શોધમાં ધરબાર ત્યજી, હંશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી, અત્યારે, હિંદુ, મુસ્લિમ, ક્રિશ્ચિયન, પારસી, જૈન દરેકને સમભાવથી જોતા અને પ્રાણીમાત્રમાં રામનું જ દર્શન કરતા, લોકકલ્યાણ માટે જ નિઃકામ કર્મયોગનું અનુષ્ઠાન આચરતા સ્વામી રામદાસ વિષે કંઈપણ લખવાને હું અધિકારી નથી, છતાં તેમની સાથેના સહવાસ અને પ્રવાસ દરમિયાન જે કંઈ જોવા જાણવાનું મળ્યું તે યથાશક્તિ યથામતિ લખવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે.

હું કાંઈ લેખક નથી એટલે જે કંઈ લખાયું છે તે હૃદયમાં થયેલ સ્વામીજીની સ્ફુરણ અને પ્રેરણાથી લખાયું છે અને તેના બધા યશ પૂજ્ય સ્વામીજીને જ છે.

હું તથા ભાઈ કાન્તિલાલ સને ૧૯૨૩ માં પ્રથમ સ્વામીજીના સંસર્ગમાં આવ્યા. ત્યારથી આજસુધી તેમના પરિચયમાં છીએ. સ્વામીજીના પરિભ્રમણ કાળમાં તેઓના ગુજરાત કાઠિયાવાડના પ્રવાસમાં હું તેમની સાથે હતો. આશ્રમની સ્થાપના પછી સને ૧૯૩૬ માં સ્વામીજી ગુજરાત કાઠિયાવાડના પ્રવાસે આવ્યા ત્યારે પણ હું તેમની સાથે હતો.

આ ચરિત્રમાં કાંઈ પાસેથી સાંભળેલી વાતો લેવામાં આવી નથી, પરંતુ મેં નજરે જોયેલી અને અનુભવેલી અને કાંઈ કાંઈ મારા બાલમિત્ર શ્રી. કાન્તિલાલ મ. ઉપાધ્યાયે જોયેલી અને અનુભવેલી બિનાઓનો જ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ બિનાઓને કશો પણ ઓપ ચડાવવામાં આવેલ નથી કે અતિ-શયોકિત કરવામાં આવેલ નથી. જે કંઈ લખવામાં આવેલ છે તે જે રીતે જોયેલ અને સમજેલ તે રીતે સંયમપૂર્વક લખવામાં આવેલ છે. ભુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને કંઈપણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો નથી. આને હું એક બનેલી ઘટનાઓનો દસ્તાવેજ માનું છું અને ઘટનાઓની દસ્તાવેજ કિંમત કાંઈપણ રીતે ઘટાડવા માગતો નથી. નાની વિગતો મહત્ત્વની હોવા છતાં પુસ્તકનું દળ વધી ન જાય તે માટે છોડી દેવામાં આવેલ છે અને જે કંઈ ઘટનાઓ રજૂ કરવામાં આવી છે તે પણ તે જ હેતુથી ટૂંકામાં ટૂંકી રીતે મૂકવામાં આવેલ છે. હું સ્વામીજી સાથે અને સ્વામીજી મારી સાથે મુખ્યત્વે હિંદીમાં જ વાતચીત કરતા એટલે સ્વામીજીના તે વખતે બોલેલા શબ્દો જ વાચક આગળ મૂકવા તેઓશ્રીના શબ્દપ્રયોગો કાઉન્સમાં હિન્દીમાં આપ્યા છે. યોગ્ય સ્થળેએ સ્વામીજીના આવેલા પત્રોનો અનુવાદ આપ્યો છે પરંતુ અંગ્રેજી જાણનાર મૂળ લખાણના વાચનથી વંચિત ન રહે તે ખાતર કાઉન્સમાં અંગ્રેજી પત્રો જેમના તેમ આપવામાં આવ્યા છે.

સને ૧૯૨૩ થી ૧૯૩૦ સુધીનો શ્વામીજીનો પરિભ્રમણનો કાળ હતો. સને ૧૯૩૧ માં આનંદાશ્રમની સ્થાપના થઇ અને લોકકલ્યાણની પુણ્યપ્રવૃત્તિઓનો ધીમે ધીમે વિકાસ શરૂ થયો. દરિદ્રનારાયણોની અનેકવિધ સેવા એ આશ્રમનું મુખ્ય ધ્યેય બન્યું.

શ્વામીજીનો આ સ્વર્ગ સમો આશ્રમ દક્ષિણ કાનડા જિલ્લામાં આવેલ એસ. આઇ. રેલ્વેના કનહનગઢ સ્ટેશન પાસે રામનગરમાં આનંદાશ્રમ નામે પ્રસિદ્ધ છે. જે જે લોકોએ નાના સાથે નાના અને મોટા સાથે મોટા, એવા શ્વામીજી સાથે પરિચય કેળવ્યો છે અથવા શ્વામીજીએ લખેલ “In Quest of God” (જેનું “ધર્મશ્રીની શોધમાં” નામે ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ થયેલ છે) “In the Vision of God” “At the Feet of God” વગેરે સાહિત્ય વાંચ્યું છે અથવા તેમની પ્રેરણાથી ચાલતું ધાર્મિક અને તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્ણ માસિક “વિઝન” (Vision) વેચ્યું છે, તેમને જરૂર ખાતરી થઇ ગઈ હશે કે શ્વામીજીએ પોતાનું સમગ્ર જીવન “દરિદ્ર-નારાયણો” અને પીડાતી જનતાના ઉદ્ધાર માટે અર્પણ કરી દીધું છે. પોતાના જીવનનો આ ઉદ્દેશ પાર પડે તે સારૂ ઈ. સ. ૧૯૩૧ માં શ્વામીજીએ આનંદાશ્રમની સ્થાપના કરી કે જે પવિત્ર ધામને શ્વામીજીનું ભક્તમંડલ અને મિત્રો તથા પ્રશંસકો તેમ જ તમામ કોટીના માણસો, હિંદ બહારના કે હિન્દુસ્થાનના, ચાહે છે અને પૂજ્યભાવથી જુએ છે. આનંદાશ્રમની સ્થાપના પછી તેનું કાર્ય-ક્ષેત્ર ધીમે ધીમે બહુ જ વિસ્તૃત થતું ગયું. પીડિત અને આર્તજન-સમૂહનાં દુઃખો દૂર કરવાં, ભૂખ્યાંને અન્ન અને નગ્નને વસ્ત્ર આપવાં, આશ્રય અને ધરણાર વગરનાઓને ઝૂંપડાં બાંધી આપવા, વ્યાધિ-ઓથી પીડાતા લોકોને ઔષધોપચારથી સાજા કરવા—આવી અનેક-વિધ પુણ્યપ્રવૃત્તિઓ આનંદાશ્રમમાં ચાલે છે. આનંદાશ્રમના સંપ-ર્કથી ઘણાય ભક્ત અને જીસાસુ તથા મુમુક્ષુ લોકોને ધર્મશ્રી

ઝાંખી થઈ છે અને આશ્રમના સંપર્કમાં આવ્યા ન હોત તો તેઓનું જીવન કદાચ નિરાશામાં જ પસાર થયું હોય એવા લોકોનો આશ્રમના સાધુચરિત મહાત્મા શ્રી સ્વામી રામદાસજી સાથે સંપર્ક થતાં જ જીવનપલટો થયો છે અને ઈશ્વરી આનંદ તેમનાં હૃદયમાં વિલસી રહ્યો છે.

સ્વામીજીના ગ્રંથોમાં રહેલો આધ્યાત્મિક ઉપદેશ વાંચનારના મનમાં સાન્ત્વન અને હૃદયમાં શાંતિ રેડે છે. “વિઝન” (Vision) માસિક, પ્રેમ અને સેવાનો મંત્ર સુણાવે છે, જેનાથી આત્મશુદ્ધિ અને શરણાગતિનો માર્ગ સરલ બની જાય છે.

આનંદાશ્રમની વિશિષ્ટતાઓ ઘણી છે. પરંતુ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી “શ્રી કૃષ્ણ વિદ્યાલય” અને “શ્રી કૃષ્ણ ઉદ્યોગશાળા” છે. આ શાળામાં સો ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ (છોકરા છોકરીઓ) છે અને તેમાંનો મોટો ભાગ પછાત કોમોના અને ગરીબનાં બાળકોનો છે. આ વિદ્યાર્થીઓને મફત કેળવણી, બે વખત મફત ભોજન, મફત કપડાં, મફત પુસ્તકો અને લેખનસામગ્રી અપાય છે. આ શાળામાં અપાતી કેળવણીમાં ઉપયોગી ઉદ્યોગો જેવા કે વણાટ, કાંતણ, દોરકાં બનાવવાં, ટોપલીઓ બનાવવી, સાંઢી ગૂંથવી, બટન, દાંતિયા, ચંપલ વગેરે બનાવવાં, માટીકામ વગેરે હોય છે. તદ્દુપરાંત શાળાનું આધ્યાત્મિક ધ્યેય તો છે જ. મનુષ્યકૃત ભેદભાવોને દૂર કરી વિશ્વપ્રેમ અને માનવસેવાનું શિક્ષણ ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને અપાય છે.

આશ્રમમાં એક મફત ઔષધાલય ચાલે છે કે જ્યાં ગરીબ, રોગી, દુઃખી મનુષ્યો આવે છે અને સ્વાસ્થ્ય મેળવે છે. જ્યાં વૈદકીય સગવડો મળવી મુશ્કેલ અથવા બહુ જ ખર્ચાળ હોય એવા સ્થળમાં આ ઔષધાલય એક કલ્પતરુ સમાન બની રહ્યું છે.

આશ્રમમાં એક ગૌશાળા પણ છે. તેમાં ઘણી ગાયો અને વાછરડાંઓ પાળવામાં અને ઉછેરવામાં આવે છે; જો કે ગોપાલન

માટેની આત્માની વ્યવસ્થા બહુ જ મર્યાદિત છે, પરંતુ તે મોટા પાયા ઉપર મુકવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

અંતમાં વિશ્વપ્રેમ, લોકસેવા અને પ્રભુભક્તિના આદર્શના પ્રચાર માટે આત્મ તરફથી બહાર પાડવામાં આવેલ સાહિત્યનું આ નીચે સુચિપત્ર આપી તે તરફ જનતાનું લક્ષ્ય ખેંચી વિરમું છું.

English.

1. In Quest of God (5th Edition)
2. At the Feet of God (3rd Edition)
3. Krishnabahi (2nd Edition)
4. Gita-Sandesh (3rd Edition)
(The Message of the Gita)
5. The Sayings of Ramdas (3rd Edition)
6. The Divine life (Vol. I) (3rd Edition)
7. In the Vision of God (2nd Edition)
8. Poems
9. Letters of Swami Ramdas (Vol. I)
10. Glimpses of Divine Vision
11. Letters of Swami Ramdas (Vol. II)
12. Passage to Divinity (By Chandrashekar)
13. Guide to Aspirants (By Devotees)

ગુજરાતી

૧. ઇશ્વરની શોધમાં (૨ જી આવૃત્તિ)
૨. માતાજી કૃપાઆદ
૩. ઇશ્વરના સાન્નિધ્યમાં

શિવકુંજ, કૃષ્ણનગર-ભાવનગર,

ચૈત્ર શુદ્ધ પુનમ. સં. ૨૦૦૩

તા. ૫-૪-૧૯૪૭

મગનલાલ લા. રાયચુરા

અહીં રામનું નામ છે !

અલોકિક છે આ ભારતભૂમિ !

આજે જગતમાં જડવાદનો વાયરો વાઢ રહ્યો છે. વંદોગિયાના મારામાં વૃક્ષો ઉથલી પડે તેમ, લગ્નલલા માનવીની શ્રદ્ધાના પાયા આજે ખળભળી રહ્યા છે. ઇશ્વરને આસન ઉપરથી ઉઠાડી, આજે, વિજ્ઞાન એ આસન ઉપર પોતાનો દોર જમાવવા માગે છે : એને માટે એ રોજ નવાં નવાં શર પોતાના ભાથામાંથી કાઢે છે. પણ વિજ્ઞાન આજલગીમાં શોધેલાં—અને હવે પછી એ જે શોધશે તે—અધાંયે શર ભારતવર્ષના સંતોના તેજ સામે ધડીકમાં પાછાં પડી જાય છે. આ ગ્રંથમાં એવા એક સંતનું ચરિત્ર છે, અને સાથે સંતવાણી પણ છે.

અત્યારે આ સંત ગૂજરાતના પાટનગર અમદાવાદમાં પિરાજે છે. ગૂજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનાં દૂર દૂરનાં ગામોમાંથી ભાવિક ભક્ત-જનાં સંતનાં દર્શનાર્થે અને આશીર્વાદાર્થે આવે છે. કેવળ કુતૂહલથી આવેલો કોઇ જીવાન, સંતનાં દર્શન કરી, કુતૂહલ ભૂલી શ્રદ્ધાનું સેવન કરતો થવા માંડે છે, અને એક વાર દર્શન કરી પાછા વળી જવાની વૃત્તિવાળો વ્યવસાયરત જિજ્ઞાસુ, એક દિવસને બદલે સાત દિવસ રોકાઇ જાય છે. જે મસ્તક કદી કોઇને નમ્યું નથી, તે આ સંતનાં ચરણમાં આપોઆપ ઝૂકી પડે છે; જે જીલ સાધુ સંતોને મક્ક-તના માલમલીદા ખાઈ પડી રહેનારા નિરુપયોગી ખાવાઓ કહી નિંદતાં કદી થાકી નથી, તે આજે આ સંતનાં દર્શન કરી, કેવળ એના મૂક સાન્નિધ્યની અસરથી, રોજનો નિંદા-ઉઘોગ ભૂલી, સ્વયં મૂક બની જાય છે.

ત્રણેક વર્ષ પહેલાં જ્યારે મેં સ્વામીજી ત્રિપે સાંભળ્યું ત્યારે પહેલા જ માનસિક પરિચયે મને તેમનું આકર્ષણ થયું. પછી તો જેમ જેમ તેમની ગ્રંથસ્થિત વાણી વાંચતો ગયો, તેમ તેમ મુગ્ધ-

ભાવ વધતો ગયો. આવા સંતોના સંપર્ક થાય તો મહદ્ભાગ્ય, એમ સમજી મેં તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કર્યો. પત્ર તો લખ્યો, પણ મનમાં ડર હતો કે જવાબ નહિ મળે. પરંતુ થોડા જ વખતમાં જવાબ આવ્યો. વાંચી હું અત્યાનંદમાં ડૂબી ગયો કે અહોહો ! રામદાસ મને ‘વહાણા રામ’ કહીને સંબોધે છે, ને હું જાણું તેમનો કેટલાંયે વર્ષોનો પરિચિત હોઈ તેમ અંતરંગ ભાવે મારી સાથે વાતચીત કરે છે !

પછી મેં એમને ગૂજરાતમાં પધારવા વિનંતિ કરી. જવાબ મળ્યો કે ‘રામદાસ હમણાં આશ્રમ છોડે એવી રામજીની ઇચ્છા નથી.’ પછી બીજા પત્ર આવ્યો : ‘હરેક બાબતમાં ઇશ્વરને અધીન રહો. ભય ન રાખો ! ચિંતા ન રાખો ! ગુરુઓનો એ ગુરુ છે; એના ખોળામાં મારું મૂકો, અને તમારી અંદર જ સંપૂર્ણ શાન્તિ અને મુક્તિનો અનુભવ કરો ! તમને અને સૌને રામદાસના પ્રેમાશીર્વાદ !’

તે પછી તો મેં કંઈ કંઈ બાલિશ પ્રશ્નો ફેંક્યે રાખ્યા, અને તે તમામના મને જવાબ મળ્યા. મારું મન હર્ષ અને સુખગર્વથી પ્રકુલિત બની ઊઠ્યું.

ઉપનિષદો અને ભાગવતની કથાઓ લોકોમાં શૈલીમાં લખ્યા પછી મેં એવી રીતે રામાયણની કથાઓ લખી, અને ‘રામાયણ કથામંગલ’ નામે તે પ્રસિદ્ધ કરી. એ પુસ્તક મેં ૫૦ સ્વામીજીને અર્પણ કરેલું છે. એ પુસ્તક માટે મેં સ્વામીજી પાસે બે શબ્દોની માગણી કરી, જવાબમાં તેમણે લખ્યું કે ‘રામદાસ તમારા એ ગ્રંથને સફળતા ધૃષ્ટિ છે. તમે જનસમાજ માટે સારું કામ કરી રહ્યા છો, એટલે મહાન ધર્મગ્રંથ રામાયણનું ભક્તિરહસ્ય તમે સમજી શકશો. તમારી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ સફળ થાઓ !’

તે પછી મારે સાગરકાંઠાના ગરીબ અજ્ઞાન લોકોમાં ભ્રમવાનું

થયું. એમનાં દુઃખ દર્દોથી હું માહીતગાર થતો ગયો. એવામાં એમાસું આવ્યું. આવ્યું ને ગયું, પણ વરસાદ વરસ્યો નહિ, ને પાક થયો નહિ. જીલ્લાના આદિવાસી પ્રદેશમાં દુઃકાળની સ્થિતિ પ્રવર્તી રહી. જીલ્લા કોન્ગ્રેસ અને ગ્રામવિકાસમંડળના મંત્રી તરીકેની જવાબદારી, સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિના બોગે, માથે લેવાનો વખત આવ્યો. મેં સ્વામીજીની આજ્ઞા માગી અને તેમણે મને પ્રેમાશીર્વાદ સાથે લખ્યું કે ‘તમે જે કરો છો તે પ્રભુનું કાર્ય છે. પ્રભુનું કાર્ય સમજી તે કરો !’

અચાનક જાણવા મળ્યું કે સ્વામીજી ગૂજરાતમાં પધારે છે ! તરત જ મેં સ્વામીજીને મુંબઈ તાર કરી મોડાસા પધારવા પ્રાર્થના કરી. તેનો ઉત્સાહપ્રેરક જવાબ પણ મળ્યો. મોડાસા અને આસપાસમાં ગામોમાં સ્વામીજીના આગમનનો સંદેશો ફરી વળ્યો, ને એ તૈયારીઓના સમાચાર લઈ હું અમદાવાદ આવ્યો. અમદાવાદના વિમાનઘર પર સ્વામીજીના સત્કારાર્થે જવા નીકળ્યો, ત્યારે ગૂજરાતના પ્રખર સમાજસેવક શ્રી. રવિશંકર મહારાજનો મને સમાગમ થયો. મેં મહારાજને સ્વામીજીના આગમનની વાત કરી, ને એકવાર સ્વામીજીને મળવા આગ્રહ કર્યો. બીજાં રોકાણો રદ કરી મહારાજ મારી સાથે જ વિમાનઘર પર આવ્યા, એટલું જ નહિ, ત્યાંથી સ્વામીજીના મુકામે આવ્યા, ને સ્વામીજીની સાથે આશ્રમની પ્રવૃત્તિઓ તથા ભાવના વિષે તેમણે લંબાણથી વાતચીત પણ કરી ! મોટાંનાં મન કેવાં મોટાં હોય છે ! આનંદસ્વરૂપ સ્વામીજીની વાણીમાંથી આનંદના ઓધ છૂટતા હતા, અને મહારાજ મૂક ભાવે તે પીતા હતા ! કેવું પ્રેરક દૃશ્ય !

તે જ દિવસે સૌના વિખરાયા પછી સ્વામીજીએ મને બેલાવીને કહ્યું કે ‘મોડાસા જવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. માત્ર તારીખ નક્કી કરવી બાકી છે.’ બીજે દિવસે ફરી મને બેલાવીને કહ્યું :

‘સવારે અહીંથી નીકળી સાંજે પાછા આવીશું. મોઝાસામાં ચાર કલાક મગશે. ’ મેં પ્રવાસની તકલિફની વાત કરી ત્યારે કહે : ‘ રામદાસને વળ તકલિફ શું ? ’

પણ તારીખ નક્કી થાય તે પહેલાં સ્વામીજીથી તબિયત લથડી —આશ્રમ છોડ્યો ત્યારથી એ લથડેલી તો હતી જ, પણ મુ’આઝમાં થોડો વખત દબાઈ રહેલો તાવ ફરી દેખાયો. સ્વામીજી તો તાવની પરવા કરતા નથી. તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘ આ થોડો (શરીર) હવે થાકી ગયો છે. રામદાસ એને કેવળ આખખા મારી મારીને ચલાવે છે ! ’ આ કારણે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમનો મોઝાસાનો કાર્યક્રમ પડતો મુકાયો. પણ સ્વામીજીનું હૃદય એટલું કામળ અને પ્રેમભર્યું છે કે કાર્યક્રમ પડતો મુકાયોની વાત નીકળતાં કહે : ‘ હું જાણું છું, મોઝાસામાં ઘણા રામને રામદાસ પર પ્રેમ છે, અને રામદાસને ઘણા રામ પર પ્રેમ છે. પણ રામદાસ પ્રવાસ ખેડવા નિરૂપાય છે. ’ તાવમાં પણ એમનું એ જ ભુવનમોહન હાસ્ય ! એ હાસ્ય અને એ વિનોદને જો કાઠની પણ સાથે સરખાવી શકાય તો ગાંધીજીનાં હાસ્ય અને વિનોદ સાથે !

કેવું પ્રેરક છે સ્વામીજીના સાન્નિધ્યનું વાતાવરણ ! સ્વામીજી રામની સાથે એકરૂપ બની ગયા છે. રામની વિશ્વવ્યાપી ચેતના તેમના દ્વારા પ્રગટ થઈ રહી છે. એ ચેતના કેવી રીતે પ્રગટ થઈ રહી છે, ને કામ કરી રહી છે તેનું રહસ્ય, તેમની સાથે એકરૂપતા સાધીએ તો જ સમજાય. તેમનું સાન્નિધ્ય આ એકરૂપતા સાધવામાં મદદ કરે છે. તે વખતે દેહભાન ભૂલી જવાય છે, અને સમયનું ભાન પણ ચાલી જાય છે. નમ્રભાવે મારું દૃષ્ટાન્ત આપું. સત્તર વર્ષથી મને પગના સાંધા દુખે છે, હું પલાંડી વાળી એકાસને અડધો કલાક પણ બેસી શકતો નથી, પરંતુ સ્વામીજીના સાન્નિધ્યમાં મને કદી એ સાંધાનું દર્દ જણાયું નથી !

અતિ પ્રેરક છે સ્વામીજીનું જીવન અને એમની વાણી ! ભાઈ મગનલાલે મગનલાલમાંથી મગનલાલને કાઢી નાખીને, રામની

વિશ્વિઆપી ચેતનામાં મન હુઆડીને, પૂજ્ય સ્વામીજીનું આ ચરિત્ર-
આવેખન કર્યું છે. તે જેટલું સરળ અને નિખાલસ છે, તેટલું જ
મધુર અને મનનીય છે. રામ-બાગના સુગંધથી એ મધમધે છે.
દાઝેલાંને માટે એમાં શાન્તિ છે, તરછોડાયેલાંને માટે એમાં આશ્રય
છે, શોધનારને માટે એમાં સુખ છે. કારણકે એમાં સર્વ ઔષધિ-
ઓતી ઔષધિ, બધાં ઓસડોનું ઓસડ, બધા આશ્રયોનો આશ્રય,
અને બધાં સુખોનું સુખ રામનું નામ છે.

હું તો અલ્પ જીવ છું. રામનું નામ મને ગમે છે, પણ શા
માટે ગમે છે, અથવા ગમતું જોઈએ તેની સ્વામીજીના આત્માનુભવો
વાંચ્યા પછી જ મને ખબર પડી. સ્વામીજીની વાણીએ, શરણુ-
ભાવનાનું રહસ્ય પ્રકટ કરી, નિર્બળમાં બળ પૂર્યું છે. ને ડગમગતા
પગોને સ્થિર કર્યા છે. સ્વામીજીના ગ્રંથો ‘ઈશ્વરની શોધમાં’ અને
‘ઈશ્વરના સાન્નિધ્યમાં’, શ્રી દ્વિતીયકુમાર રાય કહે છે તેમ, જગ-
તભરમાં, આધ્યાત્મિક અનુભવોના સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રમાણુગ્રંથો છે. પૂજ્ય
સ્વામીજીના એ એ મહાન ગ્રંથોમાં એક પાત્ર તરીકે દેખા દેતા
ભાઈ મગનલાલ સ્વામીજીના અંતરંગ શિષ્ય છે, સ્વામીજીની શતધારે
વરસતી કૃપાનું પાત્ર છે. અંગે અંગે તેઓ સ્વામીજીનો પ્રસાદ પામ્યા
છે. એ પ્રસાદ, એ કૃપા, તેમણે આ ગ્રંથમાં આપણી આગળ ધર્યાં છે.
આપણે શૂન્યમાં છીએ, અહીં અન્ન છે, આપણે તરસ્યાં છીએ,
અહીં જળ છે, આપણે થાક્યાં છીએ, અહીં ઘર છે. આપણે દરિદ્ર
છીએ, અહીં ધન છે. આપણે વ્યાધિગ્રસ્ત છીએ, અહીં અમૃત
છે. ચાલો, ખાઈએ, પીએ, ને મસ્ત બની આનંદ માણીએ !

અહીં સુખનો પ્રવારો છે, કારણકે અહીં રામનું નામ છે.
ભીંજઓ ! રે ભીંજઓ !

અહીં આનંદનો ઓવારો છે, કારણકે અહીં રામનું નામ છે.
ઝીલો ! રે ઝીલો !

અમદાવાદ }
તા. ૧-૮-૧૯૪૯

રમણલાલ પી. સોની.

અનુક્રમણિકા

પાનું

૧ બીજી આવૃત્તિનું નિવેદન.....	૪
૨ લેખકના બે બોલ.....	૪
૩ અહીં રામનું નામ છે !.....	૯
૪ પ્રેમમૂર્તિ (કવિતા).....	૧૬
૫ પ્રકરણ પહેલું—પ્રથમ મિલન.....	૧૭
(૧) ગોદડ બાવાનો અખાડો. (૨) સોમનાથ મહાદેવનાં દર્શન.	
(૩) મુચ્ચુકુંદની શુક્રામાં. (૪) દેનાર પણ રામ, લેનાર પણ રામ. (૫) દ્વારકાં તરફ.	
૬ પ્રકરણ બીજું—પૂર્વ જીવન.....	૫૭
૭ પ્રકરણ ત્રીજું—સંન્યાસ.....	૭૦
૮ પ્રકરણ ચોથું—પરિભ્રમણ અને પત્રો.....	૭૨
(૧) ફરી પાછા મેંગલોર. (૨) કાસરગોડ—આકરી કસોટી.	
(૩) પત્રો.	
૯ પ્રકરણ પાંચમું—દ્વિતીય મિલન.....	૧૪૨
(૧) આંખાવાડિયું. (૨) વ્યાસ બાપા. (૩) લીંબડી.	
(૪) વઢવાણ. (૫) ધ્રાંગધ્રા. (૬) સાચો જ્ઞાની.	
૧૦ પ્રકરણ છઠ્ઠું—દ્વિતીય પરિભ્રમણ દરમિયાનના પત્રો.....	૧૮૫
૧૧ પ્રકરણ સાતમું—તૃતીય મિલન.....	૧૯૭
(૧) આણ. (૨) વઢવાણ. (૩) લીંબડી.	
૧૨ પ્રકરણ આઠમું—તૃતીય પરિભ્રમણ દરમિયાનના પત્રો.....	૨૧૦
૧૩ પ્રકરણ નવમું—દર્શન.....	૨૪૪
(૧) ઇશુનું દર્શન. (૨) શ્રીનગર—શંકરાચાર્ય પહાડ—જ્યોતિ દર્શન.	

- ૧૪ પ્રકરણ દશમું—ચતુર્થ મિલન.....૨૫૭
 (૧) લીંબડી (૨) બિના (૩) ખુદાબદાબાઈ—સંત સમાગમનો
 પ્રતાપ (૪) મુંબઈ
- ૧૫ પ્રકરણ ૧૧ મું... ...પત્રો. ૨૬૯
- ૧૬ પ્રકરણ ૧૨ મું... ...કાસરગોડ આશ્રમ. ૨૭૭
 (૧) મનુષ્યપૂજા એ ખરી દેવપૂજા છે. (૨) કૃષ્ણાબાઈ—
 પ્રથમ પરિચય.
- ૧૭ પ્રકરણ ૧૩ મું... ...પંચમ મિલન. ૨૮૧
 (૧) વઢવાણ. (૨) લીંબડી. (૩) બિના—ગંગાદાસ અને
 ગળાતું દદા. (૪) હરિજનમંડળી. (૫) રામ બધું બલારને
 માટે જ કરે છે. (૬) હિન્દુ મુસલિમ હુલ્લડ.
- ૧૮ પ્રકરણ ૧૪ મું... ...પત્રો. ૨૯૬
 (૧) સાચો સાથ રામજીનો. (૨) સંતોની એકરૂપતા.
- ૧૯ પ્રકરણ ૧૫ મું... ...માતાજી કૃષ્ણાબાઈ. ૩૩૩
- ૨૦ પ્રકરણ ૧૬ મું... ...રામનગર—આનંદાશ્રમ. ૩૩૭
- ૨૧ પ્રકરણ ૧૭ મું... ...ફરી પ્રવાસ. ૩૪૧
 (૧) વઢવાણમાં આગમનની જાણ. (૨) વઢવાણ. (૩)
 લીંબડી—સાકરવાળી મા. (૪) ધંધુકા-લક્ષ્મીદાસ અને
 ગુરુકૃપા. (૫) મુંબઈ.
- ૨૨ પ્રકરણ ૧૮ મું... ...પૂર્ણાહુતિ. ૩૬૬
 (૧) પ્રતિકુળ સંયોગો—તેમાંથી મુક્તિ. (૨) ‘મુક્ત કરોતિ
 વાચાલમ્.’ (૩) શરણાગતિ—સ્વામીજીનો સરળ સિદ્ધાન્ત.
- ૨૩ સહચરનો ઉપસંહાર... ૩૮૩
- ૨૪ ત્રણ સ્વપ્ન... ૩૯૮
- ૨૫ ઉપદેશામૃત... (૧) ઉક્તિઓ. (૨) સાધકોએ પાળવાના ૪૦૪
 નિયમો. (૩) પ્રશ્નોત્તરો. (૪) પ્રભુ સાથેની પ્રશ્નોત્તરી.
- ૨૬ પરિશિષ્ટ... ...મહાત્મા ગાંધી. ૪૩૧

“ પ્રેમમૂર્તિ ”

(રાગ—બીમપલાસ. તાલ—ઢાદરો.)

પ્રેમમૂર્તિ રામદાસ, મેરે દિલમે આ રહા,
 પ્યારે પ્યારે શબ્દ તેરે, મન મેરા લુલા રહા—પ્રેમમૂર્તિ.
 રામનામ મંત્રસે જો, અન્યકો તરા રહા,
 પ્રેમસરમેં સ્વયં સ્નાન, કર રહા કરા રહા—પ્રેમમૂર્તિ.
 આધિ, વ્યાધિ, કામ, ક્રોધ, મોહકો જલા દિયા,
 ભેદભાવ છોડકે, સખ આત્મવત્ બના લિયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 આત્મ એક રૂપ અનેક, જગતકો સિખા દિયા,
 સર્વ શક્તિમાન આત્મ, હૃદયમે દિખા દિયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 રામનામ દિવ્ય મંત્ર—કા, દિવાના હો ગયા,
 ખાન, પાન, લાન બૂલ, ધૂન મસ્ત હો ગયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 રટત રટત રામ રામ, રામરૂપ હો ગયા,
 મનુષ્ય દેહ ધરકે તુમને, સફલ જન્મ કર લિયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 પ્રેમમૂર્તિ, ત્યાગમૂર્તિ, નિજસ્વરૂપમસ્ત મૂર્તિ,
 સત્યમૂર્તિ, જ્ઞાનમૂર્તિ, સબહી આપ બન ગયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 વંદન હો ખાર ખાર, શરણમેં રખો દયાલ,
 ધન્ય ધન્ય રામદાસ, જીવનમુક્ત હો ગયા—પ્રેમમૂર્તિ.
 ગુરુ ખિના ન હોત જ્ઞાન, સદ્ગુરુ પરબ્રહ્મ જાન,
 કાન્તિ ! જન્મ સફલ માન, સ્વામી રામ મિલ ગયા—પ્રેમમૂર્તિ.

કાન્તિલાલ મ. ઉપાધ્યાય

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ !

સ્વામી રામદાસજી

પ્રકરણ ૧ હું

પ્રથમ મિલન.

(૧) ગોદડ બાવાનો અખાડો.

જૂનાગઢ બહાઉદીન કોલેજમાં બે મિત્રો કોલેજના બીજા વર્ષના વર્ગમાં અભ્યાસ કરતા. તે બન્ને જૂનાગઢના જ વતની હતા. આ બે મિત્રો—મગનલાલ અને કાન્તિલાલ—ને દરરોજ સાંજના નિયમિત શહેર બહાર ખુલ્લી હવામાં એકાદ કલાક ફરવા જવાની ટેવ હતી. પાછા વળતાં રસ્તામાં આવતા ભૂતનાથ અથવા તો વૈજનાથના મંદિરમાં ભોળાનાથ મહાદેવનાં દર્શન કર્યા પછી જ તેઓ ઘેર પાછા આવતા. એ રીતે નિત્યના ક્રમ પ્રમાણે એક દહાડો સાંજે તેઓ ફરવા નીકળ્યા. કાળવા દરવાજે આવેલ કાશીગિરિજી મહારાજના અખાડામાં વૈજનાથ મહાદેવનાં પ્રથમ દર્શન કરી પછી જ ફરવા જવાની આજે મગનલાલને સ્વાભાવિક પ્રેરણા થઈ આવી કેમકે જીવન પર અદ્ભુત પરિવર્તન કરનાર એક મહાન

સંતનો મેળાપ તેમના ભાગ્યમાં સરળયેલો હતો. આ અખાડામાં ગિરનારની યાત્રાએ આવનાર દેશ પન્દેશના સાધુસંતો ખે ચાર દિવસનો મુકામ કરતા. એ વેળા ત્યાં નામની અંગ્રેજી ભાષા જાણનાર એક યુવાન સાધુ આવીને ઊતરેલ હતા. તેઓ દર્શન આવતા આ ખે મિત્રો જોડે અંગ્રેજીમાં થોડી વાતચીત કરતા અને તેમની ભાંગીતૂટી અશુદ્ધ અંગ્રેજી ભાષા સાંભળી આ મિત્રો આનંદ પામતા. એ સાધુને અખાડામાં સૌ “ઇંગ્લિશ બાવા” ને નામે ઓળખતા.

આજે આ મિત્રોને આવેલા જોઇ “ઇંગ્લિશ બાવા” એ કહ્યું: “એક બીજા ‘ઇંગ્લિશ બાવા’ આવ્યા છે. જાંચી ડાટીના સાર્વિક, સંસ્કારી બક્ત છે. દર્શન કરવા લાયક છે.” (“એક દૂસરા ‘ઇંગ્લિશ બાવા’ આવ્યા હૈ. બહુત સાર્વિક, સંસ્કારી બક્તાત્મા હૈ. દર્શન કરને યોગ્ય હૈ.”) મગનલાલે પૂછ્યું, “ક્યાં છે ?” તે સાધુએ પોતાની આંગળી વડે બતાવતાં કહ્યું, “જુઓ, સામે બદામના વૃક્ષની નીચે બેભા છે.” (“દેખિયે, સામેને બે બાદામકા વૃક્ષ હૈ ઉસકે નીચે ખડા હૈ.”)

મિત્રો કુતૂહલ વૃત્તિથી તે સ્થળે ગયા. નવા આવેલા સાધુ મહારાજ બદામના ઝાડ તળે જાણે તે વૃક્ષનાં પાંદડાં ગણુતા હોય તેમ જાંચી દષ્ટિ સ્થાપી મનમાં કંઈક ગણુગણુતા ગાંડાની જેમ બેભા હતા. મિત્રોએ પાસે જઈ “નમો નારાયણુ” કહી નમસ્કાર કર્યા. મહારાજે હસી સામે તે જ શબ્દોનો પડઘો પાડી નમસ્કાર કર્યા અને ફરી જાંચે દષ્ટિ કરી ગણુગણુટ ચાલુ રાખ્યો. મગનલાલે હિંદીમાં પૂછ્યું, “મહારાજ, અમારી સાથે ફરવા પધારશો ?”

મહારાજે ઉત્તર આપ્યો, “નહિ રામજી, આજ રાત્રે જૂનાગઢ છોડવાનો રામજીનો હુકમ છે.” (“નહિ રામજી, આજ રાતકો

યહાંસે ચલે જાનેકા રામજીકા હુકમ હૈ.”) એટલું કહી તેઓ શાન્ત રહ્યા. એટલે ફરી મગનલાલે વિનંતિ કરી, “ મહારાજ, ગાડી તો રાત્રે મોડેથી ઊપડે છે. હજી તો પાંચ છ કલાકની વાર છે. થોડીવાર સાથે ફરવા પધારો તો કૃપા થશે.” ઉત્તરમાં તેમણે કહ્યું, “ ભલે, જેવી રામજીની ઇચ્છા.” (“અચ્છા, જૈસી રામજીકી ઇચ્છા.”)

આ મિત્રો મહારાજને સાથે તેડી બહાર ફરવા નીકળ્યા. રસ્તામાં મગનલાલે અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું: “ સ્વામીજી, આપ અંગ્રેજી જાણો છો ? ” (Swamiji, do you know English ?) મહારાજે અંગ્રેજીમાં જ ઉત્તર આપ્યો, “ રામદાસ થોડું જાણે છે.” (“ Ramdas knows somewhat.”)

ગામ બહાર નજીક જ કાળવાના નહેરામાં એક આંખાના વૃક્ષ નીચે શિલા ઉપર મહારાજને ખેસાડી આ બન્ને મિત્રો સામે બેઠા. મગનલાલે કંઈક વચનામૃત સંભળાવવા વિનંતિ કરી. મહારાજે અતિ મધુર સરળ અંગ્રેજી ભાષામાં મનુષ્યમાં રહેલા દશ દુર્ગુણો અને આત્મોન્નતિ અર્થે તેને કેમ દૂર કરવા તે ઉપર કહેવાનું શરૂ કર્યું. ભગવાન બુદ્ધના ચરિત્રમાં આ દશ ચરિત્ર ૧૫ દુર્ગુણો વર્ણવ્યા છે. એનાં નામ છે:—(૧) હિંસા, (૨) ચોરી, (૩) અપવિત્રતા, (૪) અસત્ય, (૫) નિંદા, (૬) ખોટા સોગન, (૭) ગપ્પાં, (૮) લોભ-ઈર્ષ્યા, (૯) તિરસ્કાર અને (૧૦) નાસ્તિકતા. આ દશ દુર્ગુણોના ત્યાગ પર મહારાજે સુંદર મનન કરવા જેવો ઉપદેશ આપ્યો. સાદી પણ મધુર અંગ્રેજી ભાષામાં તેમણે જે અશ્વલિત પ્રવાહ કલાકિક વહાવ્યો તે સાંભળી આ મિત્રો મંત્રમુગ્ધ બન્યા. સ્વામીજીના જ શબ્દોમાં સૂત્ર રૂપે તે ઉપદેશ આ નીચે આપ્યો છે:—

(૧) કાઈની હિંસા કરો નહિ, પરંતુ જીવ માત્ર પ્રત્યે આત્મ-ભાવથી જુઓ.

- (૨) કાઠની વસ્તુ ચોરવાથી અગર હાનિપ્રી લેવાથી દૂર રહો, એટલું જ નહિ, પરંતુ દરેકને તેવી મહેનતના ફળના ભોક્તા થવામાં મદદ કરો.
- (૩) અપવિત્ર જીવનથી હમેશાં દૂર રહો અને પવિત્ર જીવન ગાળવા પ્રવૃત્ત થાઓ.
- (૪) જીકું ન બોલતાં હમેશાં સત્યવાદી બનો. નિર્ભયતાથી પ્રેમ-પૂર્વક સત્ય વચન બોલો.
- (૫) દુષિત વાતો ઉપજાવી કાઢો નહિ કે તેનું પુનરુચ્ચારણ કરો નહિ. તમારા માનવબુદ્ધિઓની ખોડખાપણ કાઢી ખરાબ બાબતો તરફ ન જોતાં તેમનામાં રહેલ સારા ગુણો જુઓ કે જેથી તમે સહૃદયપણે તેમના દુઃખનોની સામે તેનો બચાવ કરી શકો.
- (૬) ખોટા સોગંદ ખાઓ નહિ, પણ અદ્યથી અને સ્વમાનથી બોલો.
- (૭) ગર્ખાં મારવામાં સમય ગુમાવો નહિ, પણ જરૂર પૂરતું જ બોલો અગર તો શાન્ત રહો.
- (૮) કાઠની વસ્તુ અયોગ્ય રીતે મેળવવાની લાલચ કરો નહિ, અગર તો કાઠની ઇર્ષ્યા કરો નહિ. પણ બીજાની ઉન્નતિમાં હમેશાં રાજી રહો.
- (૯) દ્રેષને તમારા હૃદયમાંથી દૂર કરો અને કાઠના પ્રત્યે તિરસ્કાર ફળવો નહિ—તમારા દુઃખનો પ્રત્યે પણ નહિ—પરંતુ સધળા પ્રાણીઓને નિષ્પક્ષ અને સંપૂર્ણ પ્રેમથી ચાહો.
- (૧૦) સત્યના રાહ ચાલો અને ઇશ્વરના અસ્તિત્વ વિષેની શંકા એટલે કે નાસ્તિકપણાનો ત્યાગ કરો.

- (1) Kill not, but have regard for life.
- (2) Steal not, neither rob, but help everybody to be master of the fruits of his labour.
- (3) Abstain from impurity and lead a life of chastity.
- (4) Lie not, but be truthful. Speak the truth fearlessly and with a loving heart.
- (5) Invent not evil reports nor repeat them. Carp not but look for the good sides of your fellow-beings, so that you may with sincerity defend them against their enemies.
- (6) Swear not, but speak with propriety and dignity.
- (7) Waste not your time in gossips, but speak to the purpose or keep silence.
- (8) Covet not, nor envy but rejoice at the good fortune of others.
- (9) Cleanse your heart of malice and cherish no hatred — not even against your enemies — but embrace all living beings with impartial and unlimited kindness.
- (10) Follow truth and give up scepticism or doubt about God.]

આમ એકાદ કલાક તેમનું વચનામૃત પીધા પછી મગનલાલે મહારાજને વિનયપૂર્વક એક દિવસ રોકાઈ જઈ બીજે દિવસે પોતાને ઘેર બિલા લેવા પધારવા આગ્રહપૂર્વક પ્રાર્થના કરી અને સ્વામીજીએ તેમનો નિર્દોષ પ્રેમપૂર્ણ આગ્રહ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો. ત્રણે જણુ અખાડે પાછા આવ્યા. મગનલાલે ફરીથી બિલાનું યાદ આપ્યું. સ્વામીજીએ કહ્યું, “ કાલે સવારે અહીં આવજો. રામદાસ ભોજન માટે જરૂર તમારે ત્યાં આવશે. ” (“ રામજી, કલ સવેરે ઈધર આના. રામદાસ ભોજન કે લિયે જરૂર આયગા. ”) સ્વામીજીને મગનલાલે પૂછ્યું, “ આપ ભોજનમાં શું લેશો ? ” સ્વામીજીએ ઉત્તરમાં કહ્યું, “ મીઠું મરચું અને મસાલા વગરનું સાદું ભોજન રામદાસને આપજો. ” (“ બીના નમક મિચ્ઠકા સાદા ભોજન રામદાસકો દેના. ”) આ જવાબ સાંભળી મગનલાલને આશ્ચર્ય થયું કેમકે મસાલાના જ સ્વાદને માનનારા તેમને, મીઠા મરચા વગરનું ભોજન કઈ રીતે ગળા નીચે જતરે તે સમજી શકાયું નહિ. ઘેર જઈને પણ માતાને કહેલ કે, “ સ્વામીજીએ તો તદ્દન મીઠું, મરચું અને મસાલા વગરનું ભોજન ખનાવવા કહેલ છે, પરંતુ તમે તો થોડું થોડું બધું નાખજો. સાવ મોળું હશે તો સ્વામીજી ભૂખ્યા રહેશે. ”

અખાડા આગળથી મિત્રો પોતપોતાને ઘેર જવા છૂટા પડ્યા. મગનલાલ પોતાને ઘેર આવ્યા. મગનલાલની બાજુમાં કાશીરામભાઈ નામે એક સંસ્કારી વૃદ્ધ પ્રાણી રહેતા હતા. ફળીમાં બીજાં પણ બે ત્રણ સંસ્કારી કુટુંબનો વાસ હતો. દરરોજ રાત્રે પુરૂષો વાળુ પછી એકઠા મળી વાર્તાવિતોદ—ચર્ચા કરતા. કાશીરામભાઈને મગનલાલ પ્રત્યે મમતા બંધાયેલી. તેથી મગનલાલ તેમની પાસે દરરોજ થોડો સમય ખેસી વાતો અથવા કોઈ ઉપયોગી બાબત પર ચર્ચા અથવા કોઈ ધાર્મિક ગ્રંથનું વાંચન કરતા. મમતા એટલી હદ સુધી બંધાઈ

ગયેલ કે મગનલાલને નિત્યક્રમ પ્રમાણે રાત્રે આવતાં કોઈ કારણ-સર મોડું થયું હોય તો ડોસા બહાર ઓટા ઉપર આવી, મગનલાલના ઘરમાં ડોકિયું કરી, મગનલાલ બહારથી આવી ગયેલ છે કે કેમ તે ઉપરા ઉપરી દશ દશ મિનિટને અંતરે ‘આવી ગયા છે’ એવા સમાચાર મળતાં સુધી પૂછ્યા કરતા અને ‘આવી ગયા છે અને હમણાં તમારી પાસે આવે છે’ એક સાંભળ્યા પછી જ શાન્ત બેસતા.

કાશીરામભાઈને લગભગ મગનલાલના જેટલી જ ઉંમરનાં બે સંતાનો હતાં. એક પુત્રી અને એક પુત્ર. પુત્ર ચૌદ પંદર વર્ષની ઉંમરનો થઈ ગુજરી ગયેલ અને પુત્રી સાસરે ગયા પછી બે સંતાનની માતા થઈ ગુજરી ગયેલ. ડોસા યાની અને ભક્ત તો હતા જ, તેમાં આ કારમા ધાએ તેમનો સંસારમાં રહ્યો સહ્યો રસ પણ ખેંચી લીધો એટલે પેટ માટેની પ્રવૃત્તિ સિવાયનો બાકીનો સમય તેઓ પાઠપૂજા અને વાંચનમાં જ ગાળતા. પુત્રના મરણ પછી તેમની મમતા મગનલાલ ઉપર બંધાયેલ અને તે તેમણે જૂનાગઢ છોડ્યું ત્યાં સુધી કાગમ રહેલ.

આજે ઘરમાં જતા અગાઉ જ મગનલાલ કાશીરામભાઈને મળ્યા અને તેમને આ સાધુ મહારાજના મિલનની તથા તેમના, મનુષ્યના દશ દુર્ગુણો અને તેમાંથી છૂટવાના ઉપાય પર આપેલ ઉપદેશના સારની વાત કરી અંતમાં કહ્યું કે, “મહારાજને આવતી કાલે બિક્ષા માટે આમંત્રણ આપ્યું છે. સવારે હું તેમને તેડી લાવીશ.” આ સાંભળી આ વૃદ્ધ સન્નનને આનંદ થયો. તેમણે સૂચન કર્યું કે, “સવારે વહેલા નવેક વાગે તેમને તેડવા જાજો અને સીધા મારે ત્યાં જ લાવજો.”

આ સાધુચરિત સ્વામીજી પ્રત્યે મગનલાલના અંતઃકરણમાં સ્વાભાવિક જ ભારે આકર્ષણ, આદરમાન અને ભક્તિ ઉદ્ભવેલ.

ઘેર આવી માતાપિતાને એક સાધુ મહારાજ ખીજે દિવસે બિજા માટે આવવાના છે એ વાત કરી, જમીને સૌ સૂતા.

ખીજા દિવસની સવાર થતાં નિત્યકર્મથી પરવારી મગનલાલ અખાડામાં આવ્યા અને સ્વામીજીને પોતાને ઘેર પધારવા વિનંતિ કરી. સ્વામીજીને સાથે લઈ તે સીધા કાશીરામભાઈને ઘેર આવ્યા. કાશીરામભાઈએ સ્વામીજીને હિંડોળાખાટ પર બેસાડી, પ્રણામ કરી, પાંચેક મિનિટ તેમના ચહેરા પ્રત્યે નજર માંડી તરત જ મગનલાલને કહ્યું, “મગન, નિદાન કરવામાં થોડી તારી ભૂલ થઈ,” મગનલાલે પૂછ્યું: “શું?” તેમણે જવાબ આપ્યો, “તેં આમને સંત કહ્યા, પણ આ તો વાસુદેવ જ છે.” પછી તો તેમનો બાંગી તૂટી હિંદી બાષામાં સ્વામીજી સાથે બે ત્રણ કલાક વાર્તાવિનોદ ચાલ્યો. આમ આ વૃદ્ધ સજ્જનના અંતરમાં પણ આ સરળ સંસ્કારી પરમ રામભક્ત પ્રત્યે બારે આકર્ષણ પેદા થયું. તેથી એક દિવસ વધુ રોકાઈને ખીજે દહાડે પોતાને ત્યાં બિજા સારુ પધારવા તેમણે આગ્રહ-પૂર્વક વિનંતિ કરી જે સ્વામીજીએ સ્વીકારી. ત્યારબાદ મગનલાલને ત્યાં બિજા લઈ સ્વામીજી પોતાના ઉતારા પર અખાડામાં આવ્યા અને ત્યાંના નાના બગીચામાં પેલા બદામના વૃક્ષ તળેની છાપરીમાં બેસી તેમણે પોતાના પ્રિય મંત્રનો જાપ ચાલુ કર્યો.

સાંજે પેલા મિત્રે સ્વામીજીને સાથે ફરવા તેડી ગયા. ત્યાં આ યુવાન વિદ્યાર્થીઓને મધુર વચનામૃત સ્વામીજીએ પાચું. ખીજે દહાડે સ્વામીજીએ કાશીરામભાઈને ત્યાં બિજા લીધી. કાન્તિલાલે પોતાના વૃદ્ધ પિતાને આ સાધુજી વિષે વાત કરેલી એટલે ત્રીજે દહાડે સ્વામીજીને બિજા સારુ કાન્તિલાલે આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણ આપ્યું જે સ્વામીજીએ સ્વીકાર્યું.

કાન્તિલાલના પિતા ધર્મનિષ્ઠ અને પ્રેમાળ હતા. સ્વામીજીને જમાડતી વખતે ઘીમાં ઝંબોળી ઝંબોળીને રોટલીઓ પીરસતા

હતા. આ જોઈ સ્વામીજીએ વિનયપૂર્વક તેમની બાગણી અને પ્રેમને આધાત ન પહોંચે તેવી બાષામાં કહ્યું, “ રામજી, આપનો રામદાસ પરનો પ્રેમ અનહદ છે. અને તે પ્રેમને સાકાર સ્વરૂપ આપવા આપ રોટલીઓ ઘીમાં ઝમોળી ઝમોળીને રામદાસને ખવરાવો છો. પરંતુ રામદાસે માલમલીદા ઉડાવવા માટે ભેખ લીધો નથી. ફક્ત દેહ ટકી રહે તેટલું જ પોષણ તે શરીરને આપે છે. આપ આ રીતે આપનો પ્રેમ વ્યક્ત કરશો તો રામદાસ વધારે સમય અહીં રહી શકશે નહિ. ” (“ રામજી, આપકા રામદાસ પ્રતિ પ્રેમ અનહદ છે. ઔર ઈસ પ્રેમકો સાકાર સ્વરૂપ દેનેકે લિયે આપ રામદાસકો ઘીમેં બીગો બીગો કર રોટિયાં ખીંચાતે હો. પરંતુ રામદાસને માલમલીદા ખાનેકે લિયે ભેખ નહિ લિયા. માત્ર શરીર ટિકાને કે લિયે જીતના પોષણ કી જરૂરત હૈ છતના હી પોષણ વહ શરીરકો દેતા હૈ. આપ ઈસ તરહ આપકા પ્રેમ વ્યક્ત કરેંગે તો રામદાસ અધિક સમય યદાં નહિ રહ સકેગા.) કાન્તિલાલના પિતા સ્વામીજીના કથનનો મર્મ સમજી ગયા અને ત્યાર બાદ જ્યારે જ્યારે સ્વામીજી ભોજન માટે તેમને ત્યાં આવેલ ત્યારે ત્યારે તેમણે સ્વામીજીની ઈચ્છા મુજબનું જ સાદું ભોજન આપેલ.

ખીજે દહાડે મગનલાલે સ્વામીજીને પોતાને ઘેર ભોજન લેવા પધારવા આગ્રહ કર્યો. અને આમ આ ત્રણે જણે મળીને સ્વામીજીને આગ્રહ કરી કરીને દશેક દિવસ રોક્યા અને તેમના નિર્મળ પ્રેમ અને સત્સમાગમનો પૂરો લાભ મેળવવા માંડ્યો. પણ હવે સ્વામીજી વધુ વખત જૂનાગઢમાં રોકાવા રાજી નહોતા. તેથી દિવસો જતાં સ્વામીજી દરરોજ આ ત્રિપૂટિને કહેતા, “ રામજી, સાધુને શા માટે જકડીને રાખ્યો છે ? હવે તેને છૂટો મૂકી દો અહીંથી જવા દો. ” (“ રામજી, સાધુકા કયો જકડ રકખા હૈ. ? ઈસકો અખ છોડદો. ”) આમ સ્વામીજી દરરોજ કહે, પણ આ ત્રણે આગ્રહ કરી તેમને રોકી રાખતા હતા.

(૨) સોમનાથ મહાદેવનાં દર્શને

૪૬ કાશીરામભાઈએ જોયું કે આ રીતે સ્વામીજીને વધુ વખત રોકી શકાય તેમ નથી. એટલે એક દહાડો તેમણે એક યુક્તિ રચીને કહ્યું, “ મહારાજ, અહીં નજીકમાં જ દાદશ જ્યોતિર્લિંગ માંહેના પ્રસિદ્ધ ભગવાન સોમનાથનું યાત્રા સ્થાન પ્રભાસપાટણ છે. આપ ત્યાં જઈ આવ્યા છો ? ” સ્વામીજીએ કહ્યું, “ રામદાસ નથી ગયો. ” (“ રામદાસ નહિ ગયા. ”) કાશીરામભાઈએ ઊમેયું, “ આપ અહીં મુઘી આવ્યા છો તો એ પવિત્ર સ્થાનનાં દર્શનાર્થે પધારો તો સારું. ” સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, “ રામજીનો હુકમ હશે તો આ દાસ જશે. ” (“ અગર રામજીના હુકમ હોગા તો યહ દાસ જરૂર જાયેગા. ”) એટલે તરત જ કાશીરામભાઈએ કહ્યું, “ જો આપની ઈચ્છા હોય તો વેરાવળમાં ઉતારાનો બદોબસ્ત કરીએ. ” સ્વામીજીએ કહ્યું, “ જેવી રામજીની ઈચ્છા. ” (“ જેસી રામજીની ઈચ્છા. ”)

યુક્તિ સફળ થઈ. કેમકે સ્વામીજીને જૂનાગઢમાં જ વધારે વખત રોકી રાખી શકાય તેમ ન હતું એટલે સ્વામીજી પ્રભાસ-પાટણની યાત્રા નિમિત્તે જૂનાગઢ છોડી શકે અને આ ત્રિપુટિ વળતાં પાછા તેમને જૂનાગઢ રોકી શકે.

વેરાવળમાં તે વખતે પ્રાગજીભાઈ નામે એક ધનાઢ્ય વેપારી હતા. તેઓ મગનલાલના અંગત સગા થતા હોવાથી સ્વામીજીના ઉતારા ઈત્યાદિની સગવડ માટે મગનલાલે તેમના પર એક પત્ર લખી ટપાલમાં સ્વાના કર્યો. પણ તેનો ઉત્તર વખતસર નહિ મળવાથી સૌને ચિંતા થવા લાગી, કારણકે સ્વામીજીનો ત્યાં જવા માટેનો દિવસ ચોક્કસ કરી દીધો હતો. પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહિ તેથી

મુકરર કરેલ દિવસે ઘેરથી નીકળતા અગાઉ, સ્વામીજીએ વેરાવળ સ્ટેશને ઊતરી પ્રાગજીભાઈનું ધર કેવી રીતે શોધી કાઢવું તેનું વિસ્તૃત વર્ણન આપતાં મગનલાલે સ્વામીજીને કહ્યું, “ જુઓ મહારાજ, સ્ટેશનેથી ઊતરતાં ઝાંપાની અંદર મોટા રસ્તા ઉપર થોડેક જતાં, ડાબા હાથના રસ્તા ઉપર થોડેક દૂર પોસ્ટ ઓફિસ છે. તેની સામે જ પ્રાગજીભાઈનું મોટું મકાન છે.” સ્વામીજીએ કશો ઉત્તર ન આપ્યો. જૂનાગઢ સ્ટેશન ઉપર ટિકિટ કપાવી આપવા તથા વિદાય આપવા મગનલાલ તથા કાન્તિલાલ સ્વામીજી સાથે સ્ટેશને આવ્યા. સ્વામીજીને વેરાવળમાં આ ધર શોધતાં તકલિફ ન પડે તે સારું મગનલાલે સ્ટેશને જતાં રસ્તે ટાંગામાં વેરાવળના ઊતારાના માર્ગનું ફરી એક વાર વિસ્તૃત વર્ણન કર્યું ત્યારે પણ સ્વામીજી મૌન રહ્યા. પણ જ્યારે મગનલાલે એ માર્ગનું વર્ણન ત્રીજી વખત આપવાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે વચ્ચે જ સ્વામીજી બોલ્યા, “ જુઓ રામજી, રામદાસ જ્યાં જાય છે ત્યાં એકલો જ હોય છે. માર્ગ ખતાવવાવાળો રામ છે. તમો શા માટે ચિંતા કરો છો? રામ બધી વ્યવસ્થા કરશે, તેના પર બધું છોડી દો.” (“ દેખિયે રામજી, રામદાસ હર જગહ એકલા હિ ધૂમતા હૈ. ઉસે માર્ગ દિખાનેવાલા રામજી હૈ. તુમ કિસ લિયે ચિંતા કરતે હો? રામજી સબ કુછ કરનેવાલે હૈ. ઉસ પર સબ છોડ દો.”)

એટલે મગનલાલ બોલ્યા, “ મહારાજ, આપ વેરાવળ પધારો છો એટલે ત્યાં આ સ્થળ શોધતાં તકલિફ ન પડે તે ખાતર હું આપને ખતાવું છું. રામજી શી રીતે ખતાવશે? ” એટલે સ્વામીજીએ દૃઢ સ્વરે કહ્યું, “ હવે આ વાત છોડી દો અને જુઓ રામજી શું કરે છે.” (“ અબ યહ ખાત છોડિયે ઓર દેખિયે રામજી કયા કરતા હૈ.”)

સ્ટેશને આવી ટિકિટ લઈ વેઈટિંગ રૂમમાં સૌ ગાડીની રાહ જોતા બેઠા. ત્યાં વેઈટિંગ રૂમમાં જ આરામખુરશીમાં રેશમી કપડાંમાં સજ્જ

થયેલા એક ગૃહસ્થ ખેડા હતા. મગનલાલે ફરીથી સ્વામીજી ભૂલી ન જાય માટે રસ્તાનું વર્ણન શરુ કર્યું. વર્ણન ઉપરથી અનુમાને આ ગૃહસ્થે પૂછ્યું, “સ્વામીજીને વેરાવળ મોકલો છો ?” મગનલાલે કહ્યું, “હા. ત્યાં પ્રાગજીભાઈને ઘેર તેમને જીતરવાનું છે.” તરત જ પેલા ગૃહસ્થે કહ્યું, “ત્યારે તો કશી ફિક્કર ચિંતા કરવાની જરુર નથી. હું પ્રાગજીભાઈનો સેવક છું. તેમના કામે જ અહીં આવ્યો હતો અને પાછું મારે તેમને ત્યાં જ જવાનું છે. હું સ્વામીજીને પ્રાગજીભાઈને ત્યાં પહોંચાડી દઈશ. હવે નિશ્ચિંત રહો.” સ્વામીજીએ આ સાંભળ્યું, પણ પોતે બરાબર ગુજરાતી ભાષા સમજતા નહિ તેથી તેમણે મગનલાલને પૂછ્યું, “રામજી, આ ભાઈ શું કહે છે ?” (“યહ કયા ખોલતા હૈ, રામજી ?”) મગનલાલે તેની સમજ પાડી કે તરત જ સ્વામીજીએ હસીને કહ્યું “જુઓ, આ દાસને લેવા માટે, રામજી અહીં સુધી સામે આવ્યા છે. તમારી ચિંતા નકામી હતી.” (“દેખો, રામજી યહાં તક ઇસ દાસકો લેનેકે લિયે આયે હૈ. તુમહારી ચિંતા બ્યર્થ થી.”)

આ ગૃહસ્થ વેરાવળના એક પ્રતિષ્ઠિત વકીલ શ્રી. કેશવજી હતા. રામજીની પ્રેરણાથી સ્વામીજીને ખાતર જ તેઓ પ્રાગજીભાઈના સેવક બન્યા હતા.. તેમણે સેકન્ડ ક્લાસની ટિકિટ કપાવી હતી, પરંતુ સ્વામીજી સેકન્ડ ક્લાસમાં બેસતા નથી એ જાણી તેઓ સ્વામીજી સાથે થર્ડ ક્લાસમાં બેસી વાર્તાવિનોદ કરતા વેરાવળ પહોંચ્યા. ગાડીમાંથી જીતરી, આવા પવિત્ર પુરુષનાં પગલાંથી પોતાના ઘરને પાવન કરવા સ્વામીજીને પ્રથમ સીધા તેઓ પોતાને ઘેર લઈ ગયા અને ભોજન કરાવ્યા બાદ મોડી રાત્રે પ્રાગજીભાઈને ત્યાં પહોંચાડ્યા.

પ્રાગજીભાઈના વિશ્વાળ મકાનના ઉપલા માળે એક ઓરડો સ્વામીજી માટે તૈયાર જ હતો. પ્રાગજીભાઈ ત્રણ ચાર દિવસથી તાવમાં પટકાઈ પડ્યા હતા, અને આ કારણે લઈને જ મગનલાલના

પત્રનો તેઓ પ્રત્યુત્તર આપી શક્યા ન હતા. રામદાસ તેમની પધારી પાસે ગયા તે તેમને સ્પર્શ કર્યો તો શરીર તાવમાં ધખધખતું જણાયું. પ્રાગજીભાઈનાં મા તેમ જ બીજાં સગાંઓ જે ત્યાં હાજર હતાં તેમણે સ્વામીજીને દરદીના આરોગ્ય માટે આશીર્વાદ આપવા વિનંતિ કરી. સ્વામીજીએ રામના નામથી આશીર્વાદ આપ્યો અને પ્રાગજીભાઈને બીજે જ દિવસે આરામ થઈ ગયો.

આ હકિકત સ્વામીજીના જ શબ્દોમાં વાચક આગળ રજૂ કરવા સ્વામીજીનો તે વખતે આવેલ પત્ર આ નીચે આપ્યો છે:

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ

વેરાવળ,

તા. ૨૩ સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૩.

મારા વહાલા મગનલાલ,

શ્રી રામના તમારા બધા ઉપર આશીર્વાદ હો. શ્રી રામની દયા, તેના નમ્ર દાસ ઉપર હમેશ માટે સતત રહ્યા કરી છે. રામે જૂનાગઢના રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર મોકલેલ મિત્ર, પોતાને ત્યાં બોબ્બન કરાવ્યા બાદ, મને કાલે રાત્રે પ્રાગજીભાઈને ત્યાં લઈ ગયા હતા. પ્રાગજીભાઈ બે ત્રણ દિવસથી તાવમાં પટકાઈ પડ્યા હતા. હવે રામની કૃપાથી તેમને ઘણું સારું છે અને રામદાસને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે રામે તેમના સ્વાસ્થ્ય માટે તેમના પર કૃપાદષ્ટિ કરી છે. પ્રાગજીભાઈએ આજે સવારે ગાડીની વ્યવસ્થા કરી આપી મને ત્રિવેણી મોકલેલ જ્યાં મેં સ્નાન કર્યું અને પછી પ્રસિદ્ધ સોમનાથ મહાદેવનાં દર્શન કર્યાં. બધો યશ શ્રી રામને છે. શ્રી રામની મને પ્રાચી લઈ જવાની પણ ઇચ્છા જણાય છે. શ્રી રામના દયાપૂર્ણ કરકમલમાં હું એક નાનું બચ્ચું હોઉં તેવું મને લાગ્યા કરે છે. રામના અખૂટ પ્રેમના ઝરણામાંથી તમે ધરાઈને પાન કરો એમ.

રામદાસ તમેને બારપૂર્વક કહે છે. એ ઝરો, સર્વને માટે ખુલ્લો છે. રામ તમારા સૌનું કલ્યાણ કરો.

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Veraval,

D/. 23rd September 1923.

My dear Maganlal,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama's kindness to His humble slave has been all along very great. The friend sent by Shree Rama on the Railway Station at Junagadh, after supper at his house, took me last night to Pragjibhai. Pragjibhai was suffering from fever for 2 or 3 days. Now, by the grace of Rama he is much better and I fully trust Rama sees to his recovery.

Pragjibhai arranged for a carriage this morning and sent me to visit Triveni where I took a bath and then visited the famous shrine of Somnath. All praise to Shree Rama. Shree Rama seems to desire to take me to Prachi also. I feel quite a baby in the kind hands of Rama. I exhort you to drink deep at the fountain of Rama's inexhaustible love. It is open to all.

May Shree Rama bless you all.

Ramdas.]

પ્રભાસ પાટણમાં ત્રિવેણીસ્નાન અને સોમનાથ મહાદેવનાં દર્શન માટે સ્વામીજીને પ્રાગજીભાઈએ સગવડ કરી આપી અને ત્રણ દિવસ પોતાને ત્યાં રોક્યા. દરમિયાન પ્રાચી દર્શનાર્થે પગપાળા જવા સ્વામીજીએ ઇચ્છા દર્શાવી. પરંતુ પ્રાગજીભાઈએ એક ગાડું બાંહે કરી આપી ત્યાં પહોંચ્યા બાદ ગાડાવાળાને બાડું ચુકવવા બે રૂપિયા રૂમાલને છેડે બાંધી રામદાસના ગળવામાં નાખ્યા. રસ્તામાં ગાડાવાળાને બળદને પરોણીના ફટકા મારતો જોઈ સ્વામીજીનું હૃદય વીંધાયું અને તેમણે ગાડાવાળાને કહ્યું, “રામજી, આને મારો નહિ.” (‘રામજી, ઈસકો મત મારો.’) છતાં ગાડાવાળાએ મારવું જારી રાખ્યું એટલે “આ તમારું બાડું!” (‘યે તુમ્હારા કીરાયા!’) એમ કહી બળદને ન મારવાની ફરી સૂચના આપી હાથમાં બાડાને રૂપિયા મૂકી તેઓ માર્ગ પૂછતા પગપાળા પ્રાચી ગયા. ત્યાં કુંડમાં સ્નાન કરી બગવાન શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિનાં દર્શન કરી તેઓ પાછા ફર્યા. વળતાં માર્ગમાં ગોરખમઢી દર્શન કરી વેરાવળ આવ્યા. ત્યાંથી આ ત્રિપુટિના આગ્રહથી સ્વામીજી પાછા જૂનાગઢ આવ્યા.

(૩) સુચુકુંદની ગુફામાં

ફરી મગનલાલ અને કાન્તિલાલે સ્વામીજીનું હૃદયપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. આ વેળા પણ ઉતારો અખાડામાં જ રાખ્યો. ત્રણ ચાર દિવસ બાદ ફરવા જતાં રસ્તામાં સ્વામીજીએ જૂનાગઢ છોડવાની વૃત્તિ દર્શાવી કહ્યું, “રામદાસને હવે જવા દો. જેટલી વધારે મમતા થશે તેટલું વિયોગને વખતે તમોને વધારે દુઃખ થશે. વિયોગને વખતે રામદાસને કંઈ થવાનું નથી કેમકે તે અંદરથી બિલકુલ મમતા અને આસક્તિરહિત છે.” “(ઈસે અખ જાને દો. જીતની અધિક મમતા ઇતના અધિક વિયોગ કે સમય તુમ્હે દુઃખ હોગ.)”

રામદાસકો વિશેષ કે સમય કુછ નહિ હોતા. ક્યો કિ વહ અંતરસે મમતા ઓર આસક્તિ રહિત હૈ. ”) પણ આ ત્રિપુટિ તેમને છોડે તેમ ન હતું. તેથી સ્વામીજીએ કહ્યું, “ એક શરતે રામદાસ અહીં રહેશે. તેને રામભજન માટે કોઈ એવું એકાન્ત સ્થાન ખતાવો કે જ્યાં તમારા સિવાય કોઈ આવી ન શકે. ” (“ દેખો રામજી, રામદાસ યહાં એક સ્મૃતિ પર રહ સકતા હૈ. ઓર વહ સ્મૃતિ યહ કિ ઉસે કોઈ એકાન્ત સ્થાન રામ ભજન કે લિયે ખતાયા જાય જહાં તુમ્હારે સિવા કોઈ ન આ સકે. ”) હવે એવા શાન્ત એકાન્ત સ્થાનની આ મિત્રોએ યાદ કરવા માંડી. એક સ્થળ પ્રતિકૂળ જણાતાં બીજું. એમ એક પછી એક સ્થળોનો વિચાર કરતાં બંને મિત્રો ચિંતામાં પડ્યા. તેમને ચિંતા કરતા જોઈ સ્વામીજીએ કહ્યું, “ રામજી, ચિંતા શા માટે કરો છો ? આવું સ્થાન રામજી ખતાવશે. ” (“ રામજી, ચિંતા કિસ લિયે કરતે હો ? એસા સ્થાન રામજી ખતાયેગા. ”) મગનલાલે કહ્યું કે, “ સ્થાન શોધવાનું આપે અમોને કહ્યું અને રામજી કઈ રીતે ખતાવશે ? અમારે જ વિચાર કરીને શોધવાનું રહુ. ” ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું, “ ચિંતા કરો નહિ. આ વાત હવે છોડી દો. જો રામજીની ઇચ્છા આ દાસને અહીં રાખવાની હશે તો તેવું સ્થાન તે જરૂર ખતાવશે. ” (“ ચિંતા ન કરો ઓર ઇન ખાતોકિ છોડો. અગર રામજીની ઇચ્છા ઇસ દાસકો યહાં રખનેગી હોગી તો વહ એસા સ્થાન જરૂર ખતાયેગા. ”) પછી પાછા ફરતાં સ્વામીજીને કાન્તિલાલને ત્યાં દૂધ પીવા માટે બંને જણા તેડી લાવ્યા. ત્યાં તે વખતે એક ભાઇ ખેડા હતા. સ્વામીજીને જોતાં જ તેઓ ખોલી બેઠ્યા, ‘ મહારાજે ભજન માટે બેખ લીધો છે અને આ બંને ભાઈઓ તેમને નાહકના રખડાવે છે. દામોદરકુંડ પાસે મુચુકુંદની જગ્યા છે ત્યાં મહારાજને રાખ્યા હોય તો એકાન્ત કોઈની દખલગીરી વગર તેઓ નિરાંતે ભજન કરી શકે. ’

સ્વામીજીએ મગનલાલને પૂછ્યું, “આ રામજી શું કહે છે?” (“યહ રામજી કયા કહેતા હૈ?”) મગનલાલે હકીકત સમજાવતાં સ્વામીજીએ આ સ્થળે બીજેજ દિવસે જવાનો નિર્ણય કર્યો. આ સાંભળી કાન્તિલાલના પિતા પેલા ગૃહસ્થ ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયા. તેમને શાન્ત પાડતાં સ્વામીજીએ કહ્યું, “રામજી, એમના ઉપર ગુસ્સે થશો નહિ. એમાં એમનો કંઈ પણ દોષ નથી. રામજીએ તેમને આ સ્થાન બતાવવાની પ્રેરણા કરી છે અને તેમણે યોગ્ય જ સ્થાન બતાવ્યું છે. રામજી ઉપર આવું સ્થાન બતાવવાનું છોડ્યું હતું અને આમની મારફત રામજીએ આ સ્થાન બતાવ્યું છે. એટલે હવે રામજીનો ત્યાં જવાનો હુકમ થઈ ગયો છે. રામદાસ કાલે સવારે ત્યાં જશે. કાલથી ભોજન બંધ છે. ફક્ત સવારે અને સાંજે, બે કેળાં, બે બાફેલાં બટાટાં અને પાશીર દુધ રામદાસ લેશે.” (“નહિ, નહિ, રામજી. ઉસમેં ઉસકા કોઈ દોષ નહિ. રામજીને ઉસે યહ સ્થાન બતાવેકી પ્રેરણા ફી હૈ. યહ સ્થાન ઠીક હૈ. રામજી પર સ્થાન બતાવેકા કામ છોડા થા. ઉસને ઈસકે મારફત યહ બતાયા હૈ. ઉસકા હુકમ હો ગયા. હમ કલ સવેરે ઉધર જાયેંગે. અબ ભોજનકી કુછ જરૂરત નહિ હૈ. દો કેલે, દો આલુ ઓર પાવ બર દુધ કલસે મેં લુંગા.”)

પેલા બે મિત્રો બીજે દહાડે સવારે એક સાવરણો, એક ગુણુપાટ, સાદડી, લોટો, ધુપ સળીઓ, મીણુબત્તી, દીવાસળીની પેટી, કાગળ, ખડીઓ, હોલડર, ઇત્યાદી લઈને સ્વામીજીની સાથે મુચુકુંદની ગુંફા પર ગયા અને ત્યાં પડેલો કચરો, પક્ષીની હગાર, કરોળીયાનાં જાળાં ઇત્યાદી જે લાંબા વખતથી જામેલું તે સર્વ વાળીઝુડી સાફ કરી પાણીથી ધોઈ નાખ્યું, સાદડી પાથરી સ્વામીજીનું આસન બીજાવ્યું અને આવનાર સાડ સામે ગુણુપાટ પાથર્યું. સ્વામીજીના આસન પાસે એક ધૂણી તૈયાર કરી અને પાસેના કુંગર ઉપરથી

સૂકાં લાકડાં લઈ આવી ધૂણી સળગાવી. આમ સ્વામીજીએ મુચુકુંદની ગુફામાં મુકામ કર્યો.

આ ગુફા દામોદરકુંડ પાસેની એક ટેકરીની તળેટીમાં એકાન્ત સ્થળે આવેલી છે. પાછળ અને આગળ પર્વતો છે અને આબુખાબુ વૃક્ષોનું વૃંદ છે. બજન માટેનું આ સુંદર સ્થાન જોઈ સ્વામીજીને બારે આનંદ થયો અને ત્યાં પોતાના પ્રિય મંત્રનો જાપ શરૂ કર્યો. દરરોજ સવારે અને સાંજે મગનલાલ એ કેળાં. એ બાફેલાં બટાટાં અને અરધો શેર દુધ સ્વામીજીને પહોંચાડતા અને સાંજે સાથે ફરવા જતા.

આજ મુચુકુંદની જગ્યામાં અગાઉ વર્ષો પહેલાં બીલખા આનંદાશ્રમવાળા બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાત્માશ્રી નથુરામ શર્મા, તેમના સાધન કાળમાં, સાધના માટે રહ્યા હતા. મુચુકુંદના તેઓશ્રીના વાસ દરમ્યાન તેઓશ્રીની રોજીંદી જરૂરીયાતો માટેની વ્યવસ્થા જુનાગઢના નવાબ રસુલખાનજીના ખાનગી કારભારી શ્રી. અમરજી આણંદજી કચ્છી તરફથી કરવામાં આવી હતી અને આ કાર્ય માટે તેમણે પોતાના ખાસ વિશ્વાસુ અને અંગત માણસ તરીકે મગનલાલના પિતા લાધાભાઈને નિયુક્ત કર્યા હતા જેઓ તનમનથી આ સેવા ઉઠાવતા.

મુચુકુંદમાં સાધના માટે રહેલા આ એ મહાત્માઓ પૈકી પહેલા મહાત્માશ્રી નથુરામ શર્મા-માટે ફળાહાર વીગેરે લઈ જવાની સેવાનો લાભ પિતાને મળ્યો હતો અને બીજા-મહાત્માશ્રી રામદાસજી માટે આજ જાતની સેવાનો લાભ પુત્રને મળ્યો હતો.

સ્વામીજી ગીરનાર પર્વત ઉપર કાશીગિરિજી મહારાજ સાથે જઈ આવ્યા છે તેની મગનલાલને માહિતી ન હતી. એટલે તેમનો વિચાર એક વખત સ્વામીજીને ગીરનાર પર્વત ઉપર લઈ જવાનો હતો. એટલામાં કાન્તિલાલને ત્યાં તેમના એક સગા લીંબડીથી

ગીરનાર જવા માટે આવ્યા અને બીજેજ દિવસે વહેલી સવારે ગીરનાર ચડવાનું તેમણે નક્કી કર્યું. આ બધું રાત્રે નક્કી થયું ત્યારે મગનલાલ કાન્તિલાલને ત્યાં હાજર હતા. તેમણે સ્વામીજીને ગીરનાર લઈ જવાનો આ મોકો જોઈ, સ્વામીજીને લઈને પોતે પણ આ મિત્રની સાથે ગીરનાર જવાનું નક્કી કર્યું અને તે પ્રમાણે બન્ને સવારના સાડાત્રણ વાગ્યે ધરમાંથી નીકળી સવારે સાડાચારે મુચુકુંદમાં આવ્યા. આટલી વહેલી સવારે પણ મુચુકુંદમાં રામ મંત્રનો અવાજ ગૂંજતો હતો. અંદર જઈ જોતાં સ્વામીજી ધૂણી પાસે મંત્ર બપ કરતા બેઠા હતા.

મુચુકુંદમાં રહ્યા તે દરમ્યાન સ્વામીજી ભાગ્યેજ ચોવીસ કલાકમાં બે ત્રણ કલાક ઉંઘતા હશે. બધો વખત મંત્ર બપમાંજ જતો. મગનલાલ ઘણી વખત ટાણે કટાણે મુચુકુંદમાં જતા પરંતુ જ્યારે જતા ત્યારે મંત્રબપનો અવાજ અચૂક સંભળાતો.

જૂનાગઢની પહેલી જ સુલાકાત દરમ્યાન અને પ્રથમ દર્શનજ આ બન્ને મિત્રોનું આટલું બધું આકર્ષણ કરનાર સ્વામીજીની સ્થિતિ અને દેખાવ કેવાં હતાં ? તે જાણવાની વાંચકને સ્વાભાવિક જ જીજ્ઞાસા થાય એટલે તે હકીકત આ નીચે અહિં આપી છે.

તેઓ એક શુદ્ધ ખાદીનો ભગવો ઝમો પહેરતા અને શુદ્ધ ખાદીનો એક ભગવો ટુકડો દુપટ્ટાની જેમ ગળે વીંટાળતા. આંખ ઉપર ઘોળી રૂપેરી ફેઈમના ચશ્મા પહેરતા. આ બે વસ્ત્રો અને ચશ્મા ઉપરાંત બે ખાદીની લંગોટી, એક એલ્યુમીનમની નાની લોટી અને ગીતા, બાઈબલ તથા લાઈટ ઑફ એશિયાના ત્રણ નાના ગોટકાની એક પોટકી તેમની પાસે હતી. ઘણા વખતની હજમત ચડી ગયેલ હતી. પરંતુ તે એક સરખી રીતે વધેલ હોઈ તેઓ સંન્યાસી હશે અને અગાઉ દાઢી, મૂછ અને માથું ત્રણે એકી સાથે મુંડાવેલ હશે એવું અનુમાન થઈ શકતું હતું.

એક દિવસ સ્વામીજીને લઇને મગનલાલ અને કાન્તિલાલ ભોજન માટે મગનલાલને ત્યાં આવતા હતા ત્યારે રસ્તામાં મગનલાલે સ્વામીજીને પૂછ્યું, “આપ સંન્યાસી હો તેવું લાગે છે અને તેમ હોય તો અને આપની ઇચ્છા હોય તો સંન્યાસીની રીતે આપનું મુંડન કરાવી આપીએ.” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “રામદાસ કોણ છે અને શું છે તેની રામદાસને ખબર નથી. એક માત્ર રામજી તે જાણે છે. તમે રામ છો અને શું કરવું અને શું ન કરવું તે તમારે નક્કી કરવાનું છે. તમોને ઠીક લાગે તેમ કરો.” (“રામદાસ કોન હૈ और क्या है यह रामदासको मालूम नहीं. यह मात्र रामजी ही जानता है. आप राम हैं. और क्या करना चाहिये और क्या न करता चाहिये इसका निश्चय आपको करना है. जैसा आप चाहे वैसा करे.”) આ જવાબ સાંભળતાં જ બન્નેએ એક હજમને બોલાવી તેમનું સંન્યાસીની રીતે મુંડન કરાવી આપેલ.

તેમનાં કપડાં પણ જળાં ઝાંખરામાં બરાઇને ફાટેલાં અને મેલાં હતાં. બન્ને મિત્રોએ બીજી કફની શીવડાવી આપવા આગ્રહ કરેલ પરંતુ સ્વામીનીએ સ્વીકાર કર્યો ન હતો. સ્વામીજીને તેમના મેળાપ પછી સ્નાન માટે મગનલાલ પોતાને ત્યાં લાવતા અને સાબુથી તેમનું શરીર યોગીને તેમને સ્નાન કરાવતા અને કપડાં ઘોઈ સૂકવવા નાખી દેતા. કપડાં સૂકાતાં સુધી. કપડાંની બીજી બેડ તેઓ પાસે નહિ હોઈ તેઓ લંગોટીભર કમર ઉપર મગનલાલને ત્યાંથી આપેલ કપડાંની ટુકડો વીંટાળીને બેસી રહેતા.

આ વખતે તેમની ઉંમર ફક્ત ૩૯ વર્ષની હતી છતાં તેઓ તદ્દન વૃદ્ધ જેવા દેખાતા હતા. દેખાવમાં વૃદ્ધ હતા પરંતુ તેમનામાં શક્તિ યુવાનને પણ શરમાવે તેટલી હતી. સ્વભાવે અને

વર્તનમાં તદ્દન નિર્દોષ બાળક જેવા હતા. દ્વરથી જોનારને ગાંઠા જેવા લાગે પરંતુ અંદરથી પૂર્ણ જ્ઞાની હતા અને નિકટમાં આવનારને તેમની વાણીદ્વારા જ્ઞાનામૃતનું પાન કરવા મળતું. ઉંમર ૩૯ વર્ષની હોવા છતાં મોંમાં એક પણ દાંત ન હતો. તેમનું આટલી નાની ઉંમરે બોધનું મોં જોઈ મગનલાલે તેનું કારણ પૂછતાં તેમણે હસીને જવાબ આપ્યો, “ કારણ એ છે કે રામે રામદાસને બાળક બનાવી દીધો છે. ” (“ કારણ યહ હૈ કિ રામને રામદાસકો બાલક બના દિયા હૈ.”)

તેઓ કાંઈ પણ વસ્તુ માગતા નહિ. પૈસા બીલકુલ રાખતા નહિ. પોતાની મેળે કાંઈપણ વાત કરતા નહિ. અખાડામાં પણ બીજા સાધુઓ સાથે નહિ બળતાં એક ખૂણામાં નાના બગીચાની અંદર આવેલ છાપરી નીચે રામમંત્રનો જાપ કરતા બેસી રહેતા. કાંઈ પૂછવામાં આવે તો જરૂર પુરતો જ જવાબ આપી ફરી પોતાના પ્રિય મંત્રનો જાપ ચાલુ કરી દેતા. દષ્ટિ હંમેશાં નીચીજ રાખતા. સામા માણસના નામની એની મેળે ખબર પડે તો ઠીક નહિ તો નામ પણ પૂછતા નહિ તો પછી નાત, જાત, ધંધો વિગેરે જાણવાની તો વાત જ ક્યાંથી હોય ? તેમને મન બધા રામ હતા અને તેનાથી વિશેષ કાંઈપણ જાણવાની તેમને જીજ્ઞાસા ન હતી.

દરેકને રામરૂપે જોતા એટલે કાંઈ પણ પૂછ્યા સિવાય જ કાંઈ આમંત્રણ આપે તેને ત્યાં જતા. જ્યાં લઈ જવામાં આવે ત્યાં આવતા. બેસવાનું કહેતાં બેસતા, સુવાનું કહેતાં સુઈ જતા અને ચાલવાનું કહેતાં ચાલી નીકળતા. આમ તેમના પોતાના હૃદયમાં રહેલા રામની આજ્ઞા વિરૂદ્ધનું કાર્ય ન હોય ત્યાં સુધી તેઓ એક આજ્ઞાકિત બાળકની જેમ વર્તતા. તેમની આવી વૃત્તિને લઈનેજ તેઓ મગનલાલ અને કાન્તિલાલના પ્રથમ મિલનના દિવસેજ

રાતની ગાડીમાં જવાના હોવા છતાં, તેઓ બન્ને તેમને આટલો લાંબો સમય રોકી શક્યા હતા અને તેમના સમાગમનો લાભ લઈ શક્યા હતા.

અંદર સ્વામીજી પાસે જતાંજ મગનલાલે કહ્યું, “ચાલો સ્વામીજી.” તુરંતજ કંઈપણ પૂછ્યા વગર સ્વામીજી ઉઠીને તેમની સાથે ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામાં દામોદરકુંડ પાસે આવતાં. સ્વામીજીએ ઝમો ઉતારી, પાણીમાં એક કુબ્જા મારી, તરતજ બહાર નીકળી. બીને શરીરે ફરી ઝમો પહેરી ચાલવા માંડ્યું. ગીરનારની તળેટી આવી અને પગથીયાં ચડવાનું શરૂ થયું. પચાસેક પગથીયાં ચડ્યા પછી સ્વામીજીએ પૂછ્યું, “રામજી, આ દાસને ગીરનાર પર લઈ જાય છે?” (“રામજી, ક્યા દાસકો ગીરનાર પર લે ચલોગે?”) મગનલાલે કહ્યું, “હા સ્વામીજી.” સ્વામીજીએ વિશેષ કંઈ ન પૂછ્યું. તેમ એક વખત પોતે ઉપર જઈ આવેલ છે એટલું પણ ન બોલ્યા.

સ્વામીજીની ચડવાની ઝડપ એટલી બધી હતી કે આ બે જીવાનીયા પણ સો—સો, બસો—બસો પગથીયાં પાછળ રહી જતા અને ધ્રુમ પાડી સ્વામીજીને રોકી સાથે થતા. ગીરનાર ઉપર મુર દત્તાત્રયની ટૂંક ઉપર જઈ અવધૂત શ્રી દત્તાનાં પગલાનાં દર્શન કરી, નીચે ઉતરી, તેઓ સાતપુડા આવ્યા.

સાતપુડા જવા માટે પગથીયાં નથી પરંતુ કેડી રસ્તો છે અને બાણીતા માણસો જ જઈ શકે છે. પત્થરનાં સાત પડો બેદીને ઝરણાનું પાણી આવતું હોઈ આ જગ્યાનું નામ સાતપુડો પડેલ છે. ચારે બાજુ અને ઉપર નીચે મોટા કાળમીઠ પત્થરોની વચ્ચે આવેલ એક કુદરતી ટાંકામાં પત્થરનાં સાત પડો વીંધીને આવતું, ઝરણાનું પાણી એકઠું થાય છે. અંદર જવાને માટે, નીચેના ભાગમાં, એક માણસ માંડ માંડ પેસી શકે તેવડું બાંકું છે

અને બહાર નીકળવાને માટે, તેવકું જ એક ઉપરના ભાગમાં, બાંકું છે. અંદરના ભાગમાં વાંકા વાંકા ટાંકાની આસપાસ ફરી શકાય તેવી કુદરતી પાળ છે. વચમાં બીલોરી કાચ જેવું સ્વચ્છ અને બરફ જેવું ઠંડું પાણી ભરેલું છે. આ કુદરતી ટાંકામાંથી વધારાનું પાણી જલકાઈને બહાર નીકળી પત્થર સીમેન્ટથી બાંધેલા એક નાના કુંડમાં એકઠું થાય છે અને તેમાંથી જલકાઈને પાણી નીચે જાંડી ખીણમાં સરકે છે.

સ્વામીજી અને મગનલાલ બન્ને અંદર ટાંકામાં દાખલ થયા અને સ્વામીજીએ “અમૃત”, “અમૃત” “અમૃત” એવા મોટા પોકાર સાથે બોલે બોલે પાણી પીવા માંડ્યું. મગનલાલને પણ “અમૃત” તો પોકાર સાંભળી ‘અમૃત’ ચાખવાની ઇચ્છા થઈ પરંતુ એક ધુંટડો જ “અમૃત” માંડ માંડ ગળા નીચે ઉતરી શક્યું.

બહાર નીકળી સ્વામીજીએ, કફની કાઢી એક બાળુ મૂકી દઈ, બહારના કુંડના બરફ જેવા ઠંડા પાણીમાં કુબકી મારી. મગનલાલને જે પાણીનો એક ધુંટડો પણ ગળે ઉતરવો મુશ્કેલ બન્યો હતો તે પાણીમાં કુબકી મારતા સ્વામીજીને જોઈ તેમની આંખો આશ્ચર્યથી સ્વામીજી સામે ફાટી રહી.

આ ટાંકાથી થોડે દૂર એક મોટો પત્થર હતો જે અંદરથી સાવ પેલો હતો અને તેમાં ત્રણ ચાર માણસો સુધી બેસી શકે તેટલી જગ્યા હતી. અંદર દાખલ થવા માટે, ઉભડક બેસીને દાખલ થઈ શકાય તેવકું, એક બાંકું હતું અને પાંદડાનાં બનાવેલા બારણાં તો ટાંકી દેવામાં આવ્યું હતું. આ એક ચોરડા જેવી કુદરતી ગુફા હતી. ટાંકણના છીંદ્રમાંથી અંદર જોતાં, અંદરના ભાગમાં બે સાધુ સુતેલા દેખાયા. ખરેખર ઈશ્વરની શોધમાં નીકળેલા સાધુઓ, સાધના માટે, મનુષ્યના પગરવથી દૂર, આવા એકાન્ત સ્થાનોજ શોધે છે.

આ ગુફાથી થોડે દૂર એક શીલા ઉપર બેસી સાથે લાવેલ નાસ્તો ખાઈ, થોડો આરામ લઈ, બધા પાછા ફર્યા અને રાત્રે પોતપોતાને મુકામે પહોંચી ગયા.

ગીરનારનાં સોએક પગથીયાં ચડ્યા પછી વિસામાના એક ચોકની બાજુની સપાટ જમીનમાં એક માણસ સુઈ બેસી શકે તેવડું ભોંયડું કરીને એક અથોરી રહેતા હતા. દિવસના ભાગમાં તેઓ ભોંયરાની બહાર આવતા જ નહિ અને કવચિત આવતા તો થોડીવાર ભોંયરાની બહાર એક પથ્થર હતો તેના પર બેસી ફરી ભોંયરામાં ચાલ્યા જતા. ભોંયરાની બહારની સપાટ જમીન પર ત્યાંથી પસાર થતા યાત્રાળુઓ બીડી, બાકસ, પૈસા વીગેરે નાખતા તે ત્યાં જમના તેમ વેરાયેલા પડ્યા રહેતા. કેટલાક ધુળમાં પણ દટાઈ જતા. આનો ઉપયોગ કાણુ, ક્યારે કરે છે તેની ખબર પડતી નહિ. પરંતુ ગીરનારની તળેટીમાં આવેલ જગ્યાઓના સાધુઓને પૂછતાં તેઓ તરફથી કહેવામાં આવ્યું હતું કે રાતના દશ-અગીઆર પછી તેઓ ભોંયરામાંથી બહાર નીકળી. પડેલા પૈસામાંથી મોજમાં આવે તેટલા ઉપાડી, તળેટીમાં આવેલા ખાદ્ય પદાર્થોની દુકાને જતા અને ચૈસા દુકાનમાં નાખી, જે વસ્તુ જોઈતી હોય તેના તરફ આંગળીથી બતાવતા એટલે દુકાનદાર પડીકું બાંધી આપતો. વસ્તુના ભાવ અને ચૈસા સાથે સંબંધ ન હતો કેમકે મરજમાં આવે તેટલા ચૈસા દુકાનમાં તેઓ નાખતા અને તેમાંથી પાછા આપવામાં આવે તો પણ લીધા સિવાય પડીકું લઈ ચાલ્યા જતા. અગાઉ મગનલાલ બીજા મિત્રો સાથે ગીરનાર ગયેલ ત્યારે આ બધું જોયેલ અને જાણેલ. તે વખતે તેમની સાથે કોલેજમાં બહુતા વિદ્યાર્થીઓ હતા. તેઓએ આ અથોરીને જોવા માટે, મગનલાલના વાર્યા છતાં, ભોંયરાના મોઢામાં મુખ રાખી જોરથી ખૂબ બરાડા પાડી, પરાણે અથોરી સાધુને બહાર કાઢેલ. અથોરી

બહાર સિંહની જેમ છલાંગ મારીને નીકળ્યા અને બહાર પડેલ પથ્થર ઉપર બેસી ગયા. આ વખતની તેમની છલાંગ અને ચહેરો તથા આંખનો દેખાવ જોઈને આ મિત્રો ભયના માર્યા પાંચ સાત કુટ પાછા હટી ગયેલ. અધોરીએ આ મિત્રોની સામે પણ જોયું નહિ. થોડીવાર તેમને જોઈ મિત્રો ચાલતા થયેલ.

ગીરનારથી પાછા ઉતરતાં મગનલાલને આ વાત યાદ આવી અને ભોંયરા નજીક આવતાં તેમણે સ્વામીજીને કહી એટલે સ્વામીજી ભોંયરાના મુખ આગળ ગયા અને ‘હૈં શ્રી રામ’ એટલું બોલ્યા. આ શબ્દ સાંભળતાં જ અધોરી બહાર આવ્યા અને બન્નેએ એક બીજા સામે જોઈ નમસ્કાર કર્યા. બન્ને, કોઈપણ જાતની વાતચીત વગર મૌન દ્વારાજ એક બીજાને જાણી-સમજી લઈ, થોડીવાર બેસી જુદા પડ્યા. કોઈની સામે ન જોનાર અધોરી રામ નામનો ઉચ્ચાર સાંભળતાં જ બહાર આવ્યા અને સ્વામીજી સામે જોઈ નમસ્કાર કર્યા, તે સ્વામીજીના મોંમાંથી નીકળેલ રામનામનો પ્રભાવ અને જાદુ હતો.

આ રીતે એક વખત સ્વામીજીને મગનલાલ દાતાર અને લક્ષ્મણ ટેકરી ઉપર પણ લઈ ગયેલ.

બીજે એક વખતે સ્વામીજીને સાથે લઈ મગનલાલ, ગીરનારના પાછળના ભાગમાં, બર જંગલમાં આવેલ અને ભોમીયા વગર પહોંચી ન શકાય તેવા જટાશંકર નામના સ્થાનમાં ગયેલ અને ત્યાં દિવસ ગાળી સાંજે પાછા ફરેલ. આ સ્થળની અનુપમ શાન્તિ અને શીતલતાને લઈને તેમજ રામમંત્રના જાપમાં કરેલ સતત ઉજ્જગરાના થાકને લઈને, આડે પડખે પડી જાપ કરતાં કરતાં સ્વામીજીને ઝોલું આવી ગયું. મગનલાલને થયું કે ઘણા ઉજ્જગરાઓ પછી અચાનક આંખ મીંચાઈ છે એટલે બેક કલાક વિશ્રાન્તિ

મળે તો સાફ. એટલામાં, હજી આંખ મીચાયે ભાગ્યેજ દરેક મીનીટ થઈ હશે ત્યાં તો, અચાનક માથે વીજળી પડી હોય અને માણસ બેબાકળો ઝખકીને બેઠો થઈ જાય તેમ, સ્વામીજી બેબાકળા બેઠા થઈ ગયા અને ઉંઘવાનું કાઢી મહાપાતક તેમનાથી થઈ ગયું હોય અને ક્ષમા માગતા હોય તે રીતે બોલ્યા, “રામજી, આ શું કર્યું? તમારું વિસ્મરણ કરાવી દીધું?” (“રામજી, યહ ક્યા ક્રિયા? તુમહારા વિસ્મરણ કરા દિયા?”) એટલું બોલી ફરી જાપ શરૂ કર્યો. આના ઉપરથી રામનામની તેમને કેવી લગની લાગી હતી તે જોઈ શકાય છે.

(૪) દેનાર પણુ રામ, લેનાર પણુ રામ.

એક દિવસ સવારે, જમ્યા પહેલાં ફળાહાર લઈને ગુફા પર જવાને બદલે, તેમના સત્સંગનો વિશેષ લાભ લેવાના હેતુથી, મગનલાલ વહેલા જમીને ફળાહાર લઈને ત્યાં ગયા અને સ્વામીજીના સાનિધ્યમાં રહી ઉચ્ચ આનંદ મેળવવા લાગ્યા. સાંજે બન્ને સાથે ગીરનારની તળેટીમાં ફરવા ગયા અને એમ આધ્યાત્મિક ચર્ચા વાર્તામાં પાછા ફરતાં સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો.

પાછા આવતાં રસ્તામાં, રસ્તાની બાજુએ થોડે દૂર આવેલ દુધેશ્વર મહાદેવની જગ્યામાં મહાદેવનાં દર્શન માટે ગયા. બરાબર એજ વખતે ત્યાં દીપડીયા મહારાજ આવ્યા. દીપડીયા મહારાજ એક લંગોટી પહેરતા અને છાતીથી સાથળ સુધીના ભાગમાં દીપડાનું આમકું વીંટાળતા. તે ઉપરથી તેઓ દીપડીયા મહારાજને નામે ઓળખાતા. ફેટલાક તો કહેતા કે તેઓ દીપડાનું સ્વરૂપ પણુ ધારણ કરી શકતા, તેઓ જંગલમાં રહેતા અને કવચિત્ કવચિત્ આ રીતે સાધુઓની જગ્યાઓમાં આવતા. દર્શન કરીને પાછા ફરતાં સ્વામીજીએ અને દીપડીયા મહારાજે સામસામા હસીને હાથ જોડતાં

એક બીજનો સત્કાર કર્યો અને પાસે પાસે બેઠા. મગનલાલ દીપડીયા મહારાજના ચરણમાં પડ્યા એટલે દીપડીયા મહારાજે તેમને સંબોધીને કહ્યું, ‘આવો મહાત્મા ગાંધી’ (‘આછએ મહાત્મા ગાંધી.’) આ રીતે સંબોધન કરવાનું કારણ મગનલાલ સમજી શક્યા નહિ પરંતુ મોઢું થઈ ગયેલ હોઈ, કંઈપણ વિશેષ પ્રશ્ન કર્યા વગર ઉઠ્યા અને જલ્દીથી બહાર નીકળી મુચ્ચકુંદની જગ્યા તરફ પ્રયાણ કર્યું. ખાદીનાં કપડાંને લઈને પણ આ સંબોધન હોય પરંતુ એટલું તો સ્પષ્ટ થતું હતું કે મહાત્મા ગાંધીજીનું નામ ઠેઠ કાઢ્યાવાડના એક ખૂણામાં આવેલ ગીરના જંગલમાં દીપડીયા મહારાજ સુધી પહોંચી ગયું હતું.

આ વખતે આઠ સાડા આઠ થયા હતા. ચાલતાં ચાલતાં મગનલાલને યાદ આવ્યું કે સાંજનું ફળાહાર લાવવાનું બાકી રહી ગયેલ છે. તેથી વાત કરતાં મગનલાલ અચાનક વચ્ચેજ થંભી ગયા. સ્વામીજીએ તુરત પૂછ્યું, ‘કેમ રામજી, શું છે? શું થયું?’ (‘ક્યા રામજી, ક્યા હૈ? ક્યા હુવા?’) મગનલાલે ઉત્તર દીધો, ‘મહારાજ’ આજ સવારનો હું અહીં છું અને આપના સાનિધ્યના અને વચનામૃતના આનંદમાં સાંજનું ફળાહાર લાવતું તો હું સાવ વિસરી જ ગયો. રાતના સાડા આઠ થયા છે. અહીંથી ઘેર જઈને ફળાહાર લઈ આવતાં બેક કલાક તો થશે જ અને અહીં પહોંચ્યાડી ઘેર પાછા પહોંચતાં રાતના બારેક વાગી જશે. એટલે હવે જલ્દી ઘેર પહોંચીને ફળાહાર લઈ આવું, નહિ તો આપને ભૂખ્યા પેટે રાત કાઢવી પડશે.

સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, ‘ફળાહારની અત્યારે કંઈ જરૂર નથી. અત્યારે રામદાસને ભૂખ પણ નથી. ક્યારેક ક્યારેક રામની ઇચ્છાથી પાણી ઉપર પણ તે દિવસ કાઢી નાંખે છે.’ (‘રામજી,

ફળાહારકી કુછ જરૂરત નહિ હૈ. અબી રામદાસકો ભૂખ બી નહિ હૈ. કબી કબી રામજીકી ઈચ્છાસે કેવલ જન પીકર હી દિન કાટતા હૈ.”) મગનલાલે કહ્યું, “માંરી ભૂલને લઇને આપને ભૂખ્યા સૂઈ રહેવું પડે તેથી મને દુઃખ થાય. માટે ગમે તેટલું મોડું થાય છતાં હું તો જઈને ફળાહાર લઈ આવીશ ” સ્વામીજીએ કહ્યું, “રામજી, રાતના તકલીફ લેશો નહિ. સવારે ફળાહાર લઈને આવજો.” (રામજી, રાતકો તકલીફ ન લેના. સવેરે ફળાહાર લેકે આ ગ્નના ”) ત્યારે મગનલાલે પૂછ્યું, “ અત્યારે મગનલાલ ફળાહાર લઈને ન આવે તો આપ ભૂખ્યા સૂઈ રહો એ વાત તો ચોક્કસ છે ને ?” એ સાંભળી સ્વામીજીએ દૃઢ સ્વરે ઉત્તર દીધો, “ શું, તમો એમ માનો છો કે મગનલાલ આપે છે અને રામદાસ ખાય છે ? અને મગનલાલ ન લાવે તો રામદાસ ભૂખ્યો રહે ? એવું કંઈ નથી. રામજી આપે છે અને રામદાસ ખાય છે ” (“ કયા, તુમ એસા સમજતે હો કિ મગનલાલ લાતે હૈ ઔર રામદાસ પાતા હૈ, ઔર મગનલાલ ન લાવે તો રામદાસ ભૂખ્યા રહે ? એસા નહિ હૈ, રામજી. રામજી દેતે હૈ ઔર રામદાસ પાતા હૈ.”) મગનલાલે કહ્યું, “ અત્યારે તો આપનો રામજી મગનલાલ છે. મગનલાલ કંઈ ખાવાનું ન લાવે તો આપને ભૂખ્યા સુવું પડે.” સ્વામીજી કહે, “ હમણું આ વાત છોડી દો. રામ શું કરે છે. તે જુઓ. જો રામદાસ અત્યારે કંઈ ખાય તો સમજવું કે રામ આપે છે અને રામદાસ ખાય છે. અને અત્યારે જો રામદાસ કંઈ ન ખાય તો સમજવું કે મગનલાલ આપે છે અને રામદાસ ખાય છે. પછી રાતના બાર વાગી ગયા હોય તો પણ આવજો અને તમારું લાવેલું રામદાસ ખુશીથી ખાશે.”

(‘રામજી, અજ્ઞ યહ બાત જાને દો ઔર દેખો રામજી આગે કયા કરતા હૈ. રામદાસ જો કુછ અબી ખાવે તો સમજના

કિ રામ દેતા હૈ ઔર રામદાસ પાતા હૈ ઔર જો કુછ ન પાવે તો સમજના કિ મગનલાલ દેતા હૈ ઔર રામદાસ પાતા હૈ. કદિ ઐસા હોવે તો રાતકો ખારહ બજે આના ઔર રામદાસ મગનલાલ કા દિયા હુઆ ખાયેગા.”)

આવાં ખાત્રીપૂર્ણ દૃઢ વચનો સાંભળી મગનલાલના મનમાં ગડભાંગ થવા લાગી. તેને થયું કે કદાચ સ્વામીજીએ સવારના બે કેળાંમાંથી એકાદ કેળું રાખી મૂક્યું તો નહિ હોય? જો કે ફળાહાર સ્વામીજીએ તેની સાનિધ્યમાં જ કર્યું હતું છતાં ખાત્રી કરવા અને શું થાય છે તે જોવા મગનલાલે સ્વામીજી સાથે ગુફા સુધી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે બંને દામોદરકુંડ પાસેના મુચુકુંદમાં જવાનાં પગથીયાં ઉતરવા લાગ્યા એટલામાં જ સડકની સામેની બાજુએ આવેલી પાસેની જગ્યાવાળા બાવાજીએ સાદ દીધો, “ઓ મહારાજજી.” સ્વામીજી પાછા વળ્યા. અને મગનલાલ તરફ જોઈ કહ્યું, “ચાલો કોઈ બોલાવે છે.” (“ચલિયે કોઈ બુલા રહા હૈ.”) પાસે જતાં જગ્યાના મહારાજે કહ્યું, “ગામમાંથી કોઈ ભક્ત આવ્યા હતા તે આપને માટે અહીં ફળાહાર મૂકી ગયેલ છે. આપ તે લઈ જાવ. (“ગાંવસે કોઈ ભક્ત આયા થા વહ આપકે લિયે યહાં ફલાહાર રખ ગયા હૈ. આપ યહ લે જાઈએ.”) એમ કહી ફળાહાર આગળ મૂક્યું. મગનલાલે જોયું તો તેમાં બેકે ડઝન કેળાંની એક લુમ, પાંચેક શેર જેટલાં બટેટાં અને બેશેરેક દુધ એક લોટામાં હતું. મગનલાલે પૂછ્યું, “ક્યારે આવ્યા હતા?” સાધુએ કહ્યું, “અરધો કલાક થયો.” (“આધ ઘંટા હુઆ.”) એટલે જો વખતે સ્વામીજી અને મગનલાલ વચ્ચે ઉપરની વાતચીત ચાલેલી અને સ્વામીજીએ “જુઓ રામજી શું કરે છે.” (“દેખિયે, રામજી કયા કરતા હૈ.”) એમ કહેલું તેજ વખતે આ ભક્ત ફળાહાર

સાથે અહિં હાજર હતા. દુધના લોટા અને ઝોળા ઉપરથી ફળાહાર આપી જનારનો પત્તો લાગશે એમ માનીને મગનલાલે પૂછ્યું, “આ લોટો કોનો છે?” સાધુએ જવાબ આપ્યો, “એનો લોટો તો તેઓ લઈ ગયા. આ લોટો તો અમારો છે.” (“ઉસકા લોટા તો વહ લે ગયા. વહ લોટા તો હમારા હૈ ”) ફરી મગનલાલે પૂછ્યું, “આ ઝોળી?” સાધુએ કહ્યું. “ઝોળી પણ અમારી છે.” (“ઝોલીબી હમારી હૈ ”) સ્વામીજીએ કેળાંની લુમમાંથી એ કેળાં લઈ બાકીનાં કેળાં અને બધાં બટ્ટેટાં તે મહારાજનેજ આપી દીધાં અને દુધના લોટા તરફ ખતાવી મગનલાલ તરફ જોઈ “આ લઈને મારી સાથે આવો.” (“વહ લે કે ચલો હમારી સાથ.”) એમ કહી પાસેની ઝુંપડીમાંથી એ દિવસથી તાવમાં ભૂખ્યા પડેલ એક સાધુ પાસે ગયા અને તેના એ ખંભા પકડી બેઠા કરી કહ્યું, “રામજી તમારા માટે રામજીએ પ્રસાદ મોકલ્યો છે. ઉઠો, પી જાઓ.” (“રામજી, તુમહારે લિયે રામજીને પ્રસાદ ભેજ હૈ. ઉઠો ઔર પીઓ.”) એમ કહી દુધ સાધુને પાઈ દીધું અને ફરી મુચુકુંદમાં જવા પગથીયાં ઉતરતાં મગનલાલને કહ્યું, “આ લોટો મહારાજને પાછો દઈ આવો.” (“વહ લોટા મહારાજકા વાપીસ દે આઓ.”) અને હાથમાંના એ કેળાં હાથ ઉંચો કરી ખતાવતાં કહ્યું “રામજી આપે છે અને રામદાસ ખાય છે. હવે રાતે આંટો ખાશો નહિ. આનંદથી સુઈ રહેજો. સવારે હંમેશ મુજબ આવજો. (“દેખો, રામજી દેતા હૈ ઔર રામદાસ પાતા હૈ. અખ રાતકો ન આના. આનંદસે સો રહેના. સવેરે આના.”)

ખાસ નવાઈની વાત તો એ હતી કે ચીજો ફળાહારમાં સ્વામીજી લેતા તે ચીજોજ લાવનારે આણેલ હતી. અહીં સ્વામીજીને રાખ્યા છે તે વાતની મગનલાલના મંડળ સિવાય બીજા કોઈને ખબર ન હતી. દરરોજ મગનલાલ અને કોઈકજ વાર મગનલાલ

સાથે કાન્તિલાલ સિવાય અન્ય કોઈ અહીં ફળાહાર લઈને આવતું નહિ. એટલે આ અમત્કારનો મનમાં વિચાર કરતાં કરતાં મગનલાલ ધર ભણી વળ્યા. ક્યા ભક્તજને આ ફળાહાર આટલી મોડી રાત્રે પહોંચાડેલું તેની બીજે દિવસે મગનલાલે ખૂબ તપાસ કરી. તેના મંડળની દરેક વ્યક્તિને પૂછ્યું પરંતુ તેમને તો આ સંબંધી કંઈજ ખબર ન હતી, તેથી આપનારનો પત્તોજ ખાધો નહિ. સ્વામીજી જેવા અનન્ય રામ ભક્તની બાળ લેનાર રામજી સિવાય બીજું કોણ હોય ? આ પ્રસંગ દ્વારા સ્વામીજીએ મગનલાલની ખાત્રી કરાવી દીધી કે દેનાર રામ છે તેમ લેનાર પણ રામ જ છે.

(૫) દ્વારકાં તરફ.

મગનલાલ આ સંત સમાગમમાં સંપૂર્ણ રીતે રત રહેતા હતા. તેમને રામદાસ સિવાય બીજો કશો વિચાર ન હતો કે બીજી કશી પ્રવૃત્તિ ન હતી. બાકીની દુનિયા તેના મનમાંથી અદશ્ય થઈ ગઈ હતી.

મગનલાલનાં માતાપિતા ભોળાં-સીધાં-સરળ હતાં. તેમને કોઈ બાબતમાં કંઈ ખોટું દેખાતું જ નહિ. અચાર સુધી તેઓ તેમને આ સંતસેવામાં અંતઃકરણપૂર્વક સહાય કરતાં હતાં અને મગનલાલ કંઈ ખોટું કરતા હોય તેવો તેમને ખ્યાલ પણ ન હતો. પરંતુ કાશીરામભાઈ સિવાયના ફળીમાં રહેતા બીજા ગૃહ-સ્થાએ એક રાત્રે શુદ્ધ બુદ્ધિથી આ વિષય ઉપર ચર્ચા ચલાવી અને તેમને લાગ્યું કે મગનલાલ ખોટું રસ્તે ચડી ગયેલ છે. એટલે તેમના પિતા કે જેઓ સીધા-સાદા હોઈ આ પ્રવૃત્તિનું પરિણામ સમજી શકે તેમ ન હતા તેમને તેમના હિતેચ્છુ તરીકે પરિસ્થિતિ સમજાવવા તેમણે નિર્ણય કર્યો.

આ નિર્ણય અનુસાર તેઓએ એક પછી એક મગનલાલના પિતાને, મગનલાલને સ્વામીજી પાસે જતાં અટકાવવા કહેવા માંડ્યું. આ કલુષિત વિચારોએ મગનલાલના માતા પિતાના શુદ્ધ વિચારોને પણ કલુષિત કર્યા અને તેઓને લાગ્યું કે તેમનો પુત્ર ખોટો રસ્તે જાય છે. તેથી મગનલાલના પિતાએ મગનલાલને સ્વામીજીનો સંગ છોડી દેવા અને પોતાના સમયોચિત કાર્ય અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન આપવા સમજાવ્યું. પરંતુ આ શિષ્યામણીની મગનલાલ ઉપર કંઈ અસર થઈ નહિ અને તેમણે સ્વામીજી પાસે જવાનું જારી રાખ્યું એટલે કરોડે નામના વૃદ્ધ પાડોશીએ તેમને આ આપ્તમાં સલાહ સૂચના આપી, પરંતુ મગનલાલે તેમની સાથે સંમત ન થતાં, જવાબ આપ્યો કે પોતે સાચા માર્ગ ઉપર છે એટલું જ નહિં પરંતુ મનુષ્યને તેના જીવનમાં ભાગ્યેજ પ્રાપ્ત થતી, અવા મહાન રામજીવનની સેવા કરવાની દુર્લભ તક તેમને સાંપડી છે.

આ સ્થિતિનું સ્વામીજીના અંતરમાં દૂર બેઠાં પણ પ્રતિબિંબ પડતું હતું. તેથી બીજે દહાડે સવારમાં મગનલાલ ફળાહાર લઈને ગયા ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું, “જુઓ રામજી, અંદરથી રામનો અવાજ આવે છે કે ભાગીજી-ભાગીજી. તારા ઘરમાં ગડબડ ઉભી થઈ છે. તારી પ્રવૃત્તિને લઈને ઘરનાં બધાં દુઃખી થાય છે. માટે હવે આ દાસને જવા દે.” (“દેખો રામજી, અંદર સે રામજી બોલતા હૈં, ભાગજી ભાગજી. તેરે ઘરમેં બહુત ગડબડ હૈ. સબ કોઈ તેરે યહાં આવેસે દુઃખી હૈ, ઈસ લિયે અબ ઉસકો જાને દે.”) પરંતુ મગનલાલ એમ માને તેમ નહતા. ઉલ્ટા સ્વામીજીને વધુ રોકવા આગ્રહ કરતાં બચાવમાં કહ્યું “આપ અહીં એકાન્તમાં રહો છો એટલે એવો ભ્રમ થાય છે. મારાં ઘરનાં બધાં માણસોની રાજપુશીથી અને સંમતિથી હું અહીં આવું આવું છું.” ત્યારે સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, રામજીનો

ખીનતારી સંદેશો જુડો હોઇ શકેજ નહિ. તમે જુડું ખોલો છો.”
 (“રામજી કા ખેતારકા સંદેશો જૂઠું નહિ હો સકતા. તુમ જૂઠું
 ખોલતે હો.”)

સાંજનું ફળાહાર પહોંચ્યાડી ઘેર પાછા ફરતાં રાત્રે મગનલાલને
 એમના પિતાએ કહી દીધું કે, “જો બાવાનો સંગ નજા ઝોડવો
 હોય તો મારે ત્યાં તમારું સ્થાન નથી” આથી મગનલાલની
 સ્થિતિ નાજુક બની ગઇ. એક બાજુ પિતાની આજ્ઞા. બીજી બાજુ
 સંતની સેવા, આ બે ફરજમાંથી એકની પસંદગી કરવાનું તેના
 ઉપર આવી પડ્યું. બન્ને સાથે થઈ શકે તેવી સ્થિતિ રહી નહિ.

બીજે દિવસે સવારે મગનલાલ ફળાહાર લઇ હંમેશા માફક
 સ્વામીજી પાસે ગુફા પર ગયા. ફરીથી સ્વામીજીએ પોતાના અંતરના
 અવાજની વાત કરીને કહ્યું, “રામજી અંદરથી પોકારી પોકારીને
 કહે છે કે ભાગી જા-ભાગીજા. તારે ઘેરથી ફળાહાર આવે છે તે
 કોઇનું દિલ દુઃખી કરીને આવે છે. એ હવે પ્રેમની ભેટ નથી રહી
 માટે હવેથી તારે ઘેરથી ફળાહાર નહીં લાવતો.” (“રામજી અંદ-
 રસે કહતા હૈ ચલાજા-ચલાજા તેરે ઘરસે જો ફળાહાર આતા હૈ
 વહ કિસિકા દિલ દુઃખી કર કે આતા હૈ. અબ ચહ પ્રેમકી ભેટ
 નહિ રહા. ઇસ લિયે તેરે ઘરસે ફળાહાર ન લાના.”) એટલે
 મગનલાલે પૂછ્યું, “કાન્તિલાલને ઘેરથી લાવું તો લેશો ને?” તેની
 તેમણે મૌન દ્વારા હા પાડી એટલે સાંજથી કાન્તિલાલને ત્યાંથી
 ફળાહાર લઈ જવા માંડ્યું પરંતુ સ્વામીજીને અંતરનો અવાજ
 તો ચાલુજ રહ્યો.

તે દિવસ મગનલાલ રાત્રે ઘેર જરા મોડા આવ્યા. તેથી તેના
 માતા પિતાને ચિંતા પેડી અને બધા પાડોશીઓ મળી પેલા દક્ષિણી
 ગૃહસ્થના યુવાન પુત્રને મગનલાલની તપાસ કરવા મોકલવાની
 તૈયારી કરતા હતા તેવામાંજ મગનલાલ ઘેર આવ્યા. વૃદ્ધ કરોડેએ,

બીજા બધા બેઠા હતા ત્યાં, તેમને પોતાની પાસે બોલાવી આ હઠ છોડવા ફરી સલાહ દીધી. મગનલાલે કહ્યું, “એક ખૂણામાં બેસી રામમંત્રનો જાપ કરનાર સંતની પાછળ તમો સૌ કેમ પડ્યા છો ? તમો નહિ માનો પણ અહિંથી બે માઈલ દૂર બેઠેલા તેઓના અંતઃકરણમાં અહીં બની રહેલા બનાવનું ચિત્ર તાદ્રશ પડે છે. હવે સ્થિતિ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી છે. કદાચ એ સંત કાલે નહિ હોય.” એટલું કહી મગનલાલ ઉભા થઈ ચાલતા થયા.

બીજે દહાડે સવારમાં નિત્યકર્મથી પરવારી મગનલાલ કાન્તિલાલને ઘેરથી ફળાહાર લઈ ગુફા પર આવ્યા. આજે નિત્યની મંત્રજાપની ધુન સંભળાતી નહતી. ગુફામાં જોયું તો સ્વામીજી આસન પર ન હતા. બીજા બધી વસ્તુઓ જેમની તેમ પડેલી હતી. અંદર અને આજુબાજુ બધે ફરીને તપાસ કરી પણ સ્વામીજી ક્યાંય દેખાયા નહિ. આગલી રાત્રે તેમને સલાહ આપવા મળેલી મંડળી પાસે પોતે બોલેલા શબ્દો—“કદાચ કાલે એ સંત નહિ હોય”—તેમને યાદ આવ્યા અને તે શબ્દો ખરા પડ્યા હોય તેમ તેમને લાગ્યું. છતાં તેમના મનનું સમાધાન થતું ન હતું. અંદરથી કોઈ તેમને કહેતું હતું કે, “સ્વામીજી તને જણાવ્યા વગર જાય નહિ.” તેથી સ્વામીજી જગ્યાની બહાર ક્યાંય ગયા છે કે જૂતાગઢ છોડી ગયા છે તેની તેમને ખાત્રી કરવી હતી પરંતુ ખાત્રી આપનાર કોઈ ત્યાં હતું નહિ. સ્વામીજી સ્નાન સિવાય બીજા કોઈ કારણસર ક્યારેય પોતાની ઇચ્છાથી આસન છોડતા નહિ. અને સ્નાન પણ પરાઠીયું થયા પહેલાંજ પતાવી લેતા. છતાં કોઈ કારણસર આજે મોડું થયું હોય તેમ માનીને દામોદરકુંડ તથા મરઘીકુંડ ઉપર જઈને જોયું. પરંતુ સ્વામીજી દેખાયા નહિ એટલે નિરાશ થઈને પાછા ફર્યા અને મુચુકુંદના મુખ્ય પ્રવેશ દ્વારની બહાર એટલા ઉપર સ્વામીજીની રાહ જોતા બેઠા.

રામમંત્રના જાપ સાથે આ રીતે એક કલાક ખેડા પછી સ્વામીજી માટે કળાહાર લાવેલા તેમાંથી થોડો સ્વામીજીને પ્રસાદ માની ખાવાની અંદરથી પ્રેરણા થઈ અને થોડો પ્રસાદ ખાધો કે તુરત જ અંદર જવાની સ્ફુરણા થઈ. કાઈ અદૃશ્ય બળ તેમને અંદર ધસડી ગયું અને સ્વામીજીના આસન પર તેમને ખડા કરી દીધા. ત્યાં ઉભતાંની સાથેજ યંત્રવત્ તેમનું 'ડોકું' ઉઠ્યું થયું અને અંદર બારીની સોઢાની જાળીના ગોળ બાંકામાં ખોસેલી એક કાગળની ડીપણી ઉપર તેમની નજર પડી. અંગુઠા ઉપર ઉભા રહી તે કાગળનું ભુંગળું તેમણે ખેંચી કાઢ્યું અને ખોલીને જોતાં તેમાંથી સ્વામીજીના હસ્તાક્ષરની એક ચીટ્ટી નીકળી જેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું :—

તા. ૧૪-૧૦-૨૩.

મારા બહાલા મગનલાલ અને કાન્તિલાલ,

શ્રી રામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો. આ સ્થાન છોડવા તથા દારકા તરફ પ્રયાણ કરવા શ્રી રામ તરફથી રામદાસને ચોક્કસ આદેશ મળી ગયો છે. તેથી રાતની ગાડીમાં તે જૂનાગઢ છોડી જાય છે. શ્રી રામની દયા અને પ્રેમ ખરેખર અપાર છે. અન્ય મિત્રોના સાનિધ્યમાં તમને અનેકવાર જે દશ દુર્ગંજોનું સૂચન કર્યું છે, તેને છોડવા તમો બંને પ્રયત્ન કરો એટલું રામદાસ માગે છે. નમ્રતા, પ્રેમ અને સેવાને તમારું જીવનસૂત્ર બનાવજો. આ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટેનું બળ તમોને શ્રીરામ જે સર્વ શક્તિમાન, પ્રેમમય અને દયાળુ છે તે આપશે. આવા રામનું સ્મરણ તમો નિત્ય ચાલુ રાખશો. જ્યારે શ્રીરામનો હુકમ થશે ત્યારે રામદાસ ભવિષ્યમાં તમારા પર પત્ર લખશે. ઓં શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ.

રામદાસ.

[D/. 14th. October 1923.

My dear Maganlal and Kantilal,

May the blessings of Shri Rama be upon you all. Ramdas has received a definite command from Shri Rama to leave this place and proceed to Dwarka. So he leaves Junagadh by night train. Rama's kindness and mercy is indeed very great. Ramdas desires both of you to try your best to avoid the ten evils he has more than once pointed out to you in the company of other friends. Let humility, love and service be the key-notes of your life. To attain these qualities, strength will come to you from Shri Rama whom you should always remember as a all powerful being, full of love—full of kindness—full of mercy. May Shri Rama bless you all. Whenever Shri Rama bids Ramdas will write to you in future. Om Shri Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.

Ramdas.]

ઓટા ઉપરથી અંદર ખેંચાઈને જતી વખત કોઈ અદૃશ્ય બળ કામ કરી રહ્યું છે તેવું મગનલાલને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું હતું. તે અદૃશ્ય બળને આધીન થઈને તેનું શરીર યંત્રવત્ ધસડાયું હતું. ચીઠ્ઠી એવી રીતે મૂકવામાં આવી હતી કે આ અદૃશ્ય બળની સહાય વિના તે હાથમાં આવી જ શકી ન હોત. સ્વામી-જીને પોતાના જૂનાગઢ છોડ્યાના સમાચાર મગનલાલને આપવા

હતા અને તે આમ અગમ્ય રીતે ચીઠ્ઠી તેમના હાથમાં મૂકીને તેમણે આપ્યા.

ગઈ રાત્રે પોતાના ગયા પછી સ્વામીજી જૂનાગઢ છોડી દ્વારેકા જવા ઉપકી ગયા એ વાતની આ પત્ર વાંચતાં મગનલાલની ખાત્રી થઈ. તેના હૃદયને સખ્ત આઘાત થયો. પગ ભાંગી ગયા. બહાર આવી ફરી ઓટા ઉપર બેસી ગયા. થોડીવાર પછી બાકીનું ફળાહાર લઈ ગામ તરફ ચાલ્યા. પરંતુ પગમાં શક્તિ ન હતી અને રસ્તો ખૂટતો નહોતો. દરરોજ આવતાં જતાં રામમંત્રના જાપ સાથે રસ્તો ક્યારે કપાઈ જતો તેની તેમને ખબર પડતી નહતી. તેમને સ્વામીજી સિવાય બીજી બધી બાબતો ન હતી જેવી થઈ ગયેલ. આજે પહેલીજ વાર તેમને રસ્તાની ખરી લાંબાઈનો ખ્યાલ આવ્યો. સીધા પોતાને ઘેર જવાને બદલે કાન્તિલાલને ઘેર આવ્યા.

આ વખતે કાન્તિલાલ અને તેમના પિતા ભોજન લેવા બેઠા હતા. મગનલાલને ફળાહાર સહિત પાછા આવેલ જોઈ કાન્તિલાલના પિતાએ પૂછ્યું, “ ફળાહાર કેમ પાછું લાવ્યા ? ” મગનલાલે વિચાર્યું કે જો અત્યારે ખરી વાત કહીશ તો બન્નેનું ભોજન બગડશે. એટલે ટુંકો જવાબ આપ્યો કે, “ સ્વામીજીએ પ્રસાદ તરીકે થોડું પાછું મોકલ્યું છે.” એટલે કાન્તિલાલના પિતાએ કહ્યું, “ પહેલાં પ્રસાદ આપ પ્રસાદ લઈને ભોજનની શરૂઆત કરીએ.”

ભોજન પૂર્ણ થયા બાદ મગનલાલે ખરી હકીકત જણાવી. પરંતુ તેમના માનવામાં ન આવી એટલે મગનલાલે પેલી ચીઠ્ઠી આપી. ચીઠ્ઠી વાંચતાં જ બન્નેને ખૂબ દુઃખ અને ખેદ થયો. એ સૌની ઇચ્છા હતી કે સ્વામીજી જ્યારે જૂનાગઢથી પ્રયાણ કરે ત્યારે કુલાહાર ઇત્યાદી અર્પણ કરી, ટિકીટ કપાવી દઈ સ્નેહભીની વિદાય દઈશું. થેણુ એ હોંશ એમની સૌની મનમાં જ રહી ગઈ. આમ સ્વામીજી

મુચુકુંદની ગુફામાં પંદરેક દિવસનો વાસ કરી અચાનક જૂનાગઢ છોડી ગયા.

કાશીરામભાઈને પણ સ્વામીજીની વિદાયની વાત મગનલાલ તરફથી કહેવામાં આવી ત્યારે તેમને સવિશેષ દુઃખ થયું; કેમકે તેઓની સ્વામીજી તરફ અનન્ય ભક્તિ હતી અને વધારામાં છેલ્લાં પંદર દિવસથી એટલે કે સ્વામીજી મુચુકુંદમાં ગયા ત્યારથી તેઓએ જૂનાગઢ છોડ્યું ત્યાં સુધી, તેમને સ્વામીજીનાં દર્શન પણ થયાં ન હતાં. વૃદ્ધાવસ્થાને લઈને તેઓ મુચુકુંદ સુધી જઈ શકેલ નહિં એટલે તેમની છેલ્લાં દર્શનની ઇચ્છા પણ અધૂરી રહી ગઈ.

કાશીરામભાઈએ મગનલાલનું ધૂણીની ભસ્મ તરફ લક્ષ્ય ખેંચતાં કહ્યું, “સ્વામીજીએ અખંડ રામ સ્મરણ ધૂણી પાસે બેસીને કયું છો એટલે તે ભસ્મની મહત્તા કોઈ પણ મોટામાં મોટા યજ્ઞની ભસ્મ કરતાં પણ વિશેષ છે; માટે મુચુકુંદ જઈ બધી ભસ્મ ધૂણીમાંથી લઈ આવો.” આ સૂચનાનુસાર મગનલાલ બીજો દિવસે મુચુકુંદ જઈ ધૂણીમાંની બધી ભસ્મ પોટલું બાંધીને લઈ આવ્યા અને સ્વામીજીના સંસર્ગમાં આવનાર દરેકને તેમાંથી થોડી પ્રસાદ તરીકે આપી. એટલું જ નહિ પરંતુ ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં પણ સ્વામીજીના પર્યાટન દરમ્યાન જુદે જુદે સ્થળે તેમના સંસર્ગમાં આવનાર અનેક ભક્તોને આ ભસ્મ મોકલાવેલ.

આ અદ્ભુત સાધુચરિત રામ-ભક્ત મહાત્માજીના ચમત્કારિક પ્રસંગોનો મગનલાલને સચોટ અનુભવ થયો હતો. કશાજી વિવાદ કે વાતચીત વિના કેવળ શ્રીરામ પર ભરસો મૂકી ચિંતા છોડી દેવાનું કહેતાં જ તેમને શ્રીરામના સહાય કેમ પ્રાપ્ત થયેલી તે ઉપરના પ્રશ્નગો પરથી વાચક વર્ગ સહજ જોઈ શકશે. આવા સંત પુરૂષના વિયોગથી મગનલાલને દુઃખ તો થયું જ પણ તેમણે પત્રમાં જે અમૂલ્ય

આદેશ આપ્યો હતો તે પર મન દઢ કરી તે આચરણમાં મૂકવાના પ્રયત્નમાં લાગી જઈ સંતોષ પામ્યા.

જૂનાગઢથી ઉપડી સુદામાપુરી-પોરબંદર થઈ દ્વારકા અને બેટ શંખોદ્ધારની તેમણે યાત્રા કરી. અને ત્યાંથી નીકળી સીધા તેઓ મુંબઈ ગયા. ત્યાં ચારેક દિવસ રહી નાસીક-ત્ર્યંબક થઈ પંદરપુર ગયા. ત્યાંથી હુબલી સિદ્ધાર્થ સ્વામીના મઠમાં આવ્યા. એ સર્વ યાત્રાનું વર્ણન “ ઇશ્વરની શોધમાં ” નામના પોતાના પુસ્તકમાં સ્વામીજીએ આપેલું છે.

સ્વામીજીએ જુનાગઢ છોડતી વખતે મૂકેલ ચીટ્ટીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓનો પહેલો પત્ર મગનલાલ ઉપર બીજાપુરથી આવ્યો. તેમના પ્રવાસનો ઇતિહાસ તેમનાજ શબ્દોમાં આપવા તે પત્ર આ નીચે આપ્યો છે:—

બીજાપુર,

મારા બહાલા ભાઈ,

તા. ૨૩-૧૧-૨૩.

શ્રી રામના તમારા બધા ઉપર આશીર્વાદ હો. હે રામ ! તમે કેવા દયાળુ છો ! તમે કેવા પ્રેમાળ છો ! બધો મહિમા તમારો છે. રામ મને સુદામાપુરી. દ્વારકા, મુંબઈ, નાસીક, તપોવન, ત્ર્યંબકેશ્વર અને પંદરપુર લઈ ગયા અને પંદરપુરથી હુબલીના મહાન સંત શ્રી સિદ્ધાર્થ સ્વામીના દર્શન માટે લઈ જવાને અહીં બીજાપુર લાવેલ છે. ઈશ્રીરામ. ઈશ્રીરામ.

હે રામ ! તમે સત્ય સ્વરૂપ છો. તમે પ્રેમ સ્વરૂપ છો. તમે સર્વસ્વ છો. ઈશ્રીરામ. ઈશ્રીરામ. હે મિત્રો ! ઉજ્જવળ રામના નામનું ધ્યાન કરો. સર્વ પ્રત્યે દયા રાખો. રામના અમર્યાદ પ્રેમરૂપી પ્રકાશમાં હૃદયમાં સ્નાન કરો. ઈશ્રીરામ. ભગવાન શ્રીરામ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરો.

રામદાસ.

[Bijapur.

D/. 23rd. November 1923.

My dear brother,

May the blessings of Shri Rama be upon you all there. O Rama ! how kind you are—how loving you are ! All glory to thee. Rama took me to Sudamapuri, Dwarka, Bombay, Nasik, Tapovan, Trimbkeswar, Pandharpur, and from Pandharpur Rama has brought his humble slave to this place on the way to Hubli where Rama takes me for the Darshan of a great Mahatma Shri Siddharudh Swami. Om Shri Rama. Om Shri Rama. O Rama ! Thou art Truth—Thou art love—Thou art all in all. Om Shri Rama. Om Shri Rama. O friends ! meditate on the glorious name Rama. Be kind to all. Always bask in the sunshine of Rama's unlimited love. Om Shri Rama. May God Rama bless you all.

Ramdas.]

પ્રકરણ ૨ જી

—:પૂર્વ જીવન:—

સ્વામીજીના જૂનાગઢના વાસ દરમ્યાન અને ત્યાર પછીના સહવાસથી જે ફેટલીક હકીકત તેમની પાસેથી સાંભળવા મળેલી તે પરથી સ્વામીજીનો ટૂંક પૂર્વ વૃત્તાંત આપવા અહીં પ્રયાસ કર્યો છે.

સ્વામી રામદાસનો જન્મ દક્ષિણ કાનડા જિલ્લામાં, કાસરગોડ તાલુકામાં, મેંગલોરથી ૪૫ માઈલ દક્ષિણે, અરબી સમુદ્રને કિનારે આવેલ હોસદુર્ગ નામના ગામમાં, વિ. સં. ૧૯૪૦ના ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા તા. ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૮૮૪ ના રોજ મધ્ય રાત્રિએ, સારસ્વત આશ્રમ માતા પિતાના ઘરમાં થયો હતો. આ ગામ એસ. આઈ. રેલ્વે ઉપર આવેલું છે. પરંતુ રેલ્વે સ્ટેશન કન્હન-ગઢના નામે ઓળખાય છે. અત્યારનો ‘આનંદાશ્રમ’—સ્વામીજીનું હાલનું નિવાસ સ્થાન—આ ગામથી ૨૬ માઈલ દૂર આવેલો છે.

પરમ પવિત્ર, જીતેન્દ્રિય, શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિમાન, વાયુપુત્ર, વાનર સેનાનાયક, રામદત્ત શ્રી હનુમાનનો જન્મ પણ એજ પવિત્ર તિથિના દિવસે થયો હતો. એથી ફેટલાક શ્રદ્ધાળુ જાકતો સ્વામી રામદાસને હનુમાનનો અવતારજ માને છે અને શ્રી રામની પરમ ભક્તિ અને સેવામાં મસ્ત સ્વામીજી એ ઉપમાને સંપૂર્ણ યોગ્યજ છે એવી તેમના સત્સમાગમમાં આવનાર દરેક સજ્જનની ખાત્રી થઈ છે.

તેમના પિતાનું નામ શ્રી આલકૃષ્ણરાવ અને માતાનું નામ લલિતાદેવી હતું. આ પવિત્ર જોડાનું જીવન બીજને આદર્શરૂપ થઈ પડે તેવું હતું. તેઓ બન્નેનું, ઘરની દરેક વ્યક્તિ અને બહારથી આવતા મહેમાનોની નિષ્કામ ભાવે સેવા કરવી એ જીવન ધ્યેય હતું. એ વખતે મદ્રાસથી કાનાકોર સુધીજ આગગાડી દોડતી એટલે મેંગલોરથી આવતા જતા લોકોને હોસંગ મુકામ કરવો પડતો અને આવા લોકોનો પ્રેમપૂર્વક સત્કાર આલકૃષ્ણરાવને ત્યાં થતો. ભાગ્યેજ કોઈ દિવસ એવો જતો કે જ્યારે તેમને ત્યાં એક બે મહેમાનો ન હોય. આલકૃષ્ણરાવને ટૂંકા પગારમાં કુટુંબનો પણ નિભાવ કરવો મુશ્કેલ થઈ પડતો છતાં આવતા મહેમાનોની આનંદ સાથે સેવા સુત્રૂપા થતી.

પતિ-પત્ની બન્ને ધાર્મિકવૃત્તિનાં હતાં. તેમના ઈષ્ટ દેવ પંઢરપુરના વિઠોબા હતા. રોજ રાત્રે તેમના ઘેર ભજન, કીર્તન થતાં અને છેવટે રામનામની ધૂન લેવાતી હતી. આ ભક્તિભાવ બંન્ને ઈષ્ટદેવના સંકીર્તન બાદ આલકૃષ્ણરાવ પેલું પ્રખ્યાત મરાઠી પદ “બુડલો ભવસાગરી, વિઠોબા, તારીરે દયાળા, તારીરે કૃપાળા” ગાતા.

ઈશ્વર કૃપાથી તેમને દશ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓ થયાં હતાં. તેમાં છઠ્ઠા વિઠ્ઠલરાવ હતા. પોતાના ઈષ્ટદેવતાના નામ ઉપરથી આ પુત્રનું નામ વિઠ્ઠલરાવ રાખ્યું હતું.

આવા ભક્તિભાવ બીના કુટુંબમાં ઉછરેલ બાળકમાં સ્વાભાવિક જ ધાર્મિક સંસ્કારનો ઉદય થાય છે. ભગવત્ ગીતામાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે કે શૂચિનાં શ્રીમતાં મેદે યોગઃ અષ્ટોઽભિજાયતે । પૂર્વભવનો અધુરો રહેલ યોગ પૂરો કરવા યોગ્યબ્રજનો જન્મ પવિત્ર, સારા ગુણવાન પુરૂષને ત્યાંજ થાય છે. એથી નાના વિઠ્ઠલરાવ આવું સંસ્કાર સિંચન પામી મોટા થયા હાજ્યા. તેમનું શરીર નિરોગી હતું. સ્વભાવ આનંદી હતો બધ

શું તે તેઓ જાણતા જ નહિ. રમત ગમતનો જલ્દી શોખ હતો. વાંદરાની માફક ઝાડ પર ચડી એક ડાળથી બીજી ડાળ પર કુદકા મારતાં તેઓ કદી થાકતા જ નહિ. નાળીએરીની ઉંચી ટોચ પર ચડી ત્યાંથી પાછા સલામત નીચે ઉતરી આવવાની રમત તેમને જલ્દી પસંદ હતી. આમ બાળપણમાં શરીરને ખૂબ કસરત મળેલ.

છ વર્ષની વયે તેમને હોસદુગની પ્રાથમિક શાળામાં મૂકવામાં આવ્યા. ત્યાં અભ્યાસ પૂર્ણ થયા બાદ માધ્યમિક શિક્ષણ માટે મેંગલોરની મીશન હાઈસ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા. હોસદુગથી મેંગલોર ૪૫ માઈલ છે. એ વેળા મેંગલોર સુધી રેલ્વે લાઈન બંધાયેલી ન હતી. નિશાળમાં પડતી રજાઓ દરમિયાન એક પ્રસંગે આ આખું અંતર વિઠ્ઠલરાવે પગપાળા કાપેલ. શાળાના નિયમિત અભ્યાસક્રમ પર તેમનું ચિત્ત જલ્દી ચોંટતું નહિ. સાહિત્ય વાંચન પ્રત્યે તેમને વધુ પ્રેમ હતો. ખાસ કરીને શેક્સપીઅરનાં નાટકો તેઓ ઘણીવાર વાંચતા. અન્ય અંગ્રેજ ગ્રંથકારોનાં પુસ્તકો પણ તેમણે ઘણાં વાંચેલાં. ચિત્ર કળા ઉપર તેમનો હાથ મેસતો જતો હતો. ડ્રાઈ ક્રાઈવાર વર્ગમાં એકા એકા પોતાના શિક્ષકોનાં ચિત્રો પણ દોરતા. શાળામાં ભજવાતા નાટ્ય પ્રયોગોમાં પણ તેઓ ભાગ લેતા. એક વાર રજા દરમિયાન તેમના ગામમાં મિત્રોએ મળીને શિવાજી મહારાજનું નાટક ભજવેલ. તેમાં વિઠ્ઠલરાવ પણ ઉતર્યા હતા. શિવાજીના ગુરૂ સમર્થ રામદાસનું પાત્ર વિઠ્ઠલરાવને ભજવવાનું હતું. આ વરતુ તેમના બાવી જીવનની કેટલી સૂચક બની તેની વાચક વર્ગને તેમનાં પુસ્તકો જોતા ખાત્રી થશે.

મેંગલોર મીશન હાઈસ્કૂલમાં તેમણે મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કર્યો, પરંતુ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા નહિ એટલે અભ્યાસ છોડી ઘેર આવ્યા. તેમનો વિચાર હવે નોકરી માટે મુંબઈ જવાનો હતો. પરંતુ આટલી નાની ઉંમરે નોકરી માટે મુંબઈ મોકલવા

તેમનાં માતા પિતા તૈયાર ન હતાં એટલે તેમણે મદ્રાસની આર્ટ સ્કુલમાં દાખલ થઈ ચિત્રકળા અને શિલ્પ કામનો અભ્યાસક્રમ લીધો. પરંતુ આ અભ્યાસક્રમ સાત વર્ષનો હતો અને આવો લાંબો અભ્યાસક્રમ પૂરો થયા પછી પણ આ ધંધામાં કોઈ ઉજ્જવળ કારકીદી જેવું ન હતું. તેથી આવો અભ્યાસ ચાલુ રાખવા તેમનો વિચાર ન હતો. એટલામાં એક ગૃહસ્થ તરફથી વિક્ટોરીયા ટેકનીકલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ-મુંબઈમાં અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા સાતિના બે વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિ આપવાનું નક્કી થયું અને સદ્ભાગ્યે વિઠ્ઠલરાવની તેમાંના એક તરીકે પસંદગી થઈ.

તેઓ મુંબઈ આવ્યા. પરંતુ અહીં આવ્યા પછી તેમને ખબર પડી કે ઇલેક્ટ્રીકલ અને મીકેનીકલ એન્જીનીયરીંગના અભ્યાસક્રમ માટેની બંધી જગ્યાઓ પૂરાઈ ગઈ હતી. એટલે તેઓનો ટેકસટાઇલ એન્જીનીયરીંગનો કોર્સ લેવો પડ્યો. અહીં ત્રણ વર્ષનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી, ડીપ્લોમા મેળવી, તેઓ મદ્રાસ તેમના બાઈ સીતારામરાવને ત્યાં પાછા ફર્યા.

આ વખતે સીતારામરાવે હાથ વણાટનું અને સાણુ બનાવવાનું કારખાને કાઢ્યું હતું. વિઠ્ઠલરાવ આ કારખાનામાં જોડાયા અને પોતાના જ્ઞાનથી તેને વ્યવસ્થિત કર્યું. પરંતુ તેમનું જ્ઞાન આ હાથ ઉઘોગ કરતાં મીલ ઉઘોગમાં વધારે કામ આવે તેવું હતું એટલે તેઓ ગુલબર્ગાની સુતરાઉ કાપડની મીલમાં સિપીનીંગ માસ્તર તરીકે દાખલ થયા.

અહીં નોકરીમાં જોડાયા પહેલાં તેમને તેમના પિતા તરફથી લગ્ન સંબંધી તેમની ઇચ્છા જણાવવા પૂછવામાં આવ્યું હતું. તેનો તેમણે નકારમાં જવાબ આપ્યો હતો. અહીં નોકરીમાં જોડાયા પછી ત્રણ ચાર મહિને તેમને તેમના આશ્ચર્ય વચ્ચે પિતા

તરફથી નક્કી કરેલ લગ્નના તારથી ખબર મળ્યા. આ બધું માતા પિતાએ નક્કી કરી નાખ્યું હતું એટલે હવે વિકૃલરાવને પોતાની સંમતિજ આપવાની હતી. થોડો વખત તેઓ સંમતિ આપવામાં ઢ્યુપડ્યુ રહ્યા. પરંતુ જ્યારે આટલી હદે વાત પહોંચી હતી અને લગ્નની તારીખ પણ નક્કી થઈ ગઈ હતી ત્યારે નકાર કરીને માતાપિતાને આઘાત પહોંચાડવાનું અને તેમને મોહું સંતાડવું પડે તેવી સ્થિતિમાં મૂકવાનું તેમને રૂચું નહિ એટલે તેમણે તારથી સંમતિ આપી.

આ રીતે સને ૧૯૦૮ માં તેમનાં લગ્ન થયાં. તેમનાં પત્નીનું નામ ઉમાબાઈ હતું. પરંતુ સારસ્વત શાંતિના રિવાજ મુજબ શ્વસુરગૃહે તેમનું નામ રૂકમાબાઈ રાખવામાં આવ્યું હતું. તેમના પત્નીની વૃત્તિ ધાર્મિક હતી. પરંતુ આ ધાર્મિકતામાં રૂઢિચૂસ્તપણું અને અંધશ્રદ્ધા હતી. વિકૃલરાવ ધાર્મિક વિચારોમાં અર્વાચીન હતા. એટલે બન્ને સામસામ છેડે હતાં. આને લઈને મતભેદોના પ્રસંગો ખૂબ ઉપસ્થિત થતા હતાં રૂકમાબાઈ પતિ તરફના માનને કારણે તેમના પતિના વિચારો સાથે એકમત થતાં.

તે પછી તેમણે અનુક્રમે ગડગ, કવીલોન, મદ્રાસ, કોઈમ્બટુર, અમદાવાદ, નડીયાદ ઇત્યાદી સ્થળોની કાપડની મીલોમાં કામ કર્યું હતું. દરેક સ્થળે પોતાના હાથ નીચેના તેમજ સંબંધમાં આવતાં માણસો સાથે ગ્રેમ ભાવથી વર્તતા અને તેથી દરેકની ચાહના મેળવતા.

સને ૧૯૧૬ માં તેમને ત્યાં પુત્રીનો જન્મ થયો. આ પુત્રીનું નામ રમાબાઈ રાખવામાં આવ્યું હતું.

આ બધી નોકરી દરમ્યાનનો કાળ પૂરી કડણાઈનો કાળ હતો. દૂર વિધિ તેમને કોઈ સ્થળે સ્થિર થવા દેતી ન હતી. પરંતુ વિધિની આ કૂરતામાં જ ઇશ્વરની કૃપા અને આશીર્વાદ સમાયાં.

હતાં કેમકે આ રીતે વિધિ તેમને તેમના ખરા ધ્યેય તરફ લઈ જતી હતી.

નડીઆદથી તેઓ મુંબઈ આવ્યા. હવે આ રીતે ગુજરાન માટે નોકરીની શોધમાં આથડવાનો તેમને કંટાળો આવ્યો હતો. આ વખતે તેમના સસરાનો પત્ર આવ્યો. અને તેઓ મેંગલોર જઈ તેમના સસરા સાથે કાપડના ધંધામાં જોડાયા. પરંતુ ધંધો ચલાવવાની રીતો અને ધંધામાં આવતી આંટી-ધુંટીના ઉકેલની રીતો તેમને તેમના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ લાગી એટલે તેઓ તેમના સસરાથી છુટા પડ્યા.

હવે વિઠ્ઠલરાવે નાના પાયા ઉપર પોતાનો જ રંગવા તથા છાપવાનો ધંધો શરૂ કર્યો. આ ધંધાની શરૂઆતમાં જ તેમનાં પત્નીને શીતળા નીકળ્યાં અને પુત્રીને મોટી ઉધરસ થઈ આવી. તેમની બન્નેની પથારી પાસે વિઠ્ઠલરાવને દિવસ રાત રહેવું પડતું હતું. થોડા સમય પછી પુત્રીને આરામ થયો પરંતુ તેમનાં પત્નીની સ્થિતિ વધારે ને વધારે ખરાબ થતી ગઈ અને તે એટલે સુધી કે તેમના જીવનનો અંત નજીક દેખાયો. વિઠ્ઠલરાવ આ ચિંતા અને ઉપાધિથી એકદમ થાકી ગયા હતા. બીજા કોઈ ઉપાય ન દેખાતાં આમાંથી ઉગારવા તેમણે અંતઃકરણપૂર્વક અનુપૂર્ણ નયને પ્રભુને પ્રાર્થના કરી. ઈશ્વરે તેમની પ્રાર્થના સાંભળી અને તે દિવસથી તેમનાં પત્નીની તબીયત ત્વરિત ગતિએ સુધરવા માંડી.

આ પ્રસંગ પછી તેમની જીવન તરફની દૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ. દુન્યવી પદાર્થો તરફ તેઓ વિરક્તિથી જોવા લાગ્યા. જે કોઈ સાથે પ્રસંગ પડે તેની સાથે પ્રભુ અને સંતો સંબંધી જ વાતો કરવા લાગ્યા.

ધંધો સારો ચાલવા લાગ્યો એટલે તે માટે મોટું મકાન બીધું અને બજારમાં દુકાન પણ ખોલી. આ ધંધામાં બીજા બે

જણા પણુ ભાગીદાર તરીકે જોડાયા અને નવા ધંધાનું “ શ્રી સીતારામ વિઠ્ઠલ કંપની ” નામ રાખ્યું.

પરંતુ વિઠ્ઠલરાવ પ્રકૃતિથી જ ધંધાદારી થવાને સર્જન્યા ન હતા, કારીગરોને જે દર આપવામાં આવતા હતા તે તેવાજ કામના બીજા કારીગરોને મળતા દર કરતાં વધારે હતા. કંપનીની આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ કર્યા વગર કારીગરોના દર અને નોકરી-આતોના પગાર અવાર નવાર વધારી આપવામાં આવતા હતા. આને લઈને ધીમે ધીમે ઉધાર પાસું વધવા માંડ્યું.

આવી સ્થિતિને લઈને બન્ને ભાગીદારો એક પછી એક જૂટા થયા, છતાં વિઠ્ઠલરાવે હિમત હાર્યા વગર કામ ચલાવ્યે રાખ્યું ધંધાની આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણુ ધંધાના સમય બાદ તેઓ આનંદી અને નિશ્ચિત દેખાતા. આનું કારણ એ હતું કે વિઠ્ઠલરાવને અનાસક્ત પણે દરેક વસ્તુ તરફ જોવાની કુદરતી બક્ષીસ હતી. તેઓ વર્તમાનમાં જ રહેતા અને. બીજા દિવસેની ચિંતા ઈશ્વર જીવર છોડી દેતા.

આ બધા સંયોગો વિઠ્ઠલરાવનો વૈરાગ્ય અને ઈશ્વરપ્રેમ દઢ કરવામાં ધીમે ધીમે મદદ કરતા હતા. દરરોજ રાત્રે તેઓ તેમના ભાઈ સીતારામરાવને ત્યાં ભજનમાં જતા અને ભજન વખતે પોતાની જાતને વીસરીને ધ્યાનમગ્ન થઈ જતા. આ વખતે તેમણે રામકૃષ્ણ પરમહંસના ઉપદેશો તથા સ્વામી વિવેકાનંદ અને સ્વામી રામતીર્થનાં પુસ્તકો તેમજ યોગવાશિષ્ઠ જેવાં બીજાં ધાર્મિક પુસ્તકો વાંચવા માંડ્યાં અને આ વખતથી જ તેમણે રામનામનો સતત જપ શરૂ કર્યો. કામ કરતાં અને રસ્તે ચાલતાં પણુ જપ ચાલુ રહેતો.

“ શ્રી સીતારામ વિઠ્ઠલ કંપની ” વધારે ને વધારે કરજમાં ડૂબતી ગઈ અને લેણુદારો લેણું પતાવવા તેમને દબાણ કરવા

માંડયા. પરંતુ તેમની સ્થિતિ એવી હતી કે ઈશ્વર સિવાય કોઈ ઉગારી શકે તેમ ન હતું. કોઈ ઈશ્વરી ચમત્કાર થાય તોજ ઉગારી શકે તેમ હતું,

ગીતામાં કહ્યું છે કે

અનન્યાશ્રિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વદામ્યહમ્ ॥

વિકૃલરાવે રામનું અનન્ય શરણુ લીધું હતું. એટલે ગીતામાં આપેલ વચન પ્રમાણે પ્રભુને તેને ઉગાર્યા સિવાય છુટકો ન હતો. અને ખરેખર અદ્ભુત રીતે પ્રભુએ તેમને આ સ્થિતિમાંથી ઉગારી લીધા.

એક દિવસ એક ગૃહસ્થ વિકૃલરાવને તેના કારખાને મળવા આવ્યા. આવનાર ગૃહસ્થ મેંગલોરના એક સ્થિતિસંપન્ન વકીલ હતા. મહાત્મા ગાંધીજીના અસહકારના આદેશને માન આપીને તેમણે હમણાં જ વકીલાતનો ધંધો છોડ્યો હતો. વિકૃલરાવને જોતાં જ તેમને તેમના તરફ ખૂબ ભાવ પેદા થયો અને વાતચીતમાં તેમણે તેમની સાથે આ ધંધામાં જોડાવા ઈચ્છા અતાવી. વિકૃલરાવે તેમની પાસે ધંધાની ખરી પરિસ્થિતિ રજુ કરી અને કહ્યું કે આવી સ્થિતિમાં તેની સાથે ધંધામાં જોડાવું તે તેની પોતાની સાથે ખાડામાં ઉતરવા બરાબર હતું. પરંતુ આ વકીલ ગૃહસ્થને આ વાતની કંઈ અસર થઈ નહિ અને તેઓ આવી સ્થિતિ જાણ્યા છતાં ભાગીદાર તરીકે જોડાયા.

ભાગીદારીમાં જોડાયા પછી તેમણે કંપનીને કરજ મુક્ત કરી એટલું જ નહીં પરંતુ મોટી મૂડી રોકી ખાદીનું કારખાનું અને તેના માટેનું શેડ ઉભું કર્યું. આ રીતે રંગ કામની સાથેસાથ વણાટકામ કામ પણ શરૂ થયું.

વિકૃલરાવને ઘેર પણ કોઈ ચીજનો અભાવ કે મુંઝવણ ન રહે તે તરફ પણ તેઓ લક્ષ આપતા.

પરંતુ આ સમયે વિકૃલરાવનું મન સંસારમાંથી ઉપરાંમ પામવાની વૃત્તિ તરફ વળતું જતું હતું તેથી ધંધામાં પુરું ધ્યાન ચોટતું નહિ. વૈરાગ્યની ભાવના તીવ્ર થવા માંડી. ભગવાન રામના નામની ધૂનની લગની લાગી. એવામાં જ્ઞાનેશ્વરી ગીતાના ૧૪ મા અધ્યાયનું ભાષાન્તર તેમના હાથમાં આવ્યું. તે વાંચતાં પોતાના જીવનનું ધ્યેય શું છે તેનું માર્ગદર્શન તેમને મળ્યું અને ત્રણ ગુણની સાચી સમજથીજ અંતઃકરણની ખરી શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તે સચોટ સમજાયું. આ જ્ઞાનને માત્ર મગજમાંજ ભરી ન રાખતા એ મંતવ્ય જીવનમાં ઉતારવા માંડ્યા.

કોઈ સાધુ, સંન્યાસી કે દુઃખી ભૂખ્યો મળી આવે અને ભોજન માગે તો પોતાને ઘેર લાવી પોતાના માટે તૈયાર થયેલ ભોજનની થાળી તેને આપી જમાડતા અને પોતાને સાફ નવી રસોઈ તૈયાર કરાવતા અગર એક ટંક ખેંચી કાઢતા. કપડામાં પણ કોટ પાટલુન ઉતારી હવે માત્ર એક સાદી લુંગી કેડે વીંટાળતા અને એક ધોતીયું શરીર પર ઓઢતા. કોઈ લેણદાર માગવા આવતો અને તેનો હિસાબ ચૂકવતા ત્યારે નાણાંની ગણતરી પણ પોતાના ઇષ્ટદેવના ધ્યાનમાં ભૂલી જતા અને વધુ નાણાં આપી દેતા. આમ વિકૃલરાવ પોતાના ઇષ્ટ ભગવાન રામના મંત્રના જાપ તથા ધ્યાનમાં મસ્ત રહેવા લાગ્યા.

સૂતાં, ઊડતાં, ખેસતાં, રામમંત્રનો જાપ ચાલુ થયો. રામભજન પાછળ જોંધ પણ લગભગ ત્યજી દીધી. સૂવા માટે પલંગ અને ગાદલું છોડી માત્ર એક ચટાઈ લઈ તે ભોંય પર બીછાવી તેના પર સૂઈ રહેતા. એકજ વખત ભોજન લેતા. મીઠું મરચું, અને મસાલાનો ત્યાગ કર્યો અને થોડા વખત પછી તો અનાજ લેવાનું પણ છોડી દીધું. માત્ર દૂધ, કેળાં અને આફેલાં બટાટાનોજ આહાર કરતા. આમ બહુજ થોડા સમયમાં જીવનમાં ભારે પરિવર્તન થયું. હવે

તો રામ ભગ્ન એક માત્ર તેમનો જીવન વ્યવસાય બન્યો. વાંચન માટે શ્રીમદ્ ભગવતગીતા, આત્મોદ્ધતું બુદ્ધ ચરિત્ર (લાઇટ ઓફ એશિયા) અને બાઇબલ જેવાં પુસ્તકોજ રાખ્યાં હતાં. સંસાર સુખની વાસના ક્ષીણ બની તેમજ સ્વ અને પર જેવી સ્વાર્થવૃત્તિ નિર્મૂળ થતી ગઈ અને મન, બુદ્ધિ, હૃદય—એ સર્વ રામમય બન્યું.

આ સ્થિતિથી તેમનાં પત્ની ગભરાયાં અને આ ફંદ છોડી દેવા તેમણે ખૂબ સમજાવી જેયું. પણ જ્યારે તેની કશીજ અસર જોવામાં આવી નહિ ત્યારે તેમના પિતાને એક પત્ર લખીને બોલાવ્યા. પિતા મેંડલોર આવ્યા અને તેમને સમજાવી રસ્તા પર લાવવા ખૂબ શીખામણ દીધી પણ વિકૃલરાવ તો પ્રભુપ્રેમમાં એટલા મસ્ત બનેલા કે આ શીખામણની પણ તેમના પર કશી અસર થઈ નહિ. વિકૃલરાવને કંઈક ગણગણતા જોઈ તેમના પિતાએ પૂછ્યું, “ શું ગણગણે છે ? ” વિકૃલરાવે કહ્યું, “ રામ રામ, બોલું છું. ” ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે, “ એકલા રામ રામ ને બદલે ‘ હૐ શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ ’ એ મંત્રનો જાપ કર એટલે વધુ ફાયદો થશે અને તું માગે છે તેવો અખંડ આનંદ અને સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે. ” આ શબ્દો પિતાના મુખમાંથી સાંભળતાંજ વિકૃલરાવે તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી ચરણ પકડી લીધા અને પછી હડી હાથ જોડીને કહ્યું, “ આજથી આપણો પિતા પુત્ર તરીકેનો સંબંધ પૂરો થાય છે. આજથી આપને જ હું મારા ગુરુપદે સ્થાપું છું. ” એટલું કહી પિતાનેજ ગુરુ માન્યા. પિતાએ આવા પરિણામની આશા રાખી ન હતી.

સંસાર પરનો ભાવ દૂર થયો હતો. આ સંસારી ગૃહસ્થી જીવન ત્યજ દેવાની અંતરાસા પળે પળે તેમને સંભળાઈ રહી હતી. ભગવાન બુદ્ધની માફક સંસારમાંથી વિરક્ત થવા સાડ ૧૯૨૨ ના નાતાલની એક રાત્રે પોતે મહાભિનિષ્ક્રમણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો

આ વખતે ‘લાઈટ એફ એશિયા’નું ગમે તે પાનું ઉઘાડવાની રાખે તેમને પ્રેરણા કરી અને તે પ્રમાણે પાનું ઉઘાડતાં બુદ્ધના મહાભિનિષ્ક્રમણ વખતના નીચેના ઉદ્ઘારો એમની નજરે પડ્યા:—

“ આ સોનેરી પિંજર જ્યાં માફ હૃદય ગૂંચળાઈ રહ્યું છે તે ઉઘાડાનો અને સત્યની શોધમાં નીકળી પડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે; સારા જગતને માટે આ સત્યની હું શોધ કરીશ અને એની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી જંપીશ નહિ. ”

(“For now the hour is come when I should quit This golden prison, where my heart lives caged, To find the truth; which henceforth I will seek, For all men’s sake, until the truth be found.”)

આ પછી ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ ઉઘાડવાની પ્રેરણા થઈ જે ઉઘાડતાં નીચેના શબ્દો નજરે પડ્યા:—

“ જે કોઈ મારે કાળે માલમિલકત, માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, અને સ્ત્રી તથા પુત્રનો ત્યાગ કરશે તેને અનેક ગણો ખદલો મળશે અને અમૃતત્વ પ્રાપ્ત થશે. ”

(“And everyone that hath forsaken houses or brethren, or sisters, or father or mother or wife or children or lands for my name’s sake, shall receive a hundred-fold and shall inherit ever-lasting life.”)

એજ પ્રમાણે ભગવદ્ગીતા ખોલી જોવાની પ્રેરણા થઈ અને ખોલતાં નીચેના શ્લોક નજરે પડ્યો:—

“ સર્વ ધર્મો છોડી એક મારેજ શરણે આવ. હું તને સર્વ પાપમંથી છોડાવીશ. શોક મા કર. ”

(“ સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણં વ્રજ ।
અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા શુચઃ ॥)

બુદ્ધ, કાષ્ટ, અને કૃષ્ણ એ ત્રણે મહાત્માઓના શબ્દો દ્વારા આ રામનીજ આસા હતી. ત્યાગના સંકલ્પમાથી ત્યાગનો નિર્ણય થઈ ગયો.

બીજે દિવસે બે કપડાં ગેરૂમાં રંગી લીધા. રાત્રે એક પત્ર તેમના પત્નીને અને એક પત્ર તેને દેવામાંથી છોડાવનાર મિત્રને લખ્યો અને તેજ રાત્રે એટલે સને ૧૯૨૨ ના ડીસેમ્બરની ૨૭મી તારીખે, જેમાં પોતાનું એવું કાંઈ ન હતું તેવા જગતને છેલ્લી સલામ કરી.

આ વખતે તેમના પત્ની ઘેર ન હતાં એટલે ઘર છોડવાની તેમને રામજીએ અનુકૂળતા કરી આપી હતી. લખેલ કાગળ ટેબલ ઉપર મૂકી સાથે ભગવદ્ગીતા, બાઈબલ અને લાઇટ ઓફ એશિયા લઈ, સવારની પાંચની ટ્રેઈનમાં તેમણે મેંગલોર છોડ્યું. પત્ની ઉપર લખેલ કાગળ નીચે પ્રમાણે હતો:—

મેંગલોર,

તા. ૨૭-૧૨-૧૯૨૨.

બહાલી ખહેન,

આજથી ભવિષ્યમાં તું મારી ભગિની તુલ્ય છો. ભગવાન શ્રીરામ કે જેના ચરણમાં મેં જીવન સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું છે, તે શ્રીરામ મને મારા ભૂતપૂર્વ જીવનમાંથી બોલાવી લીધો છે. શ્રી રામના મધુર નામનો જાપ કરતાં કરતાં પૃથ્વી ઉપર એક બિશ્નુક બની હું વિદાય થાઉં છું. તને ખબર છે કે ભગવાન શ્રી રામની કૃપા અને પ્રેમની પ્રાપ્તિ અર્થેના પ્રયત્ન સિવાય હવે મને જીવનમાં અન્ય કોઈ વાંચ્છના રહી નથી. માફ શેષ જીવન એ હેતુને ખાતર જ હું સમર્પી દઉં છું અને તેમ કરતાં ગમે તે દુઃખ, ગમે તે હદ સુધીનું આવી પડે. તે સહન કરીશ. આપણો પુનઃ મેળાપ થનાર નથી—પતિ પત્ની તરીકેનો તો નહિજ. તું હંમેશા પ્રભુ તથા સત્યના માર્ગેજ ચાલજે અને રમાને પણ ચલાવજે. રેડિયાનો ત્યાગ કરીશ નહિં. તે દ્વારા શાન્તિ અને સુખ તું પામીશ. રમા પણ

૬૯

ચરખો ચલાવે. ચિ. રમા તથા તારા ઉપર શ્રી રામના આશીર્વાદ છે. તેજ તમારા બન્નેની રક્ષા કરશે.

લી. તારો પ્રેમાળ
પી. વિઠ્ઠલરાવ.

[Mangalore,

D/. 27th December 1922.

Dear sister,

You are to me only a sister in future. Shri Rama at whose feet I have surrendered myself entirely, has called me away from the past sphere of life. I go forth a begger into the wide world chanting the sweet name of Shri Rama. you know I have no ambition in life except to struggle for the attainment of Shri Rama's grace and love. To that aim alone I dedicate the rest of my life and suffer for it -suffer to any extent. We may not meet again -at least as husband and wife. Walk always in the path of God and Truth, and make Rame do the same.

Don't give up the spinning wheel. It will give you peace and happiness. Let Rame also work it.

Shri Rama's blessings on you and Rame. He protects you both.

Yours affectionately,
P. Vithal Rao.]

પ્રકરણ ૩ જી.

—: સંન્યાસ :—

મેંઘલોરથી નીકળી તેઓ ત્રિચીનાપલ્લી થઈ શ્રીરંગમ આવ્યા અને ડીસેમ્બરની ૨૯મી તારીખે પ્રાતઃકાળે આઠ વાગે પવિત્ર નદી કાવેરીના તટ પર પહોંચ્યા. નદીના પુણ્ય સલિલમાં સ્નાન કરી પહેરેલ સફેદ વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી નદીમાં પધરાવ્યા અને ગુરૂએ (પિતાએ) આપેલા રામમંત્રનું ઉચ્ચારણ કરતાં કરતાં સાથે લીધેલાં ભગવાં ધારણ કર્યાં. પોતાનું વિકૃલરાવ નામ છોડી દઈ રામના દાસ—રામદાસ બન્યા અને નીચેના શબ્દોમાં રામને પ્રાર્થના કરી:—

હે રામ ! હે પ્રેમસાગર ! હે જગન્નિયંતા ! તારી ઇચ્છાનુસાર આ દાસ આજે સંન્યાસ ધારણ કરે છે. તારેજ ખાતર એણે સંસાર ત્યાગ કર્યો છે, સંસાર બંધન છોડી નાખ્યા છે. તારી કૃષ્ણાની એ યાચના કરે છે તું એને બળ આપ, શ્રદ્ધા આપ, હિમત આપ કે જેથી એ પોતાનાં વ્રત પાળી શકે અને સંન્યાસી જીવનમાં આવતાં વિઘ્નો અને સંકટોમાંથી પાર ઉતરે. તારી સાક્ષીએ અને તારે ભરૂંસે રામદાસ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે:—

(૧) આજથી આ જીવન રામનીજ સેવામાં અને રામનાજ ચિંતનમાં સમર્પી દેવું.

(૨) સ્ત્રી માત્રને માતા ગણી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું.

(૩) બિક્ષાથી જ જીવન—નિર્વાહ કરવો

[O Rama, O Love Infinite, O Protector of all the worlds ! It is by Thy wish alone that

They humble slave has been induced to adopt sannyas. In Thy name alone, O Rama, he has given up sansara and cut asunder all bonds, all ties.

O Rama, bless Thy poor devotee with Thy grace. May Ramdas be endued with strength, courage and faith to carry out in Thy name, Rama, the following vows and bear all trials and all kinds of privations that may beset the path of a sannyasi in his passage through the rough and perilous life of a mendicant:—

1. This life be henceforth entirely consecrated to meditation and the service of Shri Rama.

2. Strict celibacy be observed, looking upon all women as mothers.

3. The body be maintained and fed upon the food procured by bhiksha or on what was offered as alms.]

ઉપરની ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ કાવેરીના કાંડા ઉપર પોતે લીધી. ભગવાન રઘુવીરની કૃપાવડે આ સર્વ પ્રતિજ્ઞા સંપૂર્ણ રીતે પાળીને આજે પણ તે એક મહાન સંતપુરુષ તરીકેનું જીવન ગાળી રહ્યા છે. તેમના દર્શન પામનાર દરેક સજ્જન એ જોઈ તેમને માન અને પ્રેમપૂર્વક વંદન કરે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

પરિબ્રમણ અને પત્રો.

(૧) ફરી પાછા મેંગલોર.

સ્વામીજી શ્રીરંગમથી રામેશ્વર ગયા અને ત્યાંથી મદુરા, ત્રિવંદ્રમ તિરૂપાવલિયર, પોંડિચેરી, તિરૂવણ્ણામલૈ, તિરૂપતિ, જગન્નાથજી, કલકત્તા, દક્ષિણેશ્વર, તારકનાથ, કાશી, ઝાંસી, હરદ્વાર, કેદારનાથ-બદ્રીનાથ, રામનગર, મથુરા, ગોઘણ, વૃંદાવન, રાયપુર, અજમેર, ધર્મપુરી, જૂનાગઢ, વેરાવળ, સોમનાથ-પાટણ, પ્રાચી, સુદામાપુરી-પોરબંદર, દ્વારકા, મુંબઈ, નાસીક, પંચવટી, તપોવન, ત્ર્યંબકેશ્વર, બીજાપુર, હુબલી ઇત્યાદી સ્થળોની ક્રમશઃ ભારતવર્ષમાં એક વર્ષ ભમીને, તેમણે યાત્રા કરી જેનું વર્ણન સ્વામીજીએ પોતાના જ શબ્દોમાં “ ઇશ્વરની શોધમાં ” નામના પુસ્તકમાં એટલી સુંદર આકર્ષણ ઢભે આપ્યું છે કે તે વાંચી ભક્તિભાવથી આપણું હૃદય નમી પડે છે.

અગાઉ કહ્યું તેમ રૂકમાબાઈ સાથે તેમનાં લગ્ન ૧૯૦૮ માં થયાં હતાં. તેમને રમાબાઈ નામે એક પુત્રી થઈ હતી. તે બન્નેને ત્યજી દઈને ૧૯૨૨ ના નાતાલમાં તેમણે સંસારબંધન છેદી નાખ્યું હતું. સ્વામીજી હુબલીમાં સિદ્ધાંશુ સ્વામીના મઠમાં આવ્યા છે એવા ખબર રૂકમાબાઈને મળતાં તેઓ તેમનાં પુત્રીને લઈને પતિને પાછા મેળવવા હુબલી આવ્યા. સ્વામીજીએ તો સંસારનો ત્યાગ કર્યો હતો તેથી તેમને મન તો તેઓ બહેન કે માતા સમ હતો. છતાં રૂકમાબાઈએ પતિને સંસારમાં પાછા ફરવા બહુ બહુ વિનંતિ કરી

ત્યારે સ્વામીજીએ તેમને ઉત્તર આપ્યો કે, “ માતાજી, રામેજી આ દાસને સંસારબંધનમાંથી મુક્ત કર્યો છે તેથી હવે તેનું આશ્રય-સ્થાન તો રામના ચરણમાં જ છે. તે રામનો દાસ બન્યો છે. વિશ્વના કર્તા, હર્તા, ભર્તા શ્રી રામજી છે. તેનીજ અપાર શક્તિ સૌનું રક્ષણ કરી રહી છે. તેનું શરણ શોધવું એજ સંસારના દુઃખ અને શોકમાંથી છૂટવાનો એક માત્ર ઉપાય છે. માટે રામ પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, માતાજી, તારી પણ સર્વ ચિંતાનો બોજો તેના પર છોડી દઇને તું પણ શ્રીરામનુંજ શરણ પકડી લે. તોજ તને પણ સાચું સુખ અને શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે. આથી વધુ રામદાસ શું કહે ?” પણ રૂકમાબાઈની આંતરદષ્ટિ હજી ખુલી ન હતી તેથી આ સલાહ તેઓ માનવા તૈયાર ન હતાં. તેમણે સિદ્ધાર્થ સ્વામીને પોતાના પતિને સમજાવતે પાછા મોકલવા સાડે આજીજી-ભરી વિનંતિ કરી. તેથી તેમણે સ્વામીજીને સ્ત્રી તથા પુત્રી સાથે મેંગલોર જવાની સલાહ આપી.

તે મુજબ સ્વામીજી રૂકમાબાઈ અને પુત્રી સાથે મેંગલોર આવ્યા. પોતાના ઘરમાં રહેવા તો તૈયાર ન હતા તેથી તેઓ સીધા શ્રીરામની પ્રેરણાનુસાર મેંગલોર નજીક કદરી પર્વત ઉપર આવેલી પાંચ પાંડવની ગુફા તરફ ગયા અને રાત્રી ત્યાં ગાળી બીજે દહાડે સવારે બાઈ સીતારામરાવને ઘેર આવ્યા. દિવસે ત્યાં હમેશાં બોજન માટે આવતા અને બાકીનો વખત કદરી પર્વત ઉપરની પાંચ-પાંડવની ગુફામાં રામમંત્રના જાપ અને ધ્યાનમાં ગાળતા.

અહીં રહીને પોતાના એક વર્ષના ભારત વર્ષના પ્રવાસ અને તેમાં થયેલ ઇશ્વર સાક્ષાત્કારના અનુભવનું, ઉપરમાં જણાવેલ પુસ્તક “ ઇશ્વરની શોધમાં ” તેમણે લખ્યું જે દરેક જગતસુએ વાંચવા સરખું છે. સ્વામીજીની તે વખતની પ્રવૃત્તિ અને રિશ્તિ તેમના જ શબ્દોમાં આપવા તેમના તરફથી તે વખતે મેંગલોરથી મગનલાલ ઉપર આવેલા પત્રો આ નીચે આપ્યા છે.

મેંગલોર,

તા. ૨૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૪.

બહાલા બાઈ,

રામના તમારા સર્વ ઉપર આશીર્વાદ હો. આખરે રામ રામદાસને મેંગલોર લાવ્યા છે. રામદાસ શહેરથી બે માઈલ દૂર એક મંદિર પાસેની ટેકરી ઉપર ગુફામાં રહે છે. અહીંયા રામદાસ રામના નિકટના સહવાસમાં છે. રામના હુકમથી રામદાસે મેંગલોરથી નીકળી મેંગલોર પાછા ફરતાં સુધીની યાત્રાની સંપૂર્ણ હકીકત અંગ્રેજીમાં લખી નાંખી છે. રામની ઇચ્છાથી હુંક વખતમાં તે છપાઈને પુસ્તકરૂપે બહાર પડશે. તે પુસ્તક લગભગ ૧૭૦ પાનાનું થશે અને તેમાં નમ્ર રામદાસનું મુખચિત્ર આવશે. પુસ્તક તૈયાર થયે આ બાબતમાં તમને વિશેષ માહિતી આપવામાં આવશે રામ તમારા સર્વેનું કલ્યાણ કરે.

રામદાસ.

[Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.
Mangalore.

D/. 29th February 1924.

Dear Brother,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. At last Rama has brought Ramdas to Mangalore He is living in a cave on a hill near a temple about two miles away from the city. Ramdas, here, is in close communion with Rama. By Rama's Command Ramdas has written in English the complete

story of his pilgrimage from Mangalore back to Mangalore. By Rama's will it will be printed and published in book-form shortly. It will contain about 170 pages and a frontis piece of humble Ramdas. More information in this matter will be given to you after the book is ready. May Shree Rama bless you all

Ramdas.]

મેંગલોર,

તા. ૧૨ જુન, ૧૯૨૪.

જહાસા ભાઈ રામ,

રામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો. આપણા બધા માટે રામની દયા અને પ્રેમ ખરેખર અપાર છે. પૂર્ણ પ્રકાશ, પૂર્ણ જ્ઞાન, પૂર્ણ પ્રેમ, પૂર્ણ આનંદ, પૂર્ણ સત્ય અને પૂર્ણ શક્તિ રામ પોતે જ છે. તે દિવ્ય પુરૂષ કે જેની આ વિશ્વ ભવ્ય પ્રતિકૃતિ છે અને જે તેને ધારણ કરી રહ્યો છે તેનું જ ધ્યાન ધરવું એ સર્વ ચિંતા અને દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે. રામમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે તેના ચરણના શરણમાં જવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ. રામ સર્વસ્વ છે. આપણી દૃષ્ટિ અને આપણા વિચારો નાશવંત-માંથી ખસેડીને તે શાશ્વત પુરૂષ રામ કે જે એકલો જ ચિરસ્થાયી શાન્તિ આપી શકે તેમ છે તેના ઉપર દૃઢ કરીએ. તેને પહોંચવાના પ્રયત્નની દરેક ક્ષણે, આપણે તેની મદદ, કૃપા કે જેના વિના તેના તરફની પ્રગતિની આશા વ્યર્થ છે-માટે યાચના કરીએ. રામ ઉપરનો સંપૂર્ણ આધાર, સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા, સંપૂર્ણ ભરોસો જ આપણને તેના તરફ આગળ લઈ જઈ શકે. શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવા માટે,

સતત સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે રામ માત્ર સત્ય છે અને બીજું સર્વ મિથ્યા છે. રામ સર્વ સ્થળે ભર્યો છે. રામ એક જ છે છતાં અનેકરૂપે ભાસે છે. રામે પોતેજ આ વિશાળ જગત અને તેની અંદરની વિવિધ વસ્તુઓ અને જીવોનું રૂપ ધર્યું છે. તેમાં સર્વમાં રામની જ ઇચ્છા કામ કરી રહી છે. રામ સર્વસ્વ છે. રામ બધું બધા માટે જ કરે છે. બધી ગતિ રામની જ છે. બધાં રૂપાંતરો રામનાં જ છે. બધાં કાર્યો રામનાં જ છે. બધાં કાર્ય અને દરેક જાતની પ્રવૃત્તિ તેનાથી જ ઉદ્ભવે છે અને તેનાથી જ તેનું નિયંત્રણ થાય છે. રામ, કે જેનું ધ્યાન શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદ આપે છે તે આવો છે. આવા રામનું નામ સ્મરણ, વિવિધ પ્રકારની મનની પ્રવૃત્તિને નિયમનમાં લાવી તે દિવ્ય પુરૂષ સાથે સંલગ્ન કરવા માટે છે. સતત અને એકધારું રામનામનું સ્મરણ એ આપણી વાસનાઓ કે જે અસત્ય અને દુઃખપૂર્ણ સંસારના વમળમાં આપણને ઘસડી જાય છે તેને જીતવાનું એક સફળ સાધન છે. માટે આપણે તે દિવ્ય નામ-તે શક્તિદાયક મંત્રનું ગાન કરીએ કે જેના અવાજ માત્રથી મૃત્યુ, ભય, ખેદ, દુઃખ અને સર્વ પાપો નાસી જાય છે. ઈશ્વર શ્રી રામ.

યાત્રાનું પુસ્તક હજી છાપખાનામાં છે, અરધું છપાઈ ગયું છે. નકલો તૈયાર થશે કે તુરત જ તમારી ઇચ્છાનુસાર તમોને એક નકલ વિના વિલંબે મોકલી આપવામાં આવશે. રામ. રામ. રામ.

બાઈ સીતારામરાવે તેના ઉપરની તમારી ચીઠ્ઠી ધણા આનંદપૂર્વક વાંચી અને તુરત જ રામદાસને તમોને પત્ર લખવા માટે લખવાની સામગ્રી અને કાગળ આપ્યાં. રામ દયાળુ છે. જગતમાં બધા દયાળુ છે.

રામદાસ.

[Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.

Mangalore.

D/. 12th June 1924.

Dear Brother Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Rama's kindness and love for us all is indeed unlimited. Rama is all light—all knowledge—all love—all bliss—all truth—all power. To contemplate upon this Divine Being—the protector of all the worlds—which are but his own magnificent manifestations is to be free from all cares and pains. Let us struggle with full faith in Rama to surrender ourselves at his Holy feet. Rama is all in all, Let our gaze, let our thoughts be taken away from the perishable and be fixed upon that Eternal Being—Rama and attain everlasting peace which He alone can give. At every moment of our struggle to approach Him, let us cry for His help—for His grace, without which we cannot dream of any progress towards him. Perfect reliance on Rama—full faith in Rama—complete trust in Rama—can alone lead us onward to Him. To have faith we have to constantly remember the fact that Rama is the only reality and all else

false. Rama pervades everywhere. Rama is one but only appears as many. Rama himself has assumed the form of this vast Universe and all the varied things and beings in it. Rama's Will alone works though it all. Rama is all in all. Rama does everything for the best. All movements are His—all changes are His—all actions are His—all work and activity of every kind is set in and controlled by Rama alone. Such is Rama—the glorious one-whose meditation brings everlasting peace and bliss. To repeat His name that stands for all that is said of him above—is to curb the dissipating activity of the mind and be firmly seated in the Yoga of the Divine. Constant and continuous repetition of that sweet name proves the most effective Sadhan for conquering all desires that throw us in the whirl-pool of a most unreal and miserable world. Therefore let us sing His Divine name—that powerful mantra—at whose sound death, fear, sorrow, pain and all evil flee away. Om Shree Rama.

The book of pilgrimage is in the press, nearly, half of it is in the print. As soon as the copies are ready, as desired by you, two will be sent to you without delay. Rama. Rama. Rama.

Brother Sitaram Rao read your note to him with pleasure and has immediately provided Ramdas with writing materials and paper to write to you, Rama is kind. All are kind. Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Ram.

Ramdas.]

(૨) કાસરગોડ-આકરી કસોટી.

એ પછી ૧૯૨૪ થી ૧૯૩૧ સુધીના આઠ વર્ષનું સ્વામીજીનું જીવનવૃત્તાંત સ્વામીજીએ પોતે લખેલા પુસ્તક “ In the Vision of God ” માં વર્ણવ્યું છે. તેમાં સાચા રામભક્તને જગત તરફથી મળતા વિવિધ ભાવોનું જે મંત્રમુગ્ધ ચિત્ર સ્વામીજીએ પોતાના શ્રુદ્ધોમાં આપ્યું છે તે નાંચી આનંદોર્મિ અનુભવાય છે. આ વર્ષો દરમ્યાન તેમણે કરેલા પ્રવાસોનાં વર્ણન તેમને થયેલ અનુભવની સુંદર ઉક્તિ, તેમને મળેલા રામપ્રેમનો મહિમા તેમાં છે. સહૃદય વાંચક એ વાતાવરણમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેનું દીલ પણ આ ભાવોથી રંગાય છે અને હર્ષનાં આંસુ સારે છે.

થોડો વખત કદરી ગુફામાં ગાળ્યા પછી સ્વામીજીના મોટાભાઈ આનંદરાવે તેમને કાસરગોડ પધારવા આગ્રહભરી વિનંતિ કરી જેને માન આપીને સ્વામીજી કાસરગોડ ગયા. ત્યાં તેમની પોતાની ઈચ્છાથી તેમને ઉતારે ગામ બહાર ધર્મશાળામાં રાખવામાં આવ્યો હતો. આ જગ્યાએ શ્રીરામે તેના ભક્ત રામદાસને દુન્યવી કાઈ ચીજની હળુ આસક્તિ રહી છે કે કેમ ? તેની ખાતરી કરવા આકરી કસોટી કરી. આ હકીકત સ્વામીજીએ તેમના પુસ્તક “ In The Vision of God ” માં આપેલ છે. છતાં આ કસોટીમાંથી પસાર થયા પછી તુરંતજ તેમણે મગનલાલને લખેલા બે પત્રો આ નીચે

આપ્યા છે, જેનાથી તે કસોટીનો તાદ્દશ ચિતાર વાંચકના મનમાં ખડો થશે.

કાસરગોડ,

તા. ૭ જુલાઈ, ૧૯૨૪

બહાલા મગનલાલ, રામ.

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો. તમોએ લખી મોકલ્યો તેવા પ્રેમ ભરેલા પત્રની કૃપા કરવા માટે રામ, રામદાસ પ્રત્યે ખરેખર દયાળુ છે. ખરેખર રામનો આપણા તરફનો પ્રેમ અમર્યાદ છે. તેના અમર્યાદ પ્રેમનો આપણને સાક્ષાત્કાર કરાવવા આપણે તેને હૃદયપૂર્વકની પ્રાર્થના કરીએ. આપણે રામની ઉદારતા ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખીએ અને તેને સર્વસ્વ ગણીએ. રામ આખા જગતમાં ભર્યો છે. એટલું જ નહિ કિન્તુ રામજી આ જગતરૂપ છે. આખું વિશ્વ એ રામની વિરાટ અને ભવ્ય મૂર્તિ છે. રામના પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદની એ મૂર્તિ છે. આ વિરાટ મૂર્તિના ચરણમાં પડીને આપણે તેને શરણે જઈએ અને તેના શાશ્વત પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદનો ઉપભોગ કરીએ.

શ્રીરામની ઈચ્છાથી જાણ આનંદરાવ—કે જે રામજી છે— રામદાસને અહિં કાસરગોડ લાવ્યા છે. રામની ઈચ્છાથી રામદાસ ત્રણ મંદિર વચ્ચે આવેલી એક ધર્મશાળામાં રહે છે. બાળુમાંજ સ્વચ્છ વહેતા પાણીના ઝરા છે જેમાં રામદાસ હંમેશાં સ્નાન કરે છે. સવારે ચાર કેળાં અને એક પ્યાલો દુધ, બપોરે દુધ સાથે થોડો જાત અને સાંજે ફરીને કેળાં અને થોડું દુધ એમ સાદા, સાત્ત્વિક ખોરાક ઉપર રામે રામદાસને રાખેલ છે. મીઠું, મરચું, મરી અને મસાલાનો ત્યાગ કરેલ છે. ગામના રામભક્તો દરરોજ રામદાસ પાસે આવે છે અને શ્રીમદ્ભાગવત વાંચવામાં અને રામની મહત્તા અને રામનામના સતત સ્મરણની સાર્થકતાના ગુણગાન કરવામાં સમય ગાળવામાં આવે છે. આવી રીતે લગભગ રાતના દશ સુધી

રામ રામદાસને રોડી રાખે છે.

થોડા દિવસ પહેલાં એક સુખદ અને યાદગાર બનાવ બની ગયો જે રામદાસ રામની ઇચ્છાથી અહીં આ તમોને જણાવે છે. પ્રથમ રામે રામદાસને આપેલ વસ્તુઓની યાદી તમોને આપવી પડશે. રામે નીચે પ્રમાણેની વસ્તુઓ આપી હતી.

એક તાંબાનો પાણીનો ધડો, એક ફાનસ, એક સાદડી અને તેના ઉપર પાથરવાને એક મૃગચર્મ, થોડાં ધાર્મિક પુસ્તકો અને થોડી ફેરી નોંધપોથીઓ, એક શાહીનો ખડીઓ અને કલમ. બે રંગેલા કાપડના ટુકડા, બે લંગોટી, બે વધારાની સાદડીઓ, એક દીવાસળીની પેટી, એક અગરબત્તીનું પડીકું, એક રંગેલ જૂનો લુગડાનો ટુકડો અને રામદાસની બેઠક ઉપરની દિવાલ ઉપર ટાંગેલ એક કાગળનું પૂંકું, કે જેની લાલ ભોંય પર કાનડી ભાષામાં રામના દિવ્ય મંત્ર 'ૐ શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ'ના ઘોળા અક્ષરો ચોડવામાં આવ્યા હતા. આ વસ્તુઓ રામના તરફથી રામદાસને આપવામાં આવી હતી. વિશેષમાં એક તાળું અને કુંચી આપેલ હતાં. તેનો ઉપયોગ રામ રામદાસને ગામ બહાર દૂર કુંગરા ઉપર અને જંગલોમાં રખડવા લઈ જતા ત્યારે પણ રામદાસ ક્રાંત દિવસ કરતો નહિ.

થોડા દિવસ પહેલાં એક રાત્રે લગભગ નવેક વાગ્યે જ્યારે રામદાસ બે રામભક્તોની સાથે રામની વાતો કરવામાં ગૂંથાયો હતો ત્યારે એક મધ્યમ વયનો, ખડતલ, ગાંડા જેવો લાગતો માણસ (રામ) રામદાસ બેઠો હતો તે ઓરડાના બારણા આગળ આવ્યો અને ફાનસની માગણી કરી. થોડો વખત ફાનસ સાથે એ બાજુના ધર્મશાળાના ઓરડામાં રહ્યો જ્યારે રામભક્તો જવાની તૈયારીમાં હતા ત્યારે આ વિચિત્ર લાગતો માણસ (રામ) રામદાસવાળા ઓરડામાં આવ્યો અને એક સાદડી ઉપર બેસીને કાનડી ભાષામાં ગાવા લાગ્યો ગાયનનું પહેલું

ચરણ, “હે ગોવિંદ! તું નિરંતર દયાળુ અને શુદ્ધ હૃદયવાળો છો” હતું. પછી તે ફેટલાક અસખદ શબ્દો બોલ્યો અને ગાંડા જેવા ચેનચાળા કર્યા. દરમ્યાન રામ ભકતો પોતપોતાને ઘેર જવા માટે ઉપડી ગયા હતા. હવે રામદાસ આ ગાંડા દેખાતા રામ સાથે એકલો હતો. તેણે રામદાસને, પોતે રામદાસવાળા ઓરડામાં રહી શકશે કે કેમ તે પૂછ્યું. તેના જવાબમાં રામદાસે પોતાની સંમતિ બતાવતાં ઉમેર્યું કે “એકલો ઓરડો જ નહિ પરંતુ અંદરની બધી ચીજ વસ્તુઓ પણ તમારી પોતાની જ છે.” બાળુના ઓરડામાંથી તુરતજ તેનો સામાન આ ઓરડામાં લાવવામાં આવ્યો.

આ માણસ કેવો લાગતો હતો ? તેના વાળ ગૂંચવાળા અને વિખરાયેલા હતા. ઘણા લાંબા વખતથી હજમત ચડી ગઈ હતી. તેણે મેલું, ફાટેલું પહેરણ પહેર્યું હતું અને કાળી અને ધોળી ચોકડીવાળો ઝડો ઓછાડનો ટુકડો કમરે વીંટાળ્યો હતો. તેની સાથે એક નાનું ચીંથરાનું પોટકું, કપડાને છેડે બાંધેલા થોડા ચોખ્ખા અને નાળીયેરીની છાલના બે ટુકડા હતા.

રામદાસે બે વધારાની સાદડી બાળુ બાળુમાં મૂકીને તેને રાતને માટે વિશ્રાન્તિ લેવા વિનંતિ કરી. આ પ્રમાણે તેને માટે કંઈક અંશે વ્યવસ્થા થઈ એટલામાં તે ઉડીને રામદાસની નજીક આવીને બેઠો અને સૌથી પહેલાં તેની પાસે કપડાંનો અભાવ હોય એક કપડું આપવા રામદાસને વિનંતિ કરી. રામદાસે પોતાના શરીર ઉપરનું કપડું ઉતારી તેને આપ્યું. તે તેણે સ્વીકાર્યું. રામદાસ પાસે એક બીજું જૂનું કપડું હતું તેનાથી તેણે પોતાનું અંગ ઢાંક્યું. ત્યાર પછી તેણે થોડાં પુસ્તકોની માગણી કરી અને જે પુસ્તકો તેને જોઈતા હતાં તે બધાં તેને આપવામાં આવ્યાં. પછી તેણે વગગણી ઉપરના કપડાના ટુકડાની માગણી કરી અને તે પણ તેને આપવામાં આવ્યો. ત્યાર પછી તેણે દિવાલ ઉપરના પૂંઠાની માગણી

કરી અને તે પણ તેને આપવામાં આવ્યું. તે પછી પાણીના ઘડાની માગણી કરી. તે પણ તેને આપવામાં આવતાં, તેણે સ્વીકાર કર્યો. પાંદડાની ખનાવેલી દેશી છત્રી પણ હતી. (યોગ્ય સ્થળે ઉલ્લેખ કરવો રહી ગયો છે.) તેણે આ છત્રી માગી. તે પણ તેને આપવામાં આવી. ત્યાર પછી તેણે અનુક્રમે, ફાનસ શાહીનો ખડીઓ અને કલમ, તાળું અને કુંચી, મૃગચર્મ અને તેની નીચેની સાદડી, દીવા-સળીની પેટી, અને છેલ્લું રામદાસના શરીર ઉપરનું એક માત્ર કપડું માગ્યા. આ બધી વસ્તુઓ તેને આપવામાં આવી. હવે માત્ર બે લંગોટી-એક રામદાસના શરીર ઉપર અને એક વળગણી ઉપર અને બે વધારાની સાદડીજ રહ્યાં. આઘેલી બધી વસ્તુઓનું પોટકું કરવા તેણે રામદાસને કહ્યું. તે તેની ઈચ્છા પ્રમાણે રામદાસે કર્યું.

હવે તેણે છેલ્લો પ્રશ્ન કર્યો. “ આ બધી વસ્તુઓ તમોએ તમારી રાજપુત્રીથી આપી છે અને હું તે આજે અત્યારેજ લઈ જઈ છું. છતાં હમ્મુ એક વધારે વસ્તુ માગવાની છે. તમો આ લંગોટીઓ આપો દેવા ખુશી છો ? ” રામદાસે કહ્યું, “ હું તદ્દન ખુશી છું કેમકે હું કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર માલિકી ધરાવતો નથી. માફ શરીર પણ આપની સેવા અર્થે આપના ચરણમાં મેં ધરેલ છે. આપે જે કંઈ વસ્તુઓ લીધી છે તે રામની જ છે અને જે લઈ જાય છે તે પણ રામ સિવાય બીજાને કોઈ નથી. ” તેણે કહ્યું, “ સારું. હું તમારી લંગોટીઓ લઈ જતો નથી. તમો તે ખુશીથી રાખો. પરંતુ ધ્યાનમાં રાખશો કે કોઈ બીજાને માગે તોપણ આપશો નહિ. ” હવે તે જવાને માટે ઉપડ્યો અને છેલ્લું છેલ્લું પૂછ્યું, “ તમો મારી સાથે આવશો ? ” રામદાસે કહ્યું, “ ઘણીજ ખુશીથી. ” તેણે કહ્યું, “ ના. ના. હમણાં નહિ. ” અત્યારે સવારના ચાર વાગ્યા હતા. આખી રાત પોટકું બાંધવામાં ગઈ હતી કેમકે તે દશથી ત્રીશ મીનીટને અંતરે એક પછી એક ચીજ માગતો હતો.

આના વિષે તમે શું ધારો છો? તમે ખાત્રીથી માનજો કે કે આ રામ પોતેજ હતા. તેઓ આ વિચિત્ર લાગતા માણસના વેશમાં તેના નામ દાસની કસોટી કરવા આવ્યા હતા. પીઠ ઉપર પોટકું અને હાથમાં છત્રી તથા ફાનસ સાથે રામે આ જગ્યા તેજ રાત્રે છોડી.

આ વખતે સખત વરસાદ આવતો હતો. રામદાસને એક લંગોટીબાર તેના ઓરડામાં છોડી દેવામાં આવ્યો હતો. શ્રી રામે તેનાં દિવ્ય દર્શન આપવાની કરેલ કૃપાનો આભાર માનતો રામદાસ એક નાની સાદડી ઉપર ખેસી ગયો, (રામે રામદાસની રજા લીધી તે પહેલાં રામદાસે રામના ચરણમાં સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરેલ. કેવી સુખદ રાત્રિ !) તેનું મન રામમાં સંલગ્ન થતાં તેનું દેહબાન આધ્યું ગયું અને આ સ્થિતિમાં સવારના સાત આઠ સુધી તે રહ્યો. સવારે ફળાહાર લાવનાર રામથી થયેલ બારણાના અવાજને લઈને તે ફરી દેહ-બાનમાં આવ્યો.

રામ એટલો બધો દયાળુ છે કે તેણે ગાંડા દેખાતા રામના રૂપમાં લઈ લીધેલ બધી વસ્તુઓ ખીજા રૂપમાં ફરી આપી છે. રામ જ લેનાર અને રામ જ દેનાર છે. એણે વિવિધ સ્વરૂપ ધારણ કર્યાં છે અને તેની આપવા લેવાની રમતથી તે પોતાનું મંત્રમુગ્ધ કરે તેવું વિશ્વ-નાટક બજવી રહેલ છે.

પોટકીવાળા રામ અદશ્ય થયા છે. તેઓ રામ જ હતા. તેઓ રામદાસની કસોટી કરવા પધાર્યા હતા. જો કે કસોટી ધણીજ આકરી હતી છતાં માત્ર રામનીજ કૃપાથી રામદાસ તે પાર કરી શક્યો. બધી વસ્તુઓ નવેસરથી રામે (આનંદરાવ) પુરી પાડે છે. ઐ શ્રી રામ.

રામદાસ.

તા. ક.:—તે રાત્રે આવેલ રામે માગી લઈને રામદાસનાં ચશ્માનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે.

[Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.
KASARAGOD,
D/. 7th July, 1924.

Dear Maganlal Rama.

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Shree Rama is really very kind to his humble das to have favoured him with such a loving letter as the one you have sent. Indeed Rama's love for us all is boundless. Let us pray to Him with heart and soul and in all humility to make us realize this limitless love of His. Let us throw ourselves entirely on Rama's bounty and take Him to be all in all. In fact there is nothing besides Rama. Rama alone pervades all the worlds—nay—Rama is all the worlds Himself. The whole Universe in one huge and tremendous image of Shree Rama. It is an image of Rama's love, light and bliss. Let us prostrate before this grand image and surrender ourselves to Rama and enjoy His eternal love, light and bliss.

By Rama's will brother Anandrao—who is also Rama—has brought Ramdas to this place, at a distance of a few hours journey by train from Mangalore. By

Rama's Command Ramdas occupies a room in a Dharmashala situated in the very midst of three temples. There are also tanks close by, containing clear flowing water, in which Ramdas, takes his daily baths. Rama is feeding Ramdas on simple satwic food: morning 4 plantains and a cup of milk; noon, a small quantity of rice mixed with milk; and again in the evening, repetition of the same diet as the morning. No salt, chillies, pepper or condiments are taken.

Ramdas is visited daily by many Ram-bhaktas of this town and the time is spent in reading through the Srimad Bhagavat and talks upon the greatness of Rama and the infallible efficacy of the constant repetition of Rama's glorious name. Till about 10 o'clock in the night, Rama engages Ramdas in this manner.

A few days ago, a happy and memorable incident took place which Ramdas by Rama's will is going to narrate herewith. In the first place, Ramdas has to give you an inventory of the articles provided for him by Rama. It was given by Rama the following: —

I Copper water pot, I lantern, I mat and over it an antelope skin, a few religious books and also blank books, I ink bottle and pen holder, 2 Coloured cloths, 2 Kaupins, 2 small spare mats, I match box, and a small packet of perfumed pestills or agarbatties, a piece of coloured rag, also a paper board nailed on the wall above Ramdas's seat on which were pasted in bold kanarese type in white, with a red paper bnck-ground, the Divine mantra of Shree Rama—"Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama." These were all the things that were presented by Rama to Ramdas. One thing more; a lock and key, which Ramdas never used even when Rama was taking him out on long walks to the hills and forests outside the city.

One night a few days ago, when Ramdas was engaged in a talk about Rama with two Ram-bhaktas—the time might be about 9 o'clock—a rough looking man (Rama) of middle age presented himself at the door of the room in which Ramdas was sitting and demanded for the lantern. For some time he remained with the light in the adjoining room of the Dharmashala.

When the Ram-bhaktas were about to take their departure, this strange looking man (Rama) entered the room occupied by Ramdas and seated himself on one of the mats and began to sing in Kanarese. The first line of the song meant, "O Govind, thou art the being who is ever kind and of a pure heart." Next he uttered some incoherent words and behaved like one-mad. By this time Rama-bhaktas left the room for their respective homes. Now Ramdas was alone with this apparently mad Rama. He asked Ramdas if he could occupy the same room with Ramdas, to which Ramdas readily agreed assuring him that the room must be considered as his only as also all the articles in it. No time was lost in bringing into this room all his things from the other one.

What was he like ? His hair was shaggy and dishevelled. He appeared to have had no shave for a long time. He wore a dirty torn shirt and a thick piece of bed-sheet of black and white squares, he wore round his waist. He had with him a small bundle of rags, a small quantity of rice tied up in a cloth and two strips of cocoanut palm.

Ramdas laying side by side the two small spare mats, requested him to rest himself on it for the night. After things were arranged and settled for him to some extent, he sat down close to Ramdas and first requested him to provide him with some cloth as he was badly in need of one. Now Ramdas, removing the cloth that covered his body, handed it over to him which he accepted. Ramdas had another old cloth with which he covered himself. Next he asked for some books. Whatever books he wanted were duly given to him. Next he demanded the piece of rag hanging on the drying rope which was also given to him. Then he asked for the board on the wall. This also was duly given to him. Next he demanded the water pot and the water pot was offered and accepted. There was also a country umbrella made of leaves (forgotten to mention at the proper place). He asked for this umbrella which was also duly given to him. Next he demanded in order, the lantern, the ink bottle and pen, the lock and key, the antilope skin, the mat underneath, the match box, and lastly the only cloth on the body of Ramdas. All these were given to him. Now there were left

two kaupins, one worn and the other on the drying rope and the two spare mats. He asked Ramdas to make a bundle of all these things which he did as desired.

Now he put a last question. "you have given me every thing of your own accord and I am taking away these things this very night. Still one thing more I have to ask. Are you willing to part with your kaupins?" Ramdas said that he was quite ready even for that—since he did not own anything—even his body was laid at his service. All the things which he had taken belonged to Rama and he who demanded them was none other than Rama. "Well", he replied, "I am not depriving of your kaupins. You may retain them, but don't part with them even when any body asks for them " Now he started to depart. "Can you also come with me?" He spoke last. "Willingly", replied Ramdas. "No. No. Not now." he said. The time was now about 4 o'clock A.M. The whole night was spent in packing the things since he asked for them one by one, leaving intervals of 10 to 30 minutes.

What do you think of all this? you may be sure it was Rama himself in the guise of that strange looking man, come to test his humble slave. Rama left this place that very night, the big bundle on his back—lantern and umbrella in hand.

At that time it was raining heavily. Ramdas was left in the room on his kaupins. He sat down on one of the small mats, thanking Rama for the honour he did in favouring him with His Divine presence (for before Rama took leave of Ramdas, he had fallen prostrate at the feet of Rama. O! The happy night!)—his mind resting in Rama. he lost consciousness of his body and the outside world and remained in this condition until 7 or 8 o'clock, when he came back to consciousness due to the sound produced by the opening of the door by Rama who brings his usual morning diet.

Rama's kindness is so great that he has again in another form supplied him as substitutes all the articles which he took from him in the form of a mad

looking Rama. Rama is always the giver and Rama alone is the receiver. He has assumed variety of forms and in this give and take game He plays out His most enchanting leela.

Rama with the big bundle has disappeared. He is Rama who came to test Ramdas. Although the test was severe, by Rama's grace alone Ramdas could stand it well. All things are provided again anew by Rama (Anandrao). Om Shree Rama.

Ramdas.

P. S.

Rama who came that night has also kindly accepted as requested by him Ramdas's spectacles]

કાસરગોડ,

તા. ૧ લી ઓગસ્ટ, ૧૯૨૪.

જીહાલા મગનલાલ રામ,

તમારા સૌના ઉપર રામના આશીર્વાદ ઉતરે. રામના મહિમા અને મહત્તા અને તેના આપણા સૌ તરફના પ્રેમના સંપૂર્ણ વર્ણન માટે યથાર્થ શબ્દો મેળવવા રામદાસ અસમર્થ છે. આપણે રામમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીએ અને આપણું સર્વસ્વ તેને અર્પણ કરીએ, આપણે તેના દિવ્યનામ “રામ”નો જાપ કરી તેનું સ્મરણ

કરીએ. અહા ! તે કેવું મધુર છે ! તેનું સ્મરણ સુખ માટે છે અને વિસ્મરણ દુઃખ માટે છે. જ્યાં સુધી તેના નામનું ધ્યાન ચાલુ રહે છે ત્યાં સુધી આપણે સતત અમૃતજ પીતા હોઈએ છીએ. આપણા હૃદયમાં તેના દિવ્ય અસ્તિત્વનો આપણને સાક્ષાત્કાર થાય તે માટે હરદયી અને હરેક સ્થિતિમાં આપણને તેનોજ વિચાર કરાવે એવી આપણે નમ્રતાપૂર્વક શ્રી રામની પ્રાર્થના કરીએ. તે ત્યાં લાખો સૂર્યના તેજથી પ્રકાશતો બિરાજે છેજ. રામ સર્વ-શક્તિમાન, સર્વવ્યાપી, નિરાકાર, નિર્વિકારી, શાશ્વત સત્-ચિત્-આનંદ સ્વરૂપ છે. રામ કેવો મહાન છે ! ૐ શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ.

રામની કૃપાથી રામદાસ દિવસનો બધો અને થોડો રાતનો સમય રામજકતો (રામ)ના સહવાસમાં ગાળે છે. રામ સિવાય બીજી કોઈ વાત થતી નથી. રામ, રામચંદ્રના અવતાર તરીકે આવ્યા ત્યારે કરેલ લીલા અને પરાક્રમેની વાતો વાંચવામાં થોડો સમય જાય છે. આધ્યાત્મિક રામાયણનાં છેલ્લાં પ્રકરણો ચાલે છે. પુસ્તક અંગ્રેજીમાં છે. રામદાસ વાંચીને આ સ્થળની માતૃભાષામાં તેઓને સમજાવે છે. રામે બીજું એક પુસ્તક તુલસી-રામાયણ પણ આપેલ છે. તે આધ્યાત્મિક પુર્ણ થયા પછી શરૂ કરવામાં આવશે. ખર્ચ બોલતાં રામદાસ સંપૂર્ણ રીતે રામમાં રહે છે અને રામ સંપૂર્ણ-રીતે રામદાસમાં રહે છે. રામ આવો દયાળુ-આવો પ્રેમાળ છે. રામ આનંદ સ્વરૂપ છે. ૐ શ્રીરામ.

(૧) રામની ઇચ્છા:—રામદાસ જે કંઈ કરે છે તે રામની આજ્ઞાનુસારજ કરે છે, એટલે તેણે આગલા પત્રમાં જે બનાવનું વર્ણન કર્યું છે તે રામની ઇચ્છાનુસાર કર્યું છે.

(૨) રામેજ રામદાસને જે વસ્તુઓ આપી હતી તે બધી લઈ લીધા પછી, રામને તેની લંગોટીઓ પણ જોઈતી હતી અને

રામદાસ તે આપી દેવાને તૈયાર થયો હતો. પરંતુ રામે તે લીધી નહિ અને રામદાસને બવિષ્યમાં કાંઈ મામે તોપણ ન આપવાની શીખામણ આપી

(૩) છેલ્લું રામે રામદાસને સાથે આવવા કહ્યું—ખરી રીતે રામદાસ રામનીજ મીલકત છે—જેનો તેણે સ્વીકાર કર્યો. પરંતુ રામનો વિચાર અદ્વાયો અને કહ્યું, “ ના. હમણાં નહિ. ” રામ રામદાસને ક્યારે અને ક્યાં લઈ જવા માગે છે તેની રામનેજ ખબર છે. રામદાસે ‘પૂછ્યું’ ન હતું. તેને જાણવાની જગાસા પણ ન હતી. કેમકે જ્યાં તેને લઈ જવામાં આવે ત્યાં રામ છેજ.

રામદાસ.

[Kasargod,
D/. 1st August, 1924.

Dear Maganlal Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Ramdas feels perfectly helpless in finding adequate expression for describing in full the glory and greatness of Shree Rama and the unlimited love Rama bears towards us all. Let us have full faith in Rama and consecrate our all to Him. Let us ever remember Him by repeating mentally or audibly or silently His Divine name “Rama.” O ! how sweet is that name ! To remember Rama is to be happy—to forget Him is to be miserable. So long as we keep meditating on that name we are continuously drinking nectar itself.

So let us pray to Rama in all humility, to make us think of Him only, at all times and in all conditions, so that we might realize His Divine presence within our own hearts. He dwells therein, shining with the light of a million suns. Rama is all powerful all pervading, formless unchangeable eternal existence-knowledge-bliss itself. O ! how grand is Rama ! Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.

By Rama's grace, Ramdas spends his day time and a portion of the night, in the company of Rama-bhaktas-Rama. There is no other talk but of Rama. Some time is taken up in reading through the exploits and doing of Rama when He came down as the AVATARA of Shree Ramchandra. We are coming to the closing chapters of Adhyatmic Ramayana. It is in English Ramdas reads and explains in the vernacular of this place. Rama has provided also another volume in English of Tulsidas Ramayana which will be taken up after the Adhyatmic is over, Ramdas in fact lives entirely in Rama and Rama lives entirely in Ramdas. Rama is so kind-so loving. Rama is bliss itself. Om Shree Rama.

(1) RAMA'S WILL—Ramdas always does everything under the command of Rama so

he wrote the account narrated in the last letter according to Rama's will.

(2) After taking away all things which Rama Himself gave Ramdas, Rama wanted also his Kaupins (i. d. langots.) which Ramdas was ready to part with. But he did not take them and advised Ramdas not to give them away even if they are asked by anybody.

(3) Rama lastly asked Ramdas to accompany Him—in fact Ramdas is Rama's property which to Ramdas agreed, but Rama changed his mind and said, "No. Not now." As to when and where He intends taking Ramdas is known to Rama alone. Ramdas did not question—is not inquisitive on this point, Wherever he is taken there Rama is. Om Shree Rama. Jai Rama, Jai Jai Rama.

Ramdas.]

(૩) પત્રો

આગળ ઉપર જણાવ્યું છે તેમ સ્વામીજીના ૧૯૨૪ થી ૧૯૩૧ સુધીના જીવનવૃત્તાંત તથા યાત્રાનું વર્ણન સ્વામીજીએ પોતેજ પોતાના શબ્દોમાં " In the Vision of God. " નામના પુસ્તકમાં આપ્યું છે. છતાં આ યાત્રા દરમિયાનજ મગનલાલ ઉપર તેમણે લખેલા પત્રો પણ આ યાત્રાનું હૃદયહૃ વર્ણન આપે છે એટલે આ નીચે તેમનાં પત્રોજ ક્રમશઃ આપેલ છે. તેનાથી

યાત્રાના વર્ણન સાથે તેમની તે વખતની સ્થિતિનો પણ વાંચકને ખ્યાલ આવશે, ઉપરાંત મનન કરવા યોગ્ય ઉપદેશ પણ ઉપલબ્ધ થશે.

કાસરગોડ,

તા. ૧૩ ઑગસ્ટ, ૧૯૨૫.

જ્ઞાલા મગનલાલ અને કાશીરામભાઈ રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ ઉતરે.

રામની અનંત દશાના વર્ણન સિવાય ખીજું રામદાસ શું લખે ? રામ પ્રેમની પ્રતિકૃતિજ છે. આ જગત કે જે અનંત પ્રેમ રામનું પ્રાગટ્ય માત્ર છે તેમાં કેવી એકતાનતા દેખાય છે ! જ્યારે રામદાસ હાથમાં કલમ પકડે છે કે જે, માત્ર રામનો મહિમા અને પ્રેમના ગુણગાન માટે જ પકડે છે ત્યારે તેને ભાવાવેશ થઈ આવવાથી કલમ પકડેલ હાથ અટકી જાય છે અને કલમ નીચે પડી જાય છે. હે રામ ! તારું વર્ણન કરવાનો સૌથી ઉત્તમ માર્ગ મૌનનું અવલંબન છે. હે રામ ! તારો મહિમા અપાર છે. તારા પ્રેમનો તાગ લઈ શકાય તેમ નથી. હે રામ ! તારા આ દાસને માટે તારા પ્રેમનું જોડાણ માપવું અશક્ય છે. ઠીક શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ.

શું લખું ? રામ બલા છે. રામ મહાન છે. રામ દયાળુ છે. રામ પ્રેમ સ્વરૂપ છે. રામ પ્રકાશ સ્વરૂપ છે. રામ આનંદ સ્વરૂપ છે.

ઠીક શ્રીરામ, જય રામ, જય જય રામ.

અહા ! રામ નામ કેવું મધુર છે ! તેનો જપ કરવો શરૂ કરો. અને શાશ્વત આનંદ મેળવો.

રામદાસ.

[**Kasaragod,**

D/. 13th August, 1924.

Dear Maganlal and Kashirambhai Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Whall shall Ramdas write-except struggle to express the infinite kindness of Shree Rama? Rama is the veritable personification of love. What a Divine harmony we behold in this Universe which is only the manifestation of that infinite love i. e. Rama! When Ramdas takes up the pen, which he takes up only to describe the glory and love of Rama, he feels simply overpowered. The hand, that holds the pen stops and the pen drops down. O Rama! the best way to express about you is to hold silence. O Rama! Thy glories are unlimited. Thy love is unfathomable. It is impossible for Thy slave, O Rama, to measure the depths of Thy love. Om Shree Rama. Rama. Rama. Rama.

What to write? Rama is good. Rama is great. Rama is kind. Rama is love. Rama is light. Rama is bliss.

Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.
O! How sweet that name 'Rama' is!

Go on, repeat it and enjoy everlasting bliss.
Om. Om. Om. Rama. Rama. Rama.

Ramdas.]

કુડલુ,

તા. ૧ લી ઑક્ટોબર, ૧૯૨૪.

જહાલા મગનલાલ રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામ ઘણોજ દયાળુ છે. હમણાં રામે રામદાસને કાસરગોડથી અઢી માઈલ દૂર ચારે બાજુ કુંગરોથી ઘેરાયેલી એક ખીણના ઢોળાવ ઉપર એકાન્ત સ્થાનમાં રાખેલ છે. સ્થળ સંપૂર્ણ શાન્તિવાળું અને ખાસ કરીને રામભજન માટે અનુકૂળ છે. તમે રામદાસનું આગળ કરતા હતા તેજ પ્રમાણે શીરનામું કરશો અને તેને કાગળો મળી જશે.

હરહંમેશ રામ રામદાસની ખાત્રી કરાવતો જાય છે કે રામના સ્મરણ જેવું ઉત્તમ, સરળ, અને સફળ સાધન ખીણું એકે નથી. માટે તેનું નામ હર ક્ષણે લેતા રહો.

રામદાસ.

[Kudlu,

D/. 1st. October, 1924.

Dear Maganlal Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Rama is very kind. Rama has at present placed Ramdas about 2½ miles away from Kasaragod in a solitary place on

the slope of a valley surrounded on all sides by hills. The place is perfectly calm and eminently fitted for Rama-Bhajan. You may address Ramdas as before and the letters will reach him.

Everyday Rama repeatedly assures Ramdas that there is no other sadhan so great, so easy, so effective as to keep up Rama's remembrance continuously. Therefore take His name at all times.

Namaskars to all.

Ramdas.]

કુડલુ,

તા. ૧૦ નવેમ્બર, ૧૯૨૪.

જીહાસા મગનસાલ રામ,

તમારો પ્રેમભર્યો પત્ર રામદાસે ખૂબ આનંદથી વાંચ્યો. રામ દયાળુ અને પ્રેમાળ છે. આપણે બધું રામને નામે કરીએ કેમકે તેની ઈચ્છાજ બળવાન છે. આપણે તેના ઉપર બધો વિશ્વાસ મૂકીએ.

રામદાસના સ્થળાંતર વિષે રામદાસ કંઈ જાણતો નથી કેમકે તે રામની દોરવણી ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખે છે.

રામ આપણી માતા અને માલિક છે. હે રામ ! રામદાસને તારામાં અમૂટ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા આપ. તારા નમ્ર અને લાયકાત વગરના દાસ ઉપર તારી કૃપા વરસાવ. અહા ! રામજ પ્રેમસ્વરૂપ છે. આ પ્રેમના સાગરનાં તમારા હૃદયમાંજ દર્શન કરો અને આનંદ પામો.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Kudlu.

D/. 10th November, 1924.

Dear Maganlal Rama,

Your letter full of love is read by Ramdas with infinite pleasure. Rama is always kind and loving. Let us do everything in the name of Rama because Rama's will alone is supreme. Let us put all our trust in Him.

As regards the movements of Ramdas he does not know anything about them, He depends entirely on Rama's guidance and lead.

Rama is our mother and Lord. O Rama give Ramdas infinite love and faith in Thee. Shed Thy grace on Thy humble and unworthy slave. O ! Rama is love itself. See that ocean of love in your own heart and rejoice.

Love and namaskars to all friends there.

Ramdas.]

મેંગલોર,

તા ૩ ૭ નવેમ્બર ૧૯૨૫

બહાદુર મગનલાલ રામ,

શ્રી રામના તમારા બધા ઉપર આશીર્વાદ ઉતરે.

રામની ઇચ્છાથી રામદાસ ફરી મેંગલોર આવ્યો છે અને કદરી પર્વત ઉપરની એક ગુફામાં રહે છે. રામની ઇચ્છા હશે ત્યાં સુધી રામદાસ અહીં રહેશે. તમારા તરફ ફરી આવવા સંબંધમાં રામદાસ કંઈ જાણતો

નથી કેમકે તેની બધી હીલચાલ માટે તે રામની દોરવણી ઉપર આધાર રાખે છે. યાત્રાના વર્ણનનું પુસ્તક હજુ છાપખાનામાં છે. અને રામદાસને કહેવામાં આવ્યું છે કે છાપવાનું કામ લગભગ પૂરું થવા આવ્યું છે. દરેક બાબતમાં રામ પોતાનાજ સમયપત્રક પ્રમાણે બધું કરે છે. રામની ઈચ્છા હશે તો તે પુસ્તક થોડા વખતમાં બહાર પડશે. જેનું બહાર પડશે કે તુરતજ રામની ઈચ્છા પ્રમાણે એક નકલ તમોને મોકલવાની રામદાસ વ્યવસ્થા કરશે.

એટલું હમેશાં યાદ રાખવું કે આપણે સર્વશક્તિમાન રામના હાથનું સાધન માત્ર છીએ. રામ શુદ્ધ પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદ છે. તેજ એક મહાન સત્ય છે. આ જગત તેની માત્ર લીલાજ છે. રામ જે એકજ શાશ્વત છે તેણે પોતાની લીલા માટે વિવિધ ઉપો, નામો અને વેશેા ધારણ કર્યા છે. આપણે હંમેશાં અનેકમાં એકને જોવાનું, સમજવાનું અને સાક્ષાત્કાર કરવાનું છે દુનિયાનાં સુખ અને દુઃખ મિથ્યા-શાશ્વત પુરૂષે ધારણ કરેલો દેખાવ માત્ર છે.

તેથી આ જગતના ક્ષણે ક્ષણે બદલાતા દર્શ્યોની આપણા મન ઉપર અસર થવી જોઈએ નહિ. આ સ્થિતિ ખરા હૃદયપૂર્વક રામને ચાહવાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ શાશ્વત પ્રેમ, રામનો જગતના દરેક જીવ અને પ્રાણીમાં સાક્ષાત્કાર કરવાથી આપણામાં પ્રકાશ છે. આ પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે રામે આપણને જોઈએ તેટલી તક આપી છે. આ દુનિયામાં ચિંતાગ્રસ્ત, રોગગ્રસ્ત, ક્ષુધાર્ત ઘણા છે. તેઓ ખીજા કોઈ નહિ પણ રામનાં જ સ્વરૂપો છે. જેમ જેમ આપણે આવા દુઃખી જનોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં વધારે અને વધારે રસ લેતા થઈએ છીએ તેમ તેમ આપણા હૃદયમાં ઈશ્વરદત્ત ગુણ-પણે રહેલો પ્રેમ વિકાસ પામે છે.

એટલા માટેજ મહાન સંતો અને અવતારી પુરૂષોએ અતઃકરણની શુદ્ધિ માટે નિષ્કામ કર્મનો આદેશ આપ્યો છે. જ્યારે અનેકતાનો અને બેદયુક્તિનો ભાવ

ક્રમે ક્રમે નાશ પામે છે અને એકતાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે આપણે રામના દિવ્ય ચરણ પાસે પહોંચીએ છીએ અને આપણને તેની કૃપાને માટે પાત્ર બનાવીએ છીએ.

કહેવાતી ખૂરાઈ આપણી બહાર નથી. તે આપણા મનમાં જ છે. મનમાંથી બધી ઇચ્છાઓને દૂર કરવી જોઈએ. હાલક લોલક મનને સતત એક માત્ર સત્યસ્વરૂપ રામ ઉપર સ્થિર કરવું જોઈએ. એટલા માટેજ શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં કૃણતી ઇચ્છા રાખ્યા વગર કર્મ કરવાનું કહ્યું છે. મનને રામમાં એકાગ્ર કરીને બધાં કર્મો કરો. આને માટે આપણે સતત રામનું સ્મરણ રાખવું જોઈએ, અને હૃદયમાં કહેવાતા ખૂરામાં સાદું જોતાં શીખવું જોઈએ. રામ પ્રેમસ્વરૂપ છે અને તે હૃદયમાં બલો છે. બધું કરવાવાળો રામજ છે. તે કંઈ પણ ખરાબ કરતો જ નથી. તેનું વિસ્મરણ એજ ખૂરાઈ દેખાવાનું કારણ છે અને સ્મરણ રામના મહાન પ્રેમ અને બલાઈનો અનુભવ કરવા માટે છે. રામનું સતત સ્મરણ રહે તો કોઈ પ્રકારની ખૂરાઈ સામે આવી શકે જ નહિ. રામે હુકમ કર્યા પ્રમાણે રામદાસ આ બધું લખે છે. રામનો ભરોસો રાખો, તેનું શરણ લહો આટલુંજ માત્ર આપણે કરવાનું છે.

રામદાસ.

[Mangalore.

D/. 3rd. January, 1925.

Dear Maganlal Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

By Rama's will Ramdas has again come to Mangalore and is living in one of the caves in Kadri Hill. Ramdas will remain

here as long as Rama wills. As regards Ramdas's visit again to your place, Ramdas does not know—because for every movement of his Ramdas looks to Rama's guidance and lead. The story of the pilgrimage is still in the press and Ramdas is told that the work of printing is nearly complete. Rama takes his own time in all matters. If Rama wills, the work will be out shortly. As soon as it is out, by Rama's will Ramdas will see that a copy is sent to you.

It must be always understood that we are merely instruments in the hands of almighty Rama. Rama is pure love, light and bliss. He is one great truth. The world is merely a game. Rama who is eternally one has assumed for the sake of His play, the varied forms, names, characters. We have to always recognise, see and realise the One in the many. The sorrows and joys of the world are unreal, merely appearances put on by one infinite Being who is Sat-Chit-Anand.

So this flitting panorama of the world should not affect our minds. This state of mind can be reached only by loving Rama

with all our might and soul. This imperishable love can dawn in us only when we realise Rama in all beings and creatures in the world. Rama has given us ample opportunity to realise this love. There are in the world so many who are sorrow-stricken, diseased and hungry, who are all none other than the forms of Rama. As we enter more and more in the service of relieving the misery of these people, we develop in ourselves the inherent and latent love which is ever lodged in us.

Therefore great Mahatmas and Avatars have enjoined us "Nishkama Karma" for self-purification. When the sense of many or diversity gradually disappears and the sense of Unity is realised we approach the Divine feet of Rama and make ourselves fit for His grace.

The so called evil is never outside us. It is in our own minds. The mind must be purged of all desires. The fluctuating mind should be constantly fixed on the great truth—Rama. Work without desire for the fruit is therefore enjoined on us by Shree Krishna in the Gita. Fix the mind in Rama and perform all actions. In order to do this we must have the continuous "Smaran" of Rama and see

always good hidden in the so called evils that happen to us. Rama is love and He is always good. Rama is the sole doer. He never means ill. To forget Him is to see and recognise evil, to remember Him is to experience Rama's great love and goodness. One thing, Rama's smaran or remembrance must ever dwell in our mind—then no evil of any kind dare to raise its head there. Ramdas writes all this as bid by Rama. Have trust in Rama. Take refuge in Rama. This is what we have to do.

Ramdas.]

કાસરગોડ,

તા. ૨૫ એપ્રિલ, ૧૯૨૫.

જહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો.

થોડા મહિનાઓથી રામ રામદાસને મુંબઈ ઇલાકાના ફેટલાંક તીર્થોની યાત્રાએ લઇ ગયેલ. રામે, ગોકર્ણ, દંકકારણ, નારસાળાવાડી અને પંઢરપુરની રામદાસને યાત્રા કરાવી, હુબલી અને ખેંગલોર થઈ અહીં પાછો આણેલ છે. રામે હવે રામદાસને આ પ્રાન્તની ઉત્તરે આવેલ પવિત્ર સ્થળ અગસ્ત્યાશ્રમ જવાની અને ત્યાં રહેવાની પ્રેરણા કરી છે. રામની ઇચ્છાથી રામદાસ ત્યાં જવા માટે થોડા વખતમાં ઉપડશે. તમે જાણો છો કે તમારા તરફના પત્રો એ રામદાસ માટે

આનંદની વાત છે કેમકે તમારા તરફથી આવતા પત્રો સીધા
રામ તરફથીજ આવે છે તેમ ને માને છે. તેથી હવે પછી નીચેને
શીરનામે લખશો.

x x x x x
તમે। સર્વને નમ્રપણે નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Kasaragod.

D/. 25th April, 1925.

Dear Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon
you all there.

For some months past Rama¹ had taken
away Ramdas for visiting some Tirthas
in Bombay Presidency. Rama made Ramdas
visit Gokarn, Dandakaranya, Narsobawadi
and Pandharpur and brought him back
here via Hubli and Bangalore. Rama has now
given Ramdas a desire to go and reside in
Agastyashram—a holy place to the north of
this district. By Rama's will Ramdas may
start to this place shortly. You know, it is always
a pleasure for Ramdas to hear from you, since
he thinks that the letters come to him directly
from Rama Himself. So please write in future to
the following address. :—

x x x x
Humble Namskars to you all there.

Ramdas.]

મંગલોર.

તા. ૫ મી મે ૧૯૨૫

બહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો.

રામ ખરેખર શાશ્વત પ્રેમ છે. રામદાસને જ્યાં જ્યાં લઈ જવામાં આવે છે ત્યાં ત્યાં રામ રામદાસને તેના અનંત પ્રેમમાં ડૂબાડી દે છે.

રામનું સ્મરણ સતત ચાલુ રાખશો તો જીવન ખરેખર ધન્ય બનશે. આપણે બધાને ચાહીએ. બધાને ચાહવું તે રામનેજ ચાહવા બરાબર છે. રામને ચાહવું તે બધામાં રામને સમષ્ટિપે જોવા બરાબર છે ગરીબોની, બિમારોની, જુખ્યાઓની સેવા કરવી, તે રામની સેવા કર્યા બરાબર છે. કષ્ટપણ બદલાની ઈચ્છા રાખ્યા સિવાયના આવાં કૃત્યોજ આપણા મનની શુદ્ધિ કરે છે. બીજાં બધાં, એટલે સ્વાર્થને માટે કરેલાં કર્મો દુઃખ અને પીડામાં પરિણમે છે.

રામદાસ અગસ્ત્યાશ્રમ રામનો હુકમ મળે કે તુરતજ ઉપડશે. પ્રત્યુત્તર આગળના કાગળમાં આપેલ શીરનામેજ લખશો.

રામદાસ.

[Mangalore.

[D/. 5th. May 1925.

Dear Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Rama is indeed infinite love. Wherever Ramdas is taken by Rama, He deluges Ramdas with His unbounded love.

Let the remembrance of Rama continuously flow in our mind and then our life is blessed indeed. Let us love all. To love all is to love Rama. To love Rama is to see Rama in all-as all. To serve the poor, the ailing, the hungry, is to serve Rama. Such work, done without desiring for any fruit, alone conduces to the purification of our mind—all other i. e. selfish work causes misery and pain. Om. Shree Rama.

Ramdas may start for Agstyashram as soon as he receives command from Rama. Please reply to the address given in Ramdas's last post card.

Ramdas.

કુંડાપુર.

તા ૧૧ મે, ૧૯૨૫.

જીહાલા રામ.

રામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો. રામદાસને તમારું દયા અને પ્રેમ ભરપૂર પત્ર મળ્યું.

રામદાસ રામના હાથનું એક સાધન માત્ર છે તેથી તેની તમારી બાળુ આવવાની ગોઠવણુ તેણે કરવી જોઈએ.

રામ પોતેજ પવિત્રતા, પ્રેમ અને આનંદ છે આપણે આ ત્રણે મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તે મેળવવા માટે રામની કૃપા

મેળવી, આપણે “હુ” અને “મારું” છોડી દેવું જોઈએ અને આપણી ઇચ્છા (કે જે મિથ્યા છે) ને એક માત્ર સત્ય, રામની ઇચ્છાને આશરે છોડી દેવી જોઈએ.

અધાને રામદાસના નમ્રપણે પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Coondapur.

D/. 11th May, 1925.

Dear Rama.

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Ramdas received your kind and loving Post Card.

Ramdas is a simple instrument in the hands of Rama so, as regards his going over to your place, should be done by Rama alone.

Rama is purity, love and bliss itself. We have to struggle to attain these three. In order to do this we have to, by receiving Rama's grace give up “I” and “mine” and surrender completely our will (which is false) to the will of Rama who is the only reality.

Ramdas's humble namskars and love to all.

Ramdas.]

કુંડાપુર,

તા. ૨ જુન, ૧૯૨૫.

બહાલા કાન્તિલાલ અને મગનલાલ,

તમારો પ્રેમાળ પત્ર વાંચીને રામદાસને ઘણોજ આનંદ થયો. શ્રીરામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ હો. “નમ્રતા, પ્રેમ અને સેવાને તમારા જીવનસૂત્રો બનાવવા”ના તમારા પ્રયત્નમાં, રામ તમોને સફળતા આપો.

દુનિયામાં પ્રેમ જેવું ખરું અને સાચું શુદ્ધિ કરનાર બીજું કંઈ નથી. રામજ પવિત્રતા છે. રામજ પ્રેમ છે. રામનું ધ્યાન પવિત્ર થવા માટેજ છે. જ્યાં સુધી આપણે પવિત્ર થઈએ નહિ, ત્યાં સુધી આપણે રામને જોઈ શકીએ નહિ, તેનો સાક્ષાત્કાર કરી શકીએ નહિ. પવિત્રતાનો હંમેશાં વિચાર કરવો તે પવિત્ર થવા બરાબર છે. આનંદનો હંમેશાં વિચાર કરવો તે આનંદસ્વરૂપ બનવા બરાબર છે. પ્રેમનો હંમેશાં વિચાર કરવો તે પ્રેમસ્વરૂપ બનવા બરાબર છે. રામનો હંમેશાં વિચાર કરવો તે આ ત્રણેનો વિચાર કરવા બરાબર છે. કેમકે રામ એકીસાથે પવિત્રતા, પ્રેમ અને આનંદસ્વરૂપ છે. હે રામ! તું કેવો મહાન આદર્શ છો !

આપણે રામની સાથે સગપણ કેળવીએ કે જેથી આપણે તેની સાથે દરરોજ વાત કરી જઈએ. અને આપણી બધી ખામીઓ તેની પાસે રજુ કરી, તેને તેની કૃપા વડે દૂર કરવા આપણી શાન્ત પ્રાર્થનાઓમાં યાચના કરી શકીએ. જ્યારે કંઈપણ અનુચિત થાય ત્યારે આપણે તેને પરિચિત શબ્દોમાં ખૂમ પાડી બેલાવીએ અને આપણને જોઈતી મદદ મેળવીએ, રામ આપણી માતા અને આપણે તેનાં બચ્ચાં, એ જાતનું રામ સાથેનું સગપણ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારનું છે. બાળક તરીકે આપણે તેની પ્રેમાળ સંભાળ નીચે

હંમેશાં સહીસલામત, અભય અને આનંદી રહી શકીએ. સંકટ સમયે તેને ફક્ત ખૂસ પાડીને બોલાવીએ અને તેણી હંમેશાં આપણી મદદે દોડવા તૈયાર છે. તેણીની પાંખો નીચે રક્ષણ મેળવવું એ કેવું સાંત્વનદાયક છે ! અને તે રામ કેવો દયાળુ, કેવો પ્રેમાળ છે ! તે અને તેણી બન્ને એકી સાથે છે, આપણે તેના દાસ અને બાળક બન્ને એકી સાથે છીએ.

હવે તમે રામદાસની પ્રવૃત્તિ સંબંધી કંઈક જાણીને ખુશી થશો, રામદાસ રામની આગાથી અગસ્ત્યાશ્રમમાં લગભગ પંદરેક દિવસ, મોટે ભાગે એકલું એક જરાનું પાણી પીને રહ્યો. અગસ્ત્યાશ્રમ મનોરંજક રચણ છે. એક બાજુએ અરબી સમુદ્ર છે, મધ્યમાં એક સુંદર બિલોરી કાચ જેવા પાણીવાળો ઝરો છે, અને બીજી બાજુએ અગત્ય મુનિએ બાંધેલું કહેવાતું એક મંદિર અને લાંબો જંગલનો વિસ્તાર છે. રામદાસ ઝરામાં, દિવસમાં ત્રણ વખત સ્નાન કરતો, સવારના વખતમાં જંગલમાં રખડતો, સંધ્યા સમયે દરિયા કિનારા પરના એક ખડક ઉપર બેસતો અને રાત્રિ એક નાના દેવીના મંદિરમાં ગાળતો. રામની ઇચ્છાથી રામદાસ ફરી અહીં આવી ગયેલ છે.

તમારો રામદાસ પ્રત્યેનો પ્રેમ એટલો બધો છે કે સ્વાભાવિક રીતેજ રામદાસ તમારી બાજુ આવે એમ તમે ઇચ્છો. ઝાંસીના મિત્રોએ પણ રામદાસને ત્યાં આવવા આમંત્રણ આપ્યું છે. તેઓનો પણ તમારાજ જેટલોજ આગ્રહ છે, પણ રામદાસ નીચેના કારણસર અહીંથી નીકળી શકે તેજ નથી. પહેલાં ટિકીટ વગર આગાડીમાં મુસાફરી કરવાની રામદાસને રામે છૂટ આપી હતી. પણ હવે એવી છૂટ નથી. હવે તો, ટિકીટ હોય તોજ તે મુસાફરી કરી શકે. તેથી પહેલાં રામે ટિકીટના ખર્ચની સગવડતા કરી આપવી જોઈએ અને તે થયા પછીજ રામદાસ ક્રોધપણુ

જગ્યાએ જઈ શકે. ઝાંસીના મિત્રોને પણ આજ જવાળા લખવામાં આવ્યો છે. કાચીનનો એક મિત્ર પણ રામદાસ ત્યાં આવે તેમ ઈચ્છે છે. ચોટલે ત્યાંથી પણ રામદાસને આમંત્રણ આવે એવો સંભવ છે. છેવટે રામદાસને ક્યાં લઈ જવાનો છે તે રામ એકમેજ જાણે છે. ઘણું કરીને રામ રામદાસને કાચીન, જુનાગઢ અને ઝાંસી ત્રણે સ્થળે લઈ જશે. બધું તેની ઈચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. રામદાસ તમેને તેના સ્થળાંતરની માહિતી આપતો રહેશે. ત્યાં સુધી હમણાં જે શીરનામે લખો છો તેજ શીરનામે લખશો.

રામદાસ.

[Coondapur.

D/. 2nd June, 1925.

Dear Maganlal and Kantilal,

It gave Ramdas very great pleasure to go through your loving letter. May the blessings of Shree Rama be upon you all there. May Rama crown your efforts with success in your struggle "to make humility love and service the Key-notes of your life."

There is indeed no purifier so true and real as love. Rama is purity. Rama is love. To meditate upon Rama, is to be pure. Unless we are pure, we cannot see Rama—we cannot realise Rama. To think constantly of purity, is to become pure. To think always of bliss, is to become blissful. To think continuously of love,

is to be filled with love. To think always of Rama, is to think of all these because Rama is at once love, bliss and purity. O Rama ! How a grand ideal Thou art !

Let us cultivate a relationship with Rama, so that we might hold daily converse with Him—so that we may lay before Him, in our silent prayers, all our defects begging Him to remove them by His grace. When anything goes amiss, we might cry to Him, in familiar terms and obtain the redress we seek for. The best relation with Rama is to consider Him as Mother and we Her children. As children we can always feel secure, fearless and cheerful under Her loving care. In our moment of stress, we have simply to cry to the Mother and She is ever ready to run to our rescue. O ! What a consolation to take refuge under Her wings and He—Rama—how kind—how loving He is ! He and She at once. We are His slave and h at once.

You would now like to know something about the movements of Ramdas. Ramdas remained, by order of Rama in Agastyashram for about a fortnight; mostly on mere water diet—water from a tank. Agastyashram is a

delightful place. There is the Arabian Sea on one side, a beautiful tank of crystal water in the middle and also a temple of Mahadev said to be established by Agastya Muni and a long tract of a jungle on the other. Ramdas used to bathe thrice a day in the tank, wander in the jungle during mornings, sit on a rock on the sea-shore in the evenings and spend the nights in a small Mandir of a goddess. By Rama's will, Ramdas is again back to this place.

It is only natural that you should wish Ramdas to go over to your place, because your love for Ramdas is so great. Ramdas is also invited to Jhansi by friends there. They are also so persistent. But Ramdas cannot move away from here for the following reason. Formerly, Ramdas was permitted by Rama to travel by train without a ticket. Now, it is not so. He can travel only with a ticket. So Rama has to provide him with the ticket expenses and then only Ramdas can start for any place. The same reply is also given to Jhansi friends. Ramdas is also expecting a call from Cochin, where a friend may want him to be there. Where Ramdas is to be taken

ultimately, Rama alone knows. Most probably Rama may take Ramdas to all the three places, Cochin, Junagadh and Jhansi. All depends upon His will. Ramdas will keep you informed of his movements—till then address him as heretofore.

Ramdas.]

કુંડાપુર,

તા. ૫મી જુન, ૧૯૨૫.

જુહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો.

તમોને છેલ્લો પત્ર લખ્યા પછી રામદાસને કોચીન રાજ્યના અર્નાકુલમ ગામે જવાની નામની આજ્ઞા મળી છે. કાલે રામદાસ ત્યાં જવા માટે ઉપડે છે. તેથી તેની સાથે નીચેના શીરનામે પત્રવ્યવહાર કરશો.

*

*

*

જો તમોએ આ સ્થળે પત્ર લખી નાખ્યો હશે તો તેને નવા શીરનામે ફરી મોકલી આપવામાં આવશે.

ખરેખર શ્રીરામ અનંત પ્રેમસ્વરૂપ છે. તેજ એકલો કરતા કારવતા છે અને તે બધું આપણા ભલા માટેજ કરે છે. ચાલો આપણે તેને શરણે જઈએ તે આપણું સર્વસ્વ છે. દરેક સ્થિતિમાં અને દરેક ક્ષણે તેનું સ્મરણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણે તેને મેળવી શકીએ. આપણે બધાને ચાહીએ અને બધા આપણને ચાહે. આજ સાક્ષાત્કાર છે. આ ઉત્તમ સ્થિતિ કે જ્યાં શુદ્ધ આનંદ અને શાન્તિ.

૧૬૭

સિવાય બીજું કંઈ સંભવી ન શકે ત્યાં પહોંચવું, એ કેટલું ભવ્ય
છે ! ॐ શ્રી રામ.

અધાતે પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Coondapur,
D/. 5th June, 1925.

Dear Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon
you all there.

Since writing to you the last letter, Ramdas
has received a Command from Shree Rama to
go to a place called Ernaculum in the Cochin
State. Ramdas starts to this place to-morrow.
So kindly correspond with him to the new
address which is :—

×

×

×

If you have already written any letters, they
will be redirected to the new destination.

Shree Rama is really infinite love itself. He
is the sole does and He does everything for
our good. O ! Let us surrender ourselves to
Him. He is all in all to us. We can attain Him
only by struggling to remember Him at all
times—under all conditions. Let us love all and

be loved by all. This is realisation. How glorious it is to reach this exalted state in which there cannot but be pure bliss and peace ! Om Shree Rama.

Love and respects to you all there.

Ramdas.]

અર્નાકુલમ

તા. ૧૯ જુન, ૧૯૨૫.

બહાલા મગનલાલ અને કાન્તિલાલ,

શ્રી રામના તમારે સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

પ્રેમ અને દયાથી ભરેલો તમારો પત્ર વાંચતાં રામદાસને ઘણો આનંદ થયો. ગમે તે દિશામાંથી આવેલા પ્રેમના સંદેશાને રામદાસ શ્રી-રામ તરફથી જ આવેલા માને છે કારણ કે અહીં પ્રેમ તે માત્ર રામનું જ વ્યક્ત સ્વરૂપ છે.

ખરૂં જોતાં, વિશ્વ, પ્રેમસ્વરૂપ રામનું જ એક પ્રાગટ્ય છે. અધાને આહુતું તે રામને આહવા બરાબર છે. આપણા હૃદયમાં અનંત પ્રેમનો સાક્ષાત્કાર કરવો, તે રામનો સાક્ષાત્કાર કરવા બરાબર છે. તેથી આપણે આ વિશ્વવ્યાપી પ્રેમના કાર્યમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીએ. આ શાશ્વત પ્રેમની ઈચ્છાને આપણે આધીન થઈએ. આ સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રેમની સાથે આપણે એકતા અનુભવીએ. આ અમર્યાદ પ્રેમના સમુદ્રમાં આપણે ટૂંકા મારીએ અને તેમાં અદસ્ય થઈ જઈએ. માત્ર પ્રેમ વડે જ રામની એકતા અને અદ્વિતીયપણાનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. શુદ્ધ હૃદય આ સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રેમનું પ્રતિબિંબ પાડી શકે, તેને પચાવી શકે અને સાક્ષાત્કાર કરી શકે. તેથી આપણે રામને આપણા હૃદયને શુદ્ધ અને મલિન વિચારો કે

વાસનાઓથી મુક્ત કરવા પ્રાર્થના કરીએ. પ્રેમની સર્વને સાંધતી સાંકળ ગુમાવવાથીજ આપણાં બધાં દુઃખો અને દર્દો ઉભા થાય. છે. નાશવંત અનેકમાં શાશ્વત એકને જોવા તે તેના ઉન્નત સ્વરૂપમાં શ્રી રામને જોવા બરાબર છે. એકતા એટલે પ્રેમ. શાન્તિ અને આનંદ. અનેકતા એટલે ખૂરાઈ, ચિંતા અને દુઃખ. આપણાં બધાં કર્મો, શબ્દો અને વિચારો આ એકતા—આ પ્રેમ—એટલે કે શ્રી રામના સાક્ષાત્કાર માટે પ્રવૃત્ત બનો.

ત્યારે હવે માર્ગ કયો ? આપણા મનને આદર્શના ધ્યાનમાંજ રોકી રાખી બધાં કર્મો કરવાં તેજ માર્ગ છે. આ સત્યનું સતત સ્મરણ એજ ધ્યાન છે. મંત્રમો સતત જાપ એ આ ધ્યાન માટે છે. આ આદર્શ—શ્રી રામ—ને મેળવવા આપણે દાન, નમ્રતા, ધીરજ, ક્ષમા, પવિત્રતા, દયા, લાગણી, આનંદીપણું, સ્વાવલંબન, અભય અને આત્મભોગ—આ ગુણો કેળવવા જોઈએ. જે આપણે હૃદય-પૂર્વકનો પ્રયત્ન પ્રેમ રામ માટે પ્રાપ્ત કરીએ તો આ બધા ગુણો આપણે મેળવી શકીએ. આ બધા ગુણો સ્વાભાવિક રીતે ખરા ભક્તના હૃદયમાં હોય છેજ. કેમકે પ્રભુ તરફની ખરી ભક્તિનો અર્થજ આ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા તે છે ઉજ્જવળ રામ નામ, પવિત્રતા, શાન્તિ, પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદનું પ્રતિક છે. જે આ મધુર નામનું ધ્યાન ધરે છે તેને શ્રી રામના આ ગુણો એની મેળેજ પ્રાપ્ત થાય છે, પવિત્ર સાધુઓ અને ખરા ભક્તોનો સહવાસ આપણામાં પ્રભુપ્રેમ અને ભક્તિ પેદા કરે છે અને આપણને મનની શુદ્ધિ તરફ લાઇ જાય છે. પવિત્ર મન—પવિત્ર શુદ્ધિ—એજ આત્મા એટલે કે શ્રી રામ છે.

રામ એ આપણા બધાની પ્રેમાળ માતા છે. આપણે બધાં તેનાં અજ્ઞાન બાળકો છીએ. તેણી આપણા પોતાના હૃદયમાંજ રહે છે અને ત્યાંથી માર્ગ બતાવે છે, દેખરેખ રાખે છે,

દોરવણી કરે છે અને સંભાળ લે છે. આપણે આ ભવ્ય માતાનું શરણ લઈએ અને હંમેશાં તેના વફાદાર અને પ્રેમાળ બાળક બનીએ. જ્યારે આપણને નબળાઈ આવે ત્યારે તેણીને બળ માટે પ્રાર્થના કરીએ. જ્યારે આપણું પતન થાય ત્યારે તેણીને આપણને ઊંચકી લેવા વિનવીએ. જ્યારે આપણને દુઃખ આવે ત્યારે તેણીને દુઃખમંથી મુક્તિ અને શાન્તિ માટે જૂમ પાડીએ. જ્યારે આપણે મુંઝવણમાં પડીએ ત્યારે દોરવણી માટે તેણીના તરફ જોઈએ. બધી બાબતોમાં આપણે તેણીની મદદ મેળવીએ અને તેણી આપણી મદદે અવશ્ય આવશે. હે રામ ! તું અમારે માટે સર્વસ્વ છે. અમે તને કદી ન ભૂલીએ. ૐ. ॐ.

રામદાસ.

[Ernaculum,

D/. 19th June, 1925.

Dear Maganlal and Kantilal,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

It gave Ramdas great pleasure to go through your letter full of love and kindness. From whatever direction Ramdas receives the message of love, he considers it as having come from Shree Rama Himself, because all love is only the expression of Shree Rama's Divine Existence.

The whole Universe is in fact the one grand manifestation of Shree Rama who is love itself. To love all is to

Rama. to realise the presence of this infinite love within our own hearts is to realise Rama. Let us therefore have firm faith in the workings of this Universal love. Let us submit to the will of this Enternal love. Let us identify ourselves with this Supreme love. Let us merge and lose ourselves in this boundless ocean of love. It is through love and love alone, the unity and oneness of Shree Rama is realised. A pure heart can reflect, absorb and realise this transcendent love. So let us pray to Shree Rama in all humility to make our hearts pure, free from all evil thoughts and desires. All our miseries and pains are due to our missing the all uniting link of love. To see the Enternal one in the transient many is to behold Shree Rama in all His glory. Unity is love, peace and bliss. Diversity is evil, worry and misery. Let all our actions, words and thoughts go to the realisation of this Unity—this Love i. e. Shree Rama.

Then what is the path? To keep our mind engaged always in the meditation of this ideal and perform all actions. The continuous remembrance of this truth is meditation. Repetition of the mantra constantly is to have His remembrance. Charity, humility, patience,

forgiveness, purity, kindness, sympathy, cheerfulness, self-reliance, fearlessness, self-sacrifice—are the virtues we have to cultivate in order to attain the ideal Shree Rama. All these we can attain, provided we conceive a whole-hearted, earnest and intense love for Shree Rama. These virtues naturally reside in the heart of a sincere devotee of Shree Rama, because true devotion to the Lord means to acquire these qualities. The glorious name Shree Rama stands for purity, peace, love, light and bliss. He who meditates upon this sweet names automatically comes in possession of these qualities or attributes of Shree Rama. The society of the pious sadhus and earnest devotees of God, generates in us Bhakti and love for God and greatly tends to the purification of our mind. It is rightly said, a pure mind—a pure intellect—is nothing but Atman i. e. Shree Rama.

Shree Rama is most loving Mother of us all. We are all Her ignorant children. She is residing in our own hearts and from there guides, watches, leads and takes care of us. Let us surrender ourselves to the Divine mother and be ever Her faithful loving children.

When we are weak, let us pray to Her for strength. When we fall, let us appeal to Her to lift us up. When we are unhappy, let us cry to Her for relief and peace. When we are confused, let us look to Her for guidance. Let us seek Her help in all matters and She is sure to come to our rescue. O Shree Rama ! Thou art all in all for us. May we never forget Thee. Om. Om.

Ramdas.]

અર્નાકુલમ

તા. ૮ જુલાઈ, ૧૯૨૫.

જહાલા મગનલાલ રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામની કૃપાથી, હમણાંજ રામદાસે પ્રસિદ્ધ વેદાન્તી શ્રી શંકરાચાર્યની જન્મભૂમિનાં દર્શન કર્યાં. તે એક સુંદર ગામડું છે. જીવનની અસલની સાદાઈ હતી ત્યાં છે. ત્યાંનું વાતાવરણ જ્ઞાન્તિ અને આનંદથી ભરેલું છે. તે મહાન સંતના પવિત્ર જન્મસ્થાને જતાં, રસ્તાની બંને બાજુ ઝાડોનાં ઝુંડ આવેલાં છે. તે બાજુબાજુના દૃશ્યને મંત્રમુગ્ધ કરે તેવી મોહિની બક્ષે છે. આ પવિત્ર સ્થળ, ગિલેરી કાચ જેવા પાણીવાળા વહેતા ઝરાને કાઠે આવેલું છે. અહીંયા બે મંદિરો છે. એક મહાદેવનું અને બીજું શારદાનું. આ મંદિરોના આકાશ તરફ ઉંચે જતા, મથાળે સોનાના મુગટથી શણગારેલા ધુમટો તે સ્થળનાં ખાસ આકર્ષણો

છે. એક મંદિરના આગળના ભાગમાં શ્રી શંકરનાં માતાની સમાધિ આવેલી છે.

આ મહાન આત્માને સત્યનું દર્શન પહેલવહેલું અહીંઆ થયું હતું. અહીંઆજ તેમણે “બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યા” નો સાક્ષાત્કાર કર્યો. તે અપ્રગટ શાશ્વત પ્રભુની ઝાંખી તેમને પહેલી અહીંઆજ થઈ. તેઓ આ જગતને સ્વપ્ન કે મૃગજળનાં જેવું જોતા હતા. તેમણે શોધી કાઢ્યું કે આ જગત રજજી સર્વવત્ આપણા અજ્ઞાનમાંજ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેમણે પ્રતિપાદન કર્યું કે બ્રહ્મ એકજ સત્ય છે અને તે બુદ્ધિથી અગ્રાહ્ય અને બધા ગુણોથી પર છે. તેના વિષે માત્ર “તે છે” એટલુંજ કહી શકાય. ખરેખર શંકરાચાર્ય એક મહાન અવતાર થઈ ગયા. તેઓ પૂર્વ દિશાના સૂર્યની માફક પ્રકાશવાને આવ્યા હતા. તેમણે ઉચ્ચ સાક્ષાત્કારના પ્રકાશથી ભારતને ઝળહળાવ્યું અને હજી તે પ્રકાશ તેનું તેજ આજ દિવસ સુધી આપણા ઉપર રેડે છે. આ મહાન આત્માના સ્મરણમાંથી આધ્યાત્મિક પ્રેરણા લેવા માટે સંતો, સાધુઓ અને સંન્યાસીઓ અહીંઆ દરરોજ આવતા દેખાય છે. રામદાસ આ જગ્યાએ એક દિવસ રોકાઈને પાછો આવ્યો.

આપણું ધ્યેય સ્પષ્ટ છે. આપણે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવો છે. તે પ્રકાશમય સત્યની ઝાંખી કરવી છે. આપણી પહેલાં આ રસ્તે ગયેલા સંતોએ આપણે માટે ફેડી પાડી રાખી છે. આપણે આબુખાબુનાં સુંદર દર્યો વચ્ચે આ રસ્તે ચાલીએ છીએ; આપણે આખે રસ્તે આનંદનો ઉપભોગ કરતા જઈએ છીએ; આપણી પ્રગતિ ધીમી હો કે વેગવાળી હો, આપણે રસ્તા ઉપર છીએ અને ખાત્રીથી ધ્યેયને પહોંચવાના છીએ.

આ રસ્તો ભક્તિનો છે અને ઇશ્વર પોતેજ આપણને દોરે છે. તેની દોરવણી અને નેતૃત્વનો આપણે તાબે થઈએ. આપણે

આપણા ‘અહ’ નો ત્યાગ કરીએ અને તેનું શરણ લઈએ. પૂર્ણ ભક્તિ અને પ્રેમથી આપણે તેના નામનું જ્ઞાન કરીએ. આપણે સંપૂર્ણ રીતે તેના હાથમાં છીએ એવો અનુભવ કરીએ. આપણે સર્વ ભય, સર્વ શંકા અને સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ કરીએ. હંમેશાં તેનું સાનિધ્ય અનુભવીએ, એટલુંજ નહિ, તેને આપણા હૃદયમાં વસેલો નિહાળીએ. ખરેખર જે શાશ્વત આનંદનું, અનંત શાન્તિનું, ચિરસ્થાયી પ્રકાશનું, સર્વગ્રાહી જ્ઞાનનું, અખૂટ પ્રેમનું અને નિર્વિકારી સત્યનું મૂળ છે, તે આપણી અંદર રહેલો છે. વિશ્વને તે સર્વશ્રેષ્ઠ, અનંત સત્યનોજ આવિર્ભાવ માનીએ. આપણે તેને શરણે જઈએ અને મુક્ત થઈએ અથવા ખરી રીતે બોલતાં આપણે જાણીએ કે આપણે મુક્ત હતા, મુક્ત છીએ અને હંમેશાં મુક્તજ રહીશું. બંધન છેજ નહિ. બંધન ખોટું છે. મુક્ત. મુક્ત. મુક્ત.

રામદાસ.

[**Ernaculum.**

D/. 8th July, 1925.

Dear Maganlal Rama.

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Recently, by Shree Rama's grace, Ramdas with some friends visited the birth place of that famous Vedantist Shree Shankaracharya. It is a beautiful village. The primitive simplicity of life is still there. The very atmosphere over there, is filled with peace and bliss. The path leading to the sacred place of the great saint's

birth is, on both sides, studded with groves of trees that lend a bewitching charm to the scenes all around. This holy spot is situated on the bank of a running stream of pure, crystal water. Here there are two temples, one of Mahadev and the other of Shree Sharada. The imposing domes of these temples, rising up towards the sky, adorned at the top with golden Mukuts, form the special ornaments of the place. At the front of one of the Shrines is seen the 'Samadhi' of Shree Shanker's mother.

It was here that the great soul was first awakened to the reality. It was here that he realised that the Brahman alone is real and the world is false. It was here that he got first the vision of that God who is the Eternal unmanifest One. He looked upon this world as a dream—as an illusion. He discovered that it exists only in our ignorance—as the snake in the rope. He maintained, Brahman alone is the truth and He is one who is incomprehensible, beyond all attributes, of whom we can only say "He is." Shree Shankaracharya is indeed a great Avatara. He rose up to shine on India like the the sun in the East. He flooded India with the light of his lofty realisation and

that light is still shedding its lustre on us to the present day. Saints, sadhus, sannyasis are everyday seen visiting this sacred shrine to draw inspiration spiritual substance from the memory of this mighty soul. Ramdas returned after remaining at the place for one day.

Our goal is clear. We have to realise God—have the vision of that resplendant Reality. The path is cut out for us by the great saints that went before us. We walk the path, with beautiful scenes around us; we enjoy all the way our progress slow or rapid, we are on the path and we are sure to reach the goal.

The path is of Bhakti and He who leads us is God Himself. Let us submit ourselves to His lead—to His guidance. Let us give up our ego and take complete refuge in Shree Rama. Let us chant His glorious name with all Bhakti and Prem. Let us realise, we are entirely in His hands. Let us give up all fear, all doubts, all anxiety. Let us feel His presence always with us—nay—let us realise Him as dwelling in our own hearts. Truly, He is seated within us—He who is the source of ever lasting bliss—unending peace—evershining light—all comprehending knowledge—the inex-

haustible love—the eternal truth. Let us realise the Universe as the manifestation of that supreme, infinite Reality. Let us surrender ourselves to Him and be free or more strictly know, we were, we are, we will be ever free. There is no bondage. Bondage is false. Free. free. free. Om Shree Rama.

Love and namskars to you all there.

Ramdas.]

કાસરગોડ,

તા. ૨૬ ઑગસ્ટ, ૧૯૨૫

પ્રહલાદા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌ ઉપર આશીર્વાદ હો. તમારો પ્રેમ ભર્યો પત્ર મળ્યો.

શ્રી રામ રામદાસને ફરી આ સ્થળે લાવેલ છે. રામદાસને હમણાં રામે એકાન્તમાં એક ટેકરીની તળેટીમાં આવેલ એક નાની ઝુંપડીમાં રાખેલ છે. અહીંઆ તે ઉજ્જવળ રામનામના ગાનમાં ગુલતાન છે. આપણે તેના નામમાં દૈવ શ્રદ્ધા રાખીએ આ મહાન નામ આપણને મુક્તિ તરફ લઈ જાય છે અને અહીંઆ શુદ્ધ આનંદ અને શાન્તિ આપે છે. શ્રી રામનું નામ કેવું આહલાદક છે ! આપણે તેનું વિસ્મરણ કરીએ નહિ. તેનું વિસ્મરણ એજ દુઃખ છે. આપણે તેનું શરણ લઈએ. આ આપણું ધ્યેય છે. આપણે હૃદયપૂર્વક અને પૂર્ણપણે રામને ચાહીએ.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Kasaragod,

D/. 29th August, 1925.

Dear Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Your post-card full of love to hand.

Shree Rama has brought back Ramdas to this place. Ramdas is now made to live in solitude in a small cottage at the foot of a hill. Here he is busy singing the glorious name of Shree Rama. Let us have firm faith in His name. This great name can take us surely to salvation—while it gives us now pure bliss and peace. O! what joy it is to meditate on Shree Rama. Let us not forget Him. To forget Him is misery. Let us take refuge in Shree Rama. This is our goal. Let us love Shree Rama with all our heart, with all our soul, with all our strength.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

બેંગલોર,

તા. ૧૦ નવેમ્બર; ૧૯૨૫.

બહાદુર રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

શ્રીરામ અનંત પ્રેમ છે. તેનું નામ મધુર અને આસ્વાદ્ય છે.

તે નામ આપણને તેની સાથે એટલે કે શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદ સાથે સીધા સંપર્કમાં લાવે છે. તે એક એક સત્ય શ્રીરામ સર્વ કંઈ છે. ઈ. ઈ. ઈ. શ્રીરામ.

રામદાસને શોલાપુર જીલ્લામાં ઘણાં સ્થળોએ અને પંઢરપુર પરિભ્રમણ કરાવીને રામ આ જગ્યાએ લાવેલ છે અને એકાન્તમાં રાખેલ છે. એક યુવાન રામ તેની સાથે છે. તેના ઉર્જિવળ નામનું વિસ્મરણ ન કરવાનું, રામ રામદાસ પાસે તમોને લખાવે છે. ખરી રીતે રામના નામનું તિસ્મરણજ દુઃખ છે. તે મહાન સત્ય કોઈ દિવસ ભૂલાવું ન જોઈએ. તે આપણી ઉપકારક માતા અને માલિક છે. ઈ. ઈ. ઈ.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Bangalore,

D/. 10th November, 1925.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama is infinite love. His name is simply sweet and delicious. It brings us directly in touch with Him i. e. with Eternal peace and bliss. Shree Rama is all—all—the one Supreme Truth. Om. Om Om. Shree Rama.

After making Ramdas travel over to many villages in Sholapur District and to Pandharpur, Shree Rama has brought this Das to this place and is placed in solitude. A

young Rama is in his company. Shree Rama makes Ramdas to write to you, not to forget His glorious name. In fact, to give up the remembrance of Shree Rama, is really misery. Oh ! that Great Truth should never be forgotten. He is our benevolent Mother and Master. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

બેંગલોર,

તા. ૨૮ નવેમ્બર, ૧૯૨૫

બહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

એક યુવાન રામ કે જે બે વર્ષથી રામદાસ સાથે હતા તે જૂનાગઢ તરફ આવેલા છે. તે શુદ્ધ અને પ્રેમી આત્મા છે. ત્યાં તે થોડો વખત એકાન્તમાં રહેશે. તે ગિરનારની યાત્રા કરશે અને દારકા તથા કાઠિયાવાડનાં બીજાં તીર્થોની પણ યાત્રા કરવાનો ઇરાદો રાખે છે. રામદાસ તરફ જે રીતે જુઓ છો તે જ રીતે તેના તરફ પણ જોશો. રામદાસને ઝાંસીથી આમંત્રણ આવ્યું છે. મન્યુ-આરીના અંતમાં કદાચ તે ત્યાં જવા ઉપડે. રામની ઇચ્છા હશે તો રામદાસ ઝાંસી જતાં રસ્તામાં તમારે ત્યાં આવશે. તે યુવાન રામ પણ તેની સાથે ઝાંસી આવશે.

શ્રીરામ ખરેખર અનંત પ્રેમ છે. આપણે તેને કોઈ દિવસ ભૂલોએ નહિ. તે આપણું સર્વસ્વ છે. ઐ. ઐ. ઐ. શ્રીરામ.

રામદાસ

[Bangalore,

D/. 28th November, 1925.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

A young Rama, who was with Ramdas since about 2 years, has gone to Junagadh. He is a pure and lovely soul. He would remain there for some time in solitude. He will visit Girnar and also intends to take Darshan of Dwarkanath and other Tirthas in Kathiawar. Please look upon him, as you do on Ramdas. Ramdas has an invitation from Jhansi. By Shree Rama's will, Ramdas may start to that place, about the end of January. If Rama wills, Ramdas will come to your place on his way to Jhansi. Young Rama will also go with him to Jhansi.

Shree Rama is really infinite love. Let us never forget Him. He is our all-in-all.

Om. Om. Om. Shree Rama.

Ramdas.]

બેંગલોર,

તા. ૧૧ ડીસેમ્બર, ૧૯૨૫

બહાદુર રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો. તમારો પ્રેમ અને દયાપૂર્ણ પત્ર રામદાસે ઘણા આનંદપૂર્વક વાંચ્યો.

તમે જાણો છો કે શ્રીરામની ઇચ્છાથી રામદાસ અનાંકુલમ્થી કાસરગોડ ગયેલ અને ત્યાં બે મહિના એકાન્તમાં એક ટેકરી ઉપર રહેલ. પછી શેલાપુર જીલ્લાના એક ગામમાંથી તારથી આવેલ આમંત્રણને માન આપી, તે, તે સ્થળે મુંબઈ રસ્તે ગયેલ અને એક અડવાડિયા પછી ત્યાં પહોંચેલ. આ વર્ષની શરૂઆતમાં પણ એક વખત રામ રામદાસને ત્યાં લઈ ગયેલ. માધવરાવ કુલકર્ણી નામના એક મહાન જાત વાર્ષિક ધાર્મિક ઉત્સવ ઉજવતા હતા. તેમાં હાજરી આપવા તેમણે રામદાસને આમંત્રણ આપ્યું હતું. રામના અનંત પ્રેમના આનંદયુક્ત ઉપભોગમાં રામદાસ ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યો. ત્યાંથી તેને તે જીલ્લાના બીજા ગામડાઓમાં રામજકતો લઈ ગયા અને રામે તેના દાસને આ આખા પ્રવાસ દરમિયાન પ્રેમ અને આનંદના સમુદ્રમાં તરાવ્યો. ક્રિષ્ણ એકાદશી નજીક આવતી હતી અને રામની ઇચ્છા થઈ કે તે દિવસે રામદાસની, મહારાષ્ટ્રના વિખ્યાત યાત્રાના સ્થળે પંઢરપુરમાં હાજરી હોવી જોઈએ. ચંદ્ર-ભાગા નદીના કાંઠા ઉપર જ્યાં લાખો માણસો આ શુભ પ્રસંગે એકત્રિત થયાં હતાં, ત્યાં તેમની વચ્ચે રામદાસ ત્રણ દિવસ રહ્યો. પંઢરપુરથી ત્યાં એકાદશી ઉપર આવેલ એક રામજકત રામદાસને અહીં મેંગલોર લઈ આવ્યા. હવે રામદાસ એકલો, એક એકાન્ત જગ્યાએ આવેલ મકાનમાં રહે છે. અહીંઆ પણ રામ રામદાસના ઉપર તેના અમર્યાદ પ્રેમની દિવ્ય કૃપા વરસાવી રહ્યો છે.

હવે રામચરણદાસ વિષે. જે યુવાન રામ વિષે રામદાસે તેના છેલ્લા પત્રમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું નામ રામચરણદાસ છે. રામદાસ કદરી પર્વત ઉપરની ગુફામાં રહેતો ત્યારે મેંગલોરમાં રામ રામચરણદાસને પ્રથમ તેના સંસર્ગમાં લાવ્યા. તે રામદાસની સાથે થોડો વખત રહ્યા. પછી રામની ઇચ્છાથી ઉત્તર તરફ યાત્રાએ

જવા માટે રામદાસને છોડી ગયા અને ઉત્તર હિન્દના અનેક પ્રસિદ્ધ યાત્રાના સ્થળોમાં ઘૂમી પાછા ફર્યા અને ફરી કાસરગોડમાં રામદાસ સાથે થયા. કાસરગોડથી રામદાસ સાથે શેલાપુર અને પંદરપુરની મુસાફરીમાં તેઓ સાથે હતા અને છેલ્લા અહીં સુધી સાથે આવ્યા હતા. અહીં શ્રીરામની ઇચ્છાથી રામદાસે તેને જૂનાગઢ, ગિરનાર, દ્વારકા અને પશ્ચિમ હિન્દનાં બીજાં પ્રસિદ્ધ યાત્રાના સ્થળો, જ્યાં તેઓ ગયા ન હતા, તેની મુલાકાત લેવા કહ્યું. તેથી તેઓ ઉપડ્યા છે અને તેમનો છેલ્લો પત્ર પુનાથી આવ્યો છે. રામચરણદાસ હજુ ઓગણીસજ વર્ષના યુવાન છે. તેને રામદાસ પ્રત્યે ઘણાજ પ્રેમ અને આકર્ષણ છે. તે રામદાસની અનહદ દયા અને ભક્તિથી સેવા કરે છે. તે રામદાસની માતા-રામ છે. તે એક શુદ્ધ નિષ્કલંક આત્મા છે કે જેણે આટલી નાની ઉંમરમાં રામની સેવા માટે પોતાનું જીવન અર્પણ કરી દીધેલ છે. તે આનંદી, ખાળક જેવા અને સરળ છે. રામદાસની સૂચનાનુસાર તેઓ મોટે ભાગે એકાન્તમાં રહેતા હશે. રામદાસ તેની પાસેથી મહાન કાર્યોની આશા રાખે છે કેમકે રામ તેની અંદર તેના મહાન હેતુ પાર પાડવાનું યોગ્ય સાધન જુએ છે. તેના ઉપર પ્રેમ અને માયા રાખશો.

હમણાં રામદાસને ઝાંસી આવવાનું આમંત્રણ મળેલ છે. તેથી રામદાસ, રામની ઇચ્છાને આધીન રહી, આવતે વર્ષે જાન્યુઆરીના અંતમાં ઝાંસી જવા માટે આ સ્થળ છોડશે અને ઝાંસી જતાં રસ્તામાં જૂનાગઢ પણ આવશે. આ વખતે રામચરણદાસ પણ જૂનાગઢ હશે. ત્યાંથી એની સંગાથે રામદાસ ઝાંસી જશે. રામચરણદાસની ઇચ્છા ત્યાંથી, રામદાસને આવતા વૈશાખમાં ભરાવાના કુંભમેળામાં હાજરી આપવા. તેની સાથે લઈ જવાની છે. બધે રામની ઇચ્છા ઉપર આધાર છે. ડું. ડું. ડું. શ્રીરામ.

રામદાસ.

[Bangalore,

D/. 11th December, 1925.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Ramdas read with great joy your post-card full of love and kindness.

You know, by Shree Rama's will, Ramdas went to Kasaragod from Ernaculum and was staying, for about 2 months, on a hill in solitude. Then in response to a telegram received from a small village in Sholapur District, Ramdas started to that place and travelling via Bombay, reached the village in about a week's time. Shree Rama had taken Ramdas to this village once before this, during the early part of this year. Ramdas was invited there by a great Rama-bhakta—Madhav—Rao Kulkarni—to attend an annual religious festival (Utsava) he was celebrating. Ramdas remained there for three days, in the blissful enjoyment of Shree Rama's infinite love. Thence he was taken to various other villages of the District by Rama-bhaktas and Shree Rama, all along made his humble Das swim in a veritable ocean of love and bliss. Kartiki Ekadashi was then approaching and Shree Rama willed

that Ramdas should be present on this day at Pandharpur, a noted shrine in Maharashtra. Ramdas stayed on the banks of the holy river Chandrabhaga, for 3 days, in the midst of lakhs of pilgrims who had assembled there, for the auspicious occasion. From Pandharpur, Ramdas was escorted to Bangalore, by a Rama-bhakta of this place who had also gone to Pandharpur, for the Ekadashi. Now Ramdas is living in a house, quite alone, situated in a solitary place. Here too, Shree Rama is showering on His humble Das the blessings of His unbounded love.

Now about Ramcharandas. Such is the name of the young Rama referred to in Ramdas's last post-card. Shree Rama brought Ramcharandas in contact with Ramdas first in Mangalore when Ramdas was living in a cave on the Kadri hill. He was with Ramdas for some time and by Rama's will, He left Ramdas for a pilgrimage towards the North and visited many important places of pilgrimage in Northern India, returned and rejoined Ramdas at Kasaragod. From Kasaragod, he accompanied Ramdas during his trip to Sholapur and Pandharpur and followed him last

to this place. Here by the will of Shree Rama, Ramdas asked him to pay a visit to Junagadh, Girnar, Dwarka and other shrines of Western India which he had not gone to. So he has started and his last letter has come to us from Poona. Ramcharandas is yet a boy, about 19 years old. He has a great love and attachment to Ramdas. He has been serving Ramdas with extreme kindness and devotion. He is Mother-Rama for Ramdas. He is a pure untainted soul, who has, though so young, consecrated his life to the service of Shree Rama. He is cheerful, childlike and simple. At the instance of Ramdas, he would be living mostly in solitude. Ramdas certainly expects great things from him, because Shree Rama finds in him a fit instrument to work out a great mission. Please be kind and loving to him.

Now Ramdas has received an invitation from Jhansi. So Ramdas, subject to Shree Rama's will, would leave this place for Jhansi, at about the end of January next year and he would on his way visit also Junagadh. At this time Ramcharandas will be at Junagadh. From there in company with him Ramdas will proceed to Jhansi. Ramcharandas wants

Ramdas to go with him therefrom to Hardwar to attend the Kumbh Mela to be held in next Vaishakh. All depends upon Shree Rama's will. Om. Om. Om. Shree Rama.

Ramdas.]

મંગલોર,

તા. ૩૦ ડીસેમ્બર, ૧૯૨૫.

બહાલા રામ,

શ્રી રામના ત્યાં તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામની ઇચ્છાથી, રામદાસ ફરી અહીં આવેલ છે અને જનન્યુઆરીના મધ્યમાં આગમોટમાં તે તરફ આવવા ઉપડશે. થોડા દિવસ મુંબઈમાં ગાળી, પછી તે તમારા તરફ એટલે જૂનાગઢ આવશે. રામચરણદાસ મુંબઈ પહોંચી ગયેલ છે. રામની ઇચ્છાથી થોડા વખતમાં ભૂસાવળ જાય અથવા તો મુંબઈમાં જ રામદાસના આવવાની રાહ જુએ.

આજની ટપાલમાં “ In Quest of God ” પુસ્તકની એક નકલ તમેને મોકલી છે. શ્રી રામે આખરે તેના નામની મહત્તા અને યશનું વર્ણન કરતું પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે. રામ ખરેખર સર્વસ્વ છે.

રામદાસ તરફથી એક વિનંતિ.

હરદ્વારમાં ભરાવાના કુંભ મેળાની ચોક્કસ તારીખ (મહીનો) કૃપા કરીને વળતી ટપાલે જણાવશો. મેળો ૧૯૨૬ માં ભરાશે કે ૧૯૨૭ માં તે વિષે શંકા છે. મહેરબાની કરીને માહિતી વિશ્વાસ.

પાત્ર સ્થળેથી મેળવશે. રામદાસ તમારા પ્રત્યુત્તરની રાહ અહીં
જશે. તેથી વિના વિલંબે જવાનું આપશે.

તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Mangalore,

D/. 30th December, 1925.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be
upon you all there.

By Shree Rama's will, Ramdas is here
again and shall start by steam-boat about the
middle of January. After a few days' stay in
Bombay, Ramdas proceeds to your place i. e.
Junagadh. Ramcharandas has reached Bombay.
May, by Shree Rama's will, go to Bhusaval in
a short time or might await Ramdas's arrival
in Bombay.

By to-day's post, a copy of the book "In
Quest of God" is sent to you Shree Rama
has at last brought out a book that describes
the greatness and glory of His name. Shree
Rama is indeed all—in—all.

One request from Ramdas.

Kindly inform Ramdas by return mail, the
EXACT DATE (i. e. the month) of the Kumbh

Mela to be held in Hardwar. There is a doubt as to whether the Mela will be held in 1926 or 1927. Please get the information from a reliable source. Ramdas will be looking for your reply here. So please reply without delay.

Love and Namaskars to you all there

Ramdas.]

મુંબઈ,

તા. ૮ જાન્યુઆરી, ૧૯૨૬.

જ્ઞાણા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

શ્રી રામ અનંત પ્રેમ છે. તેની રીતો અગાધ છે છતાં તે સંપૂર્ણ રીતે દયાળુ છે અને બધું લેવાને માટે કરે છે. ચાર દિવસ પહેલાં રામદાસ મેંગલોર હતો. આજે તે અહીં છે. શ્રી રામની ઇચ્છાથી રામદાસ અહીં ઘોડા દિવસ રહેશે અને પછી તમારા તરફ આવવા મુંબઈ છોડશે. રામદાસ તે પહેલાં તમોને ઉપડવાના સમાચાર આપશે.

અહીં રામદાસને કહેવામાં આવ્યું કે રામચરણદાસ જૂસાવળના એક મહાન યોગીના દર્શન માટે ત્યાં ગયેલ છે. ત્યાંથી તે જૂનાગઢ તરફ આવે. જ્યારે તે ત્યાં આવે ત્યારે તેને, રામદાસ જૂનાગઢ આવે ત્યાં સુધી, રોકાવા વિનંતિ કરશે. રામની ઇચ્છા છે કે રામદાસે તેને જેમ અને તેમ જલ્દી મળવું. તમારો પત્ર બરાબર મેંગલોરથી ઉપડતી વખતે મળ્યો હતો.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[**Bombay,**

D/. 8th January, 1925.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama is infinite love His ways are inscrutable but He is all kind and does everything for good. Four days ago, Ramdas was in Mangalore and to-day, he is here. By Shree Rama's will, Ramdas may stay here for a few days and then leave for your place. Ramdas shall inform you of his starting before-hand.

Ramdas is informed here that dear Ramcharandas has gone to Bhusaval to take the Darshan of a great Yogi of that place. He may proceed to Junagadh from there. When he is with you, please request him to remain in Junagadh on and until Ramdas's arrival there. Shree Rama wills that Ramdas should meet him as early as possible. Your post-card reached Ramdas when just starting from Mangalore.

Love and Namaskars to you all there.

Om. Om. Om. Shree Rama.

Ramdas.]

પ્રકરણ ૫ મું.

—: દ્વિતીય ભિલન :—

(૧) આંખાવાડીયું.

આગળના પ્રકરણમાં આપેલો સ્વામીજીનો છેલ્લો પત્ર મુ'બઈથી હતો. પરંતુ તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મુ'બઈ છોડતાં પહેલાં તેમના તરફથી જૂનાગઢ આવવાના સમાચાર મળ્યા હતા.

એકાએક એક દિવસ સવારના છ વાગ્યામાં સ્વામીજીએ મગનલાલના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો અને ઓસરીમાં આવી પાટ ઉપર બેસી ગયા. ઘરના બધા માણસોના અચાનક પાર ન રહ્યો કેમકે તેમને તો સ્વામીજી મુ'બઈ સુધી આવી ગયાના પણ ખબર ન હતા. ઘરની દરેક વ્યક્તિએ સ્વામીજીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને મગનલાલના માતા મગનલાલને ઉડાડવા દોડ્યાં, કેમકે મગનલાલ હજી સૂતા હતા. “સ્વામીજી આવ્યા” એવા માતાના શબ્દો સાંભળતાં જ મગનલાલ ઉભા થઈ ગયા અને બહાર આવી સ્વામીજીને પ્રણામ કરવા દોડ્યા. સ્વામીજી પણ મગનલાલને જોતાં જ સામે દોડ્યા અને તેને બાથમાં લઈ બેઠી પડ્યા. પછી મગનલાલ પ્રણામ કરી સ્વામીજીના ચરણ આગળ બેડા; પરંતુ જાંઘમાંથી તાગજ ઉઠેલ હોઈ, આ સ્વપ્ન છે કે ખરું દસ્ય, તેની તેમને ખત્રી થતી ન હતી.

પહેલી વખત સ્વામીજી જૂનાગઢ આવેલ ત્યારે મુચુકુંદની ગુફા અચાનક કેમ છોડી ગયા તેનું વર્ણન આગળ અપાઈ ગયેલ છે. સ્વામીજીના ગયા પછી મગનલાલના માતાપિતાને, આવા મહાન સંતની સેવા કરતાં પુત્રને અટકાવવા બદલ ભારે ખેદ અને પશ્ચાત્તાપ થયેલ. મગનલાલનાં માતૃશ્રીની, હવે પોતે પોતાના દેહવિલય પહેલાં એક વખત સ્વામીજીના દર્શન પામે એવી, એકજ આંતરિક ઈચ્છા હતી કે જેથી સાધુસેવામાં વચ્ચે આવવાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત થયું ગણાય. આ રીતે દર્શન માટેની તીવ્ર ઇચ્છાને જેજ વર્ષ થયાં, ત્યાં તો શ્રીરામે તેમની હૃદયપૂર્વકની પ્રાર્થના સાંભળી અને સ્વામીજી અચાનક તેમના ઘરમાં આવીને બેઠા.

સંસારી જીવનના ત્યાગ પછી સ્વામીજીએ ચાર ધામની યાત્રા કરી તેમજ ઘણાં વિકટ સ્થળોમાં પરિભ્રમણ કર્યું. બચકર ગુફાઓમાં કે નિર્જન એકાન્ત સ્થળોમાં અત્ર વિના ભગવત્ ચિંતનમાં દિવસોના દિવસો તેમણે આનંદપૂર્વક પોતાના પ્રિયમંત્રો જાપ જપતાં ગાળ્યા. શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલ સાધુ-સંન્યાસીની રહેણી કરણી તરવારની ધારપર ચાલવા જેટલી કઠણ છે. ભિક્ષાર્થે ગૃહસ્થને ત્યાં જવું પડે ત્યારે તેમના સંસારી વાર્તા, પ્રવાહમાં ભળવાથી સાધુવૃત્તિ રહેતી નથી અને તેવી વાતોમાં ન ભળતાં સાધુ બહુ ઊંચી જ્ઞાનની વાતો કરે તો સામાન્ય ગૃહસ્થી તે સમજી શકતો નથી. આવી સ્થિતિમાં 'સંન્યાસ નભાવવો મુશ્કેલ થઈ પડે છે. પરંતુ સ્વામીજી તો કડક નિયમ પાળતા અને તિતિક્ષા સાડૂ પૂર્ણ તૈયારી રાખતા. છતાં બાળકના જેવું નિર્દોષ હાસ્ય તેમના મુખ ઉપર હંમેશ સ્ફુરી રહેતું. શિયાળાની અસહ્ય ઠંડીમાં કે ઉનાળાના સખત તાપમાં સાધન વિના પણ તેઓ કેટલોક સમય રહ્યા છે. પહેલા પ્રવાસમાં તેમની સાથે એક નાનું જળપાત્ર અને ત્રણ નાનાં ધાર્મિક પુસ્તકોની એક પોટકી હતી. પરંતુ ત્યાર પછીના પ્રવાસમાં તો આટલા પરિગ્રહનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો. શ્રીરામે તેમની

કરેલ આકરી કસોટીનો તેમનો પત્ર આગળ આપ્યો છે. તેમાં જળુવ્યા પ્રમાણે રામજીએ તેમનાં ચશ્માં પણ લઇ લીધેલ એટલે આ વખતે તો તેમની આંખ ઉપર ચશ્માં પણ ન હતાં.

આ વખતે સ્વામીજીનો ઉતારો, કાશીગિરિજી મહંતની જગ્યાની માલિકીના, ગામ બહાર અર્ધાંચિક માઇલ દૂર આવેલા, એક આંખાવાડીયામાં રાખ્યો હતો. સવારે ભિક્ષા માટે અને સાંજે દુધ માટે સ્વામીજી મગનલાલને ત્યાં આવતા. આ આંખાવાડીયામાં તે વખતે બીજા બે સાધુઓ પણ હતા. તેઓ, આ આંખાવાડીયાની એક બાજુએ, ચાર થાંભલા ઉપર ઉભી કરેલી એક છાપરીમા રહેતા અને છાપરીની વચમાં રાખેલ ધુણીમાં રસોઇ પકાવી ત્યાંજ જમતા. આ બે પૈકીના આત્માનંદ કોઇ કોઈ વખત ગામમાં તેના ભકતોને ત્યાં જમી આવતા. દિવસના ભાગમાં સ્વામીજી એક આંખાની ડાબે બાંધેલ લીંડોળા ઉપર બેસી મંત્રજાપ કર્યા કરતા અને રાત્રે છાપરીમાં ધુણીની બાજુમાં પેલા બે સાધુઓ પાસે સૂઈ રહેતા.

આ બે સાધુઓ પૈકી આત્માનંદ ઘણાજ આનંદી અને વિનોદી હતા. એક દિવસ સવારે તેમને ખૂબ ભૂખ લાગી હતી. એટલે તેમણે બીજા વૃદ્ધ દાઢીવાળા સાધુને આગલા દિવસનું કંઈ વધેલું પડયું હોય તો આપવા કહ્યું. વૃદ્ધ સાધુએ આગલા દિવસના સૂકાઈ ગયેલ રોટલાના ટુકડા પડ્યા હતા તે તેમની આગળ મૂક્યા એટલે આત્માનંદ બાંધો ઉંચી ચડાવી તેના પર ત્રાપડ મારવા બેસી ગયા. સૂકાઈ ગયેલા રોટલાના ટુકડા રખતર જેવા થઈ ગયા હતા અને જેવા તેવાને માટે તો ચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડે તેવા હતા પરંતુ આત્માનંદના દાંત બહુજ મજબુત હતા એટલે એક પછી એક કટકો ચાવીને ગળા નીચે ઉતારી જતા હતા. આવા લૂખા સૂકા કટકા ખાવામાં પણ આનંદ આવે અને મોમાં પાણી

છૂટે તે માટે તેઓ દરેક કટકો મોમાં મૂકતી વખતે, લાડુ-લાડુ-લાડુ, જલેબી-જલેબી-જલેબી, ખરશી-ખરશી-ખરશી, એમ જુદી જુદી મીઠાઈઓનાં નામ લેતા જતા હતા.

સવારે ખાધેલ આ મૂકા રોટલાના ટુકડાને લઇને બપોર થતાં તો આત્માનંદના પેટમાં ટુખાવો ઉપડ્યો. એટલે “હું ડૉક્ટર પાસે, જાઉં છું” કહીને, ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને સાંજે સાજા થઇને પાછા ફર્યા.

વૃદ્ધ સાધુએ તેમને પૂછ્યું, “મહારાજ, ડૉક્ટરને ત્યાં જઈ આવ્યા?” આત્માનંદ કહે, “સાચેજ જઈ આવ્યો. તેમણે મને ચાર ગોળીઓ આપી અને તે ખાતાંજ પેટનો ટુખાવો મટી ગયો. ગોળીઓ કેવડી હતી ખબર છે? દડા જેવડી. ડૉક્ટરે પ્રીસ્ક્રીપ્શનમાં લાડુ લખી આપ્યા અને તેનાથી મને આરામ થઈ ગયો.”

આ ડૉક્ટર બીજા કોઈ નહિ પરંતુ ડૉક્ટર મહાદેવીઆજ હતા. જેવા આત્માનંદ આનંદી હતા તેવાજ ડૉ. મહાદેવીઆ પણ આનંદી હતા. તેમણે મહારાજના દર્દનું બરાબર નિદાન કરી પોતાને ઘેર લઈ જઈ યોગ્યજ દવા ખવરાતી સાજા કરી પાછા મોકલ્યા.

આ બે સાધુઓ એક દિવસ કાચા સીધાને અલાવે સ્વામીજી મગનલાલને ત્યાં ભોજન માટે આવવા નીકળ્યા ત્યાંસુધી ભૂખ્યા હતા. તેજ દિવસે મગનલાલને ત્યાં સ્વામીજી માટે લાડુ બનાવ્યા હતા. સ્વામીજી જમવા બેઠા અને બાણમાં લાડુ જોતાંજ બોલી ઉઠ્યા, “આ લાડુ થાળીમાંથી લઈ લો. હું લાડુ નહિ ખાઉં.” (“યહ લઈ લે લો. મૈ લઈ નહિ ખાઉંગા.”) મગનલાલે પૂછ્યું, “કેમ?” સ્વામીજી કહે, “ત્યાં આંખાવાડીયામાં બે સાધુ ભૂખ્યા પડ્યા છે. તેમને આજે સાદું ભોજન પણ મળ્યું નથી

અમે આ દાસ અહીં લાડુ ખાય તે કેમ બની શકે ? આ લાડુ લઈ લો અને મને રોટલો આપો.” (“વહાં અસ્થાન પર દો સાધુ ભૂખે પડે છે. ઉંદો આજ સાદા ભોજન બી નહિ મિલા. યહ નહિ હો સકતા કિ મૈં યહાં લડુ ખાજોં ઔર વે વહાં ભૂખે રહે. તુમ યહ લડુ લે લો ઔર મુઝે માત્ર રોટી દે દો.”) સર્વત્ર પ્રાણી માત્રને રામરૂપે જોનાર સ્વામીજીએ અનુકરણપૂર્ણભાવે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે મગનલાલે ઉત્તર આપ્યો, “મહારાજ, એ ભૂખ્યા નહિ રહે.” સ્વામીજી સમજ્યા કે મગનલાલ તેમને ભોજન પહોંચાડશે એટલે તેમણે થાળીમાં મૂકેલ લાડુમાંથી એક ટુકડો ભાંગીને ખાધો. મગનલાલ અને સ્વામીજી બન્નેનું ભોજન પૂરું થતાં સ્વામીજી આંખાવાડીયામાં પોતાના ઉતારા તરફ ગયા અને મગનલાલ રેલ્વે ઓફીસમાં પોતાની નોકરી ઉપર જવા નીકળ્યા. પેલા એ સાધુની હુધાત્સિની વાતજ વીસરી ગયા.

મગનલાલનો માર્ગ ઉત્તર તરફ અને સ્વામીજીનો માર્ગ દક્ષિણ તરફ હતો. સ્વામીજી આંખાવાડીયામાં પહોંચ્યા ત્યાંસુધી મગનલાલની ગતિ ઓફિસ તરફ ચાલુ રહી. પરંતુ આંખાવાડીયામાં જઈ પેલા એ ભૂખ્યા સાધુને જોતાંજ સ્વામીજીએ મગનલાલને યાદ કર્યા અને યાદ કરતાંની સાથેજ આ બાળુ મગનલાલની ગતિ અચાનક રૂંધાણી. મગનલાલને ઓફીસ જવાનું મોઢું થતું હતું છતાં કોઈ અકળ કારણથી આગળ જવાની ઇચ્છા છતાં ગતિ થતી નહતી. એટલે ઓફીસનો માર્ગ છોડી પ્રયોજન વિના પંચહાટડી બજાર તરફ ચાલ્યા. પંચહાટડી ચોકમાં પહોંચી, ઉભા રહી, વિચારમાં આમ તેમ જોતાં કંદોઈની દુકાન તરફ નજર ગઈ અને કંદોઈને ત્યાં જઈ સહેજે કંઈ કારણ વિના એક શેર ચેવડો અને એક શેર પેંડાનાં એ પડીકાં બંધાવ્યા. પોતે જમીને નીકળેલ એટલે પોતાને માટે તો જરૂર નહતી એ સ્પષ્ટ હતું અને બીજા કોને માટે બંધાવે છે તેની ખબર નહતી. પરંતુ પડીકાં હાથમાં લેતાંજ નાગરવાડાને રસ્તે

આખાવાડીયા તરફ સ્વાભાવિકજ પગ ઉપડયા. પોતાની નોકરીનો સમય વીતી નય છે અને મોડું થાય છે તે વિચારજ મનમાં ન ઉડવા દેતાં, કોઇ અદૃશ્ય બળ તે તરફ તેમને આકર્ષતું હોય તેમ તેમને લાગ્યું.

આખાવાડીયામાં જઇ જોયું તો સ્વામીજી હોંચકા ઉપર ખેસી તેમની રાહ જોતા લાગ્યા. તેમને આવતા જોઈ સ્વામીજીએ કહ્યું, “હમણાં પા કલાક પહેલાં મેં તમોને યાદ કર્યા હતા. અહીં આવીને આ ખે ભૂખ્યા સાધુને જોતાંજ તમો યાદ આવ્યા અને મનમાં દુઃખ થયું કે મગનલાલને આ ભૂખ્યા સાધુનું સ્મરણ રહ્યું નહિ અને ઑશીસમાં ચાલ્યા ગયા. શું લાવ્યા છો?” (“અબી પાવ ધંટા પહલે મૈને તુમે યાદ ક્રિયા થા. યહાં આ કર યહ દો ભૂખે સાધુકો દેખકર તુમહારી યાદ આઈ ઔર રંજ હુવા કિ મગનલાલકો વિસ્મૃતિ હો ગઇ ઔર ઑશીસ ચલા ગયા. કયા લાયા?”) મગનલાલે ચેવડો અને પેંડાનાં ખે પડીકાં સ્વામીજી પાસે ધર્યાં એટલે પોતે સાધુને આપવા આજ્ઞા કરી. મગનલાલ પડીકાં સાધુને આપી સ્વામીજી પાસે આવ્યા કે તુરતજ તેમણે કહ્યું, “ઑશીસે જવાનું મોડું થાય છે. જલ્દી પહોંચી જાવ.” (ઑશીસ જાનેમેં દેર હો રહી હૈ. જલ્દી જાઓ.”) એટલે મગનલાલ પોતાની નોકરી ઉપર ગયા. સ્વામીજીની કોઇ અદ્ભુત શક્તિનો આમ તેમને સ્વામીજીની ખીજ મુલાકાત દરમ્યાન પણ પરિચય થયો.

(૨) વ્યાસ આપા.

મૂળશંકર વ્યાસ નામે એક ભક્ત પુરૂષ જૂનાગઢ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં રહેતા હતા. સૌરાષ્ટ્ર અને લગભગ આખા કાઠિયાવાડના લોકો તેમને વેદવ્યાસનો અથવા તો ભક્ત નરસિંહ મહેતાનો અવતાર માનતા.

મગનલાલના બાપા એટલે તેમના પિતાના મોટાભાઈ જગ-
જીવનદાસ સુરદાસ હતા. ચર્મચક્ષુ જતાં તેમનાં પ્રજાચક્ષુ ખુલી
ગયાં હતાં. આખી જીંદગી શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનમાંજ
ગઈ હતી. મહાસાની અને ભક્ત હતા. નાનપણથી અંધ થયેલ
હોઈ તેમજ એકાન્ત માટે મગનલાલના પિતાથી જુદા, પાડોશમાંજ
થોડે દૂર રહેતા હોઈ, મગનલાલની ઉંમર સાત-આઠ વર્ષની થતાંજ
તેમને બાપાની સેવામાં સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા. બાપા સાંજે
એકજ વખત સાદો સાત્ત્વિક આહાર લેતા. મરી મસાલાનો સદંતર
ત્યાગ કરેલ હતો. અને ભોજનમાં પણ માત્ર દુધ, ભાત અને
બાફેલું શાકજ લેતા. મગનલાલ તેમને દોરીને સાંજે પોતાને ઘેર
ભોજન માટે લઈ આવતા.

બાપાના નાનપણથીજ સતત રાત દિવસના સહવાસને લઈને
મગનલાલને તેના ખરાં માતા પિતા, માતા પિતા લાગતાંજ નહિ.
તેમને એવો ભ્રમ હતો કે તેમના માતા હયાત નથી અને બાપા
એજ પિતા છે. આ ભ્રમ બાપાના મૃત્યુ બાદ ઘણે સમયે નાબુદ થયો.

આવા યાની ભક્તના સહવાસમાં નાનપણથીજ રહેવાને
લઈને મગનલાલમાં પણ સાત્ત્વિક વૃત્તિ અને ભક્તિના સંસ્કાર
રેડાયા અને આજ સંસ્કારને બળે સમજણ થતાં સાધુ સંતો
પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્યો.

મગનલાલના બાપા પાસે જૂનાગઢના સંસ્કારી—ધંધરાભિ-
મુખ ઘણા સજ્જનો, ખાસ કરીને સવારે અને સાંજે આવતા.
આ ચરિત્રમાં જેમના નામોનો ઉલ્લેખ આવે છે તે કાન્તિલાલના
પિતા મણિશંકરભાઈ, કાશીરામભાઈ, સુદર્શનભાઈ, કરોડે, જ્ઞેશંકર
વૈદ્ય વગેરેને પણ બાપા પ્રત્યે પૂજ્યબુદ્ધિ હતી તેમજ તેમને
ત્યાં તેમની ખેઠક હતી. વ્યાસજીનો પણ જગજીવનદાસ ઉપર અન-
હદ પ્રેમ હતો અને જ્યારે જ્યારે જૂનાગઢ આવતા ત્યારે અચુક

આ સુરદાસને મળતા. જગજીવનદાસના મૃત્યુ પહેલાં અઢાર દિવસથી વ્યાસજીએ તેમની પાસે દરરોજ ગીતાનો એક અધ્યાય વિવરણ સાથે વાંચવા શરૂ કરેલ અને અઢારમો અધ્યાય પૂરો થતાં તેજ દિવસે રાત્રે જગજીવનદાસે પોતાના દેહનો ત્યાગ કરેલ. આ રીતે મગનલાલ પણ વ્યાસજીના નિકટના પરિચયમાં આવેલ. વ્યાસજી તેમને પોતાના પુત્ર સમાનજ ગણતા.

સ્વામીજી ખીજ વખત જૂનાગઢ આગ્યા ત્યારે વ્યાસજી પણ તે શહેરમાં હતા. વ્યાસજીના એક શિષ્ય સુદર્શનભાઈ મગનલાલના સ્વ. બાપા તથા પિતાના સ્નેહી હતા. તેમણે વ્યાસજીની પોતાને ત્યાં પધરામણી કરવા નક્કી કરેલ. સાથોસાથ સ્વામીજી પણ પોતાને ત્યાં પધારે એવી તેમની ઈચ્છા હોઈ, મગનલાલ મારફત સ્વામીજીને પણ પોતાને ત્યાં પધારવા વિનંતિ કરી. વ્યાસજી જેવા પવિત્ર, ભક્તપુરુષના સત્સંગના લાભાર્થે સ્વામીજીએ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો.

અન્ને મહાપુરુષોને એકજ ગાદી ઉપર બેસાડી સુદર્શનભાઈએ અન્નેની પાદપૂજા કરી અને દક્ષિણા ધરી. તેમના કુટુંબની પણ દરેક વ્યક્તિએ પૂજા કરી દક્ષિણા ધરી. પૂજનવિધિ સમાપ્ત થયા પછી વ્યાસજીએ પોતાના ચરણ પાસે પડેલ દક્ષિણાના પૈસાની ઢગલી ઉપાડી સ્વામીજીના ચરણ પાસે પડેલ દક્ષિણાના પૈસાની ઢગલી ભેગી મૂકી દીધી. એ જોઈ સ્વામીજીએ વગર બોલ્યે આખી ઢગલી ઉપાડી વ્યાસજી પાસે મૂકી દીધી. એટલે વળી વ્યાસજીએ તે સ્વામીજીના ચરણમાં મૂકતાં વિનંતિ કરી કે “આપ સંન્યાસી છો એટલે પૈસાનો સંગ્રહ કે સ્પર્શ નહિ કરતા હો. પરંતુ એ પૈસા મગનલાલ પાસે રહેવા દો. અને આપને યોગ્ય લાગે ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરવા તેમને આજ્ઞા કરજો.” એટલે સ્વામીજીએ વિશેષ આગ્રહ છોડી દીધો અને મગનલાલે પૈસા ઉપાડી પોતાના ખીસામાં મૂક્યા. એ સમયે સ્વામીજી પોતાની પાસે કશું ધન રાખતા નહિ.

સ્વામીજીની આવી વૃત્તિ જ્ઞેષ્ઠ વ્યાસજી જેવા સંત પુરુષે કહ્યું કે, “જીવનમુક્ત પુરુષનાં દર્શન કરી આજે હું પાર્વન થયો છું.” મગનલાલ તરફ ફરી કહ્યું, “તારા પ્રજ્ઞાચક્ષુ, ભક્ત બાપાએ તારા હૃદયમાં સીંચેલ સંસ્કાર તારામાં મર્તિમંત થતા જોઈ હું ખુશી થયો છું. આવાજ સંતોની જીવનભર સેવા કરતો રહેજે.”

ત્યારબાદ વ્યાસજી સ્વામીજીને જોશંકર વૈદ્ય કે જેમને ત્યાં પોતે ઉતર્યા હતા ત્યાં લઈ ગયા. જતાં જતાં મગનલાલને કહ્યું, “મગન, તારા સ્વામીજીને હું લઈ જઈ છું.” આ સાંભળી મગનલાલને ધ્રાસકો પડ્યો. પરંતુ બંને તરફ એકસરખી પૂન્ય શુદ્ધિ હોય કંઈ બોલ્યા વગર તેમની પાછળ પાછળ ગયા. ત્યાં સ્વામીજીને વ્યાસજી સાથે ભોજન માટે બેસાડ્યા.

ભોજન બાદ વ્યાસજીએ સ્વામીજીને પૂછ્યું. ચંચળ મનને વશ કેવી રીતે કરવું ?” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “રામના સતત સ્મરણથી.” (“રામકે સતત સ્મરણસે.”) વ્યાસજીએ બીજો સવાલ પૂછ્યો. “રામના સતત સ્મરણનું છેવટ ફળ શું ?” સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, “રામજીના વિશ્વરૂપ દર્શનની પ્રાપ્તિ એટલે કે અમૃતત્વ અને શાશ્વત આનંદની પ્રાપ્તિ. (“રામજી કે વિશ્વરૂપ દર્શનકી પ્રાપ્તિ—અમૃતત્વ ઔર શાશ્વત આનંદકી પ્રાપ્તિ.”)

વ્યાસજી સ્વામીજીના ઉત્તરથી એટલા બધા સંતુષ્ટ થયા કે તેમને ભેટી પડ્યા. બંને એકજ કોટીના ભક્ત હતા. પછી સ્વામીજીને જવાની રજા આપતાં મગનલાલને સંબોધીને વ્યાસજીએ કહ્યું, “ગજરાઈશ નહિ. તારા સ્વામીજીને તને પાછા સોંપું છું.” સ્વામીજીને લઈને મગનલાલ આંબાવાડીયે પાછા ફર્યા.

તે જ દિવસે સાંજે, સ્વામીજીએ, મગનલાલે પોતાની પાસે રાખેલ પૂજન વખતની દક્ષિણાના પૈસામાંથી, જેટલી આવે તેટલી

મીઠાઈ ખરીદી, કાશીગિરિજના આશ્રમના સાધુઓને ભોજન સમયે ખવરાવી દેવા હુકમ કર્યો. તે પ્રમાણે મગનલાલ મીઠાઈ ખરીદી લાવ્યા અને રાતના ભોજન વખતે સાધુઓને તેઓના નિત્યના રોટી અને દાળના ભોજન સાથે મીઠાઈ પણ પીરસવામાં આવી.

એક વખત સ્વામીજીને લઈને મગનલાલ, સ્વામીજી તેમની અગાઉની મુલાકાત વખતે જ્યાં ભજન માટે રહેલ, તે મુચુકુંદની ગુફામાં ગયા. આ વખતે ત્યાં એક સંન્યાસીની રહેતા હતાં. તેમને બધા માતાજી કહીને ઓલાવતા. તેઓ યુવાન હતાં અને ભગવાં વસ્ત્રો પહેર્યાં હતાં. તેમની મુખમુદ્રા ધીર-ગંભીર-શાન્ત અને લલાટ ભવ્ય અને તેજસ્વી હતું. તેઓના મુખમાંથી “શિવોહ” નો જાપ સતત ચાલ્યા કરતો હતો. તેઓ આવા એકાન્ત સ્થળમાં એકલાંજ રહેતાં હતાં. સ્વામીજીને જોઈને તેઓ બહુ ખુશી થયાં. તેઓની સાથે સ્વામીજીએ થોડી વાતચીત કર્યા બાદ તેઓ બંને પાછા ફર્યા.

આવા સ્થળમાં આ માતાજીને એકલાં રહેતાં જોઈ મગનલાલને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. પરંતુ જોને ઈશ્વરની લગની લાગી છે અને જો તેની પ્રાપ્તિ અર્થેજ નીકળેલ છે-તે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી-તેને એકાન્ત કે બચકર જગ્યા વિદ્યરૂપ ન થતાં ઉલટાં તેના ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે સહાયક બને છે. ધન્ય છે માતાજી! તમારા અભયને વંદન હો.

સ્વામીજી આ વખતે જૂનાગઢ આવ્યા ત્યારે કાન્તિલાલ લોંબડી હતા. તેમના પિતા જૂનાગઢ સ્ટેટની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થઈ પેન્શન ઉપર ઉતરેલ હોઈ, તેઓ તેમના મૂળ વતન લોંબડી રહેવા ગયેલ. કાશીરામભાઈ પણ પેન્શન લઈ, નિવૃત્ત થઈ પોતાને વતન રહિરૂ ગયેલ.

જૂનાગઢ આવ્યા પછી બીજેજ દિવસે સ્વામીજીએ કાન્તિલાલ તથા કાશીરામભાઈને અનુક્રમે નીચે પ્રમાણેના પત્રો લખ્યા હતા.

૧૫૨

જૂનાગઢ,

તા. ૧૫મી. જાન્યુઆરી, ૧૯૨૬.

ચારા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હિતરો.

રામની કૃપાથી રામદાસ ગઈકાલે રાત્રે અહીં આબો છે. અને મગનલાલને ઘેર ખેસીને આ કાગળ લખે છે. રામચરણદાસ કે જે હમણાં નાસીક અથવા તો નર્મદા કિનારા તરફ છે અને જેની થોડા વખતમાં જ અહીં આવવાની વાત છે, તે અહીં આવી ગયા પછી રામદાસે જાંસી તરફ પ્રયાણ કરવું એવી રામની મરજી છે. રામદાસ તમોને મળવા આતુર છે. તેથી દયા કરીને અહીં આવવા તરફી લેશો અને રામદાસને તમારા સહવાસનો આનંદ આપશો.

શ્રી રામ પ્રેમ-શુદ્ધ પ્રેમ છે અને તે ઘણો દયાળુ છે.

તમોને અને ત્યાં બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Junagadh,

D/. 15th January, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Through Shree Rama's grace, Ramdas arrived here last night and is writing this post-card at Maganlal's house. Shree Rama wills that Ramdas should proceed from here to Jhansi, after the arrival of Ramcharandas, who is now somewhere in Nasik or Narbada

Coast and is expected here shortly. :Ramdas desires to see you. So kindly, make it convenient to come here and give Ramdas the pleasure of your company.

Shree Rama is love—pure love. He is very kind.

Love and Namaskars to yourself and all there.

Ramdas.]

જૂનાગઢ,

તા. ૧૫મી જાન્યુઆરી, ૧૯૨૬.

પ્યારા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

ગઈ રાત્રે રામ તેના નમ્ર દાસને અહીં લાવ્યો છે અને રામદાસ મગનલાલને ત્યાંથી આ પત્ર લખે છે. રામચરણદાસ હજી અહીં આવેલ નથી. જ્યારે તે આવી જશે—ક્યારે તે એકમાત્ર રામજી જાણે છે—ત્યારે રામદાસ ઝાંસી જવા ઉપડશે. ઉત્તર તરફ રામદાસ પ્રયાણ કરે તે પહેલાં તેની ઈચ્છા તમારા દર્શન કરવાની છે તો અહીં આવવા તરફી લેશો અને રામદાસને તમારા સહવાસનો લાભ આપશો.

પ્રેમ અને નમસ્કાર સાથે,

રામદાસ.

[**Junagadh,**

D/. 15th January, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama has brought his humble slave Ramdas to this place last night. Ramdas is writing this post-card at Maganlal's house. Ramcharandas has not yet arrived here. After he comes—when is known to Rama only—Ramdas starts for Jhansi. Ramdas desires to have your Darshan before he leaves for the North. So kindly, make it convenient to come here and give Ramdas the pleasure of your company.

With Love and Namaskars,

Ramdas.]

આ પત્ર મળ્યા પછી થોડા દિવસે કાન્તિલાલ જૂનાગઢ આવ્યા અને થોડા દિવસ સ્વામીજી સાથે જૂનાગઢમાં ગાળી તેમને પોતાની સાથે લીંબડી આવવા વિનંતિ કરી. તેમણે તેનો સ્વીકાર કર્યો. કાશીરામભાઈ તરફથી પણ પોતે વૃદ્ધાવસ્થાને લઈને લાંબી મુસાફરી કરી શકે તેમ નહિ હોઈ, સ્વામીજીને રંદિર પધારી દર્શન આપવાની વિનંતિ કરતો પત્ર આવ્યો. એટલે સ્વામીજીએ બન્ને સ્થળે જવાનો નિર્ણય કર્યો અને લીંબડી જવા માટેનો દિવસ નક્કી કરી, મગનલાલ સાથે લીંબડી જવા માટે જૂનાગઢ છોડ્યું.

(૩) લીંબડી.

લીંબડીમાં સ્વામીજી આવ્યાના સમાચાર વીજળીવેગે પ્રસરી ગયા અને સવારથી રાતના બાર સુધી માણસોનો દર્શન માટે દરોડો પડ્યો. કાન્તિલાલનું મકાન ગૃહસ્થીના ઘરમાંથી દેવ-અંદિરમાં પલટાઈ ગયું.

દર્શન માટે અનેક સજ્જનો અને સજ્જારીઓ આવતાં. તેમાં એક અતિવૃદ્ધ, નેતું વર્ષનાં, બાળવયમાં વિધવા થયેલ, ગંગામા નામે ડોશીમા હતાં. તેમને જોતાંજ રામાયણમાં વર્ણવેલ શ્યપરી-માધનો ખ્યાલ આવતો. સ્વામીજીનો ઉતારો બીજો માળ હતો છતાં ડોશીમા આ ઉમ્મરે ધૂજતાં-ધૂજતાં, થાક ખાતાં, દરરોજ ઉપર આવતાં. ઉપર આવી સ્વામીજીનો હાથ પકડી તેમને ઉભા કરતાં અને ભેટતાં. પછી સ્વામીજીના આખા શરીરે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં, ગદ્ગદ કંઠે, ધૂજતા અવાજે પૂછતાં, “મારો રામ, મારો બાપલીઓ, સાજો નરવો છે ને ?” આ દૃશ્ય એટલું બધું હૃદયંગમ અને ભાવવાહી થતું કે ત્યાં હાજર રહેલા દરેકની આંખોમાં પ્રેમાશ્રુ ઊભરાતાં. પછી ડોશીમા સાથે લાવેલ આકરનો ગાંગડો સ્વામીજીના મુખમાં મૂકતાં. એથી સ્વામીજી આ ડોશીમાને “સાકરવાણીમાધ” ને નામે ઓળખાવતા. આ વૃદ્ધ ડોશીમાને હાથમાં લાકડી લઈ, હાંફતાં, થાકી જતાં, ધૂજતાં, શુદ્ધ નિષ્કામ પ્રેમને ખાતર ઉપર ચડતાં જોઈ, સ્વામીજીનું હૃદય પણ પ્રેમ અને અનુકમ્પાથી ઊભરાઈ જતું. સ્વામીજીએ તેમને, તકલીફ લઈ ઉપર ન ચડવા સમજાવતાં કહ્યું, “મા, તારાં દર્શન માટે તારો આ બાળક નીચે આવશે.” (“માઈ, આપકે દર્શન કરને કે લિયે તુમહારા બચ્ચા નીચે આયગા.”) છતાં ડોશીમા તેમ કરવા કબુલ ન થયાં. એટલે ડોશીમાના બચા પછી સ્વામીજીએ મગનલાલ તથા કાન્તિલાલને સૂચના આપી કે જેવાં ડોશીમા ફળીમાં આવતાં દેખાય કે તુરંત જ તેમને ઉપર ખબર આપવા, કે જોથી પોતે દોટ દઈ નીચે ઉતરી આવી, માને ઉપર આવવાની તકલીફમાંથી બચાવી શકે અને પોતે માના દર્શન પામી શકે.

બીજો દિવસે ‘સાકરવાણીમાઈ’ આવ્યાના ખબર મળતાં સ્વામીજી નીચે દોડ્યા પરંતુ તેમને નીચે ઉતરતા જોતાંજ ડોશી-

માએ ધૂજતાં, લ'આતા કટે જૂમાજૂમ કરી મૂકતાં કહ્યું, 'નહિ. મારા રામ નહિ. તમે નીચે આવો મા, ઉપર જતા રહો. હુંજ ઉપર આવીશ.' ડોશીમાનો જૂમાજૂમ સાંભળી સ્વામીજી દાદર ઉપરજ થ'બી ગયા અને લાચારીએ પાછા ફર્યા ડોશીમાનો દરરોજ ઉપર આવવાનો ક્રમ ચાલુ રહ્યો.

સ્વામીજી જેવા મહાન સંતનું લીંબડીમાં આગમન થયું છે એવા સમાચાર લીંબડીના ડોકાર સાહેબ સર દૌલતસિંહજીને મળતાં, એક સવારે, તેઓ સ્વામીજીનાં દર્શન માટે આવ્યા. સ્વામીજીએ પોતાની ગાદી ઉપર જગ્યા કરી આપી બેસવા કહ્યું. પરંતુ તેઓ પ્રણામ કરી બીજા બકતોની સાથેજ જનમ ઉપર બેઠા અને કલાકેક બેસી સ્વામીજીના વચનામૃતનું પાન કરી વિદાય થયા. વિદાય વખતે કાન્તિલાલના પિતાએ ધોળવિધિ કર્યો

બીજે દિવસે પણ ડોકાર સાહેબ મીસ શાર્પ સાથે સ્વામીજીનાં દર્શન આવ્યા. બીજે દિવસે પણ કાન્તિલાલના પિતા ધોળ કરવા આવતાં તેમણે કહ્યું, "મણિશંકર, એક દિવસ ધોળ કર્યો એટલું બસ છે. હું અહીં રાજ તરીકે આવતો નથી. હું તો સ્વામીજીના એક ભક્ત તરીકે, બીજા બધા આવે છે તેમ, દર્શન કરવા આવું છું અને સ્વામીજી રહે ત્યાંસુધી આવવાનો છું. એટલે આવી વિધિની જરૂર નથી અને તેની હું મનાઈ કરું છું." હિંદી વખતે ડોકાર સાહેબે સ્વામીજીને મહેલમાં પધારવા વિનંતિ કરી અને તેનો સ્વીકાર થતાં, સ્વામીજીની સાથે મગનલાલ તથા કાન્તિલાલને પણ લઈને તેઓ મહેલમાં આવ્યા. આ પછી મહેલમાં દરરોજ જવાનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો અને સ્વામીજી લીંબડીમાં રહ્યા ત્યાંસુધી દરરોજ ડોકાર સાહેબ આવીને સ્વામીજીને મહેલમાં લઈ જતા અને બાર સાડાબારે પાછા કાન્તિલાલને ત્યાં પહોંચાડી દેતા. સ્વામીજીની કૃપાથી મગનલાલ અને કાન્તિલાલને પણ મહેલમાં થતા આ સત્સંગનો લાભ મળતો.

એક દિવસ સાકરવાળા મા બિમાર પડી ગયેલ એટલે સ્વામીજીનાં દર્શનને આવી શકેલ નહિ. એક બીજાં ડાશીમાએ સવારે સ્વામીજીને આ ખબર આપતાં, તેઓ મગનલાલ અને કાન્તિલાલને લઈને માને જોવા તેમને ઘેર જવા નીકળ્યાં. નાકા બહાર નીકળતાં જ થોડે દૂર સડક ઉપર ઠાકોર સાહેબની ગાડી દેખાઈ. સાથે મોસ શાર્પ પણ હતાં. બન્ને કાન્તિલાલને ત્યાં સ્વામીજીનાં દર્શન માટે અને તેઓને નિત્યના ક્રમ પ્રમાણે પોતાની સાથે મહેલમાં લઈ જવા તેડવા આવ્યાં હતાં. ઠાકોર સાહેબ ત્રણેને બહાર જતા જોઈ, ત્યાંજ સડક ઉપર ગાડી ઉભી રખાવી, સ્વામીજી પાછળ એક નોકરને દોડાવ્યો. નોકરે સ્વામીજી પાસે આવી કહ્યું. “બાપુ પધાર્યા છે.” સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, “રાજરામને કહો કે થોડીવાર બેસે. રામદાસ હમણાં આવે છે.” (“રાજરામસે કહો કે થોડી દેરકે લિયે બેઠે”. રામદાસ અબી આતા હૈ.”)

સ્વામીજી પાછા ફર્યા નહિ. રાજની શેઠમાં તણાઈને ગરીબ ડાશીના પ્રેમની અવગણના કરી નહિ. ઠાકોરસાહેબે પણ ખરાબ ન લગાડતાં, સ્વામીજી પાછા ફરતાં સુધી, કાન્તિલાલના ઘરમાં સ્વામીજીવાળા ઓરડામાં બેસી તેમની રાહ જોઈ.

અનાનામાં બામા સાહેબને સ્વામીજી વિષે ખબર પડતાં તેમણે તેમના કારભારી-લી'બડીના નિવૃત્ત દિવાન-વૃદ્ધ ઝવેરભાઈ, પોતાની તરફથી સ્વામીજીને પોતાને દર્શન આપવા પધારવાની વિનતી કરવા મોકલ્યા. સ્વામીજીએ વિનતિનો સ્વીકાર કર્યો અને તે અનુસાર ઝવેરભાઈ બપોરે ત્રણ વાગ્યે ગાડી લઈ સ્વામીજીને લેવા આવ્યા.

ઝવેરભાઈએ નીકળતી વખતે, કાન્તિલાલ અને મગનલાલ તરફ જોઈ પૂછ્યું, “ભાઈઓ તમો પણ આવો છો કે?” બન્નેએ હા પડતાં ઝવેરભાઈએ કહ્યું, “બન્ને સાથે એક એક ધોતીયું

અથવા પંચીયું લઈ લેા.” મગનલાલ અને કાન્તિલાલને ધોતીયાની બીજી કાઈ ઉપયોગીતા ન સમજતાં માન્યું કે સ્વામીજીને મેવો, મીઠાઈ, ફળ વગેરે અર્પણ કરવાનાં હશે એટલે બાંધવા માટે ધોતીયા સાથે લેવાનું કહે છે.

ઝનાનાના દરવાજા આગળ પહોંચી, ગાડીમાંથી ઉતર્યાં કે તુરત જ ઝવેરભાઈએ આ બન્ને મિત્રોને પૂછ્યું, “ભેટ બાંધતા આવડે છે ?” બન્ને ઝવેરભાઈ સામે આવડતું નથી એમ બતાવવા આજ્ઞા બની નેઈ રહ્યા. એટલે ઝવેરભાઈએ કહ્યું, “કમ્મર ઉપર ગોળ ગોળ ધોતીયું વીંટાળી લેા.” બન્નેએ તે પ્રમાણે કર્યું. પણ તેમ કરતાં બન્નેને જૂટથી ચાલવું આવશ્યક થઈ પડ્યું. ઉતાવળમાં તેમજ અણુઆવડતને લઈને પોત્યું બાંધાયેલ એટલે ધોતીયું નીચે પડી જવાની પણ ધાસ્તી હતી. તેથી બન્નેએ એક હાથે પેટ આગળથી ધોતીયું પકડી રાખીને ઝનાનામાં પ્રવેશ કર્યો.

ઝનાનામાં ચક્ર પાછળ બામા સાહેબ રાણીસાહેબ, કુંવરી સાહેબ વગેરે એડાં હતાં. ચક્રાર બામાસાહેબ આ બન્ને મિત્રોનો વિદ્વષ્ટ જેવો વેશ નેઈ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયાં.

સ્વામીજી એડા પછી થોડીવારે અંદરથી પૂજનનો થાળ આવ્યો અને બામા સાહેબ બોલ્યાં, “સ્વામીજી સાથે જે બે ભાઈઓ આવેલ છે, તે બેમાંથી એક ભાઈ મારા વતી સ્વામીજીનું પૂજન કરે.”

આ સાંભળતાંજ મગનલાલ અને કાન્તિલાલ વિચારમાં પડી ગયા અને એક બીજા સામે નેઈ રહ્યા, કેમકે અલારે વીંટાળેલા ધોતીયાની એવી સ્થિતિ હતી કે પકડી રાખવામાં ન આવે તો જમીન ઉપર પડી જાય. મગનલાલે ધીમા સ્વરે કાન્તિલાલને પૂજન કરવા ઉઠવા કહ્યું. કાન્તિલાલે ધોતીયા તરફ ઈશારો કરી સામા તેમનેજ ઉઠવા કહ્યું. આમ એક બીજા વચ્ચે ઇશારામાં થોડો

સમય જતાં બામા સાહેબે ફરી કહ્યું, “શું વિચાર કરો છો, બાઈઓ ? ખેમાંથી એક ઉઠો અને મારા વતી પૂજન કરો.”

મગનલાલની ખાત્રી થઇ ગઈ હતી કે કાન્તિલાલ તો ઉઠવા-નાજ નથી એટલે લાચારીએ એક હાથે પેટ આગળથી ધોતીયું પકડી ઉઠ્યા અને સ્વામીજી પાસે જઈ, તેજ રીતે એક હાથે ધોતીયું પકડી રાખી બીજે હાથે પૂજન કર્યું. આરતી વખતે બીજે હાથ પથ્થુ છૂટા કરવો પડ્યો, પરંતુ વાંકા વળીને આરતી કરતા હોઈ ધોતીયું થોડું નીચે ઉતરી અટકી ગયું. સાવ જમીન પર ન પડ્યું.

આરતી પૂરી થતાં, મગનલાલ ફરી ધોતીયું ઉંચું કરી, હાથથી પકડી રાખી, પોતાની જગ્યા ઉપર આવી ખેસી ગયા. તેઓ નીચે ખેડા કે તુરતજ બામા સાહેબે ઝવેરભાઈને સંબોધીને કહ્યું, “ઝવેરભાઈ, આ છોકરાઓની આ સ્થિતિ તમોએ કરી ?” ઝવેરભાઈ મૌન રહ્યા. બામા સાહેબે આગળ ચલાવ્યું, “આ છોકરાઓ તો મારા બચ્ચાં બરાબર છે. વળી સ્વામીજીના ભક્ત છે અને સ્વામીજી સાથે આવેલ છે. તેમને આવી શિક્ષા હોય ?” ત્યારપછી બન્ને મિત્રોને સંબોધીને કહ્યું, “બાઈઓ, હવે આવો ત્યારે બેટ બાંધતાં નહિ. એમને એમ અહીં આવવાની તમોને છૂટ છે.

આ વખતે એક પંડીતજી પણ સ્વામીજીની બાબુમાં એક જુદા આસન ઉપર ખેડા હતા. તેઓ રાજમહેલના પગારદાર નોકર હતા અને દરરોજ બપોરે ઝનાનામાં કથા-પુરાણ વાંચવા આવતા. તે રીતે, આજે પણ આવ્યા હતા. સ્વામીજીનું આટલું માનપાન, પૂજન થતું જોઈ તેમને સ્વામીજીની વિદ્વતાની કસોટી કરવાની તેમજ સ્વામીજીનું જ્ઞાન પોતાના કરતાં ઘણુંજ અદ્ય છે તેમ બામાસાહેબને ખતાવવાની ઈચ્છા થઈ. એટલે સ્વામીજી તરફ

મુખ ફેરવી પૂછ્યું, “જ્યારે જીવ આ દેહપિંજરમાંથી નીકળીને મૃત્યુલોકમાંથી ચંદ્રલોકમાં અને ચંદ્રલોકમાંથી—” (“જળ જીવ યદ દેહપિંજરમેસે નીકલકર મૃત્યુલોકસે ચંદ્રલોકમે ઔર ચંદ્રલોકસે—”) હજી તેમનું વિદ્વત્તાપૂર્ણ વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાંજ ચતુર આમાસાહેબ તેમની વૃત્તિ કળી ગયાં અને વચ્ચેજ તેમને ખાલતા અટકાવી સત્તાવાહી સ્વરે બોલ્યાં, “પંડીતજી, તમારા શાસ્ત્રોને અત્યારે એક બાજુ રાખો. સ્વામીજીને અહીં તમારા સાથે વાદવિવાદ કરવા નથી બોલાવ્યા. તેઓ પંડીત નથી. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર પામેલ ભક્ત છે. શાસ્ત્રો અને વેદોને તેમણે જીવનમાં ઉતારેલ છે. તેઓ તો વેદ ભગવાનની જીવતી જગતી મૂર્તિ છે. તેમને તો અહીં તેમના દર્શન માટેજ બોલાવેલ છે. અહીં આવવા કૃપા કરી અમેને ધન્ય કર્યાં એટલુંજ બસ છે તમારું જ્ઞાન સ્વામીજીના ગયા પછી પુરાણ વાંચતી વખતે અમેને સંભળાવજો. સ્વામીજીના મુખમાંથી પોતાની મેળેજ કંઈ વચનામૃત ઝરે તોજ તે પીવાની અમારી ઇચ્છા છે. નહિ તો તેમનાં દર્શનજ બસ છે.” આ આજ્ઞા સાંભળતાંજ પંડીતજી ચૂપ થઈ ગયા. આ પેટ માટે જ્ઞાન વેચનાર અને રામને ખાતર ભેખ લેનાર વચ્ચેનો તફાવત.

ત્યારબાદ આમાસાહેબની વિનિતિથી સ્વામીજી થોડું ‘સંસારની અસારતા અને જીવનના ધ્યેય’ ઉપર બોલ્યા અને દુધ અને ફળના તેમની પાસે ધરવામાં આવેલ પ્રસાદમાંથી થોડું લઈ, જવા માટે ઉઠ્યા. જતી વખતે આમાસાહેબે દરરોજ પધારી દર્શન આપી પાવન કરવા વિનિતિ કરી તેનો સ્વીકાર કરી સ્વામીજી ઉતારે પાછા આવ્યા.

ઝવેરભાઈનો પણ સ્વામીજી તરફનો પ્રેમ અને ભક્તિભાવ અનહદ હતો. દરરોજ તેઓ સ્વામીજીનાં દર્શને આવતા અને તેમની પાસે શંકાસમાધાન કરાવતા. એક વખત સ્વામીજીને વિનિતિ કરી પોતાને ત્યાં તેમની પધરામણી પણ કરાવેલ.

સ્વામીજી લીંબડીમાં આવ્યા તેજ દિવસથી એકલા દૂધ ઉપર રહેતા હતા. દર્શને આવનાર ભાવિક સળજનોને આ વાતની ખબર પડતાં, તેઓ દરેક દુધના લોટા સાથે દર્શને આવતા અને પોતાના દૂધમાંથી થોડું લેવા સ્વામીજીને આગ્રહ કરતા. સ્વામીજી પ્રેમવશ ખની દરેકના દૂધમાંથી એક ઘૂંટડો તેના સંતોષને ખાતર લેતા. આમ જુદા જુદા ઘરનું જુદી જુદી કેડીનું દૂધ ઘૂંટડો ઘૂંટડોજ પીવા છતાં પણ જોષએ તે કરતાં વધુ થઈ જતું. આમ જો ત્રણ દિવસ ચાલ્યું ત્યાં તો સ્વામીજીને ઝાડા થઈ ગયા. એક બાજુ પ્રેમથી આવતું દૂધ આનંદથી ઘૂંટડો ઘૂંટડો લેતા જાય અને બીજી બાજુ તેટલાજ આનંદથી બખ્ખે ત્રણ-ત્રણ કલાકે ટદીએ જવા દોડી જાય. દર્શને આવનાર પણ ટાણું કટાણું જોયા વગર ચાલ્યાજ આવતા અને સ્વામીજીને બપોરે કે રાત્રે જરા પણ આરામ મળતો નહિ.

આ સ્થિતિ જોઈ મગનલાલ અને કાન્તિલાલ વિચારમાં પડ્યા. તેમને લાગ્યું કે આ સ્થિતિના ઉકેલનો માર્ગ કાઢવોજ જોઈએ. વિચારને અંતે તેઓએ નક્કી કર્યું કે નીચે એક મોટો ટોપ રાખવો, દુધ સાથે આવનાર વ્યક્તિનું દુધ તેતે સમજાવીને નીચેથીજ તેની પાસેથી લઈ ટોપમાં એકઠું કરવું અને સ્વામીજીને સવારથી રાત સુધીમાં ફક્ત ત્રણ વખત ઠંકારસાહેબ, બામા-સાહેબ, મીસ શાર્પ, ઝવેરભાઈ કે ગોદાવરીબેનને ત્યાંથી આવેલ ધરધરાઉ કહેલ કેસરીયા દૂધમાંથીજ પીવા આપવું. સ્વામીજીને આરામ આપવા માટે બપોરના એકથી ત્રણ સુધી દાદરનું બાર બંધ કરી ત્યાં “ સ્વામીજી આરામમાં છે ” એવું પાટીયું લગાવી દેવું. આવેલ વિચારને બંનેએ અમલી બનાવ્યો અને સ્વામીજીને આ રીતે પ્રેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરાવ્યા. સ્વામીજીને આ નિયમનની જાણ કરવામાં આવી ન હતી. કેમકે તેમના તરફથી

તેમાં સંમતિ મળવી મુશ્કેલ હતી. સવાર સાંજ ટોપમાં એકઠું થયેલું દુધ ગરમ કરી દર્શને આવનાર ભકતોને પાષ દેવામાં આવતું.

એક દિવસ રાજમહેલમાં દરરોજના ક્રમ પ્રમાણે સ્વામીજીને ઠાકોરસાહેબ લઈ ગયેલ. સ્વામીજી પાસે ઠાંડીમાં શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે કંઈ સાધન નથી એવું જોતાં, ઠાકોરસાહેબને તેમને એક ગરમ શાલ આપવાની ઈચ્છા થઈ આવી અને પોતાના નોકરને આજ્ઞા કરી ખાસ પોતાને માટે કાશ્મીરથી આણેલ એક ભરત ભરેલી કિંમતી શાલ મંગાવી. નોકર શાલ લઈ આવતાં, સ્વામીજીને તેનો સ્વીકાર કરવા તેમણે વિનંતિ કરી. સ્વામીજીએ ઘણી આનાકાની પછી તેનો સ્વીકાર કર્યો એટલે ઠાકોરસાહેબે શાલ ઉપેયોગને પોતાનેજ હાથે સ્વામીજીને ઓઢાડી. ત્યાંથી ઉઠી ઘેર આવવા ગાડીમાં બેસતાંજ સ્વામીજીએ ઓઢેલી શાલ બાજુમાં મૂકી દીધી અને ઘેર આવતાંજ મગનલાલને ફરી અસલ ઘડી પ્રમાણે સંકેલી લેવા આજ્ઞા કરી. મગનલાલ સંકેલી રહ્યા એટલે તેને પોતાના ઓસીકા નીચે મૂકી દેવા કહ્યું.

બીજે દિવસે રોજના ક્રમ પ્રમાણે ઠાકોરસાહેબ સ્વામીજીને તેડવા આવ્યા ત્યારે ઓસીકા નીચેથી શાલ કાઢીને ઠાકોરસાહેબને પાછી આપતાં સ્વામીજીએ કહ્યું, “ રામજીએ આ શાલ આપને પાછી આપવાની આજ્ઞા કરી છે. હવે આ રામજીનો પ્રસાદ છે. આપ પ્રસાદી તરીકે પાછી લઈ જાઓ. ” (“ રામજીને યહ દુશલા આપકે વાપસ દે દેનેકી આજ્ઞા દી હૈ. યહ અખ રામજીકા પ્રસાદ હૈ. આ ઇસે લે જાઈએ. ”) ઠાકોરસાહેબે કહ્યું, “ મહારાજ, પાછી લેવા માટે શાલ આપીજ નથી. આપ્યા પછી પાછી ન લેવાય ” સ્વામીજી કહે, “ રામદાસે આ શાલ આપી રાત તેના ઓસીકા નીચે રાખી હતી. તેમાંથી જે કંઈ સુખ મળવાનું

હતું તે રાત્રી દરમ્યાન મળી ગયું છે. હવે તેનાથી વધારે સુખ તેમાંથી મળી શકે તેમ નથી. વળી આ શાલ રાજારામ માટેની છે, ફકીરરામ માટેની નથી. રામજીનો પ્રસાદ સમજીને લઈ લો.” (“ ઇસ દાસને યહ દુશાલેકો રાતભર અપને મસ્તકકે નીચે રકખા થા. ઉસસે જો સુખ પ્રાપ્ત હોનેવાલા થા યહ એક રાતમેં મિલ ગયા. અપ્પ ઇસસે અધિક સુખ મિલનેકી આશા નહિ હૈ. ઓર યહ દુશાલા રાજારામકે લિયે હૈ. ફકીરરામકે લિયે નહિ. રામજીકા પ્રસાદ સમજ કર લે લો. ”) ઠાકોરસાહેબને ખરાબ તો લાગ્યું પરંતુ પ્રસાદ સમજ લઈ લીધી.

ત્યારબાદ સ્વામીજીને લઈને ઠાકોરસાહેબ મહેલમાં આવ્યા. ત્યાં મગનલાલ સાથે એકલા વાત કરવાનો મોકો મળતાં ઠાકોરસાહેબે તેને પૂછ્યું, “ મગનલાલ, કોઈ રીતે સ્વામીજી શાલનો સ્વીકાર કરે ? કંઈ ઉપાય ? ” મગનલાલે જવાબ આપ્યો. “ ભરત વગરની સાદી શાલ ભગવી રંગીને આપો તો મને લાગે છે કે સ્વીકાર થશે. ” તેજ દિવસે એક કિંમતી પલ્લુ સાદી શાલ કઢાવી, ભગવી રંગાવી. બીજો દિવસે આપવા માટે તૈયાર કરાવી.

બીજો દિવસે સ્વામીજી મહેલમાં પધારતાં ઠાકોરસાહેબે વગર બોલ્યે ભગવી રંગાવેલી શાલ સ્વામીજીને ઓઢાડી દીધી. સ્વામીજીએ હસીને પૂછ્યું, “ કોઈ ગુરૂ મળી ગયો લાગે છે. ” (“ ક્યા, કોઈ ગુરૂ મિલ ગયા ? ”) ઠાકોરસાહેબે કહ્યું, “ હાહા. ” તુરતજ સ્વામીજીએ ઠાકોરસાહેબ અને મીસ શાર્પની વિનિતિથી પોતાની પાસેનો ખાદીનો ભગવો ટુકડો, પ્રસાદ તરીકે વહેંચી લેવા તેમને આપી દીધો.

ઠાકોરસાહેબને યુક્તિ જડી ગઈ એટલે તેનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરી લેવા તેમણે નક્કી કર્યું. પોતાના દરજીને બોલાવી સ્વામીજીના ઝખાનું માપ લેવરાવી લીધું અને પોતાને માટે

કાશ્મીરથી આણેલા કાશ્મીરી પદ્મમાંથી ઝખો સીવડાવી, ભગવો રંગાવી, બીજો દિવસે સ્વામીજી આવે ત્યારે પહેરાવવા તૈયાર રાખ્યો. અને તે પ્રમાણે બીજો દિવસે સ્વામીજી આવ્યા ત્યારે પહેરાવ્યો.

ઝખો પ્રમાણમાં એટલો બધો મોટો સીવાયેલ કે બાંધમાં એક માણસનું માથું ચાલ્યું જાય અને બદનમાં એકને બદલે બે સ્વામીજી સમાઈ જાય. આવી સીલાઈ અને તેમાં પણ આવી ઊંચી જાતના કપડાનો આવો દુરુપયોગ કરેલ જોઈને, મીસ શાર્પ કે જે તે વખતે ત્યાં હાજર હતાં, તે આ વૃદ્ધ દરજી ઉપર ખીજાઈ ગયાં અને તે એટલી હદ સુધી કે ઠાકોરસાહેબની અને સ્વામીજીની હાજરી ન હોત તો કદાચ તેને મારી બેસત. સ્વામીજીએ તેમને શાન્ત પાડતાં કહ્યું, “જે આ ઝખો રામદાસને માટે સીવડાવ્યો હોય અને તે તેજોજ પહેરવાનો હોય તો રામદાસ કહે છે કે તે બરાબર માપસર અને માફકસર છે.” (“યદિ યહ કુરતા રામદાસકે લિયે સિલાવાયા ગયા હૈ ઔર ઉન્હીને પહનના હૈ તો રામદાસ કહતા હૈ કિ યહ માપમેં બરાબરં ઔર માફક હૈ.”) ઠાકોર સાહેબ કે જેઓ અત્યારસુધી શાન્તિથી આ બધું જોયા કરતા હતા તેમણે મીસ શાર્પને પૂછ્યું, “મદમસાહેબ, આ દરજી કેણું છે ? ઝોળખો છો ?” મીસ શાર્પે કહ્યું, “નાજી.” ઠાકોર સાહેબ કહે, “સાંભળો ત્યારે. જ્યારે હું રાજા ન હતો અને રાજા ચર્ચક એવી સંભાવના પણ ન હતી, ત્યારનો, મારા નાનપણનો આ મારો લંગોટીયો મિત્ર છે. અમો સાથે રમતા, ફરતા, વાંચતા અને ભણતા. દરરોજ જમીને, હાથમાં દફતર પાટી લઈ તે મારે ઘેર આવતો અને ખૂબ પાડતો, ‘હાલો દોલુબાં, નિશાળનો વખત ચર્ચ ગયો’ અને હું દરરોજ તેના સાથમાં નિશાળે જતો. વખત જતાં પ્રારબ્ધયોગે હું રાજા થયો. મને મારો બાલમિત્ર યાદ આવ્યો

અને તેને અહીં બોલાવી મારા પોતાના દરજી તરીકે રાખ્યો. મહેલમાં કોઈને તેની સીલાઈ ગમતી નથી અને તેને અત્યારના જમાના પ્રમાણેનાં કપડાં સીવતાં પણ આવડતાં નથી. ફક્ત હું એકલોજ તેનાં સીવેલાં પહેરણુ અને અંગરખાં પહેરું છું અને જ્યાંસુધી ખેમાંથી એક હયાત હશે ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે ચાલુ રહેશે. આ દરજી તેની સીલાઈની આવડતનો પગાર નથી ખાતો પણ ‘હાલો દોલુબા’ની ટેલનો પગાર ખાય છે. સમજ્યાં મદમ-સાહેબ ?” દરજી તરફ જોઈ કહ્યું, “કાતરથી કાપી નાખીને માપ-સર થઈ શકશે ને ?” દરજીએ હા કહી એટલે તેમ કરવા તેને ઝમો પાછો આપ્યો. તે પ્રમાણે તે બીજે દિવસે કરી લાવ્યો.

લીંબડીમાં સ્વામીજી પાસે આવનારાઓમાં રાવસાહેબ ગણે-શજીનાં જાલવયમાં વિધવા થયેલ પુત્રી ગોદાવરીબેન પણ હતાં. તેમનો પણ સ્વામીજી તરફનો પ્રેમ અને આકર્ષણ અનહદ હતાં. મગનલાલના તરફ પણ સ્વામીજી ભક્ત તરીકે તેમનો અનહદ પ્રેમ હતો અને તેમને પોતાના સગા ભાઈ જેટલાં ચાહતાં. સ્વામીજી તો ભોજન લેતા નહિ એટલે સ્વામીજીને બદલે સ્વામીજીના ભક્ત તરીકે તેમણે મગનલાલને પોતાને ત્યાં દરરોજ ભોજન લેવા આગ્રહ કર્યો. મગનલાલે પોતાની આ બાબતમાં, કાન્તિલાલના મહેમાન તરીકેની પરવશતા બતાવતાં, તેમણે કાન્તિલાલ અને સ્વામીજીને પણ વિનંતિ કરી અને સ્વામીજીના આદેશ અનુસાર મગનલાલ તેમને ત્યાં દરરોજ ભોજન માટે જવા લાગ્યા.

શરૂઆતમાં ગોદાવરીબેન સવારે અને સાંજે સ્વામીજી માટે દૂધ લઈને આવતાં અને દર્શન કરી થોડીવાર ખેસી ચાલ્યાં જતાં. ધીમે ધીમે ખેસવાના વખતમાં વધારો થતો ગયો અને તે એટલે સુધી કે ખે વખતના ભોજનનો અને સ્વામીજીની કાન્તિલાલના ઘરમાંની ગેરહાજરીનો વખત બાદ કરતાં બાકીનો વખત સ્વામીજી

પાસેજ ગાળતાં અને ત્યાર પછી તો રાતના પણ આવવાની શરૂઆત કરી. તેમણે રાત્રે આવવાની શરૂઆત કરી તેને બીજા દિવસે સ્વામીજીએ મગનલાલને કહ્યું, “ગોદાવરીમાને ભક્તિ અને પ્રેમના નશામાં પોતાની સ્થિતિનો ખ્યાલ જતો રહી છે. રાતના અહીં આવવાથી તેઓ લોકનિંદાનો વિષય બની જશે. કોઈ ખરાબ બોલશે તો તેમનાથી સહન નહિ થાય. રાતના અહીં આવવાથી ઘરમાં પણ રોકટોક થવા સંભવ છે. રાતના અહીં તેઓ આવે તેમાં રામદાસને કંઈ અડચણ નથી, કેમકે તે તો ફકીર છે. લોકની નિંદા કે સ્તુતિની તેને પરવા નથી. તે તો લગોટી પણ પોતાને માટે નહિ પણ બીજાને ખરાબ ન લાગે તે માટે રાખે છે. માટે આજે બોજન માટે જાઓ ત્યારે માને સમજાવીને કહેશો કે રાતે આવવું તમારા હિતમાં નથી ” (“રામજી, ગોદાવરીમૈયાકે ભક્તિ ઔર પ્રેમકી સચ્ચી લગનસે અપની સ્થિતિકા ખ્યાલ તક નહિ રહ્યા. રાતકો યહાં આનેસે લોગનિંદાકા નિશાન હો જાયેગી ઔર કોઈ અગર ખૂરા બલા કહેગા તો ઉસસે સહન નહિ હો સકેગા. ઘરમે બી અસે વર્તાવસે હો સકતા હૈ ટંટા હો જાય. માઈકે યહાં આનેસે રામદાસકો તો કોઈ હરકત નહિ ક્યોંકિ ઉસે લોગનિંદા યા પ્રશંસાકી કોઈ પરવા નહિ વહ તો ફકીર હૈ. લગોટી શીર્ફ ઇસ લિયે રખતા હૈ કિ દૂસરોકી નજરમે ખૂરા ન લગે. આજ બોજન કે સમય માઈકો સમજા દેના કિ રાતકો આના આપકે હિતમે નહિ. ”)

મગનલાલને બેનને આ વાત કેમ સંભળાવવી તેનો વિચાર થઈ પડ્યો. પરંતુ કહ્યા વગર છૂટકો ન હતો એટલે તેમને ત્યાં જમતી વખતે સ્વામીજીનો સંદેશો સમજાવીને કહ્યો. ગોદાવરીબેન વિદ્વાન અને સમજી હતાં. પુરતજ વસ્તુસ્થિતિ સમજી ગયાં અને બોધ્યા, “ ઠીક થયું. સ્વામીજીનો અનહદ ઉપકાર કે મને જાગૃત

કરી. ખરેખર સ્વામીજી તરફની ભક્તિમાં મને મારી સ્થિતિનું વિસ્મરણ થઈ ગયેલ. ” ત્યાર પછી તેઓ અગાઉની માફકજ સવાર સાંજ દર્શન આવતાં અને કલાક કલાક સ્વામીજીનાં વચનામૃતનું પાન કરવા બેસતાં.

આ ઉપરથી સ્વામીજી પોતાની પાસે આવનારના હિતની કેટલી ચિંતા રાખતા અને દરેકને તેના હિતને અંગે કેટલી ચીવટથી દોરવણી આપતા તે સમજી શકાય છે.

કાન્તિલાલના ઘરનું જાજર સાફ કરનાર હરિજન સ્વામીજીનાં ચુલુગાન સાંભળી દરરોજ તેમનાં દર્શન કરવા આવતો. દરરોજ જાજર સાફ કર્યા પછી હાથ પગ ધોઈ આવી, મેડીની બારી નીચે રસ્તા ઉપર હાથ જોડી ઉભો રહેતો અને હાક મારતો, ‘બાપલા, દર્શન દેજો. ’ હરિજનનો અવાજ સાંભળતાંજ સ્વામીજી ગમે તેની સાથે વાત કરતા હોય તે છોડી, પુરત જ બારીમાં હરિજન સામે હાથ જોડી ઉભા રહેતા અને પેલો દર્શન કરી, ‘બસ. બાપલા—બસ.’ કહેતો એટલે પોતાના આસન ઉપર બેસી જતા. આ ક્રમ દરરોજનો હતો. સ્વામીજીના વિદાયને દિવસે જોવી તેણે હાક મારી કે પુરત જ બારીમાં ઉભા રહેવાને બદલે, ઠાકોરસાહેબે બેઠ આપેલ શાલ હાથમાં લઈ, સ્વામીજી નીચે દોડી ગયા અને હરિજન પાસે જઈ તેને બાથમાં લઈ બેટી, સ્વયં તે શાલ પ્રસાદ તરીકે તેને ઓઢાડી દીધી. હરિજન આનંદાશ્રુ સાથે આશ્ચર્યમૂલક બની માંડ માંડ બોલ્યો. ‘બાપલા તમારું લઈને કયે ભવ છૂટીશ ? ’ સ્વામીજી બોલ્યા. ‘આ રામજીનો પ્રસાદ છે અને તારા માટેજ રામજીએ મોકલ્યો હતો. આજે તે તને આપી દેવાનો રામજીનો હુકમ થયો. આનંદથી વાપરો. ’ (‘યહ રામજીકા પ્રસાદ હૈ જો તેરે લિયે રામજીને ભેજા થા. આજ હૈ પ્રસાદ પુઝે દે દેનેકા રામજીકા હુકમ હુઆ. ખુશીસે રખલો. ’) હરિજને શાલ અંજ

ઉપરથી ઉતારી માથા ઉપર ચડાવી સ્વામીજીના ચરણને સ્પર્શ કર્યો અને સ્વામીજી આનંદમાં હસતા હસતા ઉપર આવી આસન પર બેઠા. સ્વામીજી શાલ લઈને દોડ્યા ત્યારે ત્યાં બેઠેલા ભકતોને કુતૂહલ થતાં બધાં મેડીની બારીમાં, શું થાય છે તે જોવા, ડોકાં તાણી ઉભા હતા આ દૃશ્ય જોઈ બધાની આંખોમાં પ્રેમાનુ આબ્યાં.

આ હરિજને હરિજનવાસમાં જઈ બનેલી ઘટના તેના હરિજન બંધુઓને જણાવી. વાત સાંભળતાં આખો હરિજનવાસ સ્વામીજીનાં દર્શનને ઉમટ્યો. શેરી આખી હરિજનોથી ભરાઈ ગઈ. સ્વામીજી સાકર ટોપરનો પ્રસાદ લઈ ફરી નીચે ઉતર્યા અને સ્વહસ્તે બધાને પ્રસાદ વહેંચ્યો.

કાન્તિલાલના પિતા ચૂસ્ત સનાતની બ્રાહ્મણ હતા. સ્પર્શ-સ્પર્શમાં માનતા હતા. કાન્તિલાલને મનમાં ભય લાગ્યો કે સ્વામીજીના આ વર્તનથી તેમના પિતા ગુસ્સે થશે. પરંતુ તેમના પિતા સામે જોતાં તેઓ પણ આ દૃશ્યથી પ્રેમાવેશમાં—હર્ષાવેશમાં આવી જઈ પ્રેમનાં હર્ષનાં—અનુ વહાવી રહ્યા હતા.

એક દિવસ રાત્રે કાન્તિલાલને એકાએક સ્વામીજી વિષે કવિતા બનાવવાની અંતરમાં સ્ફુરણ થઈ અને તેમ થતાં જ તુરત જ લખવા બેસી ગયા. થોડીવારમાં જ વિના પ્રયાસે કવિતા લખાઈ ગઈ. કવિતામાં સ્વામીજીને પ્રેમભૂતિ તરીકે વર્ણવ્યા છે. આ કવિતા આ પુસ્તકની શરૂઆતમાં મૂકવામાં આવી છે.

બીજે દિવસે બીજા ભકતોની હાજરીમાં મુક્તકંઠે કાન્તિલાલે સ્વામીજી સામે આ કવિતા ગાઈ. કવિતા પૂરી થતાં સ્વામીજીના મુખમાંથી અચાનક શબ્દો નીકળી પડ્યા—“કવિ કાન્તિલાલ.”

અને ખરેખર સ્વામીજીના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળ્યા પછી કાન્તિલાલને કવિત્વશક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. સ્વામીજી ઉપર જ

તેમણે લગભગ વીશેક કવિતાઓ રચી અને તે ઉપરાંત અસોએક રાષ્ટ્રગીતો રચ્યાં. આ બધાં તેમની પાસે અપ્રસિદ્ધ સ્થિતિમાં પડ્યાં છે.

લીંબડીમાં સ્વામીજીના વસવાટ દરમ્યાન કાન્તિલાલ અને મગનલાલ એક મીનીટ માટે પણ સ્વામીજી પાસેથી ખસતા નહિ. સ્વામીજીની જ્યાં પધરામણી થાય ત્યાં પણ મગનલાલ અને કાન્તિલાલને સાથે લઈ જવામાં આવતા અને રાત્રે પણ બન્ને સ્વામીજી પાસે જ સૂતા.

મગનલાલ દરરોજ ધ્યાનપૂર્વક જીજ્ઞાસુઓને સ્વામીજી તરફથી મળતા પ્રશ્નોના ઉત્તરો સાંભળતા અને કોઈ ન હોય ત્યારે સ્વામીજીને વિનોદમાં કહેતા, “સ્વામીજી, જેવો અમારો માયા ગોટાળો છે તેવો જ આપનો પ્રત્નગોટાળો છે. મને તો આ બધું એક ગોટાળામાંથી બીજા ગોટાળામાં ફૂંકે. મારવા જેવું લાગે છે. તો પછી જે ગોટાળામાં છીએ તે જ શું ભૂંડો છે?”

આ વાક્યો સાંભળી સ્વામીજી ખડખડાટ હસી પડતા.

લીંબડી રાજ્યની બાબુમાં જ વઢવાણ રાજ્ય આવેલું છે. વઢવાણમાં પણ સ્વામીજીના ગુણગાનની હકીકત પહોંચતાં ડૉ. મણિશંકર શુક્લ, ચુનીભાઈ દાદલાવાળા વગેરે લીંબડી સ્વામીજીનાં દર્શને આવ્યા અને વઢવાણ પધારી સત્સંગનો લાભ આપવા તેમને વિનંતિ કરી.

લીંબડી છોડતાં પહેલાં કાશીરામભાઈ તરફથી ફરીથી, રહિર પધારી દર્શનનો લાભ આપવાની વિનંતિ કરતો પત્ર અને ટિકીટ ભાડાના પૈસાનું મનીઓર્ડર આવ્યાં. એટલે સ્વામીજીએ વઢવાણ થઈને રહિર જવાનું નક્કી કર્યું અને વઢવાણના ભકતો અને મગનલાલ સાથે વઢવાણ આવ્યા.

(૪) વઢવાણુ.

વઢવાણુમાં સ્વામીજીનો ઉતારો ગામ બહાર દવાખાનાના એક ખાલી મકાનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. સ્વામીજી અને મગનલાલ ત્યાં એક જ રાત રહ્યા બાદ બીજો દિવસે સવારે ચુનીભાઈ બન્નેને પોતાને ઘેર લઈ આવ્યા. ત્યારથી સ્વામીજીએ વઢવાણુ છોડ્યું ત્યાં સુધી ઉતારો ચુનીભાઈને ત્યાં જ હતો. અહીં પણ સવારથી સાંજ સુધી ભાવિક ભકતો સ્વામીજી પાસે આવતા અને સત્સંગનો લાભ લેતા.

એક દિવસ સ્વામીજીને વઢવાણુના દિવાન ભીમજીભાઈ પોતાને ત્યાં તેડી ગયા. સાથે મગનલાલ અને બીજા ભકતો પણ હતા. ભીમજીભાઈ સ્વામીજીને તેમનો ઉતારો પોતાને ત્યાં રાખવા ખૂબ આગ્રહ કરતા કહેવા લાગ્યા કે, “અહીં પૂજન જગ્યા છે. આપને માટે અલાયદા હોલની પણ સગવડ છે. નોકર, ચાકર, ગાડી વગેરે ની પણ સગવડ હોય આપને કોઈ જાતની તકલીફ નહિ પડે અને દરેક રીતે અનુકૂળતા આવશે.” ત્યારે સ્વામીજીએ કહ્યું, “અહીંયાં બધું છે. ફક્ત ગરીબ રામ માટે જગ્યા નથી. રામદાસ જેને જેને ત્યાં ઉતારો રાખે છે, ત્યાં રામજીનો દરબાર દરેકને માટે ખુલ્લો રહે છે. રામદાસ પાસે કોઈની પણ રોકટોક સિવાય કોઈ પણ રામજી આવી શકે છે. અને અહીં દરવાજા પાસે રામજીને અંદર આવવાની પરવાનગી માટે ઉભા રહેવું પડશે.” (યહાં સખ કુછ હૈ. શીર્ષ ગરીબ રામકે લિયે સ્થાન નહિ હૈ. રામદાસ જહાં જહાં આપના મુકામ કરતા હૈ વહાં સખકે લિયે રામજીના દરબાર ખુલા રહતા હૈ. બિના રોકટોક કોઈ બી રામ ઉસકે પાસ આ સકતા હૈ. ઔર યહાં આપકે દ્વાર પર રામજીકા પરવાનગીકે લિયે રૂકના પડેગા. ”) ભીમજીભાઈએ કહ્યું, “દરવાજા પર કહી દીધું છે કે કોઈને રોક નહિ.” એટલામાં પટ્ટાવાળો ઉપર આવ્યો

અને ભીમજીભાઈને કહ્યું, “ નીચે કાઈ સાધુ સ્વામીજીને મળવા આવેલ છે. ઉપર આવવા દઉં ? ” ભીમજીભાઈ કહે, “ કાંઈને ન રોકવા કહેલ છે છતાં શા માટે રોકો છો ? જવ, આવવા દો. અને હવે કાંઈને રોકતા નહિ. ” આ જોઈ સ્વામીજીએ તુરત કહ્યું, “ જુઓ રામજી, રામદાસે હમણી કહ્યું તેવીજ સ્થિતિ છે. મોટા ઘરની આવીજ રીત હોય છે. ” (“ દેખિયે રામજી, જો કુછ મૈને કહા એસી હી યહ બાત હૈ. બડે ઘરકા રવાજ હી એસા હૈ. ”) એટલામાં તે સાધુ ઉપર આવ્યા અને સ્વામીજીના ચરણમાં સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. આ સાધુ બીજા કાઈ નહિ પરંતુ જેમની સ્વામીજી મહિનાઓથી રાહ જોતા હતા તે રામચરણદાસ હતા.

સ્વામીજી પાસે જીવરાજભાઈ કરીને એક સાધક દરરોજ દર્શન માટે આવતા અને પોતાના બનાવેલાં ભજનો ગાતા. તેઓ સંસારી જીવનથી નિવૃત્ત થઈ ગામ બહાર આવેલા તેમના ખેતરમાં એક નાની મઢુલીમાં સાધના માટે રહેતા.

આ વખતે અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ પણ કાઈ કારણસર વઢવાણ આવેલ. તેમને સ્વામીજી વિષે ખબર પડતાં તેઓ પણ એક બે વખત સ્વામીજી પાસે આવેલ અને સ્વામીજીને બેસારી, લેવામાં આવેલ ટ્રુપ ફોટામાં પણ સામેલ થયેલ.

વઢવાણ છોડવાનું નક્કી થતાં સ્વામીજીએ કાશીરામભાઈને નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો.

વઢવાણ.

તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૬.

બહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા બધા ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામે રામદાસને આજે રાતની એક વાગ્યાની ટ્રેઇનમાં સુરત આવવા માટે નીકળવા હુકમ કર્યો છે અને કાલે બપોરે તે ત્યાં પહોંચશે. રામદાસની સાથે રામચરણદાસ પણ આવે છે.

શ્રી રામની ઇચ્છા સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આપણે તેને તાબે થવું જોઈએ અને હંમેશાં આનંદમાં રહેવું જોઈએ. શ્રી રામ બધું બલિાને માટેજ કરે છે. ઓં. ઓં. ઓં.

તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[**Wadhwan,**

D/. 15th February, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Ramdas has been commanded by Shree Rama to start to Surat by this night's train at 1 A. M. and will reach there tomorrow noon. Ramcharandas also comes with Ramdas.

Shree Rama's will is supreme. We have always to obey it and remain ever peaceful. Shree Rama does everything for good. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to you all. Om. Om. Om.

Ramdas.]

૧૭૩

ધ્રાંગધ્રાના એક શેડને સ્વામીજી [વધે સમાચાર મળતાં, તેમણે મૂળશંકર નામના એક વૃદ્ધ પ્લાસ્ટીનને સ્વામીજીને ધ્રાંગધ્રા પધારવાનું આમંત્રણ આપવા વઢવાણ મોકલ્યા. સ્વામીજીએ મૂળશંકરના આગ્રહને વશ થઈ તેની સાથે ધ્રાંગધ્રા જવાનું નક્કી કરતાં કાશીરામભાઈને તે બાબતના તારથી ખબર આપી નીચે પ્રમાણે પત્ર લખ્યો.

વઢવાણ,

તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬.

બહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામ રામદાસને ધ્રાંગધ્રા લઈ જાય છે તેવા ખબર આપતો તાર તમોને આજે રામદાસે કયો છે. રામદાસને કાર્યક્રમના આ ફેરફારને તાબે થવું પડ્યું છે. રામનીજ ઈચ્છા કામ કરે છે અને તે ઈચ્છાને રામદાસ તાબે થાય છે. ધ્રાંગધ્રાથી તમારા તરફ નીકળતાં પહેલાં તેના નીકળવાના સમાચાર રામ રામદાસ પાસે લખાવશે.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Wadhwan,

D/. 15th February, 1926,

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Ramdas is made to-day to wire to you that Rama is taking Ramdas to Dhrangadhra. Ramdas had to submit to this change of programme. Rama's will alone works and Ramdas surrenders to that will. Before starting from Dhrangadhra to your place, Shree Rama will make Ramdas to write about his departure from there. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to you all.

Ramdas.]

(૫) ધ્રાંગધ્રા.

ધ્રાંગધ્રા જવા માટે સ્વામીજીને લખને બધા ભકતો સ્ટેશને આવ્યા. મગનલાલ પણ સ્વામીજી સાથે ધ્રાંગધ્રા જવા તૈયાર થઈને આવ્યા હતા. સ્વામીજીને લાગ્યું કે લગભગ ત્રણ અઢવાડિયાથી મગનલાલે ઘર છોડ્યું હતું તેથી તેણે ઘેર પાછા જવું નોંધ્યું. એટલે તે પ્રમાણે તેમણે મગનલાલને ઘેર પાછા ફરવા માટે સલાહ આપી. પરંતુ આ સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને મગનલાલ તૈયાર ન હતા. તેમણે સાથે આવવાનો હઠ કર્યો. એડલે સ્વામીજીએ કહ્યું, “સાંભળો રામજી, ને આ પ્રમાણે દુરાગ્રહ કરીને સાથે આવશે તો રામદાસ તમો ન્યાસુધી સાથે રહેશે ત્યાંસુધી એકલા પાણી ઉપર રહીને ઉપવાસ કરશે. આવી રામજીની આજ્ઞા છે. તમો શું કહો છો?” (“સુનો રામજી, યદિ ઈસ પ્રકાર દુરાગ્રહ કરે સાથ ચલોગે તો રામદાસ જહાંતક તુમ સાથ રહોગે માત્ર પાની.હી પિયેગા ઔર ઉપવાસ કરેગા. ક્યોંકિ એસી રામજીકી આજ્ઞા હે. આપ કયા કહતે હે?”) મગનલાલે ઉત્તરમાં કહ્યું, “હું પણ તેજ પ્રમાણે ઉપવાસ કરીશ.”

ખીજી મિત્રો જોડો સાથે હતા તેમણે મગનલાલને આ હડ
છોડવા સમજાવ્યા. થોડીવાર તો તેઓ મક્કમ રહ્યા, પરંતુ છેવટે
સાથે ન જવા કબુલ થયા.

સ્વામીજી દ્રાંગદ્રા પહોંચ્યા પછી ખીજેજ દિવસે એકાએક
મગનલાલ તેમના ઉતારાવાળા ઓરડામાં દાખલ થયા અને
લાકડીની પેઠે સ્વામીજીના ચરણમાં પડી ગયા. તેમનું આગમન
એટલું બધું અણધાર્યું હતું કે સ્વામીજીને તેઓ અદ્ધર આકાશ-
થાંથી ઉતરી આવ્યા હોય તેમ લાગ્યું.

વઢવાણથી ગાડી ઉપજ્યા પછી સ્વામીજી તરફના ઊંડા પ્રેમ
અને ભક્તિને લઇને મગનલાલને વિયોગનો એટલો બધો આઘાત
લાગ્યો કે તેમને પાછું ઘેર ફરવું કે વઢવાણમાં રહેવું મુશ્કેલ થઈ
પડ્યું. તેઓ ક્યાંય એન ન પડ્યું એટલે ખીજી ટ્રેઈનમાં તેઓ
સ્વામીજીની પાછળ દ્રાંગદ્રા જવા ઉપજ્યા અને સ્વામીજી તરફની
ભક્તિ તેમને ફરી સ્વામીજી પાસે દ્રાંગદ્રા ખેંચી લાવી.

સ્વામીજીએ તેમને બેઠા કર્યા એટલે સામે બેસી હાથ જોડીને
કહ્યું, “ મને માફ કરો. હું ત્યાં રહીજ શક્યો નહિ એટલે અહીં
આવ્યો છું. હવે આગળ આપની સાથે નહિ આવું. અહીંથી
ઘેર પાછો ફરીશ. ”

દ્રાંગદ્રા સ્વામીજી પાંચ દિવસ રોકાયા. ત્યાં પણ ભાવિક જનો
તેમનાં દર્શન માટે ટોળાબંધ આવતા.

મૂળશંકર સવાર અને સાંજનો મોટો ભાગ સ્વામીજી સાથે
ગાળતા. તેમને સંન્યસ્ત લેવાની ઈચ્છા હતી. એટલે દરરોજ
તેઓ એક વખત સ્વામીજીને પૂછતા કે “ સ્વામીજી, સંસારથી
ધરાઈ ગયો છું. સંન્યસ્ત લેવાની ઈચ્છા છે. તે ક્યારે પૂરી થશે? ”
સ્વામીજી આ સવાલનો ઉત્તર આપતા નહિ. ફક્ત ઉત્તરમાં સ્મિત
કરતા. સ્વામીજી રહિર જવા માટે ઉપડવાના હતા તે દિવસે સાંજ

છેલ્લીવારને માટે આ પ્રશ્ન તેમણે ફરીથી પૂછ્યો ત્યારે સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ જ્યારે પૂછવાનું બંધ થશે ત્યારે. ” (“ જ્યાં પૂછના બંધ હો જાયગા તબ. ”) એટલે કે જે ખોલે છે તે કરતો નથી અને કરે છે તે ખોલતો નથી. મૂળશંકર આ જવાબ સાંભળી અવાક થઈ ગયા.

રાત્રે ઉતારેથી શેશને જવા નીકળ્યા ત્યારે મૂળશંકર પણ સાથે હતા. ટિકીટ લઈ, સ્વામીજી, રામચરણદાસ અને મગનલાલ ગાડીમાં બેઠા. લીંબડીના ઠાકોરસાહેબે કરાવી આપેલ ઝમો એક વખત તેમની રૂબરૂમાં પહેર્યા પછી સ્વામીજીએ અંગ ઉપર અડાડ્યોજ નહતો. આ વજનદાર ઝખાનો ખોળે દરેક સ્થળે મગનલાલ ઉપાડતા. તે રીતે અત્યારે પણ તે ઝમો તેમના ખોળામાં હતો. બરાબર ગાડી ઉપડવાની તૈયારી હતી તે વખતે એકાએક મગનલાલના ખોળામાંથી ઝમો ઉપાડી સ્વામીજીએ મૂળશંકરના ખભા ઉપર નાખતાં કહ્યું, “ આ લો. રામજીનો પ્રસાદ. ” (“ ચહ લો. રામજીકા પ્રસાદ. ”) મૂળશંકર આશ્ચર્યમૂલક બની સહેજ ગભરાયેલા સ્વામીજી તરફ જોઈ રહ્યા. તેમને થયું કે આ મારા દરરોજના પ્રશ્નનો જવાબ તો નથી તે ? કેમકે પ્રશ્ન કરતા હતા પરંતુ ખરેખર બધું છોડવાનું હોય તો વિચાર કરવો પડે તેમ હતું. સ્વામીજી તેમની આંતરિક સ્થિતિ સમજી બોલ્યા, “ ધોખીને ત્યાં ધોવા આપી દેજો. ગેરવો રંગ નીકળી જશે અને સડેદ થઈ જશે. પછી તેમાંથી બંડી—ક્રાંટ જે કંઈ બનાવવું હોય તે બનાવી લેજો. ” (“ ધોખીકા દે દેના. ગેરઆ રંગ ધોનેસે ચલા જાયગા ઓર સંફે હો જાયગા. ઉસમેંસે બંડી, ક્રાટ, જો કુછ બનાના ચાહો બના લેના. ”) એટલામાં ગાડી ચાલતી થઈ ગઈ હતી અને ઝમો મૂળશંકરના ખભા ઉપરજ રહી ગયો હતો. આમ ઠાકોર-સાહેબે આપેલ ઝમો પણ સ્વામીજીએ આપી દીધો.

૧૭૭

ધ્રાંગધ્રા છોડતાં જહેલાં સ્વામીજીએ કાશીરામભાઇને નીચે
પ્રમાણે પત્ર લખી ખબર આપ્યા હતા.

ધ્રાંગધ્રા,

તા. ૧૯ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૬.

બહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો.

રામદાસ શ્રીરામની ઈચ્છાથી કાલે શનીવારે રાતની ગાડીમાં
સુરત આવવા ઉપડે છે. પરમ દિવસે બપોરે ત્યાં પહોંચશે. મગન-
લાલને પણ રામ અહીંઆ લાવેલ છે. પણ તે પાછા લીંબડી
જાય છે.

રામની ઈચ્છા જ સર્વ ત્રેષ્ટ છે. બધી બાબતોમાં આપણે
તેની ઈચ્છાને આધીન થવું પડે છે. રામ પ્રેમસ્વરૂપ છે. રામ
દયામય છે. ઈ. ઈ. ઈ. શ્રીરામ. તમો સર્વને પ્રેમ નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Dhrangadra,

D/. 19th February, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon
you all there.

By Shree Rama's will Ramdas and Ram-
charandas start to Surat by night's train to-
morrow-Saturday and reach your place day-
after tomorrow noon. Shree Rama has brought
here Maganlal also, but he returns to Limbdi.

Shree Rama's will alone is supreme. We have always to submit to His will in all matters. Shree Rama is all love—all kindness. Om. Om. Om. Shree Rama.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

ધ્રાંગધ્રાથી ગાડી ઉપડયા પછી થોડીવારે, ધ્રાંગધ્રા અને સીતા-પુર સ્ટેશને વચ્ચે, રાતના સાડાદશે સ્વામીજીએ મગનલાલ પાસેથી ઢાંચો કાગળ લઈ લી'બડી ઠાકોરસાહેબને પત્ર લખવો શરૂ કર્યો જે નીચે પ્રમાણે હતો.

તા. ૨૦મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૬.

જહાસા રામરામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો.

શ્રીરામ એ શાશ્વત આનંદ, શાશ્વત શાન્તિ, શાશ્વત પવિત્રતા, શાશ્વત જ્ઞાન અને શાશ્વત શક્તિ છે. આખું વિશ્વ એ એનું આશ્ચર્ય-જનક પ્રાકટ્ય છે. બધાં રૂપોમાં, બધી વસ્તુઓમાં, બધા પ્રાણીઓમાં એ એક શાશ્વત સત્ય જ હસ્તિ ધરાવે છે. શ્રીરામ માત્ર આટલું જ નહીં પરંતુ અનંત પ્રેમ પણ તે પોતે જ છે. તે એકજ છે અને આપણા બધાના હૃદયમાં વાસ કરી રહ્યો છે. આ પ્રેમ રૂપે તેણે આખા વિશ્વને આવરી લીધું છે. દેખાતી જુદી અનેકતામાં એકતા સાબીત કરી તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાનો આ પ્રેમનો સ્વભાવ છે. શ્રીરામની-જ ઇચ્છા સર્વશ્રેષ્ઠ અને સાચી છે. તેની ઇચ્છાને આધીન થવું તે તેનો સાક્ષાત્કાર કર્યા બરાબર છે-તેનું સુખદ દર્શન કર્યા બરાબર છે. પછી આપણા શરીર સાથેના તાદાત્મ્યની જગ્યા, શાશ્વત સત્ય સાથેની તાદાત્મ્યતા લે છે અને એકતાનતા, આનંદ અને શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. વ્યક્તિત્વનું જ્ઞાન સમષ્ટિજ્ઞાનમાં

દુઃખી જાય છે. પાણીનું ટીપુ સમુદ્રમાં લળી જાય છે. ફેવું લગ્ય, ફેવું ઉન્નત આ સત્ય છે ! ઠૂં. ઠૂં. ઠૂં શ્રીરામ.

જ્યાં જ્યાં રામ રામદાસને લઈ જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેને આનંદ અને પ્રેમના સમુદ્રમાં ફેંકી દેવામાં આવે છે. આનંદનાં મોજાં ઉપર મોજાં ઉછળે છે અને રામદાસને તેના ઉપર લાવાવેશમાં તરાવવામાં આવે છે. ફેટલીકવાર તેને, તેને તળીયે મોળી દેવામાં આવે છે. ત્યારે રામદાસ ગુમ થઈ જાય છે—રામમાં ગુમ થઈ જાય છે. આ દિવ્ય આનંદના નશામાં રામદાસ ગાંડાની જેમ નાચે છે. ખરેખર રામદાસ રામ પાછળ ગાંડો બન્યો છે. હે આનંદ ! હે પ્રેમાવેશ ! તને કયા શબ્દોમાં રામદાસ વર્ણવી શકે ! તું અવર્ણનીય છે.

રામના હુકમથી રામદાસ સુરત જવા માટે ઉપડ્યો છે અને રામ રામદાસને, ‘ ઠૂં શ્રીરામ જયરામ, જય જયરામ. ’ નું ગાન કરતી ગયડયે જતી ગાડીમાં, આ પત્ર લખાવે છે. શાશ્વત ગાનનો સુર ગાડીનાં પૈડાંઓએ પણ પકડી લીધો છે. ઠૂં. ઠૂં. ઠૂં. શ્રીરામ તમેને, પ્રતાપસિંહને, માતા એલીઝાબેથને અને આખા રાજકુટુંબને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[D/. 20th February, 1926.

Beloved Raja Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all.

Shree Rama is Eternal bliss, peace purity, knowledge and power. The whole Universe is His wonderful manifestation. All forms, all things, and beings, is He—He—alone—that Imperishable Truth. Shree Rama is not only this, but He is also Infinite Love. He is one and is seated in the hearts

of us all. He pervades the whole Universe as this love. The nature of this love is to determine and realise Absolute Unity in the apparent and unreal diversity. Shree Rama's will alone is real and supreme. To surrender to His will is to realise Him—to be blessed with His Darshan. Identification with the perishable body is then replaced by the identification with the Eternal Truth. Harmony, bliss and peace is the attainment. Individual consciousness is then merged in the Universal consciousness. The drop has become one with ocean. How grand, how sublime is this Truth ! Om. Om. Om. Shree Rama.

Whenever Shree Rama takes Ramdas, he is thrown in a veritable sea of bliss and love. Waves after waves of Anandam are rising everywhere and Ramdas is made to swim over these waves in ecstasy. Sometimes, he is immersed in the depths of it. Ramdas is then lost—yea—lost in Shree Rama. Through intoxication of this Divine bliss, Ramdas dances like one gone mad. Truly Ramdas is mad of Rama. O bliss ! O ecstasy ! in what words can Ramdas describe thee ! Thou art simply indescribable.

By Shree Rama's command, Ramdas has started to Surat and He is making Ramdas write this letter in the train, as it rolls on singing "Om Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama." The very wheels of the cars have caught the tune of this Eternal song. Om. Om. Om. Shree Rama.

Love and Namaskars to yourself. Pratapsinh, mother Elizabeth and to the whole Royal household. Om. Om. Om.

Ramdas.]

ગાડી વઢવાણ જંકશને પહોંચતાં મગનલાલ લીંબડી જતી ગાડીમાં બેસી લીંબડી આવ્યા અને સ્વામીજી તથા રામચરણદાસ સુરત જતી ગાડીમાં બેસી રાંદેર જવા ઉપડ્યા.

લીંબડી આવીને મગનલાલ, સ્વામીજીએ ઠાકાર સાહેબ ઉપર લખેલ પત્ર, તેમને પહોંચાડી આવ્યા અને મીસ શાર્પને પણ મળ્યા.

(૬) સાચો જ્ઞાની.

ખરો ભક્ત કેવો હોય તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ શ્રીરામકૃપાથી મગનલાલ અને કાન્તિલાલને થયો હતો. હવે રામની ઇચ્છા ખરા જ્ઞાનીની સ્થિતિ કેવી હોય તે પણ આ બન્નેને બતાવવાની હતી.

સ્વામીજી લીંબડીમાં હતા તે અરસામાંજ ગામ બહાર બગીચામાં એક બીજા સંત આવેલ. પરંતુ આ બન્ને, સ્વામીજીની સેવામાં એટલા બધા ઓતપ્રોત હતા કે તેમને તેની માહિતી ન હતી. મગનલાલ લીંબડી પાછા ફર્યા પછી આ બંન્ને તેમને મળ્યા એટલે બન્ને એક દિવસ સાંજે તેમનાં દર્શન કરવા માટે ગયા.

બગીચાની અંદર આવેલા મકાનના વચ્ચેના મોટા ઓરડામાં આ સંત બેઠા હતા. એક પગની પલાંડી વાળી, બીજો પગ બાજુમાં ગોઠણથી વળેલો ઉભો રાખી, ગોઠણ ઉપર કાણી મૂકી તેજ હાથની હથેળીમાં માથું ટેકરી, બીજો હાથ બાજુમાં જમીન ઉપર ખોડી, આંખો બંધ રાખી તેઓ બેઠા હતા.

મગનલાલ અને કાન્તિલાલે અંદર જઈ ‘નમો નારાયણ’ કહી પ્રણામ કર્યા. સંત આ અવાજથી જાણે ભાનમાં આવતા હોય તેમ ધીમે ધીમે એક બે ક્ષણ પછી આંખો ઉઘાડી સામે ‘નમો નારાયણ’ બોલી, પાછી આંખ બંધ કરી ગયા. પંદરેક મીનીટ આ સ્થિતિ રહી. મગનલાલને તેમની આવી સ્થિતિ જોઈ વિચાર આવ્યો કે મહારાજને કોઈ મહાન વ્યાધિ હોવો જોઈએ અથવા તો કોઈ દુઃખદ ઇનાવ અંગેની ચિંતામાં હોવા જોઈએ. એટલે તે બાબતની ખાતરી કરવા પૂછ્યું, “સ્વામીજી” સ્વામીજીના કાન ઉપર આ શબ્દ અથડાતાં ફરી ધીમે ધીમે એક બે ક્ષણે આંખ ઉઘાડી સામે પ્રશ્ન કર્યો, “મને કંઈ કહ્યું?” (“કયા? મુઝે કુછ કહા?”) મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “હા. હું એમ પૂછતો હતો કે આપ આમ આ સ્થિતિમાં બેસી રહો છો તે આપને કંઈ વ્યાધિ— બિમારી છે?” સ્વામીજી થોડીવાર ખડખડ હસ્યા પછી ઉત્તર આપ્યો “કંઈ નથી.” (“નહિ. કુછ નહિ.”) મગનલાલે ફરી પૂછ્યું, “ત્યારે કંઈ ચિંતામાં છો?” સ્વામીજી કહે, “કોની ચિંતા કરે? મારે સ્ત્રી નથી. પુત્ર નથી. સગાં-સંબંધી નથી કે કંઈ માલ—મિલકત નથી. પછી ચિંતા શાની?” (“કિસીકા ચિંતા? ન ઓરત હૈ ન પુત્ર. ન કોઈ સગા હૈ ન સંબંધી. ન માલ હૈ ન મિલકત. ફિર ચિંતા કિસ બાતકી?”) મગનલાલે પૂછ્યું, “ત્યારે આમ આ સ્થિતિમાં બેઠ્યા ચાલ્યા વગર, આંખો મીચીને કેમ બેસી રહો છો?” આ સાંભળી સ્વામીજી ફરી ખડખડ હસ્યા અને જવાબ આપ્યા સિવાય ફરી

આંખો મીચી ગયા. મગનલાલને તુરત સમજાઈ ગયું કે આતોં છેલ્લી દશાએ પહોંચેલ જ્ઞાની છે.

સ્વામીજીની સામે તેના આસનની નીચેના ભાગમાં બાકસ-ખીડી-સીગારેટ વેરણુછેરણુ પડ્યાં હતાં. થોડીવાર પછી કાંઈ એક ભક્ત આવ્યા અને થોડી ખીડીઓ ખીસામાંથી કાઢી તેમાં નાખી, ઉમેરો કર્યો. આ ઉપરથી અનુમાન થઈ શકતું હતું કે સ્વામીજી કાંઈ કાંઈ વખત ખીડી પીતા હશે અને ત્યાં આવતા ભક્તોને તેની જાણ થતાં, દરેક આવીને ખીડી, બાકસ કે સીગારેટ ત્યાં તેમની સામે નાખતો હશે કે જેથી જ્યારે સ્વામીજીની ઈચ્છા થાય ત્યારે તેમાંથી લઈ, પી શકે.

આવનાર ભક્તે થોડીવાર પછી એક સીગારેટ સળગાવી અને સ્વામીજીને તેમના ધ્યાનમાંથી જાગૃત કરી તેમના હાથમાં આપી, પ્રણામ કરીને વિદાય લીધી સ્વામીજીએ ખેચાર કુંક લીધી અને પછી બે આંગળી વચ્ચે સીગારેટને સળગતી રહેવા દઈ આંખો મીચી ગયા. ફરી કુંક લેવા આંખો ઉઘાડી જ નહિ. સીગારેટ સળગતી સળગતી છેક આંગળી સુધી આવી અને આંગળીને ડામ દેવાયો ત્યારેજ દેહબાન આવ્યું અને તેમણે આંખો ઉઘાડી બાકી રહેલ સીગારેટના કટકાને નીચે ફેંકી દીધો.

આ વખતે અંધારૂં થવા આવ્યું હતું. ત્યાં હરિકેન ફાનસ પડેલ જોઈ મગનલાલે સ્વામીજીને પૂછ્યું, “ દીવો કઈ? ” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ તમારે જરૂર હોય તો કરો. અહીં તો અંધારૂં અને અજવાળું બન્ને સરખાં છે. દીવો હોય તો પણ ઠીક. ન હોય તો પણ ઠીક. ” (“ આપકે લિયે અગર જરૂર હો તો જલાઈયે. મેરે લિયે તો અંધેરા ઓર ઉજેલા દોનોં બરાબર હૈ. દીયા હો તો બી ઠીક. ન હો તો બી ઠીક. ”) એટલું બોલી ફરી આંખો મીચી ગયા.

મગનલાલે ફાનસ પાસે જઈ જોયું તો તેમાં ફેરોસીન ન હતું એટલે તેમણે, કાન્તિલાલને ત્યાં ફાનસ લઈ જઈ ફેરોસીન નાખી સળગાવી લાવવા, ફાનસ સાથે લીધું અને ‘ નમો નારાયણ ’ કહી બંને ચાલતા થયા. ‘ નમો નારાયણ ’ નો અવાજ સાંભળી સ્વામીજીએ આંખો ઉઘાડી. ફાનસ લઈ જતાં આ બંનેને જોયા, પરંતુ ફાનસ સંબંધી કંઈ પણ પ્રશ્ન પૂછ્યો નહિ.

ઘેર જઈ જમી, ફાનસ પૂરી, સળગાવી બંને ફરી બગીચામાં આવી, સ્વામીજી પાસે ફાનસ મૂકી ગયા. આ વખતે પણ સ્વામીજી તેમની હંમેશની સહજ સ્થિતિમાં જ બેઠા હતા. મગનલાલ લીંબડીમાં રહ્યા ત્યાંસુધી દરરોજ કાન્તિલાલ સાથે આ સ્વામીજી પાસે જતા.

લીંબડીથી ઉપડતી વખતે બંને મીસ શાર્પને મળવા ગયા. મીસ શાર્પ બંનેને ઠાકારસાહેબ પાસે લઈ ગયા ઠાકારસાહેબે બંનેને એક એક કિંમતી શાલ ભેટ આપી અને મીસ શાર્પની શીફારસથી બંનેને લીંબડી સ્ટેટની નોકરીમાં જગ્યાઓ આપવા ખુશી બતાવી, જે માટે તેમનો આભાર માની બંને ઘેર પાછા આવ્યા અને મગનલાલ જૂનાગઢ જવા રવાના થયા.

પ્રકરણ ૬ છું.

--: દ્વિતીય પરિશિષ્ટાણુ દરમ્યાનના પત્રો :--

હજી મગનલાલ લીંબડીમાં જ હતા ત્યાં કાન્તિલાલને શીરનામે સ્વામીજીનો રાંદેરથી નીચે પ્રમાણેનો પત્ર આવ્યો.

રાંદેર (સુરત),

તા. ૧ લી માર્ચ, ૧૯૨૬.

જીજ્ઞાસુ રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

શ્રી રામના હુકમથી રામદાસ ઝાંસી જવા માટે રાતની ગાડીમાં અહીંથી ઉપડે છે. શ્રી રામની ઇચ્છાથી રામચરણદાસ મુંબઈ અને ત્યાંથી સતારા જાય છે. કાશીરામભાઈ સાથે રામદાસે ઘણાજ આનંદમાં દિવસો ગાળ્યા. રામદાસના નામે આવેલ તમામ પત્રો અહીં ઝાંસીના શીરનામે પરત કરી દેશે.

શ્રી રામની દયા અને પ્રેમ હલકાઈને ચારે બાજુ ઉભરાઈ જાય છે. કાઈ વખતે રામદાસને વિચાર આવે છે કે રામદાસ, રામ તરફથી મળતા, આટલા બધા પ્રેમને પાત્ર નથી. રામદાસ પ્રાર્થના કરે છે કે તેને આ પ્રેમને માટે પાત્ર બનાવવામાં આવે. ઠઠ. હૈં. હૈં. શ્રી રામ.

ત્યાં બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામનું નામ સર્વશક્તિમાન છે. તે ઉજ્જવળ નામનું રટણ કરવું એટલે મુક્તિ અને આનંદ મેળવવો.

રામદાસ.

[Rander (Surat),

D/. 1st. March, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

By Shree Rama's command, Ramdas leaves this place for Jhansi by the night's train. Ramcharandas, by Shree Rama's will, goes to Bombay and thence to Satara. With Kashiram-bhai, Ramdas spent a most happy time. Any correspondence to Ramdas received there, may be redirected to Jhansi.

Shree Rama's kindness and love is overwhelming. At times Ramdas is made to feel that Ramdas does not seem to deserve so much love from Shree Rama. Ramdas prays that he may be made fit to deserve it. Om. Om. Om. Shree Rama.

Convey Ramdas's love and Namaskars to all there.

Shree Rama's name is all powerful. To repeat that glorious name means bliss and freedom. Om. Om. Om.

Ramdas.]

૧૮૭

ત્યાર બાદ જૂનાગઢ પહોંચ્યા પછી નીચેના પત્રો મળ્યા હતા.

ઝાંસી,

તા. ૭મી માર્ચ, ૧૯૨૬.

જહાસા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

કાલે રામદાસને મુંબઈના સંજીવરાવ તરફથી પત્ર મળ્યો. તેમાં જણાવે છે કે તેમણે તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે તમેને, રામદાસનાં બધાં હમણાનાં લખાણોની આખી દસ્તખત મોકલાવી આપી છે. આ લખાણ હાપખાનામાં આપવામાં આવે તે પહેલાં તેમાં છેવટના સુધારા કરવા માટે તેની નકલો રામદાસને મોકલાવશે. આ લખાણો ફેરફાર અને સુધારા માગે છે.

શ્રીરામ અહીં રામદાસને હિન્દી શીખવે છે. તેથી રામદાસ, તેની ઈચ્છાથી, અહીં મહિના બે મહિના રોકાશે. બધા અહીં રામદાસ પ્રત્યે માયાળુ છે કેમકે આ બધાજ રામજ છે અને રામ અનંત પ્રેમ છે. શ્રીરામ હંમેશાં આપણા હૃદયમાં બિરાજમાન છે, તે કોઈ દિવસ આપણે ભૂલીએ નહિ. ઃ. ઓં. હ્રીં. શ્રીરામ.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Jhansi,

D/. 7th March, 1925

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Ramdas received yesterday a letter from Sanjiva Rao from Bombay to say that, he

has dispatched to you the manuscript in full of all the later writings of Ramdas, as desired by you. Before they are handed to the printer, kindly send copies of them to Ramdas, for final corrections. They need alterations and corrections.

Shree Rama is here teaching Ramdas Hindi. So Ramdas may, by His will, remain here for not less than a month or two. All—all here are kind to Ramdas, because Shree Rama is all and He is infinite love. Let us not forget that Shree Rama is ever seated within our hearts. Om. Om. Om. Shree Rama.

Love and Namaskars to all there.

Ramdas.]

ઝાંસી,

તા. ૧૫મી માર્ચ, ૧૯૨૬.

બહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

રામદાસે તમારો પ્રેમ બરો પત્ર ધણા આનંદ સાથે વાંચ્યો. કાન્તિલાલ તરફથી પણ રામદાસને પત્ર છે. તેઓ લખે છે કે હસ્તપ્રતો માતા એલીઝાબેથને સોંપી દેવામાં આવેલ છે. તેઓ તે વાંચીને પ્રસિદ્ધ કરવાનાં છે. શ્રી રામે ખરેખર તે યોગ્ય હસ્તમાં જ સોંપેલ છે.

રામદાસનું લીંબડી ફરી આવવાનું રામ ઉપર આધાર રાખે છે. સુરતમાં રામદાસનો સમય બહુજ આનંદજનક રીતે પસાર થયો. હૈં. હૈં. હૈં.

આપને રામનું ઉજ્જવળ નામ ભૂલીએ નહિ. તેવું સ્મરણ
એજ સર્વ શક્તિ, સર્વ શાન્તિ અને સર્વ આનંદ છે. ડૉ. ડૉ. ડૉ.
તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[**Jhansi,**

D/. 15th March, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon
you all there.

Ramdas read with great joy your post-card
full of love. Ramdas has also a letter from
Kantilal. He writes that the manuscript has been
handed over to mother Elizabeth, who has
undertaken to read through and publish the
same. Shree Rama has really placed it, in the
right hands.

Regarding Ramdas's visit again to Limbdi,
it all depends upon the will of Shree Rama.
In Surat, Ramdas passed a most blissful time.
Om. Om. Om.

Let us not forget the glorious name of
Shree Rama. His remembrance means all strength,
all peace, all bliss. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to all there.

Ramdas.]

ઉપરના પત્રમાં કાન્તિલાલના પત્રનો ઉલ્લેખ છે. તેનો તમે સ્વામીજી તરફથી નીચે પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો હતો.

ઝાંસી,

તા. ૧૯મી માર્ચ, ૧૯૨૬.

જ્ઞાતા રામ.

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

તમારા અને માતા ગોદાવરીબેનના ધણાજ પ્રેમ અને માયા-ભર્યા પત્રો રામદાસે અસીમ આનંદથી વાંચ્યા.

સર્વશક્તિમાન પ્રભુ શ્રીરામનો રામદાસ માત્ર એક નમ્ર સેવક છે. શ્રીરામ એ અનંત પ્રેમ અને આનંદનો સાગર છે. રામદાસ તેના સ્મરણ દ્વારા આ અમૃતનું પાન કરે છે અને તેથી હંમેશાં તેની કૃપાથી આનંદિત રહે છે.

રામનું બીજું સ્વરૂપ:—શ્રીરામ રામદાસની દિવ્ય પ્રેમાળ માતા છે. અને ગોદાવરીબેન, મીસ એલીઝાબેથ અને બધી માતાઓ—યુવાન અને વૃદ્ધ—તેનું મા સ્વરૂપનું બીજું પ્રાકટ્ય છે. રામદાસ તેનું અજ્ઞાન બચ્યું છે. તે દોરવણી અને ટેકા માટે તેની સામે જોઈ રહે છે. જો કોઈ વખત રામદાસ તેને દેખાતો બંધ થઈ જાય છે તો રામદાસ તેને ખૂસ પાડીને બોલાવે છે અને તે તેના બચ્ચાંને આશ્વાસન આપવા દોડી આવે છે. અહા ! શ્રીરામ દયાળુ, દયાળુ, હંમેશાં દયાળુ છે. શ્રીરામનો ભરોસો રાખવો એટલે પૂર્ણ સહીસલામતી અને શાન્તિ.

તમેને અને મગનલાલને શાલની બેટ અને નોકરી આપવાની ઇચ્છા બાવવામાં રાજીરામ ખરેખર માયાળુ દેખાય છે. મીસ એલીઝાબેથ જેની તમારે માટે વકીલાત કરવાવાળી માયાળુ માતા

મેળવવામાં તમે ખરેખર બાગ્યશાળી છો તે બધું રામનુંજ કાર્ય છે. આપણા બધામાં અને બધાની મારફત ગૂઢ રીતે તેજ શ્રીરામ કામ કરી રહ્યો છે.

શ્રીરામે રામદાસનાં છેલ્લા લખાણો યોગ્ય હસ્તમાં જ મૂક્યાં છે કેમકે રામદાસના વિચારોનું ખરસટ માળખું તેને જોઈતો જરૂરી ચળકાટ માતા એલીઝાબેથની બુદ્ધિમાંથી મેળવશે. તેણી પણ રામદાસના લીંબડીના વસાવટ દરમ્યાન તેના તરફ ઘણીજ માયાળુ હતી.

યુવાન અને વૃદ્ધ સઘળી માતાઓને રામદાસનો અંતરનો પ્રેમ અને નમ્ર નમસ્કાર પહોંચાડશે. જે રામની મરજી હશે તો રામદાસ ફરીથી તેમના હાથના પ્રેમથી અર્પણ કરેલા સાકરના માંગડા ખાવા આવશે. તમને, ગોદાવરીબેનને અને બધાને નમસ્કાર.

રામદાસ.

તા. ૬. રામ રામદાસને હિન્દી શીખવે છે અને રામદાસ તેમાં સ્થિરતાથી પ્રગતિ કરી રહ્યો છે.

[Jhansi,

D/. 19th March, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Ramdas perused with boundless joy your and mother Godavari's very loving and kind letters.

Ramdas is only a humble servant of that Omnipotent Lord--Shree Rama. Shree Rama is an unlimited ocean of love and bliss. Ramdas drinks of this nectar by the

remembrance of Him and so, by His grace, remains always cheerful.

Another aspect of Shree Rama:—

Shree Rama is Ramdas's most loving Divine Mother and Godavriben, Miss Elizabeth and all mothers—old and young—there, are only His manifestations in this Mother aspect. Ramdas is His ignorant child, ever looking to him for guidance and support. If at any time, Ramdas loses sight of Him Ramdas cries to Him and He comes running to console His child. Oh! Shree Rama is kind, kind, ever kind. To trust Shree Rama means full security and peace. Om. Om. Om.

Raja Rama is very kind indeed, when he presented you and Maganlal with shawls and with offer of jobs. You are both lucky to have such a fond mother as Miss Elizabeth to plead for you. It is all Shree Rama's work. It is He and He alone who works so mysteriously through and in us all.

Shree Rama has placed the later writings of Ramdas in the right hands, because the the rough structure of Ramdas's thoughts will receive its necessary finish from the

genius of mother Elizabeth. She has also been very kind to Ramdas during his stay in Limbdi.

Please convey to all mothers, old and young, Ramdas's deep love and humble Namaskars. If Shree Rama wills, Ramdas will go there again to eat sugar-candy they offer so lovingly.

Love and Namaskars to yourself, your father, mother Godavari and all there.

Ramdas.

P. S.—Shree Rama is teaching Ramdas Hindi. Ramdas is making steady progress.]

અંસી,

તા. ૯ મી એપ્રિલ, ૧૯૨૬.

જ્ઞાતા રામ,

તમારા સૌના ઉપર શ્રીરામના આશીર્વાદ હજો.

તમારું પ્રેમ અને માયાભર્યું પત્ર મળ્યું. રામદાસે તમારા છેલ્લા પત્રનો જવાબ આપ્યો હતો. પરંતુ રામની ઇચ્છાથી કોઈ કારણસર તે તમોને પહોંચ્યો નહિ.

હમણાં શ્રીરામે રામદાસને એકાન્તમાં એક સુંદર સરોવરના કાંડા ઉપર રાખેલ છે. શ્રીરામ ધણો—ધણોજ દયાળુ છે. હંમેશા મુજબ તે તેના નત્ર સેવક અને બાળકને જુદા જુદા રૂપમાં મળવા આવે છે. હમણાં શ્રીરામની ઇચ્છાથી રામદાસ કોઈ કોઈ વખત

દિવસમાં એક વખત ભોજન લે છે. રામચરણદાસ રામની ઈચ્છાથી સુરતથી પવિત્ર નદી નર્મદાના કાંઠા તરફ ગયેલ છે. રામની ઈચ્છાથી તે થોડા વખતમાં અહીં આવશે. રામનવમી ઉપર રામની ઈચ્છા રામદાસને ચિત્રકૂટ લઈ જવાની છે. રામકિંકર અને અધા એટલે કે શ્રીરામ અહીં રામદાસની નાનુક સંભાળ રાખે છે. રામદાસના અધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

તા. ૬. રામદાસ હિન્દીમાં સારી રીતે આગળ વધતો જાય છે. રામની ઈચ્છાથી રામદાસ બે ત્રણ દિવસમાં ચિત્રકૂટ માટે વિદાય થાય છે.

[Jhansi,

D/. 9th April, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Your post-card full of love and kindness to hand. Ramdas had duly replied your last letter. But somehow, by Shree Rama's will, you did not receive it.

Shree Rama is, at present, making Ramdas to live on the banks of a beautiful lake in Ekanta. Shree Rama is very kind. He comes to see his humble servant and child in so many forms, as usual. By Shree Rama's will, Ramdas is now taking one meal a day, off and on. Ramcharandas, by Rama's order,

proceeded from Surat to the banks of the holy river Narbada. If Rama wills, he may come here shortly. Shree Rama intends to take Ramdas to Chitrakut for Rama-navami. Ramkinkar and all here i. e. Shree Rama takes very tender care of Ramdas.

Ramdas's love and Namaskars to all there.

Ramdas.

P. S. Ramdas is fairly progressing in Hindi. Ramdas, by Shree Rama's will, leaves for Chitrakut in 2 or 3 days.]

ચિત્રકૂટ,

તા. ૧૨ મી એપ્રિલ, ૧૯૨૬.

બહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

રામ રામદાસને આ મંત્રમુગ્ધ કરે તેવા સ્થળે લાગ્યો છે અને રામની ઈચ્છાથી રામદાસ મુક્તાપણે જંગલોમાં અને ટેકરીઓ ઉપર ભ્રમણ કરે છે. અહીંનું વાતાવરણ જ રામનામથી ઝલુહણી રહ્યું છે. અહા ! શ્રીરામજ દરેક વસ્તુ છે—શ્રીરામજ બધું—બધું—બધું છે. ઓ. ઓ. ઓ.

રામદાસના પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Chitrakut,
D/. 12th April, 1926.

Beloved Rama.

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Shree Rama has brought Ramdas to this charming place and Ramdas, by the will of Shree Rama, is freely roaming in the woods and over hills here. The very air thrills with the sound of Rama here. Oh ! Shree Rama is everything. Shree Rama is all—all—all. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

પ્રકરણ ૭ મું

—:તૃતીય મિલન :—

(૧) આખુ

જૂનાગઢ ચારેક મહિના રહ્યા બાદ મગનલાલ, કાન્તિલાલનાં બાબી કમળા અતિશય બિમાર હોઈ. તેમની તબીબત જોવા લીંબડી આવ્યા.

આ વખતે કમળાના અંતિમ દિવસો જતા હતા. આ છેવટ-ના દિવસોમાં તેમની બુદ્ધિ પલટાઈ ગઈ અને તેમણે ભગવાનનું સ્મરણ છોડી દીધું, એટલુંજ નહિ, પરંતુ ભગવાનનું સ્મરણ કરવાનું કહેનાર પર ગુસ્સે થઈ તેને ઓરડાની બહાર જવાનું કહેતાં, એટલે કાઈ તેમને ભગવાનની યાદ આપવાની પણ હિંમત કરતું નહિ. તેમના મનની આ સ્થિતિ જોઈ બધાં મુંઝાતાં, પરંતુ શું કરવું તેનો કાંઈને ઉપાય સૂઝતો નહિ. એકાએક કાન્તિલાલના મોટાં બાબી ઉજમને ઉપાય સૂઝી આવ્યો અને તુરતજ તેમણે તે અમલમાં મૂક્યો. કમળાની આંખ સહેજ મોચાતાં, તેમના બિછાનાની સામેજ, બીંત ઉપરની એક ખૂંટીએ તેમણે સ્વામીજીનો ફોટો ટાંગી દીધો. કમળાની આંખ ઉઘડતાં જ તેમની નજર ફોટા ઉપર પડી અને ત્યાં સ્થિર થઈ. તુરતજ તેમને સ્વામીજી અને તેમની જૂનાગઢની પ્રથમ મુલાકાત વખતનો સહવાસ યાદ આવ્યો અને તે યાદ આવતાંની સાથેજ રામનામનો જપ શરૂ થયો. આ રીતે શરૂ થયેલો જપ દેહ છૂટતાં સુધી ચાલુ રહ્યો. સ્વામીજીની કરેલ અદ્ય સેવાએ તેમનો અંતિમ સમય સુધારી દીધો.

લીંબડીથી મગનલાલ વઢવાણુ તેમના મિત્ર હેલશંકરને મળવા ગયા. દરમ્યાનમાં કમળાનો સ્વર્ગવાસ થતાં તેઓ પાછા લીંબડી આવ્યા.

આ વખતે ઉનાળાનો વખત હોઈ લીંબડીના ઠાકોરસાહેબ અને મીસ સાર્પ આણુ ગયેલ અને ભાવનગરથી સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી પણ તેમના મહેમાન તરીકે તેમને ત્યાં આણુ આવેલ. આ ત્રણે મહાનુભાવોને પ્રસંગોપાત વિચાર આવ્યો કે જો અત્યારની પૂરી નવરાશને વખતે સ્વામીજી આણુ આવે, તો તેઓ સ્વામીજીના સત્સંગનો પૂરેપૂરો લાભ મેળવી શકે. તે ઉપરથી મીસ શાર્પે સ્વામીજીને આણુ આવવા આગ્રહભરી વિનંતિ કરતો પત્ર લખ્યો. સ્વામીજીનો પ્રત્યુત્તર આવ્યો કે ‘ રામજીની ઈચ્છા હશે ત્યારે અવાશે. ’ આ જવાબથી ત્રણે નિરાશ થયાં. ઠાકોરસાહેબને લાગ્યું કે લીંબડીથી કાન્તિલાલ સ્વામીજીને લખે તો સ્વામીજી જરૂર આણુ પધારે. એટલે તેમણે તેમના હજૂરીયા પાસે કાન્તિલાલ ઉપર તે મતલબનો પત્ર લખાવ્યો. આ પત્ર આવ્યો ત્યારે મગનલાલ લીંબડી હતા એટલે બંનેએ સ્વામીજીને ઠાકોરસાહેબનું આમંત્રણ સ્વીકારવા પત્ર લખ્યો અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે આણુ સુધી તેઓ પધારશે તો તેમને પણ દર્શનનો લાભ મળશે. કેમકે આણુથી લીંબડી સહેલાઈથી આવી શકાય. આ પત્ર મળ્યા પછી સ્વામીજીએ, આણુ પોતે આવે છે, તેવા ખબર મીસ શાર્પને આપ્યા અને તે પ્રમાણે આણુ ગયા.

આણુ આવ્યા પછી લીંબડીથી મગનલાલ અને કાન્તિલાલે તેમજ ઉગરચંદ્રશે સ્વામીજીને લીંબડી પધારવા આગ્રહભરી વિનંતિ કરતા પત્રો લખ્યા. વઢવાણુથી ડૉ. શુક્લ અને યુનીભાઈએ વઢવાણુ પધારવા પત્ર દ્વારા આગ્રહ કર્યો. થોડા દિવસ આણુમાં ગાળ્યા પછી સ્વામીજીએ વઢવાણુ-લીંબડી જવા માટે ઠાકોરસાહેબ

વગેરેની રજા માગી. મોસ શાર્પે ઉત્તરમાં કહ્યું, “સ્વામીજી, લીંબડીમાં અત્યારે ફેટલો તાપ પડે છે તેની ખબર છે? માળામાંથી પાંખી ગરમીને લઈને નીચે પડે છે અને તરફડીને પ્રાણ છોડી દે છે. અસલ ગરમીને લઈને અમો ભાગીને અહીં આવ્યાં છીએ. લીંબડીમાં અત્યારે રહી શકાય તેવું નથી.” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “તમો ભાગીને અહીં આવ્યાં છો પરંતુ લીંબડીની પ્રજા ક્યાં ભાગી ગઈ છે? તે લીંબડીમાં જ છે અને તેમાંથી કોઈ મરી જતું નથી તો રામદાસ પણ નહિ મરી જાય. અને કદાચ શરીર પડી જાય તો પણ તેણે તેના શરીરને રામજીની સેવા અર્થે અર્પણ કરેલ હોય તેની તેને ચિંતા નથી મગનલાલ, કાન્તિલાલ અને બીજા ફેટલાય રામ તેની ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છે, એટલે ત્યાં ગમે તેટલી ગરમી હોય તોપણ તેણે જવું જ જોઈએ.” (“તુમ ભાગકર યહીં આયે હો પરંતુ લીંબડીકા પ્રજા તો ભાગ કે કહીં નહિ ગઈ, વે તો લીંબડી મેંહી હૈં. ઔર ઉનમેં સે કોઈ ગરમી કે કારણુ મર નહિ જતા. ઇસ તરફ રામદાસ બી નહિ મરેગા. ઔર શાયદ શરીર ન રહે તો બી કોઈ ચિંતા નહિ, કારણુ ઉસને અપના સરીર રામજી સેવા મેં અર્પણુ કર દિયા હૈં, મગનલાલ, કાન્તિલાલ ઔર દુસરે કિતને હી રામ ઉસકી ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ દેખ રહે હૈં. ઇસ લિયે વહાં ચાહે કિતનીહી ગરમી હો તીસ પર બી ઉસે વહાં જનાહી હોગા. ”) ખાસ કરીને મગનલાલ અને કાન્તિલાલને લઈને જ સ્વામીજી ત્યાં ખેંચાય છે એટલે મગનલાલ અને કાન્તિલાલને અહીં ખોલાવ્યા હોય તો સ્વામીજી અહીં થોડા વધારે દિવસ રહે તેમ ઠાકોરસાહેબને લાગવાથી તેમણે સ્વામીજીને કહ્યું, “હું મગનલાલ અને કાન્તિલાલને અહીં ખોલાવી દઉં છું. થોડા દિવસ રહી તેમની સાથે લીંબડી જાવો.”

તુરતજ ઠાકોરસાહેબે તેના હજૂરીયા પાસે લીંબડી કાન્તિલાલ ઉપર તે મતલબનો કાગળ લખાવ્યો જે લીંબડી મહેલમાં

આવતાં મહેલનો ખાસ માણસ તે લઈને કાન્તિલાલને ત્યાં આવ્યો. પરંતુ કાન્તિલાલને તેમનાં ભાભીની ઉત્તરક્રિયા કરવાની હોઈ, તેઓ લીંબડી છોડી શકે તેમ ન હતું અને મગનલાલ પણ આવી પરિસ્થિતિમાં એકલા જવા ખુશી ન હતા, તેથી ઠાકોરસાહેબની લાગણી માટે આભાર માનતો અને ત્યાં ન આવી શક્યા બદલ દીલગીરી દર્શાવતો પ્રત્યુત્તર આવેલ માણસને લખીને આપ્યો. આ પત્ર ત્યાં પહોંચતાં જ સ્વામીજીએ લીંબડી તરફ ઉપડવાનો નિશ્ચય જાહેર કર્યો. સ્વામીજીના આ નિર્ણયથી મીસ શાર્પને ખૂબ દુઃખ થયું અને ફક્ત ચાર દિવસ વધારે રોકાવા તેમને આજીજીભરી વિનંતિ કરી. તેમના આટલા પ્રેમપૂર્વકના અત્યાગ્રહને માન આપી, ચાર દિવસ વધારે રોકાઈ, ચાર દિવસ પછી કામ પ્રસંગે ઠાકોરસાહેબ લીંબડી જવાના હોઈ, તેમની સાથે નીકળવાનું સ્વામીજીએ નક્કી કર્યું.

સ્વામીજીના ઉપડવાના આગલા દિવસે ઠાકોરસાહેબે તેમને કહ્યું, ‘મારે હજી ચાર દિવસ પછી જવાનું થશે. એટલે આપ તેટલો વખત વધારે રોકાઓ તો આપણે સાથે જઈએ. મેં સલૂન મંગાવેલ છે. અને આપ મારી સાથે સલૂનમાં મુસાફરી કરી શકશો.’ સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “રામદાસ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં જ મુસાફરી કરે છે. તમારી સાથે કાલે નીકળવાનું થયું હોત તો પણ તે તો ત્રીજા વર્ગમાં જ બેસત. કાલે ઉપડવાનું નિશ્ચિત છે. સલૂન તેને વધારે રોકવાને લલચાવી શકશે નહિ. (“રામદાસ હંમેશાં ત્રીસરે દરજ્જેમાંથી સફર કરતા હૈ. કલ અગર પુઢ્ઢારે સાથભી ચલના હોતા તોભી વહ ત્રીસરે દરજ્જેમાંથી બેડતા. કલ જનેકા નિશ્ચય કર લિયા હૈ. સલૂનમેં સફર કરનેકા લાલચ ઉસે અધિક સમય યહાં રોક નહિ સકતા. ”)

આજુથી ઉપડતાં પહેલાં કાન્તિલાલ તથા મગનલાલ અને ઊગરચંદશેઠ ઉપર સ્વામીજીએ અનુક્રમે નીચે પ્રમાણેના પત્રો લખ્યા હતા.

૨૦૧

શ્રીકૃષ્ણનિવાસ,
માઉન્ટ આબુ,
તા. ૧૪ મી જુન, ૧૯૨૬.

ગુહાલા કાન્તિલાલ તથા મગનલાલ રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામદાસને તમારો પ્રેમ અને માયાભર્યો પત્ર મળ્યો. રામના હુકમથી રામદાસ અહીંથી રાજરામ સાથે તા. ૧૫ મીએ ઉપડે છે, પરંતુ રસ્તામાં વઢવાણ ઉતરી જશે અને ત્યાં બે દિવસ રોકાશે. પછી રામદાસ લીંબડી આવશે. ઉગરચંદશેઠ રામદાસને પોતાને ત્યાં ઉતારવા માટે બહુજ આતુર હોઈ, આ વખતે રામદાસ તેમને ત્યાં ઉતરશે. શ્રીરામની એવી ઈચ્છા છે. શ્રીરામ રામદાસને ફરી તમો બધાને મળવાનો આનંદ આપશે. બધા શ્રી રામજ છે. ઓમ. હૈં.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Shree Krishna Nivas,
Mount Abu,
D/. 14th June. 1926.

Beloved Kantilal and Maganlal Rama,

May the 'blessings of Shree Rama be upon you all there.

Ramdas received your very kind and loving letter. By Shree Rama's command, Ramdas starts from here in company of Raja Rama on the 15th instant, but will break journey at Wadhwan where Shree Rama intends, Ramdas

should stay for about 2 days. This time Ramdas shall stay with Sheth Ugarchand who is very anxious that Ramdas should remain at his. It is all Shree Rama's will. Shree Rama will give indeed Ramdas infinite joy of seeing you all again. Shree Rama is all. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

શ્રી કૃષ્ણનિવાસ,

માઉન્ટ આબુ,

તા. ૧૪ જુન. ૧૯૨૬.

બહાદુર રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

મા. એલીઝાબેથે તમોને તારથી ખબર આપ્યા છે કે રામદાસને અહીં તા. ૧૫ મી સુધી રોકવામાં આવેલ છે. તા. ૧૫ મીએ ૪ વાગ્યાની ગાડીમાં રામદાસ રાજરામ (ઠાકોરસાહેબ) સાથે અહીંથી નીકળે છે પરંતુ વઢવાણથી તેને માયા અને પ્રેમભર્યાં બે આમંત્રણો મળેલ હોઈ, ત્યાં ઉતરી જવું એવી રામની ઇચ્છા છે. વઢવાણમાં રામદાસ બે દિવસ રોકાશે અને પછી તમારે ત્યાં આવશે. રામદાસ રામની આ ઇચ્છાને તાબે થાય છે. તેજ યોજના ઘડે છે અને તેજ યોજનાને ભાગે છે. શ્રીરામ બધું બલાને માટે કરે છે. શ્રીરામ હંમેશાં બલો, દયાળુ અને પ્રેમાળ છે; બધું—બધું શ્રીરામ છે.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Shree Krishna Nivas,
Mount Abu,
D/. 14th, June 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Mother Elizabeth has informed you by wire that, by Shree Rama's will, Ramdas has been detained here till 15th instant, on which date by 4 P. M. train, he starts from here in the company of Raja Rama (Thakore Saheb), but it is the will of Shree Rama that he should break journey at Wadhwan, wherefrom Ramdas has received two kind and loving invitations. Ramdas would remain in Wadhwan for about two days and then go to your place. Ramdas submits to the will of Shree Rama. It is He who makes and breaks plans. Shree Rama does everything, for the best. Shree Rama is all-all.

Love and namskars to you all there.

Ramdas.]

સ્વામીજીના આજુના વસવાટ દરમ્યાન તેમના સંસર્ગમાં આવનાર દરેકને 'રામમંત્ર'ની મોહિની લાગી ગઈ હતી. દરેક જણ, ન્યારે જુઓ ત્યારે 'રામમંત્ર' રટતો સંભળાતો. શ્રીકૃષ્ણ-નિવાસમાં વસનારાઓજ માત્ર નહિ, પરંતુ ત્યાં કામ કરતા કડીયા-

ઓ પણ 'રામમંત્ર'નું ગાન કરતા સંભળાતા હતા. પટ્ટણી-સાહેબનો નિવાસ શ્વામીજીના ઓરડાની બાજુમાંજ હતો. તેઓ તો સવારના ત્રણ વાગ્યાથી ઉઠીને 'રામમંત્ર'નો જપ કરતા સંભળવામાં આવતા.

(૨) વઢવાણ

આબુથી સ્વામીજી રવાના થયા ત્યારે વઢવાણ ડૉ. શુક્લ ઉપર શ્વામીજી આબુથી રવાના થયાનો મીસ શાર્પનો તાર હતો. એટલે ડૉ. શુક્લ, યુનીબાઈ, મગનલાલ વગેરે વઢવાણ જંકશને સ્વામીજીને લેવા સામે ગયેલ. ઠાકોરસાહેબનું આબુથી નીકળવાનું થોડા દિવસ માટે મુસ્તવી રહેલ તેથી વઢવાણ સુધી પહોંચ્યાડવા ઠાકોરસાહેબના પટાવાળાને મીસ શાર્પે સ્વામીજી સાથે મોકલાવેલ. તે વળતી ટ્રેઈનમાં વઢવાણથી આબુ જવા પાછો ફર્યો.

આ વખતે વઢવાણમાં સ્વામીજી ડૉ. શુક્લને ત્યાં ઉતર્યા હતા. સ્વામીજીના આગમનની ગામમાં જાણ થતાં, પહેલી વખતની જેમજ, આ વખતે પણ લોકો ડૉ. શુક્લને ત્યાં સ્વામીજીનાં દર્શન માટે ઉભરાવા લાગ્યાં.

સ્વામીજી પાસે આવનારાઓમાં વઢવાણ રાજ્યના બાલમંદિરના અને રાષ્ટ્રિય બાલમંદિરના શિક્ષકો પણ હતા. તેમની વિનંતિથી સ્વામીજી બંને બાલમંદિરોમાં યુનીબાઈ, મગનલાલ વગેરે સાથે વારાફરતી ગયા હતા.

પ્રથમ રાજ્યના બાલમંદિરની મુલાકાત લીધી. બાલમંદિરમાં દાખલ થતાં સ્વામીજી તેના હોલના મધ્ય ભાગમાં જમીન ઉપર પલાંઈ વાળી બેસી ગયા. તેમને જોતાંજ હોલની અંદરનાં નાનાં બાળકો 'સીતારામ—સીતારામ' કરતાં તેમને વીંટળાઈ વળ્યાં. સ્વામીજીના દાંત વગરના હસતા ચહેરામાં તેમને તેમનું પોતાનુંજ મોટા કદનું સ્વરૂપ દેખાયું. કોઈ તેમના ખભા ઉપર ચડી ગયું,

કાઈ ખોળામાં ખેસી ગયું. કાઈ સાથળ ઉપર ચડીને ઉભું. કાઈ તેમના તાજ મુંડનવાળા, લીસા, ઝગારા મારતા મસ્તક ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યું. સ્વામીજી પણ સામે ‘સીતારામ—સીતારામ’ નો પ્રતિધ્વનિ પાડવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી શિક્ષકોએ બાળકો પાસે ‘ૐ શ્રીગમ, જયરામ, જયજયરામ.’ ના ગાન સાથે ડાંડીયારાસ લેવરાવ્યો. તે પૂરો થતાં, ચુનીબાઈ તરફથી લાવવામાં આવેલ નારતો અને દુધ બાળકોને આપવામાં આવ્યું.

ખીજે દિવસે સ્વામીજીને રાષ્ટ્રીય બાળમંદિરમાં લઈ જવામાં આવ્યા. અહીં પણ બાળકોને, સ્વામીજી તેમના પોતાના જેવું જ એક બાળક દેખાયા અને તેઓ પોતા માંહેનાજ એક હોય તે રીતે તેમની સાથે બળી ગયા. અહીં પણ બાળકોના કાર્યક્રમને અંતે ચુનીબાઈ તરફથી તેમને નારતો આપવામાં આવ્યો હતો.

આ વખતે પણ સાધક જીવરાજભાઈ સ્વામીજીનાં દર્શન દરરોજ આવતા અને પોતાનાં બનાવેલાં બજનો ગાઈ બધાને આનંદ આપતા. તેમના આમંત્રણથી એક દિવસ વઢવાણના દિવાનસાહેબ, મગનલાલ, હેલશંકર, ડૉ. શુક્લ વગેરે સ્વામીજીને લઈને તેમની મહુલીએ ગયા. અહીં પણ તેમણે બજનો સંબળાવી બધાને આનંદ કરાવ્યો. દુધીયું પીને બધા પાછા ઘેર આવ્યા.

વખત જતાં સાધક દશામાથી સિદ્ધ દશામાં આવતાં, જીવરાજભાઈએ સંસારનાં રહાંસલાં બધેનો પણ તોડી નાખી બગવું ધારણ કર્યું અને જ્યોતિસ્વરૂપ નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા. જ્યોતિસ્વરૂપ મહારાજનાં મગનલાલને બાવનગરમાં બે ત્રણ વખત દર્શન થયેલ.

વઢવાણની સ્વામીજીની આ મુલાકાત દરમ્યાન, વઢવાણના ભક્તોને, ઝાંસીના સ્વામીજીના ભક્તો તેમના માટે ઝાંસીની આબુ-બાબુમાં આશ્રમ બંધાવી આપવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવા ખબર પ્રડતાં, તેમણે પણ સ્વામીજી માટે વઢવાણમાં આશ્રમ બંધાવી

આપવાનો નિર્ણય કર્યો અને સ્વામીજીને તેનો સ્વીકાર કરવા અને અન્ને આશ્રમમાં વારાફરતી રહેવા વિનંતિ કરી. સ્વામીજીની આ આજ્ઞામાં સંમતિ મળતાં, બધા ભક્તો સ્વામીજીને સાથે લઈ, આશ્રમ માટેની યોગ્ય જગ્યાની પસંદગી કરવા, ગામ બહાર ભોગાવાને કાંઠે આત્યા અને જગ્યા બતાવવા સ્વામીજીને વિનંતિ કરી. સ્વામીજી ફરતાં ફરતાં ભોગાવાને કાંઠે એક જગ્યાએ ઉભા રહ્યા અને કહ્યું. “ આ જગ્યા ” (“ ઈસ જગહ. ”)

જગ્યા મુકરર થયા પછી તે જગ્યા મેળવવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ પરંતુ રામની ઇચ્છા ઝાંસીમાં કે વઢવાણમાં સ્વામીજીને રાખવાની નહિ હોઈ, પહેલો કાસરગોડમાં આશ્રમ બંધાયો અને તે આશ્રમનો સ્વામીજીએ ત્યાગ કરતાં કન્હનગઢ—રામનગરમાં આશ્રમ સ્થપાયો અને ત્યાં સ્વામીજી કાયમને માટે સ્થિર થયા.

વઢવાણમાં સ્વામીજીએ પસંદ કરેલ જગ્યા ઉપર અત્યારે સ્વામીજીના ભક્તો ડૉ. શુક્લ, ભુદરભાઈ વગેરે બંગલા બંધાવી રહે છે અને આ જગ્યા ‘ રામદાસ સોસાયટી ’ ને નામે ઓળખાય છે.

(૩) લીંબડી.

આ વખતે સ્વામીજીને, પોતાને ત્યાં ઉતારવાનો ઉગરચંદશેડનો આગ્રહ હતો એટલે તેઓ પોતાની મોટર, ધોડાગાડી વગેરે લઈને સ્ટેશને સામા આવેલ. પરંતુ સ્ટેશન ઉપર તેમને સ્વામીજીએ કહ્યું, “ રામદાસ સીધો અડીંથી કાન્તિલાલને ત્યાં જશે. અને ત્યાંથી તમારી સાથે તમારે ત્યાં આવશે. ” (“ રામદાસ યહાસે સીધા કાન્તિલાલકે ઘર જાયેગા ઓર યહાસે ફિર તુમ્હારે સાથ તુમ્હારે ઘર આવેગા. ”) તે પ્રમાણે કાન્તિલાલને ત્યાં પ્રથમ મુકામ કરી ત્યાંથી ઉગરચંદ શેડ વગેરે સાથે સ્વામીજી તેમને ત્યાં જવા ઉપડ્યા. સ્વામીજીને ત્યાં પહોંચ્યાડી મગનલાલ વગેરે કાન્તિલાલને ત્યાં પાછા આવ્યા. જમવાનું તો બંધાને ઉગરચંદશેડને

ત્યાજ હતું એટલે નાહીધોઈને બધા જમવા માટે ત્યાં ગયા. આખો દિવસ સ્વામીજી ત્યાં રહ્યા.

સાંજે કાન્તિલાલ તથા મગનલાલે, ઉગરચંદ્રશેઠને સ્વામીજીને કાન્તિલાલને ત્યાં તેમના અસલી ઉતારે આવવા દેવા વિનંતિ કરી. સ્વામીજીએ પણ ઉગરચંદ્રશેઠને કહ્યું, “તમારી ઈચ્છા પૂરી થઈ છે. હવે આ રામજીની (કાન્તિલાલની) પણ પૂર્ણ થાય એમ રામદાસ ઈચ્છે છે, માટે તેને તેમને ત્યાં જવાની રજા આપો.”

ઉગરચંદ્રશેઠે સ્વામીજીને કાન્તિલાલને ત્યાં જવાની રજા આપી અને સ્વામીજી કાન્તિલાલને ત્યાં આવ્યા.

કાન્તિલાલને ઘેર આવ્યા પછી લોકો અગાઉની માફકજ દર્શન માટે ઉમટી પડ્યાં. ઘેર ઘેર સ્વામીજીનો પધરામણી કરવામાં આવતી. પધરામણી વખતે મગનલાલ અને કાન્તિલાલને પણ સાથે લઈ જવામાં આવતા અને સ્વામીજીની સાથેસાથ તેમની પણ, તેમની અનિચ્છા તેમજ વિરોધ હોવા છતાં, બાવિંક બકતો પૂજ કરતા. આ બધો પ્રભાવ અને પ્રતાપ સ્વામીજીનો હતો. પારસ-મણિના સંગથીજ લોકો સોનું થયું હતું અને સોનામાં ખપતું હતું. સ્વામીજીની—સંતની કરેલ અદ્વય સેવાનું મહાન ફળ હતું.

આ વખતે પણ આમાસાહેબની વિનંતિથી સ્વામીજી તેમની પાસે ઝનાનામાં ગયા હતા. આ વખતે ત્યાં એક બીજા પંડીત નામે રઘુવીરદાસજી એકા હતા. પૂજન—અર્ચન બાદ તેમણે સ્વામીજીને પૂછ્યું, “આપ ‘રામ, રામ’ બોલો છો તેને બદલે ‘ઝાડ, ઝાડ’ બોલો તો શી અડચણ છે ?” (આપ ‘રામ, રામ’ બોલને કે બદલે ‘પેડ, પેડ’ બોલે તો કયા હર્ષ હૈ ?”) સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “અહીં નામનો કે શબ્દનો અઘડો છેજ નહિ. ‘રામ’ ને બદલે ‘ઝાડ’ કહો તો પણ કંઈ અડચણ નથી. ફક્ત જે નામ બોલવામાં આવે તે કેને ઉદ્દેશીને બોલવામાં આવે છે, તેજ સમજવાની જરૂર છે. તે સમજ્યા પછી ચ્હાય તે નામનો ઉપયોગ

કરવામાં વધી નથી. જે સર્વવ્યાપી—સર્વશક્તિમાન—સર્વગ—સર્વાન્તર્યામી છે તેનેજ રામદાસ ‘રામ’ શબ્દથી યાદ કરે છે.” (“ ઇધર ન નામકા ઝગડા હૈ ન શબ્દકા. રામકે બદલે ‘પેડ’ કહો તો બી કોઈ બાધા નહિ. કેવલ ઇતિના સમજના જરૂરી હૈ કિ જે નામ બોલતે હો સો કિસકા સંબોધન હૈ. યહ સમજનેકે બાદ ઉસ નામકા ઉપયોગ કરનેમે કોઈ બાધા ન રહેગી. જે સર્વવ્યાપી—સર્વશક્તિમાન—સર્વગ—સર્વાન્તર્યામી હૈ ઉસકો રામદાસ ‘રામ’ નામસે યાદ કિયા કરતા હૈ. ”)

રઘુવીરદાસજી આ જવાબ સાંભળીને ખુશ થયા અને બામા સાહેબને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, “ ખરા જ્ઞાની, ખરા ભક્તનાં આપણને દર્શન થયાં છે. આવા ભક્તોનાં દર્શન દુર્લભ છે. ”

સ્વામીજી ક્ષીબડીમાં હતા તે દરમ્યાનજ ઠાકોરસાહેબ આબુથી લીબડી આવી ગયા હતા. તેઓ પણ પહેલાંના તેમના ક્રમ પ્રમાણે સ્વામીજીના દર્શન આવતા. પટ્ટણીસાહેબ પણ આબુથી ભાવનગર આવી ગયેલ અને ત્યાંથી ઠાકોરસાહેબ ઉપર સ્વામીજીને પોતાને ત્યાં ભાવનગર પધારવા પોતાની વતી વિનંતિ કરવા પત્ર લખેલ. પત્ર મળતાજ ઠાકોરસાહેબ સ્વામીજીને વિનંતિ કરવા આવેલ, પરંતુ સ્વામીજીએ જણાવ્યું કે, “ રામજીનો હુકમ અહીંથી સીધા જાંસી જવાનો છે. છતાં ‘પટ્ટણીરામ’નો આગ્રહ છે તો એક દિવસ માટે રામદાસ તેમને ત્યાં જશે. ” (“ રામજીકા આદેશ વહાંસે સીધે જાંસી ચલ દેનેકા હૈ. ફિરબી ‘પટ્ટણીરામ’ કા આગ્રહ હૈ ઇસ લિયે રામદાસ એક દિનકે લિયે ઉનકે ઘર જાયેગા. ”)

ઠાકોરસાહેબે આ ખબર પટ્ટણીસાહેબને આપતાં તેમનો ઉત્તર આવ્યો કે “ આવવાની કૃપા કરતા જ હોય તો આઠ દિવસ મને આપે, એક દિવસ નહિ. આઠ દિવસ ન આપી શકે તો જ્યારે આઠ દિવસ આપી શકે ત્યારે પધારે. ” સ્વામીજી

૨૮૯

આઠ દિવસ રહી શકે તેમ નહિ હોઈ તેઓ લીંબડીથી સીધા ઝાંસી જવા ઉપડી ગયા. આ પછી પણ સ્વામીજી જ્યારે જ્યારે કાઠયાવાડ તરફ આવેલ, ત્યારે ત્યારે પટ્ટણીસાહેબે ઠાકોર-સાહેબ મારફત ભાવનગર પધારવા સ્વામીજીને આમંત્રણ આપેલ પરંતુ કોઈને કોઈ કારણસર ભાવનગર આવવાનો યોગ આવ્યોજ નહિ.

આ રીતે લીંબડીમાં આઠ-દશ દિવસ ગાળી સ્વામીજી ફરી ઝાંસી ગયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

—: તૃતીય પરિભ્રમણ દરમ્યાનના પત્રો :—

લીં બડીથી ઝાંસી આવ્યા બાદ સ્વામીજી તરફથી આવેલા પત્રો એક પછી એક આ નીચે આપવામાં આવ્યા છે.

ઝાંસી

તા. ૩૭ જુન, ૧૯૨૬.

જહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હજો.

શ્રીરામ—દિવ્ય માતા—રામદાસને આજે મહોબા લઈ જાય છે અને ત્યાંથી ગોકર પર્વત લઈ જશે. રામકિંકર રામદાસ સાથે આવે છે. રામની એવી ઈચ્છા છે કે ચાતુર્માસ માટે રામદાસ આ પર્વત ઉપર રહે.

શ્રીરામ બધું જલ્દાને માટે કરે છે કેમકે શ્રીરામ અનંત પ્રેમ છે. આપણે તેનું સંપૂર્ણ શરણ લેવું જોઈએ. મનની બધી શંકા અને વિવાદો બંધ થઈ જવા જોઈએ. શ્રીરામમાં અડગ શ્રદ્ધા અને તીવ્ર પ્રેમ એજ એક માર્ગ છે. શ્રીરામને ખાતર આપણે બધાને ચાહીએ કેમકે તેજ બધું કંઈ છે. તેના સિવાય બીજું કંઈ નથી. ધિક્કાર અને તિરસ્કાર એ અજ્ઞાન છે, પ્રેમ અને દયા એજ જ્ઞાન છે, આપણે આપણી જાતને તે દિવ્ય પ્રેમ-શ્રીરામ-ના હાથમાં મૂકી દઈએ. તેનાથી જ ગાર્ગદર્શન અને નિયમન પામીએ. કોઈને

ધિકારવાનો કે વખોડવાનો આપણને અધિકાર નથી. આપણું કર્તવ્ય દરેકને સાહવાનું અને માન આપવાનું છે.

અરે, બધું, બધા શ્રીરામજી છે. આપણે મનને બિલોરી કાચ જેવું શુદ્ધ બનાવીએ. આપણે શબ્દો નરમ, મધુર અને સાત્ત્વન આપનાર ઉચ્ચારીએ. આપણે, બીજાનાં દુઃખ—દેહો દૂર કરવામાં સહાયક હોય તેવાં કૃત્યોજી હંમેશાં કરીએ. આ બધું શ્રીરામની સર્વશ્રેષ્ઠ ઇચ્છાને આધીન થવાથીજ શક્ય બને છે. તેની ઇચ્છાને આધીન થવું એટલે તેનું સતત સ્મરણ રાખવું. ઐ. ઐ. ઐ.

શ્રીરામ આપણું સર્વસ્વ છે. તે સર્વ કંઈ છે. તેનું ઉજ્જવળ નામ સર્વશક્તિમાન છે. ઐ. ઐ. ઐ.

તમે સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Jhansi,

D/. 3rd June, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama—the Divine Mother—is taking Ramdas to-day to Mahoba and thence to Gohkar Parvat. Ramkinkar accompanies Ramdas. For the monsoon, it is the will of Shree Rama, that Ramdas should stay on this hill.

Shree Rama does everything for the best, for Shree Rama is infinite love. We must

take complete refuge in Him. All doubts and debates of the mind must cease. Unshakable faith in and intense love for Shree Rama, is the only path. Let us love all for His sake, because He is all. There is none but He. Hate and dislike is ignorance. Love and kindness is knowledge. Let us put ourselves in the hands of the Divine Love—Shree Rama and be ever guided and controlled by Him. We have no right to condemn or criticize. Ours is the right to love and respect everybody.

Oh ! everybody, everything is Shree Rama. Let our mind be pure, pure like a crystal. Let our words be mild, sweet and soothing. Let our acts be always helpful—go to relieve misery and pain. This is possible only when we have surrendered ourselves to the supreme will of Shree Rama. To surrender to His will means continuous, ceaseless remembrance of Him. Om. Om. Om.

Shree Rama is our all in all. He is all. His glorious name is all powerful. Om. Om. Om.

Ramdas's love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

મહોબા,

તા. ૧૩ જુલાઈ, ૧૯૨૪.

જહાલા રામ,

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

તમારું પ્રેમ બહુ પતું મળ્યું. તમારા પ્રશ્નોના જવાબમાં રામ રામદાસને નીચે પ્રમાણે લખવા ફરમાન કરે છે:—

(૧) મહાન અને શક્તિદાયક રામનામનો જપ એ ચંચળ મનને કાબુમાં લાવવાનું સાધન છે અને તેમ કરીને જેનું આપણે સ્મરણ કરીએ છીએ તે શ્રીરામની ઈચ્છાને ક્રમે ક્રમે આધીન થવા શક્તિશાળી બનવા માટે છે. સંપૂર્ણ એકતાનતા અને મનની શુદ્ધિ એજ તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો એકમાત્ર માર્ગ છે. તેનો સાક્ષાત્કાર કરવો એટલે આપણું વ્યક્તિગત અસ્તિત્વ મિથ્યા છે અને આપણે શાશ્વત સત્-ચિત્-આનંદસ્વરૂપ પરમાત્માથી જુદા નથી એવો અનુભવ કરવો તે છે, આવો અનુભવ જ્યારે આપણે દ્વંદ્વો અને ત્રણ શુભોથી પર થઈએ ત્યારે થાય છે. આપણી આ ભૂલાઈ ગયેલી સ્થિતિનું સ્મરણ આવશ્યક છે. તે શાશ્વતસ્વરૂપ કે જેને આપણે તત્ક્ષણને માટે રામ, ઈશ્વર કે અલ્લાહના નામથી ઓળખીએ છીએ, તે આપણું ખરું સ્વરૂપ છે. તે નામ કે રૂપ વગરનો છે. પરંતુ તે સ્વરૂપમાં તેનું ધ્યાન કે સ્મરણ કરવું અશક્ય હોય તેને નામ રૂપ આપી તેનું સ્મરણ-ધ્યાન કરવું, એ તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટેનું સાધન છે. થોડી ક્ષણો માટે સ્મરણ કરવાથી જિંડા મૂળોયાં ધાલીને પહેલું અજ્ઞાન કે મનનો સ્વરૂપની વિસ્મૃતિજનક સ્વભાવ દૂર થતો નથી. સતત અને નિરંતર સ્મરણજ તે કરી શકે. સ્મરણની સાથેસાથ, જેનું આપણે સ્મરણ કરીએ છીએ તે ઈશ્વરના ગુણોનું ધ્યાન પણ કરવું જોઈએ. તેનું સતત ધ્યાન કરવા માટે આપણે તેને જ આપણા જીવનનું ધ્યેય બનાવવું જોઈએ અને તેને માટે તીવ્ર અને દૃઢ આતુરતા અને પ્રેમ કેળવવાં જોઈએ આ માર્ગ

ઘણો વિકટ અને મુશ્કેલીભર્યો છે, પરંતુ જે દૈનિકશ્રી છે તે બહાદુરીથી બધી મુશીબતોનો સામનો કરે છે. દુઃખ અને નિરાશા તેને નાહિમત કરી શકતાં નથી. તે, સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલ ઋષિમુનિઓએ બતાવેલા માર્ગ ઉપર આગળ વધે છે.

સંસાર મનનો ઉભો કરેલો છે. ચંચળ મન, અજ્ઞાનને વશ થઈ, આપણને જ્યારે મનાવે છે કે આપણે જન્મ, વૃદ્ધિ, વ્યાધિ, જરા અને મૃત્યુને આધીન નશ્વર શરીર છીએ, ત્યારે આપણામાં ‘હું’ અને મારા’પણાની મિથ્યા ભ્રાન્તિ ઉભી થાય છે. આ મિથ્યા ભ્રાન્તિ-રૂપ અભિમાન, જ્યારે આપણે આપણું નશ્વર દેહ સાથેનું તાદાત્મ્ય માનતા બંધ થઈએ છીએ, ત્યારેજ અદશ્ય થાય છે. તેથી તે શાશ્વત સત્ય કે જેણે આખા વિશ્વને આવરી લીધેલ છે અને જે પોતેજ વિશ્વસ્વરૂપ છે, તેની સાથેનું તાદાત્મ્ય અનુભવવું તે અહંત્વની મિથ્યા ભાવનાને દૂર કરવા ગરૂરનું છે. સાધક સંસારમાં રહીને અનુભવથી જાણે છે કે તેના વ્યક્તિગત જીવન અને વ્યક્તિગત દૃષ્ટિનો અંગીકારજ તેના દુઃખનું કારણ છે. શાશ્વત સત-ચિત્-આનંદ પરમાત્મામાં પોતાનું મન એકાગ્ર કરીને તે આમાંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દુનિયાનાં દુઃખ અને કસોટીઓનો અનુભવ જ્યાંસુધી પરિપક્વ થતો નથી, ત્યાંસુધી તે શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદની સ્થિતિમાં એટલે કે ઈશ્વરમાં—રામમાં—માનતો નથી અને તેને મેળવવા પ્રયત્ન કરતો નથી. તેનામાં આ ઈચ્છા જાગૃત કરવા માટે, ઈશ્વરને પહોંચવા તથા જાણવા માટે, એટલે કે મિથ્યા સંસારના સુખ-દુઃખથી પર થવા માટે, અને શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદનું દિવ્ય અમૃત પીવા માટે તેને સત્ય સ્વરૂપ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાનું કહેવામાં આવે છે. સત્, ચિત્ આનંદ, શાન્તિ, પ્રેમ, પ્રકાશ અને પવિત્રતારૂપ જે તમારું સત્ય સ્વરૂપ છે તેજ રામના નામ રૂપે તમારી પાસે મૂકવામાં

આવેલ છે. તમોને તમારા સત્ય સ્વરૂપની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ છે એટલે તેનું એટલું સતત સ્મરણ કરો કે અંતે તમોને સમગ્ગય કે તે તમો પોતેજ છો. આજ સાધના છે. આના સિવાય બીજી કંઈ નથી.

(૨) જો આપણે ઈશ્વરને ખરા અંતઃકરણપૂર્વક અને લાગણીથી તેમજ સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને તીવ્ર પ્રેમપૂર્વક યાદીએ તો તેની સાથેસાથજ આપણે આપણા દેશને અને વિશ્વને યાદતા થઈએ છીએ. આપણે માટે આપણો દેશજ આપણું વિશ્વ છે.

(૩) જ્યારે આપણે સત્યના રાહ ઉપર ચાલતા હોઈએ, ત્યારે આપણે બીજાની લાગણી દુભવીએ છીએ એ વિચારથી પાછા હટવાનું કે એ રાહ ભ્રાંડી દેવાનો નથી. કંઈ પણ સંયોગોમાં સત્યજ બોલો. સત્ય બોલવાના કરતાં સત્યને યાદવું વધારે જરૂરી છે.

(૪) જ્યારે આપણે બધાને રામરૂપે જોતા થઈએ છીએ ત્યારે આપણે દ્વંદ્વોથી પર થઈએ છીએ. જે દ્વંદ્વોમાં છે તેને માટે સાંકે નરસું એવું કંઈ નથી. તેની નજરમાં આ દુનિયાની પણ હસ્તિ નથી. ત્યાંસુધી આપણું મન દ્વંદ્વોમાં ફસાએલું છે, ત્યાંસુધી સાંકે અને નરસું એવા વિચારોની આપણને પ્રતીતિ થાય છે અને તે આપણા અજ્ઞાનને આભારી છે. તેથી આપણે સત્સંગ શોધવો કે જે આપણને આ દ્વંદ્વોના દુઃખથી પર થવામાં સહાય કરે છે અને દુષ્ટનો સંગ છોડવો કે જે આપણા અજ્ઞાનની જડ વધારે બાંધી લઈ જાય છે. ઓં. હૈં. ઉં.

શ્રીરામ કેવી આશ્ચર્યજનક રમત રમી રહ્યો છે ! તે બધું કરે છે અને તેજ વખતે કંઈજ કરતો નથી—ફક્ત તેના પોતાનાજ કૃત્યોનો સાક્ષીરૂપે રહે છે. તે હંમેશ એકજ છે, માત્ર અનેકરૂપે ભાસે છે. તે કેને પ્રશ્ન પૂછે છે ? તેને પોતાને. તે કેને ઉત્તર આપે છે ? તેને પોતાને. ઓં. હૈં. ઉં.

તમો સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[**Mahoba,**

D/. 13th July, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Your post-card full of love to hand. In reply to your queries, Shree Rama bids Ramdas to write as follows:—

(1) Repetition of the great and powerful name of Shree Rama, is a Sadhana to control the restless mind and thus enable us to gradually surrender ourselves to the will of that Supreme Being, whose name we are repeating. Perfect concentration and purity of mind, is the only way to realise Him. To realise Him, is to know that our individual existence is false, that we are not different from that Universal and Eternal existence, consciousness and bliss. This realisation is attained only when we rise above Dwandwas and Trigunas. Smaran of that state of ours which we have forgotten is essential. That Eternal state which is represented, for the time being, by the name God, Rama, Allah or by any name, is our real Swarup. He or It is without name and form. To meditate on Him—to remember Him which we cannot do without giving Him a name and form,

is therefore a Sadhana to realise Him. Repetition of the name for a short time, does not remove the deep-rooted ignorance of forgetfulness of our mind. Continuous and ceaseless Smaran alone can do it. Side by side with the repetition of the name, we have also to make our mind dwell upon the glories of that Supreme Being whose name we are remembering. To enable us to, so ceaselessly, think on Him, we have to make Him our sole goal in life, by conceiving a strong and firm longing and love for Him. The path is indeed hard and beset with great difficulties. The resolute one bravely faces them all, sufferings and disappointments do not daunt him. He moves onward on the glorious path prescribed to him by the great Rishis and Mahatmas who have attained the goal.

‘Sansar’ is of the mind. When the mind is restless and hence, through ignorance makes us believe, we are mere bodies perishable, subject to birth, growth, disease, decay and death, we have the false notion of ‘I and mine.’ This false Abhiman can disappear only when we cease to identify ourselves with the perishable body. So our continual identification with the Imperishable One that

pervades the whole Universe, who is Universe itself, is essential to remove the unreal notion of this "Individual I." The Sadhak, when living and moving in the world, learns by experience that his recognition of an individual life and outlook, is the cause of his misery, he struggles to get out of it by concentrating his mind upon the one Eternal existence who is Sat-Chit-Anand. Unless the experience of the sorrows and trials, through which he passes in the world, becomes ripe, he neither believes in nor strives for a state of Absolute peace and bliss i. e. God—Rama. To create this desire in him, to reach or realise God i. e. to rise above the sorrows and joys of an unreal world and then taste the Divine nectar of everlasting peace and bliss, he is asked to repeat the name that stands for this Infinite Existence. The name Rama represents your real Swarup, which eternal existence, bliss, peace, purity, power, light, love and knowledge—you are. You have forgotten it. Remember it so incessantly that you can ultimately realise that you are He yourself. This is the Sadhana—no other.

(2) If we love God with all earnestness and sincerity, with all faith and intense love, we at once love our country and as well as the world. Our world is our country.

(3) When we are on the path of truth, we are not to shrink back and give it up, because we hurt somebody's feelings. Speaking the truth, at all times. It is not so much. speaking is, what is required, as loving truth.

(4) When we realise all as Rama, we rise above Dwandwas. For him who is Dwandwatita there is neither good nor bad—**for him there is no world.** So long as our mind dwells in duality, we do recognise these ideas—good and bad. It is due to our ignorance. We have therefore to seek the company of the good which helps us in rising above these pairs of opposites or Dwandwas and avoid the company of the bad which only tends to make our ignorance more deep-rooted. Om. Om. Om.

What a wonderful game Shree Rama is playing ! He is doing everything and **at the same time**, He is a non-doer, only a witness of His own doings. He is always the One—appears as many. He questions whom ?

Himself. He replies whom ? Himself. Om.
Om. Om.

Love and Namaskars to you all there. Om.
Om. Om.

Ramdas.]

મહોબા,

તા. ૨૪ મી જુલાઈ, ૧૯૨૬.

જહાલા રામ.

શ્રી રામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો. તમારું પ્રેમ
અર્થે પત્નું મળ્યું.

(૧) મનની મલિનતા કે જે આપણી દ્વૈતમાં-ભેદમાં-સ્થિતિ
કરાવે છે તે પાપ, એવી પાપની વ્યાખ્યા આપી શકાય. જીવનની
એકતાનું અજ્ઞાન એજ પાપ છે. મનની આ મલિનતા અથવા
તો અજ્ઞાન કે જે આપણા દુઃખનું મૂળ છે, તેને દૂર કરવા માટે
આપણે શાશ્વત આનંદ, પવિત્રતા અને શાન્તિસ્વરૂપ સર્વ-
શક્તિમાન પ્રભુને સતત યાદ કરવો જોઈએ. આપણને તેના સતત
સ્મરણમાજ એટલે કે પૂર્ણ આનંદ અને પવિત્રતામાં રાખવા,
આપણે તેની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. જ્યારે મન પૂર્ણ પવિત્રતા
અને શાન્તિના ધ્યાનમાં સતત રહે છે, ત્યારે તે શુદ્ધ અને શાન્ત
થાય છે. મન જેનું ચિતન કરે છે, તેજ બની જાય છે. પાપ
અને પુણ્ય એ મનનીજ કૃતિ છે. પવિત્ર મનવાળાને પાપ-પુણ્યનો
વિચાર જ હોતો નથી. સાધક દશામાં આપણને આપણે પાપી અને
અજ્ઞાની હોઈએ તેવું લાગે છે. પરંતુ આ સત્ય વસ્તુ નથી.
આપણા પોતાના મલિન વિચારો એટલે કે ભેદભાવવાળા વિચારો
આવી બ્રમણને માટે જવાબદાર છે. જે ક્ષણે આપણને સત્યને યાદ

કરવાનો અને ધીમે ધીમે તેને શરણે જવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, તે ક્ષણેજ મનની મલિનતા કે અજ્ઞાન ધોવાઈ જાય છે અને આપણને આપણા વાસ્તવિક, શુદ્ધ, શાશ્વત, શાન્ત સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેનું તથા તેના ગુણોનું હૃદયે સ્મરણ કરવા માટે આપણને બળ અને શ્રદ્ધા આપે એવી આપણી તેની પાસે પ્રાર્થના હોવી જોઈએ. આ બળ અને શ્રદ્ધા આપણને સંતોના સમાગમ અને સેવા દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તેની કૃપાવડે જ્યારે આપણું મન શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તેણે આપણા પાપોની ક્ષમા આપી છે, પરંતુ આપણાં પૂર્વ કર્મોનાં ફળ તો આપણે અવશ્ય ભોગવવાં પડે છે. સુખ અને દુઃખ એ અશુદ્ધ મનની માત્ર જુદી જુદી સ્થિતિ છે, એટલે શુદ્ધ મન પૂર્વ કર્મોનાં સારાં કે માઠાં ફળોની અસરથી મુક્ત રહે છે. ફક્ત અશુદ્ધ મનજ કર્મોનાં ફળોથી આનંદ પામે છે અથવા તો દુઃખી થાય છે. જ્યારે મન ઇશ્વરના સ્મરણ અને ધ્યાનમાં મગ્ન રહે છે ત્યારે તે દુનિયાનાં સુખ-દુઃખથી પર રહે છે. આપણી અત્યારની સ્થિતિ, સંયોગો અને સ્થાન માટે આપણાં પૂર્વ કર્મો જવાબદાર હોઈ શકે પરંતુ જ્યારે આપણું મન શાશ્વત સત્યના સતત ધ્યાનથી પવિત્ર થાય છે, ત્યારે કાઈપણ સ્થિતિ કે સંયોગોની તાકાત નથી કે તે આપણા મનની શાન્તિ અને આનંદને ચલાયમાન કરી શકે. આવી સ્થિતિમાં એમ કહી શકાય કે આપણે રામનું સંપૂર્ણ શરણ સ્વીકાર્યું છે અને તેણે આપણાં બધાં પાપો ધોઈ નાખ્યાં છે તેને હરક્ષણે યાદ કરવાની આપણને શક્તિ આપવા, આપણું અજ્ઞાન દૂર કરવા, આપણને તેનું દર્શન આપવા એટલે કે આપણા મનને સમર્પિત રહેલા ઐક્યમાં નિમગ્ન કરી, આ વિશ્વરૂપ ધર્મ છે તે એકમાત્ર સત્યથી આપણે જુદા નથી, પરંતુ તે સત્ય આપણે પોતાના જીએ તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવવા આપણે તેની પ્રાર્થના કરી.

(૨) સતત સ્મરણ, દશ દુર્ગુણોના ત્યાગ અને પાંચ યમ તથા પાંચ નિયમના પાલન વડેજ, સંભવિત છે.

(૩) સુક્ષ્મ-બુદ્ધિ એ બીજું કંઈ નહિ પણ ગહન વિચાર-શક્તિ અને સારાસાર વિવેક બુદ્ધિ છે. તેના વડે, આપણે, જેને અજ્ઞાનથી વળગી રહ્યા છીએ અને તેને અજ્ઞાનથી વળગવું એજ આપણા દુઃખ અને દર્દનું કારણ છે, તે સ્થૂળ વસ્તુઓ અને રૂપોની નશ્વરતા-મિથ્યાપણું, ઓળખી શકીએ છીએ. આ બુદ્ધિ આપણને અસત્ય, નશ્વર અને મિથ્યાની પેલી પારના અસ્તિત્વમાં લઇ જાય છે. સારાસાર વિવેક-વિચારને અંતે જે સત્યની આપણને ઝાંખી થાય છે, તેને સમજવું બુદ્ધિની શક્તિની બહાર છે, તેનું વર્ણન કરવું વાણીની શક્તિની બહાર છે. છતાં તેનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે.

રામચરણદાસ તમોને પ્રેમ અને નમસ્કાર પાઠવે છે, બગવત્ ગીતાનું સતત વાંચન રાખો. તે મહાન કૃતિ છે.

તમોને સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Mohaba,

D/. 24th July, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Your post-card full of love to hand.

(1) Sin can be defined only as the impurity of the mind which makes us dwell in diversity. Sin is ignorance of the unity and oneness of existence. To remove this

ignorance or impurity of the mind which is the cause of all our misery, we have to ceaselessly remember that all powerful Being who is Eternal bliss, purity, peace etc. We have to pray to Him to make us live always in His remembrance i. e. in perfect bliss and purity. When the mind continuously dwells upon Absolute purity and peace, it becomes pure and peaceful. What the mind thinks upon—that it becomes. Sin and merit are only creations of the mind. To the pure mind there is no idea of sin and merit. In the period of Sadhana, we cannot help feeling ourselves to be sinful and ignorant, but this is not the truth. Our own impure thoughts i. e. thoughts of diversity are responsible for our feeling so. The moment we strive to remember the Reality and gradually struggle to surrender ourselves to Him, the impurity or ignorance of the mind is washed away and we realise what we are in truth i. e. pure, eternal, ever peaceful Being. Our prayer to Him should be to give us strength and faith to remember Him and His glories always. This strength and faith we get in the society of saints and in their service. By His grace, when our minds are purified,

we say, He has forgiven our sins. But the fruits of our past actions, we are bound to reap. Since happiness and misery are only states of an impure mind, the pure mind remains unaffected either by the sweet or bitter fruits of our past actions. Only the impure mind enjoys or suffers from the fruits. The mind, when it dwells always in the contemplation and meditation of the Divine Being, remains free and untouched by the sorrows and joys of the world. Our past actions may be responsible for the situations, conditions and circumstances in which we happen to be placed, but when our mind is purified by the incessant meditation of the Eternal Existence, no condition or situation can have any power to disturb the peace and bliss of our mind. Then it is said that we have surrendered to Shree Rama and all our sins are said to have been washed away. What we have to pray for is, to give us the power to remember Him at all times, to remove our ignorance, to give us His Darshan i. e. to merge our mind in the Absolute Unity and realise the whole Universe as the form assumed by Him who is one

sole Existence and that we are not different from Him—nay—that we are He.

(2) ‘Smaran’ continuously is possible only when we have avoided the ten evils and observed the five Yamas and five Niyamas.

(3) ‘Sukshma-Buddhi’ is nothing but power of deep thinking and discrimination, by which we find out the unreality of the forms and objects to which we are ignorantly attached—which folly of ours is the cause of our pain and misery. This Buddhi directs us to a state of Existence beyond the unreal, perishable and false. The Truth we realise after this process of thinking or ‘Vichara’ is beyond the range of the Buddhi to understand or the speech to describe. But He can be realised.

Ramcharandas sends his love and Namaskars to you all. Read Bhagavad-Gita constantly. It is a grand work.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

મહોબા,

તા. ૪ થી ઑગસ્ટ, ૧૯૨૬.

બહુલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હશે.

તમારું પ્રેમભર્યું પત્નું મળ્યું. શ્રીરામ સમઘસને તમેને કહેવાની પ્રેરણા કરે છે કે તમે રામઘસને અમે ત્યારે ગમે તેટલા પ્રશ્નો પુછીશી પૂછી શકો છો અને તમારી શંકા અને મુશ્કેલીઓનું સમાધાન કરાવી શકો છો. બધી બાજુઓમાં એકમાત્ર શ્રીરામજી કરતા કારવતા છે. સવાલ પૂછનાર અને જવાબ આપનાર બન્ને તેજ છે. આ બધી તેની લીલા છે. શ્રીરામજી સર્વ કંઈ છે. ઠે. ઠે. ઠે.

સૌથી પ્રથમ એ સમજવું જરૂરી છે કે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ મનની જ સ્થિતિ છે. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. સક્રામ, નિષ્ક્રામ અને કર્મયોગ. પહેલા બે પ્રકૃતિના પ્રકાર છે અને છેલ્લો નિવૃત્તિનો પ્રકાર છે. બધાં સ્વાર્થને અંગે કરાતાં કર્મો, એટલે ફળની ઇચ્છા અને મમત્વ સાથે કરવામાં આવતાં કર્મો (અહીં ફળનો અર્થ દુન્યવી નશ્વર ચીજ વસ્તુઓ છે.) સક્રામ કર્મો છે. આ જાતનાં કર્મો અજ્ઞાનજનક અને બંધનકારક છે.

મનની શુદ્ધિ માટે, શુદ્ધ પ્રેમ અને દયાની ભાવનાથી અને દુન્યવી કાંઈપણ વસ્તુના બંધાની ઇચ્છા રાખ્યા વગર કરવામાં આવતાં કર્મો નિષ્ક્રામ કર્મો છે. આ જાતનાં કર્મો મુક્તિ અને જ્ઞાન અપાવનારાં છે.

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી કરવામાં આવતાં કર્મ કર્મયોગ છે. આ જાતનાં કર્મોમાં બીલકુલ કાંઈપણ જાતનો હેતુ હોતો નથી. તે અવંત રહિત સફળ કર્મો હોય છે. તેમાં યોગી માત્ર પ્રકૃતિ કે ઈશ્વરની લીલાનો સાક્ષી રહીને દ્વંદ્વો તેમજ ત્રણ ગુણોથી પર હોય છે. તેના કાર્યનો પ્રકાર લોકકલ્યાણનો હોય છે. તે માત્ર ઈશ્વરના હાથનું એક સાધન બની રહે છે, તેથી તેનાં બધાં કર્મો ઈશ્વરી હોય છે અને બંધન રહિત સ્થિતિમાં થાય છે. ઈશ્વરી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી યોગી કર્મો કરવા ઉત્તુક્ત થાય અથવા ન પણ થાય.

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી કર્મો કરવા ઉચુક્ત ન થવું તે કર્મસંન્યાસ છે અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી કર્મો કરવા ઉચુક્ત થવું તે કર્મયોગ છે. શ્રી કૃષ્ણ ગીતામાં પ્રતિપાદન કરે છે કે કર્મયોગ કર્મસંન્યાસ કરતાં વધારે સારો છે.

તેથી માત્ર કર્મ કરવાં એજ પ્રવૃત્તિ નથી કેમકે નિવૃત્તિ પછી પણ કર્મ થઈ શકે છે. એટલે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ મનની જ જુદી જુદી સ્થિતિ છે.

શરૂઆતની સ્થિતિમાં એટલે કે સકામ અને નિષ્કામ કર્મોમાં શરીર અને મન બન્નેની પ્રવૃત્તિ હોય છે. જ્યારે કર્મયોગમાં મનની નિવૃત્તિ અને શરીરની પ્રવૃત્તિ હોય છે. કર્મસંન્યાસમાં મનની અને શરીરની બન્નેની નિવૃત્તિ હોય છે.

ગૃહસ્થાશ્રમ એ માત્ર સાધના માટેનું સ્થાન છે. તેમાં રહીને ભક્ત અથવા સાધકે મનની શુદ્ધિ કરવા માટે અને ત્યાર બાદ ઈશ્વરી જ્ઞાન મેળવવા માટે, નિષ્કામ કર્મ, બળન, સત્સંગ અને સાધુસેવા કરવાનાં છે. જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી તેને ઘર, મિત્રો કે સગાસંબંધી તરફ મમત્વ રહેતું નથી. સમત્વની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે. જો તે કર્મો કરશે તો તે લોકકલ્યાણ માટેજ હશે. તેને 'અહંત્વ—મમત્વ'ની ભાવના હોતી નથી. તે સર્વવ્યાપી ઈશ્વરતત્ત્વમાં રહીને તેની સાથેનું તાદાત્મ્ય અનુભવે છે. તે કૃતકૃત્ય થયેલ મુક્તાત્મા છે કે જોણે મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરેલ છે.

આશ્રમની સ્થાપનાનું કામ શ્રીરામને સોંપેલ છે. આશ્રમ સ્થાપવો કે ન સ્થાપવો તે તેની ઈચ્છાની વાત છે. રામદાસ તેની ચિંતા કરતો નથી.

રામદાસ અને રામચરણદાસ બન્ને એક નાની ટેકરીના મધ્યાગા ઉપર આવેલ ગુફામાં રહે છે. રામ દયાળુ-ધણેજ દયાળુ

છે. તે શાશ્વત આનંદરૂપ છે. રામદાસ તેનો સમય રમતમાં આનંદથી પસાર કરે છે, કેમકે રામદાસ રામનું બાળક છે અને તેથી તેને રમવું, નાચવું દોડવું અને રામના નામનું શુભગાન કરવું, તે સિવાય બીજું કંઈ કરવાનું નથી.

તમોને બધાને રામદાસના પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Mahoba,

D/. 4th August, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Your post-card full of love to hand. Shree Rama directs Ramdas to tell you that you are always welcome to put any number of questions to Ramdas and get your difficulties and doubts solved. Shree Rama is the sole doer in all matters. He is the questioner as well as the replier. It is all His play. Shree Rama is all-all-all Om. Om. Om.

First of all, it must be understood that Pravrutti and Nivrutti are of the mind. Karma is of three kinds; **Sakama**, **Nishkama** and **Karma-yoga**. The first two belong to Pravrutti and the last to Nivrutti. All selfish actions i. e. Karma performed desiring for the fruit.

thereof (here fruit desired relates to the perishable things of the world.) and with attachment is called **Sakam-Karma**. This kind of Karma makes for bondage and ignorance.

All Karma performed with a view to the purification of the mind, work prompted by pure love and sympathy without desiring for any worldly object, is called **Nishkam-karma**. This kind of Karma makes for liberation and knowledge.

All actions performed after attaining knowledge or Gnana, is **Karma-yoga**. In this, there is absolutely no motive for work. It is spontaneous action, done without Abhiman. Here the Yogi is merely a witness of the play of Prakruti or God—remains ever free from Dwandwas and the three Gunas. The nature of the work he does, is welfare of mankind. He is then a mere instrument in the hands of God. So all his actions are purely Divine. This work is done in perfect freedom. After attaining Divine knowledge, a Yogi may or may not be engaged in works. Not to be engaged in works, is **Karma-sannyas**—to be engaged, is **Karma-yoga**. Shree Krishna in the Gita teaches, Karma-yoga is better than Karma-sannyas

So mere performance of Karma is not Pravrutti, for Karma is done even after Nivrutti. So Pravrutti and Nivrutti are of the mind.

In the earlier stage i. e. in Sakam and Nishkama work, there is Pravrutti both of the mind and body, while, in Karma-yoga there is Nivrutti of the mind but Pravrutti of the body. In Karma-sannyas there is Nivrutti both of the mind and body.

Gruhasthashram is only a place of Sadhana, wherein the Bhakta or Sadhaka should perform Nishkama-karma, Bhajan, Satsang and Sadhu-seva to purify his mind and then attain Divine knowledge. After attaining Gnana, he has no attachment to home, friends and relations. He reaches a state of equality—Samata. If he is engaged in work, it will be for the benefit of the world at large. He has no notion of 'I' and 'mine'. He lives in and feels one with the Universal existence. He is a blessed and a liberated soul who has attained Moksh.

The work of the Ashram is in the hands of Shree Rama. To have it or not to have it, is His Will. Ramdas has no worry about it.

Ramdas and Ramcharandas are both living in a cave on the top of a small hill.

Shree Rama is kind—very kind. He is Eternal bliss. Ramdas plays away his time cheerfully because Ramdas is a child of Shree Rama. So he has nothing to do but to play, dance, run and sing His name.

Ramdas's love and Namaskars to you all there. Om. Om. Om.

Ramdas.]

મહોબા,

તા. ૨૭ મી ઑગસ્ટ, ૧૯૨૬.

વહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ ઊતરો.

શ્રીરામની ઈચ્છાથી આજે રામદાસ લલિતપુર જવા માટે આ સ્થાન છોડે છે. શ્રીરામ—દિવ્ય માતા—તેના બાળકને ફરીથી પરિભ્રમણ માટે લઈ જતા હોય તેમ લાગે છે.

જાણીબૂઝીને અથવા તેા ઇરાદાપૂર્વક કાઈપણ પ્રાણીને મન, વચન કે કર્મથી ઈજા પહોંચાડવી, દુઃખ દેવું કે તેનો પ્રાણ લેવો તેનું નામ હિંસા છે. રામનું નામ સર્વશક્તિમાન છે. તેનું અને તેના ગુણોનું સતત સ્મરણ આપણને હમેશાં અહિંસાના માર્ગે લઈ જાય છે.

તમે સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Mahoba,

D/. 27th August, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

By Shree Rama's will, Ramdas leaves this place for Lalitpur to-day. Shree Rama—the Divine Mother—is, it seems, taking the child again for a wandering.

To **Consciously** or deliberately harm, pain or kill any living creature in thought, word or deed is Hinsa. Shree Rama's name is most powerful. Constant remembrance of Him and His glories, leads us always along the path of Ahinsa.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

કાનપુર,

તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૨૬.

વહાલા રામ,

તમારા સર્વના ઉપર શ્રીરામના આશીર્વાદ હો.

પ્રખ્યાત સંત કબીરદાસે સાચું જ કહ્યું છે કે “બધાં શાસ્ત્રોતું એક મોટું પોટકું બાંધીને તેને સમુદ્રમાં પધરાવી દેા.” ખરેખર, કોઈ પણ એક માર્ગનું શ્રદ્ધા અને આગ્રહપૂર્વક અનુસરણ કરવાને બદલે ઈશ્વર સંબંધીના જ્ઞાનની ચર્ચા કરવાનો દાવો કરતું ગમે તે જાતનું પુસ્તક વાંચવું તે ગોટાળો અને મુંઝવણ ઉભી કરવા માટે છે. ધર્મ વાંચન કરવામાં નહિ, પરંતુ આચરણમાં મૂકવામાં છે.

ઈશ્વર સૃજન કરતો નથી, તેમ નાશ પણ કરતો નથી. માત્ર જે કંઈ છે તે ઈશ્વર જ છે. સૂર્ય પણ તે છે. ચંદ્ર પણ તે છે. અને

જે કંઈ છે તે અધુનું તે જ છે. અને તે અધુનું તું પોતે જ છો. જે કંઈ છે અને જે કંઈ નથી, તે પણ તું જ છો. સજન અને નાશથી પર એવો જે બ્રહ્મ તે તું જ છો. તેનો સાક્ષાત્કાર કરો, સાક્ષાત્કાર કરો, સાક્ષાત્કાર કરો. ઈ. ઈ. ઈ.

તમેા સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Cawnpore,

D/. 14th September, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Kabirdas, the well-known saint, rightly says, 'make a big bundle of all Shastras and throw them into the Sea.' Truly, without following any particular path with faith and persistence, to read any sort of book that pretends to treat of God, means Confusion and Chaos. Religion is not in reading but in doing.

God neither creates nor destroys. Simply He is all. Sun is He. Moon is He. All is He. That all is yourself. That is, that is not, is yourself. You are Brahman beyond creation

and destruction. Realise-Realise-Realise. Om.
Om. :Om.

Love and Namaskars to you all there.

Ramdas.]

અર્નાકુલમ,

તા. ૨૮ મી ઓક્ટોબર, ૧૯૨૬.

વહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો. શ્રીરામ રામદાસને ફરી દક્ષિણમાં લઈ આવેલ છે અને શ્રીરામની ઇચ્છા છે કે અહીં તેણે થોડા મહિના રહેવું.

ધર્મની ચર્ચા કરતું દરેક જાતનું સાહિત્ય વાંચીને મનને અસ્થિર કરવાને બદલે, સૌથી સારો રસ્તો ઇશ્વરમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીને, પવિત્ર સાદુ અને નિષ્પદવી જીવન ગાળવું તે છે. ક્ષમા, દયા, શાન્તિ અને દરેકને માટે પ્રેમ, એ ખરા માનવીના ગુણો છે. ઝં. ઝં. ઝં.

રામદાસ.

[**Ernaculam,**

D/. 28th October, 1926.

Beloved Rama,

May the blessings of Shree Rama be upon you all.

Shree Rama has brought Ramdas to Southern India again and at this place, it is the will of Shree Rama, that Ramdas should remain for some months.

Instead of unsettling our mind by reading all sorts of literature on religion, the best thing to be done, is to have firm faith in God and live a pure, simple and harmless life. Forgiveness, kindness, peace and love for all, are the virtues of a true man. Om. Om. Om.

Ramdas.]

અર્નાકુલમ,

તા. ૪ થી જાન્યુઆરી, ૧૯૨૭

વહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

શ્રીરામ દયા અને પ્રેમસ્વરૂપ છે. તે આપણને માર્ગદર્શન કરાવે અને દોરે. તે બધું બલાને જ માટે કરે છે. આપણે તેના ઉજ્જવળ નામનું સંકીર્તન કરીએ. તે સર્વશક્તિમાન છે. આપણે તેના ઉપર હમેશાં આધાર રાખીએ.

રામદાસે તમોને પ્રાણાયામનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. બવિધ્યર્માં તે ન કરવા માટે તમોને કહેવા, રામ રામદાસને આશા કરે છે. કૃપા કરીને તમો તે કરતા હો તો બિલકુલ છાડી દેશો. રામનું નામ જ સર્વશક્તિમાન છે. ઠઠ. ઠઠ. ઠઠ.

તમોને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Ernaculam,

D/. 4th January, 1927.

Beloved Rama,

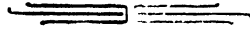
May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama is kindness and love itself. May He ever guide and watch over us. He does everything for the best. Let us be ever singing His glorious name. He is all powerful. Let us always depend upon Him.

Ramdas had given you the Upadesha of Pranayama. Shree Rama commands Ramdas to ask you, not to do it in future. **Please give it up entirely if you do it.** Shree Rama's name is all powerful. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to yourself. Om. Om. Om.

Ramdas.]

લીંબડી-ઠાકાર સાહેબના મહેમાન તરીકે સ્વામીજી આયુ આવેલ,
તે પહેલાં સ્વામીજીએ અંસીથી ઠાકાર તથા મીસ શાર્પ ઉપર લખેલ
પત્રો આ નીચે ઉતાર્યા છે.

ૐ શ્રીરામ જય રામ જય જય રામ.

અંસી,

વહાણી મા,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ ઉતરો.

શ્રી રામ અનંત પ્રેમ છે. તે જ એક માત્ર શાશ્વત સત્ય—
એક માત્ર તત્ત્વ છે. હે રામદાસ, આ મહાન સત્ય તારામાં અને
અધે બરપૂર બરેલું છે તેનો અનુભવ કર. દરેક પ્રાણી, દરેક પદાર્થ

આ દિવ્ય પુરુષનું આવિષ્કરણ છે, એટલુંજ નહિ, આ આપું વિશ્વ શ્રી રામની ભવ્ય પ્રતિકૃતિ છે. કેવું ઉત્તમ આ સત્ય છે !

થોડા દિવસો પહેલાં શ્રી રામ રામદાસને એક ટેકરીના મથાળે લઈ ગયેલ કે જ્યાંથી તેને શ્રી રામનું ભવ્ય વિશ્વરૂપ દર્શન કરાવવામાં આવ્યું. આ ભવ્ય દૃશ્યે રામદાસને, તેના શરીરમાં ભાવાવેશનાં અને આનંદનાં મોજાં ઉપર મોજાં ઉછાળી, મંત્રમુગ્ધ કર્યો. મન એ ચલચ્ચિત્રનો દીપક છે. તેની અંદર ઉદ્ભવતા વિચારો તે ફિલ્મ છે અને વિશાળ અમર્યાદિત વિશ્વ એ પડદા ઉપરનું અદ્ભુત દૃશ્ય છે. ખરેખર આ વિશ્વનો મહાન પ્રાદુર્ભાવ એ મનમાંથી ઉદ્ભવેલ ચિત્રની બહિષ્કૃતિ છે. ઝૂં. ઝૂં. ઝૂં.

શ્રી રામ એ પ્રેમનો અતલ સમુદ્ર છે. શ્રી રામ એ આનંદનો સતત વહેતો ઝરો છે. શ્રી રામ એ શાન્તિનો અખૂટ ભંડાર છે. શ્રી રામ નિષ્કલંક સ્વર્ગીય પવિત્રતા છે. શ્રી રામ એ સર્વશ્રેષ્ઠ અનંત શક્તિ છે. અહા ! શ્રી રામ બધું-બધું-બધું છે. ઝૂં. ઝૂં. ઝૂં. શ્રી રામ.

દિવ્ય માતા—રામ—ની ઈચ્છાથી તેનો બાળક રામદાસ જન્મ્યો, પર્વતો અને ખીણોમાં તેના નામનું સતત ગાન કરતો ભમે છે. પક્ષીઓ તેની મહત્તાનું મધુર કંઠે ગાન કરે છે. પવનની લહરી સુક્રામળ પ્રેમના શબ્દો ધીમે સ્વરે બોલે છે. લીલાંછમ ઝાડો તેની કૃપાની શીતળતાનો છાયો પાડે છે. જાગ્રે આકાશમંત્રિ સૂર્ય રામદાસને શ્રી રામની અવર્ણનીય કીર્તિગાથાના ખરેખરા ઘોષમાં નવરાવે છે. ઝૂં. ઝૂં. ઝૂં.

શ્રી રામ રામદાસને દૂંક સમયમાં કદાચ ચિત્રકૂટ લઈ જાય. હે માતા, તમે કેવા દયાળુ છો ! તમે દિવ્ય માતા—શ્રી રામ છો. શ્રીરામ દયાળુ—દયાળુ—દયાળુ છે.

તમેને, રાજરામને, પ્રતાપસિંહને અને બધાને પ્રેમ અને

नमस्कार. ॐ. ॐ. ॐ.

रामदास.

[Om Shree Ram Jai Ram Jai Jai Ram.

Jhansi

Beloved Mother,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there.

Shree Rama is Infinite Love. He is the one Eternal Existence—The sole reality. O Ramdas, realise this great truth as dwelling within yourself and pervading everywhere. Every being, every thing is the manifestation of this Divine being—nay—the whole universe is the one gigantic image of Shree Rama. How sublime is this Truth !

Some days ago Shree Rama took Ramdas to the top of a hill, wherefrom he was made to view the glorious universal form of Shree Rama. The grand sight simply enchanted Ramdas, sending through him thrills and thrills of ecstasy and bliss. The mind is the cinematograph lantern. The thoughts that arise in it is the film and the vast, limitless universe is the wonderful picture on the screen. Indeed the magnificent display of the worlds is only a projected picture of the mind. Om ! Om ! Om !

Shree Rama is the depthless ocean of love;
 Shree Rama is the neverfailing fountain of bliss;
 Shree Rama is the inexhaustible storehouse of peace.
 Shree Rama is the spotless, heavenly purity;
 Shree Rama is the seat and source of all know-
 ledge; Shree Rama is the one supreme Infinite
 Power. Oh ! Shree Rama is all — all — all. Om.
 Om . Om. Shree Rama.

By the Will of the Divine mother—Shree Rama—
 Ramdas, her child is freely wandering in the
 woodlands and over hills and dales singing all the
 way His charming name. The birds are sweetly
 singing of His greatness; the breeze whispers
 soft words of love; the green trees shed
 coolness of His grace ; the sun on high bathes
 Ramdas in a veritable flood of Shree Rama's
 indescribable glory. Om. Om. Om.

Shree Rama may take Ramdas shortly to
 Chitrakut. O mother, how kind you are ! You are
 divine mother—Shree Rama. Shree Rama is kind—
 kind — kind.

Love and Namaskars to yourself, Rajaram,
 Pratapsinh and all--all there. Om. Om. Om.

Ramdas.]

ૐ. શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

અંસી,

વહાલા રામ,

શ્રી રામ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરો. તમારો માથા અને પ્રેમભર્યો પત્ર રામદાસે ધણજ આનંદથી વાંચ્યો.

અહા ! શ્રી રામ કેવા યશસ્વી છે ! તેનું હમેશ સ્મરણ કરવું એ કેવો આનંદ છે ! હે મન, બીજા વિચારોને દૂર કર અને શ્રી રામમાં હમેશને માટે સ્થિત થા. હે દિવ્ય માતા, તારા અગ્ના બાળક રામદાસને હમેશને માટે તારાં પવિત્ર ચરણોમાં રાખ. તું પ્રેમ-પ્રેમ-પ્રેમ જ છો. સર્વત્ર તું જ છો. પવનની દરેક લહરીનો સ્પર્શ સાન્તવન આપતો પ્રેમનો સદેશ લાવે છે. પ્રકાશનું દરેક કિરણ તારા પ્રેમને લઇને જ પ્રકાશિત છે. પૃથ્વીનો દરેક કણ તારા પ્રેમની સુગંધનો સુવાસ આપે છે. પાણીનું દરેક ટીપું તારા પ્રેમની મીઠાશનો આસ્વાદ ચખાડે છે. આસમાની આકાશ છલોછલ સર્વત્ર તારા પ્રેમના મંત્રમુગ્ધ કરતા ગાનથી ભરેલું છે. ૐ. ૐ. ૐ. શ્રી રામ.

રામદાસ સર્વત્ર પથરાયેલા આ પ્રેમના અમર્યાદ સમુદ્ર— શ્રી રામમાં રહે છે, ફરે છે અને જીવે છે. રામદાસ, જાંચે જો, અને આખા વિશ્વનાં, શ્રી રામની એક વિશાળ ભવ્ય પ્રતિકૃતિ રૂપે દર્શન કર. શ્રી રામ નિર્ગુણ, નિર્વિકાર, નિરાકાર, સર્વશ્રેષ્ઠ સત્ય છે કે જે એક માત્ર શાશ્વત અસ્તિત્વ ધરાવતું તત્ત્વ છે. શાન્તિ. શાન્તિ. શાન્તિ. ૐ. ૐ. ૐ. શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

રામદાસ ડીસા સંબંધી કંઈ જાણતો ન હતો, પરંતુ તમારી મારફત શ્રી રામ તેનો નિર્દેશ કરતો લાગે છે. અરે ! તમે તે જ છો. તે જ છો. ફક્ત શ્રી રામ જ રામદાસને ડીસા અને ત્યાંથી આણુ તમારા સહવાસનો આનંદ ભોગવવા લઈ જઈ શકે. રામે જ રામ-

દાસની હિલચાલનો નિર્ણય કરવાનો રહે છે. તત્ત્વતઃ તે જ બધું કરવાવાળો છે. દરેક બાબતમાં તેની જ ઈચ્છા પ્રમાણે થાય છે. રામદાસ કેવળ એક બાળક છે અને એ સર્વદા તેની દિવ્ય માતા ની દોરવણી અને માર્ગદર્શનની રાહ જોઈ રહે છે. જ્યારે ઝાંસી છોડવાનો શ્રી રામ હુકમ કરશે ત્યારે શ્રી રામ રામદાસ પાસે તેના ખબર તમોને લખાવશે.

શ્રીરામે રામદાસને માત્ર દૂધ ઉપર રાખવાનું જારી રાખેલ છે—આજથી બકરીના દૂધ ઉપર. શ્રીરામ હમેશાં દયાળુ—દયાળુ—દયાળુ છે. શ્રી રામની કૃપાથી રામદાસ હિન્દી ભાષાના અભ્યાસમાં ત્વરિત ગતિએ આગળ વધી રહ્યો છે. દરરોજ એક કલાક તેને હિન્દીનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

રામદાસને ખબર આપવામાં આવ્યા છે કે માતા એલિઝાબેથે “In Quest of God” નો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાનું અને રામદાસનાં છેલ્લાં લખાણો પ્રસિદ્ધ કરવાનું માથે લીધું છે. ખરેખર તેઓ ખૂબ જ—ખૂબ જ માયાળુ છે.

રામદાસને અવારનવાર યુવાન રામ પ્રતાપસિંહ યાદ આવે છે. તેઓ પણ રામદાસ પ્રત્યે ધણા જ ભલા અને માયાળુ હતા. દરેકે દરેક રામદાસ પ્રત્યે ભલો અને માયાળુ છે. કેમકે દરેકે દરેક રામ છે. રામ સિવાય બીજું કંઈ નથી. ઈ. ઈ. ઈ. શ્રી રામ.

તમોને, પ્રતાપસિંહને, માતા એલિઝાબેથને અને બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama

Jhansi

Beloved Rama.

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Ramdas read with great joy your

letter full of kindness and love.

Oh ! how glorious is Shree Rama ! What a bliss it is to remember him always ! O mind ! away with all other thoughts. Dwell eternally in Shree Rama. O Divine mother ! Keep Ramdas—Thy ignorant child ever at Thy holy feet. Thou art love – love – love. Everywhere it is Thou. Every touch of the breeze brings the soothing messages of Thy love. Every ray of light is lustrous because of Thy love. Every particle of the earth breaths the perfume of Thy love. Every drop of water tastes the sweetness of Thy love. The very azure sky is filled through and through with the enchanting music of Thy love. Om. Om. Om. Shree Rama.

Ramdas lives, moves and has his being in this all pervading, limitless ocean of love—Shree Rama. Look up and behold, Ramdas, the whole universe as one vast gigantic image of Shree Rama. Shree Rama is the one Reality—the one Supreme Truth—the one eternal existence – Nirguna – Nirvikar – Nirakar. Shanti. Shanti. Shanti. Om. Om. Om. Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Ramdas had no idea of Deesa but through you He seems to suggest the idea. Oh ! you are He. You are He. Shree Rama alone can take Ramdas to Deesa and thence to Abu to enjoy

the pleasure of your company. Rama alone must decide about the movements of Ramdas. In fact He is the sole doer. In all matters His will alone prevails. Ramdas is a Mere child and he is ever looking up to his Divine Mother for lead and guidance. Shree Rama will make Ramdas write to you when Shree Rama commands Ramdas to leave Jhansi.

Shree Rama continues to feed His child with only milk – from to-day with goat's milk. Shree Rama is always kind – kind – kind. By Shree Rama's grace Ramdas is progressing rapidly in the study of Hindi language. One hour's tuition is given to him every day.

Ramdas is informed that mother Elizabeth has undertaken the translation of "In Quest of God" in Gujarati, as also the publication of the later writings of Ramdas. This is really very very kind of her

Ramdas is reminded now and again of young Rama – Pratapsinh. He was also so good and kind to Ramdas. Every one is kind and good to Ramdas, for every one is Rama. There is none but He. Om. Om. Om. Shree Rama.

Love and Namaskars of Ramdas to yourself, Pratapsinh, mother Elizabeth and all – all there.

Ramdas.]

પ્રકરણ ૯ મું

દર્શન

૧ : ઇશુનું દર્શન

લીંબડીથી સ્વામીજી ઝાંસી આવ્યા અને ઝાંસીથી હરદ્વારના કુંભમેળામાં જવા માટે તેઓ સ્વર્ગાશ્રમ આવ્યા. હરદ્વારમાં કુંભમેળા બરાવાને હજી થોડા દિવસોની વાર હતી. દરમિયાનમાં સ્વામીજીને વસિષ્ઠાશ્રમ જવાની પ્રેરણા થઈ. વસિષ્ઠાશ્રમ જવા માટે કાર્ધ રસ્તો કે કંડો ન હતાં. બોમિયા વગર જઈ શકાય તેમ ન હતું. કુલ વીશ માઈલનું અંતર પર્વતો પર આડેધડ કાપવાનું હતું. રસ્તો એટલો બધો જોખમી અને બચકર હતો કે સહેજ નજરચૂક થાય તો જીંદગીનું જોખમ હતું. છતાં સ્વામીજી જવા માટે નીકળ્યા. રસ્તામાં મળતા પહાડો લોકો અને કઠિયારાઓને માર્ગ પૂછતા પૂછતા જોખમો પાર કરીને તેઓ વસિષ્ઠાશ્રમ પહોંચ્યા.

યુક્તાની નજીક આવતાં યુક્તાના પ્રવેશદ્વાર આગળ એક માત્ર લંગોટી પહેરેલ સાધુને તેમણે ઊભેલો જોયો. સ્વામીજી દોડીને તેમને પગે લાગ્યા. સાધુ યુક્તામાં ગયા એટલે પાછળ પાછળ સ્વામીજી પણ દાખલ થયા. સાધુ પોતાના આસન ઉપર બેઠા એટલે સ્વામીજી તેમની સામે બિછાવેલ કાચળા ઉપર બેઠા.

થોડીવાર રહી સાધુએ સ્વામીજીને ત્યાં આવવાનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં સ્વામીજીએ કહ્યું, “રામદાસ વસિષ્ઠ યુક્તાનાં અને આપનાં દર્શન માટે આવેલ છે.”

સાધુએ પૂછ્યું, “સાથે કંઈ સામાન નથી? પાસે પૈસા જૈસા રાખો છો?” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “બીજો કંઈ સામાન સાથે નથી. પૈસા રાખવાનો રામજીનો હુકમ નથી.”

સાધુએ કહ્યું, “ત્યારે તો ભૂખે મરી જવાના. જુઓ, હું કંઈ સાધુઆધુ નથી, વેપારી છું. વરસમાં આઠ મહિના વેપાર કરું છું અને ચાર મહિના બચત સાથે લઈને અહીં ગાળવા આવું છું, રાંધવાની ઉપાધિ કરતો નથી. મહિના દિવસથી દૂધભર છું, દરરોજનું દોઢ શેર દૂધ પર્વત પરના ગામડામાંથી મંગાવું છું અને તેના પૈસા રોકડા ચૂકવી દઉં છું. એટલે તમારે અહીં રહેવું હશે તો બિલ્લા માટે પર્વત ઉપરના ગામડામાં જવું પડશે અને આમ બે વખત જવા આવવામાં જ બધો વખત ચાલ્યો જશે. પરિણામે યોગ, ધ્યાન વગેરે કંઈ થઈ શકશે નહિ, માટે વહેલામાં વહેલી તકે પાછા જતા રહો. કેટલું રોકાવા ધાયું છે?” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “કેટલું રોકાવું તેની રામદાસને કંઈ ખબર નથી. માત્ર રામજી જ તે જાણે છે. ભોજનની તેને ચિંતા નથી કેમકે જ્યારે ધ્યાન માટે તે બેસે છે ત્યારે સતત જગૃત રહેવા માટે તે અન્નનો ત્યાગ કરે છે પાણી ઉપર રહેવાનું રામજીએ તેને બળ આપેલ છે.” પેલો સાધુ તિરસ્કારપૂર્વક બોલ્યો, “હવે શેખી જવા દો. પાણી ઉપર રહેવાની વાતો કરવાવાળા મેં ઘણા જોયા છે, પરંતુ તૈયાર થાળી મળે તો ત્રાપડ મારવા તુરત બેસી જાય છે. તમે કહો છો કે અન્ન નહિ લઉં, પરંતુ દૂધ તો લેશોને?”

સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “કૃપાનિધાન રામ આપે તો રામદાસ દૂધ જરૂર લે.”

સાધુએ કહ્યું, “હં.....હવે મુદ્દાની વાત કરી. એનો અર્થ એ કે મારા દૂધમાં ભાગ પડાવીને તારે મને ભૂખે મારવો છે.”

સ્વામીજીએ શાન્તિથી જવાબ આપ્યો, “રામજી, તમારા દૂધમાં ભાગ પડાવવાનો રામદાસે સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કર્યો નથી. પ્રેમમૂર્તિ રામ દૂધ આપે તો તે લેશે, નહિ તો પાણી ઉપર જ રહેશે. પાણીનો કંઈ તોટો નથી. બાળુમાં જ ગંગા મૈયા વહી રહી છે.”

“ઠીક છે, વખત આવ્યે ખબર પડશે. હવે સાંજ પડવા આવી છે; રાત્રે સૂવા માટે, બાળુમાં જ બે શુક્ર છે તેમાંની

એક પસંદ કરી લો. ” એમ કહી સાધુએ સ્વામીજીને બહાર લઈ જઈ બે ગુફા બતાવી, જેમાંથી એક નાની પસંદ કરી સ્વામીજી તે તરફ જવા બિડ્યા. પરંતુ સાધુએ તેને રોકી કહ્યું, “ હજી અંધારું થવાને વાર છે. થોડીવાર રહીને જજો. ” સ્વામીજી તેની સાથે પાછા ગુફામાં ગયા. ત્યાં સાધુએ એક પ્યાલો પાણીનો ભરી તેમાં થોડી સાકર નાખી સ્વામીજીને પીવા આપ્યો. પછી સાધુએ ચલમ તૈયાર કરી સ્વામીજીને પૂછ્યું, ‘ ચલમ પીશો ? ’ સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ રામજી આપે તો રામદાસને પીવામાં વધી નથી. ” સાધુ સ્વામીજી સામે આશ્ચર્યભરી દૃષ્ટિથી જોઈ બોલ્યા, “ તમો પણ અજબ માણસ લાગો છો. ચલમ પીઓ છો છતાં સાથે કંઈ સાધન રાખતા નથી. બીડી પીઓ છતાં સાથે બીડી પણ રાખો નહિં. ” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ રામદાસ કોઈ વ્યસનનો ગુલામ નથી. રામ આપે તો જ તે લે છે. ’ ચલમ પીધા પછી સ્વામીજી જવા માટે બેઠતા હતા પરંતુ પેલા સાધુએ કહ્યું, “ આજની રાત અહીં સૂઈ શકો છો. ” સ્વામીજીની ઈચ્છા એકાદ રાત વસિષ્ઠ ગુફામાં સૂવાની હતી અને તે આ રીતે રામજીએ પૂર્ણ કરી.

સવારે બીડી સ્વામીજી પથારીમાં બેઠા હતા ત્યાં પેલા સાધુએ બરાડીને કહ્યું, “ હજી કેમ બેસી રહ્યો છે ? તારી ગુફામાં જા. મારે સમાધિ કરવી છે. ” આ સાંભળી સ્વામીજી તુરત જ બીડી પોતે પસંદ કરેલ ગુફામાં આવ્યા.

અપોરે પેલા વેપારી સાધુ માટે દૂધ આવ્યું. દૂધ આવ્યા પછી થોડીવારે દૂધ લાવનાર, એક પ્યાલો દૂધ લઈ સ્વામીજી પાસે આવ્યો અને લેવા માટે વિનંતિ કરી.

પરંતુ સ્વામીજીએ ના પાડી તેને પાછો મોકલ્યો એટલે પેલો સાધુ દૂધ લઈને આવ્યો અને લેવા માટે આગ્રહ કરવા માંડ્યો.

સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ રામજી, તમે જ તો કહેતા હતા કે મારા દૂધમાં ભાગ પડાવી મને ભૂખે મારી નાખવા આવ્યા છો. ” આ જવાબ સાંભળી પેલો સાધુ ઝંખવાણો પડી ગયો, છતાં તેણે દયાથી કરતાં કહ્યું, “ આ દૂધમાં મેં પૂરતા પ્રમાણમાં ગંગાજળ ઉમેર્યું છે. મારા માટે હજી ઘણું બચત છે. આટલું આપ કૃપા કરી સ્વીકારો. ” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો: “ રામદાસે પાણી ઉપર જ રહેવું એવી આ ઉપરથી રામજીની સ્પષ્ટ ઇચ્છા જણાય છે. છતાં તમારો આગ્રહ છે તો એક શરતે આ એક વખતને માટે રામદાસ આટલું દૂધ લેશે. અને તે શરત એ કે તેને ફરી દૂધ લેવા આગ્રહ ન કરવો. ” પેલાએ શરત કબૂલ રાખતાં સ્વામીજીએ દૂધ પીધું.

સ્વામીજી દિવસનો બધો ભાગ ગંગાને કાંઈ એક શિલા ઉપર ધ્યાનમાં ગાળતા. વચ્ચે બે ત્રણ વખત ગંગાનું પાણી પીવા ઊઠતા. રાત ગુફામાં ધ્યાનમાં પસાર કરતા. ત્રીજે દિવસે શિલા પર બેઠા હતા ત્યારે પેલો સાધુ ત્યાં આવ્યો અને સ્વામીજી સામે આંખો ફાડી બોલ્યો, “ તમે અહીં યોગ કરવા નથી આવ્યા પરંતુ આપઘાત કરવા આવ્યા છો. બેવકૂફ ! ” આ સાંભળી સ્વામીજી હસી પડ્યા અને બોલ્યા, “ રામજી, તમે જ આ દાસને અહીં લઈ આવ્યા. તમોએ જ ઉપવાસ કરાવ્યા અને ઉપરથી તમે જ તેને બેવકૂફ પણ કહો છો ? હશે. જેવી તમારી ઇચ્છા. ”

પાંચમે દિવસે લગભગ મધરાત પછી ગુફામાં અલૌકિક પ્રકાશ પથરાયો. આ પ્રકાશમાં સ્વામીજીને પોતાનાથી ત્રણ ચાર ડગલાં દૂર એક આકૃતિ દેખાઈ. મુખ ઉપર દિવ્ય તેજ હતું. મુખાકૃતિ સુંદર હતી. ચહેરા પર મૂંછ અને નાનીશી દાઢી હતી. લાલ ઓળ-મીઠી સફેદ સુંદર દાંત દેખાતા હતા. માથાના વાળની સુંવાળી લટો ખભા ઉપર પડેલી હતી. આંખો તારાના જેવી ચળકતી હતી અને તેમાંથી પ્રેમ, કૃષ્ણ અને મૃદુતા ભરેલ તેજસ્વી કિરણો નીક-

જતાં હતાં. તેમણે ચોકલેટ રંગનો ઝમો પહેર્યો હતો. આકૃતિને જોતાં જ સ્વામીજીએ તેમને ઓળખ્યા. તેઓ જીસસ ક્રાઈસ્ટ (ઇશુખ્રિસ્ત) હતા. થોડી મિનિટો બાદ આકૃતિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ. પરંતુ પ્રકાશ રહ્યો. આ દર્શનથી સ્વામીજી બાવસમાધિમાં આવી ગયા અને છેક સવારે દેહબાન આવ્યું.

સવારે ઊઠતાં જ અંદરથી રામનો અવાજ આવ્યો કે “જવાનો સમય થઈ ગયો છે.” બપોરે સ્પષ્ટ આજ્ઞા થઈ કે, “પેલા સાધુ પાસે જઈ, પારણું કરી ઊપડ.” આ આજ્ઞા મુજબ સ્વામીજી પેલા સાધુ પાસે ગયા અને પારણું કરી સ્વર્ગાશ્રમ તરફ રવાના થયા. હરદ્વારના કુંભમેળા બાદ ત્યાંથી નીકળી ફરતા ફરતા શ્રીનગર આવી પહોંચ્યા.

૨ : શ્રીનગર-શંકરાચાર્ય પહોંચ્યા—જ્યોતિ-દર્શન

શ્રીનગર પહોંચ્યા પછી નીચે પ્રમાણેના બે પત્રો મીસ શાપે ઉપર આવ્યા હતા.

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ !

શ્રીનગર

વહાલી મા,

શ્રી રામના તમારા સૌ ઉપર આશીર્વાદ હજો.

પ્રભુનું ભમતું બાળક અત્યારે કાશ્મિરના રમણીય પ્રદેશમાં આવેલ છે. કાશ્મિર ખરેખર ‘ત્રા.રામનું’ ભપકાદાર અને મોહક આવિષ્કરણ છે. અહીંયાં આ રામનું બાળક હમેશાં રમતિયાળ મિનનજમાં રહે છે. દગ્ગૂમિ, ચળકતાં સરોવરો, આસમાની આકાશ અને ચારે બાજુના હિમાચ્છાદિત પર્વતોની સુંદરતાનું નિરીક્ષણ કરવા તે પર્વત પર દોડી જાય છે. વિતરથા અથવા જોલમનાં શાન્ત જળની સપાટી ઉપર તે હોડીમાં સરકે છે અને મુગલ

રાજગોના સ્વર્ગસમા શાશ્વિમાર અને નિશાદબાગના મંત્રમુગ્ધ કરતા બગીચાઓમાં ફરે છે.

રામની એવી ઈચ્છા છે કે રામદાસે અમરનાથનાં પણ દર્શન કરવાં. ત્રણ અઠવાડિયાં પછી યાત્રાની શરૂઆત થશે.

શ્રી રામ હમેશ્વના જેવો જ દયાળુ રહ્યો છે. આપણી અંદર અને આસપાસ તેની પુનિત હાજરીનું અને તેની પ્રતિક્ષણની દોરવણી અને નિયંત્રણનું ભાન એ કેવો અવર્ણનીય આનંદ છે ! અહા ! તે આપણું સર્વસ્વ છે. તે સર્વ કંઈ છે. માતા તે છે. બાળક પણ તે છે. તે શુદ્ધ શાશ્વત જ્ઞાનમય પ્રકાશ છે જે આપણા અણુએ અણુમાં વ્યાપી રહેલ છે. તેનો જય હો. ઠું ! ઠું ! ઠું !

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

તમારો પ્રેમાળ બાળક

રામદાસ

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Srinagar

Beloved mother,

May Shree Rama bless you all. Ramdas - the wandering child of god-is now here in this charming country of Kashmir. Kashmir is indeed a most gorgeous and fascinating manifestation of Shree Rama. The child of Rama is ever in a playful mood here. He runs up the hill to behold the beauty of landscapes, sparking lakes, the azure sky and snowclad hills all around. He glides, in boats, over the calm bosom of Vitastha.

or Jhelum and visits the enchanting gardens of Shalimar and Nishad Bagh- the paradise of the Muslim Kings.

It is the Will of Shree Rama that Ramdas should also have the Darshan of Amarnath. The yatra starts about 3 weeks hence.

Shree Rama is as loving as ever. What inexpressible joy it is to be ever conscious of his holy presence within and about us and to feel every moment, we are under His guidance and contrroll! Oh! He is all in all. He is all. He is all. The mother is He. The child is He. He is pure Eternal Effulgence that pervades through and through our cntire being. All glory to Him! Om. Om. Om.

Love and Namaskars to all.

Your loving child

Ramdas.]

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

શ્રીનગર

વહાલી મા,

શ્રી રામના તમારા સૌ ઉપર આશીર્વાદ ઊતરે. તમારે સ્વ-
ર્ગાશ્રમ લખેલ કાગળ મળ્યો. હાલમાં શ્રીરામે રામદાસને પંડિત
અમરનાથની માયા અને પ્રેમભરી સંભાળ નીચે મુકેલ છે.

અહીંયાં રામદાસ યુવરાજનાં દર્શન ન લે એવી રામની ઇચ્છા છે. જ્યારે રામ રામદાસને લીંબડી લઇ આવશે ત્યારે તે જરૂર યુવરાજને મળવાનો પ્રસંગ લેશે દરમ્યાન તેમને રામદાસના પ્રેમ અને નમસ્કાર પાડવશો. કાશ્મીરના મહારાજ અને અલ્વરના મહારાજનાં રામદાસે દર્શન લેવાં કે નહિ તેની રામદાસને ખબર નથી. રાજરામ તેઓને લખે અને જો તેઓની રામદાસને મળવાની ઇચ્છા હોય તો રામદાસ તેમનાં દર્શન માટે જશે. ઓ. ઓ. ઓ.

તમોને બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Srinagar

Beloved mother,

May Shree Rama bless you all. Ramdas got your letter addressed to Swargashram. For the present Shree Rama has placed Ramdas under the kind and loving care of Pandit Amarnath.

It is Shree Rama's will that Ramdas can not have Uvaraja's Darshan here. When He takes Ramdas to Limbdi, he will certainly take the occassion to see the Prince. Meanwhile please convey to him, Ramdas' love and Namaskars.

Ramdas does not know if he should take the Darshan of the Maharaja of Kashmir and the Maharaja of Alvar. Raja Rama may write to them and if they desire to see Ramdas, Ramdas shall go to them. Om. Om. Om

Love to you all.

Ramdas.]

સ્વામીજી શ્રીનગરથી અમરનાથની યાત્રાએ ગયા. આ યાત્રામાં ગયા પહેલાં તેઓ શંકરાચાર્યના પર્વત ઉપર ગયા હતા. આ પર્વત ઉપરની ગુફા તેમને આકર્ષી રહી હતી. એટલે અમરનાથથી આવ્યા પછી આ ગુફામાં થોડા દિવસ રહેવા રામની આજ્ઞાથી તેમણે નિર્ણય કર્યો અને તે પ્રમાણે એક દિવસ સાંજે ત્યાં જઈ મુકામ કર્યો.

ગુફા અવાવરૂ હતી. દિવસના ભાગમાં પણ ગુફામાં અંધારું રહેતું. રાત્રે, ગુફામાં છેવાડાના ભાગમાં એક ઓટલી જેવું હતું તેના ઉપર સ્વામીજી સૂઈ રહેતા અને દિવસના ભાગમાં બહાર ચિનારનું વૃક્ષ હતું તેની નીચે શિલા ઉપર બેસતા. આ ગુફામાં એક અડવાડિયું ફળ અને દૂધ ઉપર તેઓ રહ્યા. પાણી ત્યાં આબુખાબુમાં હતું જ નહિ એટલે પાણીને તો અડકેલ પણ નહિ.

સાતમી રાતે મધરાત પછી ગુફાના ગાઠ અંધારામાં દેદીપ્તમાન ભૂરો પ્રકાશ થયો અને આ પ્રકાશથી આખી ગુફા ઝળહળી ઊઠી. આ પ્રકાશ સાથે પોતે મળી ગયા હોય તેવું સ્વામીજીને લાગે થયું. થોડીવાર પ્રકાશ રહ્યો, પછી તે ધીમે ધીમે અદૃશ્ય થયો અને ફરી ગુફા હતી તેવી અંધારી બની ગઈ.

આઠમે દિવસે એટલે કે પ્રકાશદર્શનને બીજો દિવસે સ્વામીજીએ ગુફા છોડી અને શ્રીનગર આવ્યા. આ પ્રકાશદર્શન પછી શ્રીનગર આવીને તેમણે મીસ ક્લાર્પને લખેલ પત્ર આ નીચે આપેલ છે.

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

શ્રીનગર

વહાલી મા,

શ્રી રામના તમારા બધાના ઉપર આશીર્વાદ હો.

શ્રી રામ અનંત પ્રેમ છે, શાશ્વત આનંદ છે. તે કેવો પ્રતિભા સંપન્ન અને ઉન્નત છે! રામદાસ પણ તે છે. બધું બધું તે જ છે.

રંધંડ

હે બાવાવેશ ! હે આનંદ ! કયા જગદોમાં રામદાસ તારું વર્ણન કરે ! મીઠાની પૂતળીએ સમુદ્રની ઊંડાઈ માળવા ડૂબકી મારી. તે પૂતળીનું શું થયું ? તે ગુમ થઈ ગઈ. સમુદ્રમાં મળી ગઈ. ઝં ! ઝં ! ઝં !

હા. તું સર્વ કંઈ છો. હે પ્રભુ ! તું સર્વ કંઈ છો. અંદર, બહાર, આસપાસ, ઉપર, નીચે, બધે તું જ તું જ છો. તું કંઈ પણ હો, કંઈ પણ ન હો, છતાં તું શાશ્વત પ્રેમ અને આનંદ તો છો જ. ઝં ! ઝં ! ઝં !

શંકરાચાર્યના પર્વત ઉપરની ગુફામાં લગભગ એક અઠવાડિયું અવર્ણનીય આનંદ અને સંપૂર્ણ સ્તબ્ધતામાં રામદાસ રહ્યો. પ્રકાશનો પણ પ્રકાશ રામદાસ સાથે ખેલ્યો અને રામદાસ પ્રકાશરૂપ બન્યો. ઝં ! ઝં ! ઝં !

શ્રી રામના હૃકમથી રામદાસ પરમદિવસે અમૃતસર જવા ઊપડે છે.

યુવરાજનાં દર્શન થયાં.

બધાંને પ્રેમ અને નમસ્કાર

તારો બાળક

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Srinagar

Beloved mother,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. Shree Rama is Infinite Love—Immortal Bliss. How glorious and sublime He is ! Ramdas is He. All — all is He. O ecstasy ! O joy ! In what words shall Ramdas express thee ! The

saltdoll dived to measure the depth of the ocean. What became of it ? It was lost—became one with the ocean. Om. Om. Om. x x x

Yes. Thou art all. O God ! Thou art all. Within, without, around, up and below—it is all Thou and Thou. Whatever Thou art—whatever Thou art not – Thou art this – Eternal Love and Bliss. Om. Om. Om.

Ramdas remained in a cave on the hill of Shankaracharya for about a week, in a state of inexpressible bliss of utter oblivion. The Light of lights played with Ramdas and Ramdas was all Light. Om. Om. Om.

By Shree Rama's command Ramdas starts day after to-morrow to Amritsar.

Had the Darshan of Uvaraj.

Love and Namskars to all. Thy child

Ramdas.]

શ્રીનગરથી સ્વામીજી રાવળપિંડી થઈ અમૃતસર આવ્યા અને ત્યાંથી ઝાંસી આવી મહોળ્યા ગયા. ત્યાં ગોકર પર્વતવાળી ગુફામાં દશ દિવસ રહ્યા. છત્તરપુરનું આમંત્રણ આવતાં ત્યાંથી છત્તરપુર આવ્યા. છત્તરપુર પહોંચ્યા પછી ત્યાંથી મીસ શાર્પ ઉપર લખેલ પત્ર આ નીચે આપ્યો છે:

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

છત્તરપુર

વહાલી મા,

શ્રી રામ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરે.

ગીતામાં કહ્યું છે કે “યોગથી યુક્ત જેનો આત્મા છે તેવો યોગી સર્વ વસ્તુઓમાં સમાન દષ્ટિવાળો થઈને પોતાના આત્માને સર્વ પ્રાણીઓમાં અને સર્વ પ્રાણીઓને પોતાના આત્મામાં જુએ છે.”

વળી, “જે મને સર્વ સ્થળે જુએ છે અને મારામાં સર્વને જુએ છે તેને હું પ્રત્યક્ષ છું અને તે મને પ્રત્યક્ષ છે.”

વળી ફરી, “જે રનેહી, મિત્ર, શત્રુ, ઉદાસીન, તટસ્થ, અપકારક અને ભાઈઓમાં તેમ જ સત્પુરુષો અને પાપીઓમાં પણ સમાન જુદિવાળો છે તે શ્રેષ્ઠ છે.”

અધાને એક સરખી રીતે ચાહવું એટલે આ સમત્વની દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવી. આ બંધી ઉપાધિ રહિત, આત્માનો પ્રેમ છે. આ જ અંતિમ ધ્યેય છે.

રામદાસને માઉન્ટ આબુથી શ્રી શાન્તિવિજયજી તરફથી આશીર્વાદનો પત્ર મળ્યો છે. ઝઙ્ઙ ! ઝઙ્ઙ ! ઝઙ્ઙ !

તારો બાળક

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.

Chattarpur

Beloved Mother,

May Shree Rama bless you all.

Gita says, “The self abiding in all beings and all beings abiding in the self, sees he whose self has been made steadfast by yoga, who every where sees the same.”

And again, "He who sees Me every-where and sees everything in Me, to him I vanish not, nor to me does he vanish."

Once more, "He is esteemed who is of the same mind to the good-hearted, friends, foes, the indifferent, the neutral, the hateful, relatives, the righteous and unrighteous."

To love all alike means to have this sameness of vision. It is love of the Atman free from all Upadhis. This is the goal.

Ramdas has got a letter of blessings from Shree Shantivijavji—Mount Abu. Om. Om. Om.

Thy child

Ramdas]

પ્રકરણ ૧૦ મું.

—: ચતુર્થ મિલન :—

(૧) લીંબડી

ઝાંસીથી દક્ષિણમાં અનાકુલમ થઈને ઉત્તરમાં હિમાલય, કાશ્મિર, અમરનાથ, શ્રીનગર વગેરે સ્થળે થઈ, સ્વામીજી ફરી ઝાંસી આવ્યા અને ત્યાંથી કાઠિયાવાડના ભક્તોના આગ્રહથી ફરી વઢવાણ થઈ લીંબડી આવ્યા.

આ વખતે એક દિવસ મીસ જાપે સ્વામીજી ઉપરાંત ખીજા કેટલાક સંતોને પણ તેમને બંગલે આમંત્રણ આપ્યું હતું. આ ખીજા સંતોમાં એક સ્વામી પ્રકાશાનંદજી પણ હતા. આ વખતે ડાકારસાહેબ, કાન્તિલાલ, સંત પોપટભાઈ વગેરે પણ હાજર હતા.

સ્વામીજી તો પોતાની હમેશની રીતે નિર્દોષ બાળકની જેમ ખડખડાટ હસતા જાય અને વાતો કરતા જાય. આ આખા સમય દરમ્યાન સ્વામીજીને સતત હસતા જોઈ પ્રકાશાનંદજીએ રમુજમાં કહ્યું, “બહુ હસવું સારું નથી. હસવાની પછી રોવાનો વારો આવે છે.” (“બહુત હંસના ડીક નહિ હૈ, ક્યો કિ હંસને કે બાદ હંમેશાં રોનાહી હોતા હૈ.”) સ્વામીજીએ તેટલી જ રમુજથી ઉત્તર આપ્યો: “રોવાનો વારો પહેલાં આવી ગયો. હવે હસવાનો વારો છે.” (“રોના પહેલે હો ગયા. અબ હંસનેકી બારી હૈ.”)

એક દિવસ ઉગરચંદશેઠને ત્યાં સ્વામીજીને જમવાનું આમંત્રણ હતું. ખીજા આમંત્રિત મિત્રો સાથે ભોજન લીધા બાદ તેઓ

ઉગરચંદ્રશેઠના દિવાનખાનામાં બેઠા હતા ત્યારે ઉગરચંદ્રશેઠ તેમને કહ્યું, “સ્વામીજી, હું તો વેપારી છું. કમીશન એજન્ટનું કામ કરું છું. આપની સાથે એક સોદ્દો કરવાની ઇચ્છા છે. આપ મને રામજીનાં દર્શન કરાવો. બદલામાં હું આપને સારું એવું કમીશન આપીશ.”

સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “રામદાસ માગે તે ચીજ આપવાનું વચન આપો તો રામદાસ તમોને અવશ્ય રામજીનાં દર્શન કરાવે.” (“રામદાસ આપસે જો ચીજ માંગે વો ચીજ ઉસે દેને કા અગર આપ વચન દે તો રામદાસ આપકો અવશ્ય રામજીકા દર્શન કરા દે.”) ઉગરચંદ્રશેઠ વિચારમાં પડી ગયા કે શું આપવાનું છે તે જાણ્યા વગર વચન કેમ આપી શકાય ? એટલે તેમણે થોડીવારે જવાબ આપ્યો, “તમારે શું જોઈએ છે તે પહેલાં જણાવો. પછી વચન આપી શકાય.” સ્વામીજી તેમની મુઝવણ સમજી ગયા અને ખોલ્યા : ‘રામદાસને તમારાં ઘર-બાર, ધન-દોલત, માલ-મિલકત એ માંહેનું કશું જોઈતું નથી. હવે વચન આપી શકો છો ?’ (“રામદાસ તુમ્હારે ઘર-બાર, ધન-દોલત, માલ-મિલકત ઇત્યાદિમેં સે કુછ નહિ ચાહતા. કયા અબલી આપ વચન નહિ દે સકતે ?”) થોડીવાર વિચાર કર્યા પછી ઉગરચંદ્રશેઠે કહ્યું, ‘અબાઉથી જાણ્યા વગર હું વચન ન આપી શકું. તમારી પાસેથી વસ્તુનું નામ જાણ્યા પછી હું આપી શકું તેમ છું કે નહિ તેનો વિચાર કરું’ સ્વામીજીએ કંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો, પરંતુ ઉગરચંદ્રશેઠે આગ્રહપૂર્વક ઉપરાઉપરી વસ્તુનું નામ જણાવવા વિનંતિ કરી એટલે સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો: “રામદાસને બીજું કંઈ નહિ પણ તમારું મન જોઈતું હતું. તે તેને આપી દો એટલે તુરત જ તમોને રામજીનાં દર્શન થશે.” (“રામદાસ ચાહતા થા માત્ર તુમ્હારા મન ઔરે કુછલી નહિ. યહ ઉસે દે દો ઔર દે દેનેકે બાદ સત્વર આપકો રામજીકે દર્શન હોંગે.”) ઉગરચંદ્રશેઠે કહ્યું, “તે તો ઘણું જ કંઠેણ કામ છે. તે મારાથી બની શકે તેવું નથી.”

સ્વામીજીએ કહ્યું, “ તો પછી રામજીનાં દર્શન પણ થઈ શકે તેમ નથી. તમારે ઘર-બાર, માલ-મિલકત, સગાં-સંબંધી એ બધાંને ‘ મારા ’ કરીને પકડી રાખવાને માટે અને તેને અંગેની ફિકર ચિંતા કરવા અને દુઃખને સુખ સમજી વહોરી લેવા માટે તમારું મન જોઈએ છે ! અને સાથેસાથ રામજીનાં દર્શન પણ જોઈએ છે ! ખરી વાત એ છે કે જ્યાંસુધી રામજીની સંપૂર્ણ શરણાગતિનો સ્વીકાર ન થાય ત્યાં સુધી રામજીનાં દર્શન અલભ્ય છે. ” (“ તો ફિર રામજી કે દર્શન ભી નહિ હો સકતા. ઘર-બાર, માલ-મિલકત, સગા-સંબંધી ઇન સબકો મેરા કહ-કર પકડ રખના ઔર ઉનકે લિયે ફિક-ચિન્તા કરના ઔર દુઃખ કો સુખ સમજકર ઉસે ભોગના તુમહારા મન ચાહતા હૈ ઔર સાથ-સાથ રામજી કે દર્શનકી ઇચ્છા ભી કરતા હૈ. સચ ખાત થહ હૈ કિ જખતક રામજીકી સંપૂર્ણ શરણાગતિકા સ્વીકાર નહિ હોતા તખતક રામજીકે દર્શન અલભ્ય હૈ. ”)

સ્વામીજીની આ વખતની લીંબડીની મુલાકાત દરમિયાન કાન્તિલાલનો પુત્ર જે એ વર્ષનો હતો તે સખ્ત બિમાર થઈ ગયો. એક દિવસ રાત્રે તબિબત વધારે ખરાબ જણાઈ. પતિ-પત્ની બન્ને ગભરાઈ ગયાં કેમકે આ તેમનો એકનો એક પુત્ર હતો અને અગાઉ તેમના બે પુત્રો એક પછી એક થોડા થોડા સમયને અંતરે મૃત્યુ પામેલ હતા. બન્ને ડોક્ટરને બોલાવવાનો વિચાર કરતાં હતાં, એટલામાં કાન્તિલાલને એકાએક બીજો જ વિચાર આવ્યો અને તેમણે તેમનાં પત્નીને કહ્યું : “ સ્વામીજી અત્યારે આપણા ઘરમાં જ બિરાજે છે એટલે અત્યારે ડોક્ટરને બોલાવવાનો વિચાર છોડી દો. સૌથી પ્રથમના ઈલાજ તરીકે છોકરાને ઉપર લઈ જઈ તેમના ચરણમાં મૂકી દો. ” તેમનાં પત્ની સંમત થયાં એટલે બન્નેએ, આવી સખ્ત બિમાર હાલતમાં પણ, છોકરાને ઉપર સ્વામીજીવાળા ઓરડામાં લઈ જઈ તેમનાં ચરણમાં

મૂકી દીધો. સ્વામીજીએ તુરત જ તેને તેડી લઈ તેના શરીર અને માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું, “રામજી સારું કરી દેશે.” (“રામજી અચ્છા કર દેજો.”)

છોકરાને તેઓ પાછાં નીચે લઈ ગયાં અને બિછાનામાં સુવાડી દીધો. નવાઈની વાત તો એ બની કે છોકરો સવારે ઊંઘમાંથી જાગ્યો ત્યારે રમતો માલુમ પડ્યો, અને જાણે કોઈ દિવસ બિમાર જ ન પડ્યો હોય તેવો દેખાયો.

બાળકને ઉપર જઈ સ્વામીજીને આ હકોક્ત જણાવી ત્યારે સ્વામીજી બોલ્યા, “રામ બહુ દયાળુ છે.” (“રામજી બહુ દયાળુ છે.”)

સ્વામીજીએ હાથ ફેરવ્યા પછી આ વીશ વર્ષ સુધીમાં આ છોકરો કોઈપણ વખત સખ્ત બિમાર પડેલ જ નથી. આ સંતની કૃપા અને આશીર્વાદનું ફળ છે.

(૨) બિના

આ વખતે મગનલાલ બિના હતા એટલે સ્વામીજી બિના આવવા માટે વેરાવળ આવ્યા. સાથે વઢવાણવાળા સંત પોપટભાઈ પણ હતા. વેરાવળમાં ત્યાંની સ્ટેટ ડિસ્પેન્સરીના ડોક્ટરને ત્યાં તેમના ઉતારાની અગાઉથી સગવડ કરવામાં આવી હતી. આ ડોક્ટરે સ્વામીજી તથા પોપટભાઈને ઘરિયા રસ્તે એક વહાણમાં બિના રવાના કર્યા અને તે બાબતના તારથી મગનલાલને ખબર આપ્યા. વેરાવળથી વહાણ રાત્રે ઉપડેલ તે સવારે નવાબંદર આવી જ જવું જોઈએ, એટલે વહેલી સવારે મગનલાલ અને મણિશંકર બન્ને બિનાથી નવાબંદર આવવા ઉપડ્યા અને સૂર્યોદય પહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયા, પરંતુ વહાણનો કયાંય ખતો ન હતો. લગભગ દશેક વાગ્યા સુધી કંઈ બાળ ન મળી ત્યારે મણિશંકરે

વગર રળએ બન્નેની સ્કૂલમાં ગેરહાજરી થાય તે ઠીક નહિ એમ વિચારી મગનલાલને કહ્યું, “તમો અહીં રોકાઓ અને હું ઊના પાછો જઈ છું. તમારી એક દિવસની રળનો રિપોર્ટ સાથે લેતો જઈ છું અને સાંજે સ્કૂલ છૂટતાં સુધીમાં તમો પાછા નહિ ફર્યા હો તો હું પાછો ફરી અહીં આવું છું.”

આ રીતે મણિશંકર પાછા ઊના આવ્યા અને મગનલાલ ત્યાં જ રહ્યા. જોડેથી કોઈ વહાણ આવતું દેખાય એટલે તેમાં જ સ્વામીજી હશે એમ માની કાંઈ જાય, ત્યાં તો કોઈ બીજુંજ વહાણ નીકળે અને હતાશ થાય. એમ કરતાં કરતાં સર્પાસ્ત થયો, પરંતુ સ્વામીજીવાળું વહાણ ન આવ્યું. એટલામાં મણિશંકર પણ ત્યાં ફરી આવી પહોંચ્યા. શું થયું હશે તેનો વિચાર કરતા બન્ને બેઠા. અંધારું થતું જોઈ ત્યાં રાત રહેવું કે ઊના પાછા ફરવું તેની ગડબાગમાં બન્ને હતા. એટલામાં, ક્યારે વહાણ કાંઈ આવ્યું તેની ખબર ન પડી, પરંતુ સ્વામીજી અને પોપટભાઈ બન્ને મગનલાલ પાસે આવી ઊભા રહ્યા. મગનલાલ અને મણિશંકર બન્નેએ સ્વામીજીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને તેમને લઈ પગપાળા છ માઇલ ચાલી ઊના આવ્યા.

ઊનામાં પણ ડૉ. મહાદેવીઆ, ખુદાબક્ષભાઈ વગેરે સ્વામીજીની કાગને ડોળે રાહ જોતા બેઠા હતા. મગનલાલ અને ખુદાબક્ષભાઈ એક જ મકાનમાં રહેતા હતા. ભોંયતળિયે મગનલાલ રહેતા અને ઉપરનો અને થોડો નીચેનો ભાગ ખુદાબક્ષભાઈ વાપરતા હતા. સ્વામીજીનો ઉતારો મગનલાલને ત્યાં રાખવામાં આવ્યો હતો.

સ્વામીજીના આગમન વિષે અગાઉથી મગનલાલ મારફત ઘણાને માહિતી મળી હતી. સ્વામીજી આવી ગયા એવા ખબર પડતાં લોકો દર્શન માટે ઊમટ્યાં. આ આવનારાઓમાં સતત સહવાસ રાખવાવાળા ડૉ. મહાદેવીઆ, મણિશંકર માસ્તર, માસ્તર

મોહન, પીરભાઈ વકીલ અને ખુદાખાનભાઈ હતા. ગંગાદાસ અવારનવાર દર્શને આવતુ. ખુદાખાનભાઈ તો તેજ મકાનમાં રહેતા હોઈ, એ વખત જમવાના સમય સિવાયનો લગભગ બધો વખત સ્વામીજી પાસે ખેસી રહેતા.

એક વખત ગંગાદાસ સ્વામીજીનાં દર્શને આવ્યા. સ્વામીજીને પ્રણામ કરી એક બાબુ ખેસી ગયા. જ્યારે જ્યારે આવતા ત્યારે પ્રણામ કરી થોડીવાર એક બાબુ ખેસી ચાલ્યા જતા, કેમકે હિન્દી કે અંગ્રેજી બાષાના જ્ઞાનના અભાવે ચાલતી વાતચીતમાં તેઓ ભાગ લઈ શકતા નહિ. આજે તેઓ ભોજનનું આમંત્રણ આપવા આવેલ. દરમિયાન ખીજ પણુ ગૃહસ્થો દર્શને આવેલ. તેમાંથી એક એ વ્યક્તિએ સ્વામીજીને ભોજનનું આમંત્રણ સ્વીકારવા વિનંતિ કરી, પરંતુ સ્વામીજી આ વખતે દૂધ ઉપર જ રહેતા હોઈ તેમની વિનંતિનો વિનયપૂર્વક અસ્વીકાર કર્યો. ગંગાદાસને થયું કે આવા ગૃહસ્થોની વિનંતિનો સ્વીકાર ન થયો ત્યારે મારી વિનંતિનો તો સ્વીકાર થાય જ ક્યાંથી? છતાં વિનંતિ તો કરવી જ એવો નિશ્ચય કરી, પેલા ગૃહસ્થો ઊઠ્યા પછી સ્વામીજી પાસે જઈ, હાથ જોડી બાંગીતૂટી હિન્દી બાષામાં તેમણે વિનંતિ કરી. વિનંતિ પૂરી થતાં જ તેના આશ્ચર્ય વચ્ચે સ્વામીજીએ તેનો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું, “ રામદાસ જરૂર આવશે. તેને માટે થોડો ભાત બનાવજો. તે દૂધ ભાત અને મીઠા-મરચા વગરની થોડી બાજી લેશે. ” (જરૂર રામદાસ આપગા. ઉસકે લિયે થોડા ભાત બનાવના. વહ દૂધ ભાત ઔર ખીના નીમક મીચકી બાજી લેગા. ”)

પોતાની નજર સામે જ લક્ષ્મીવિપતિની વિનંતિનો અસ્વીકાર થયેલ છતાં પોતાના જેવા ગરીબની વિનંતિનો તુરંતજ સ્વીકાર થયેલ જોઈ ગંગાદાસનો સ્વામીજી પ્રત્યેનો ભક્તિભાવ અને પ્રેમ વિશેષ દઢ થયો. સ્વામીજી તેમને ત્યાં ભોજન માટે ગયા ત્યારે તેમના

ઔરડાની અંદરની દિવાલ પર તેમણે રામમંત્ર ‘ૐ શ્રીરામ, જયરામ, જયજયરામ.’ લખ્યો અને તેની નીચે મર્યા-મસાલો ખાવો નહિ એવો આદેશ લખ્યો. ગંગાદાસને દમનો વ્યાધિ છે, એ વાતની સ્વામીજીને ખબર ન હતી છતાં આ આદેશ ગંગાદાસ માટે ખાસ સૂચક હતો.

ઊનામાં રહ્યા તે સમય દરમ્યાન સ્વામીજીએ ત્રણ જ ભક્તો—ડૉ. મહાદેવીઆ, ખુદાબક્ષભાઈ અને ગંગાદાસ—ને ત્યાં એક એક વખત ભોજનના આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

સ્વામીજી ઊનામાં રહ્યા ત્યાંસુધી, માસ્તર મોહને તેમનો સંગીતનો બધો સાજ મગનલાલને ત્યાં જ રાખેલ અને દરરોજ રાત્રે એક બે ભજન સ્વામીજી પાસે તેઓ બોલતા.

(૩) ખુદાબક્ષભાઈ—સંત સમાગમનો પ્રતાપ.

આ મકાનની બાજુમાં જ થોડે દૂર ખુદાબક્ષભાઈની માલિકીનું દારૂનું પીકું હતું અને તે તેમનો નોકર ચલાવતો. ખુદાબક્ષભાઈ દારૂનો વેપાર કરવા બેસતા નહિ, એટલુંજ નહિ, પરંતુ દારૂની આવકમાંથી પોતાનો ખર્ચ ચલાવવો તે પાપ સમાન લાગવાથી, ડૉ. મહાદેવીઆની સલાહથી તેમણે ડિસ્પેન્સીંગ કેમિસ્ટનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો. પરંતુ તેમાંથી ઘર ખર્ચ નીકળી શકે તેમ ન હતું, એટલે પોતાની અંગત જરૂરિયાતો માટે આ કમાણીમાંથી ખર્ચ કરતા અને દારૂની કમાણીનો ઉપયોગ, ખીજ કોઈ કમાણીના અભાવે, તેમનું કુટુંબ કરતું. ખુદાબક્ષભાઈ જૈનધર્મ પાળતા, પરંતુ બધા ધર્મો પ્રત્યે સમભાવ હોઈ દરરોજ ડૉ. મહાદેવીઆને ત્યાં મગનલાલ તથા મણિશંકર સાથે ગીતા, ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્રો, યોગસૂત્રો આદિનું પણ શ્રવણ કરતા. શ્વભાવે ભોળા અને રહેણી કરણીમાં સાદા હતા.

સ્વામીજી જિનામાં આવ્યા તે અરસામાં ખુદાબક્ષબાઇના એક જૈન મિત્રનો પુત્ર બિમાર હતો અને ડૉ. મહાદેવીઆની સારવાર ચાલતી હતી. ડૉ. મહાદેવીઆના પ્રીસ્ક્રિપ્શન પ્રમાણે ખુદાબક્ષબાઈ દવા બનાવી આપતા.

સ્વામીજીના અસર્ગમાં આવતાં જ ખુદાબક્ષબાઇને સ્વામીજી તથા તેમના રામમંત્રની એટલી બધી મોહિની લાગી ગઈ કે સ્વામીજી જિનામાં રહ્યા ત્યાં સુધી ખુદાબક્ષબાઈ બધો વખત તેમના સાનિધ્યમાં જ ગાળતા. વચ્ચે વચ્ચે કોઈ દવા લેવા આવે તેને દવા બનાવી આપવા બેઠતા અને કામ પૂરું થતાં વળી સ્વામીજી પાસે આવી બેસી જતા. રામમંત્રનું રટણ સાથેસાથ ચાલુ રહેતું.

એક દિવસ બપોરના ચારેક વાગ્યે તેમના જૈન મિત્રના પુત્ર માટે નોકર દવા લેવા આવ્યો. સ્વામીજી પાસેથી બીડીને તેમણે દવા બનાવી આપી અને પાછા સ્વામીજી પાસે આવીને બેઠા. એટલામાં જ મુંબઈના એક દવાના વેપારી કે જેમની પાસેથી તેઓ દવાઓ મંગાવતા તેઓ સ્વામીજીનાં દર્શન આવ્યા. થોડીવાર બેસી તેઓ ખુદાબક્ષબાઈ સાથે તેમની ડિસ્પેન્સરીમાં દવાનો શ્ટોક જોવા ગયા. સ્વામીજી પાસે જલદી આવવાની ઉતાવળમાં છેલ્લી દવા બનાવતી વખતે બહાર કાઢેલ દવાની શીશીઓ જેમની તેમ ટેબલ ઉપર જ પડી રહેલ. તેમાં એક ઝેરી દવાની શીશી પણ હતી. તેના સંબંધી વાતચીત થતાં તેના મેકિસમમ ડોક્ટરની વાત નીકળી અને ખુદાબક્ષબાઇને યાદ આવ્યું કે તેમણે તેના મેકિસમમ ડોક્ટર કરતાં એટલા બધા ગણો ડોક્ટર છેલ્લી બનાવેલી દવામાં ભૂલથી નાખી દીધો છે કે તેનો એક જ ડોક્ટર, પીનારનું તાત્કાલિક મરણ નિપજવે. એ યાદ આવતાં જ પૂરાં કપડાં પહેર્યા વગરના જે રિયતિમાં હતા તે જ સ્થિતિમાં એતો ઘેરથી પેલા મિત્રને ત્યાં હાંફળાફાંફળા દોડ્યા અને ત્યાં પહોંચી, ‘દર્દીને નવી આવેલી દવામાંથી એક ડોક્ટર આપવામાં

આબ્બે છે કે કેમ ?' તે પૂછતાં અને નકારમાં જવાબ મળતાં, 'બનાવેલી દવામાં એક ખાસ જરૂરી દવા નાખવી રહી મયેલ છે' તેમ કહી, દવાની શીશી પાછી માગી. કમ-ધમ સંયોગે જૂની દવામાંથી એક ડોઝ હજુ પડેલ હતો એટલે નવી દવામાંથી ડોઝ અપાયેલ નહિ. જૈન મિત્ર ખુદાબક્ષભાઈને પહેરવેશ અને ગભરાએલી સ્થિતિ જોઈ વસ્તુસ્થિતિ પામી ગયા. પરંતુ તે સબંધી કંઈ પણ ન પૂછતાં તેમણે શીશી પાછી આપી. ખુદાબક્ષભાઈએ ઘેર આવીને દવા ફેંકી દીધી અને નવી બનાવી ફરી આપી આવ્યા.

સ્વામીજીવાળા ઓરડાની પાછળના ભાગમાં આ બધું બની રહ્યું હતું તેની મગનલાલ કે સ્વામીજીને કંઈ માહિતી ન હતી. સ્વામીજી પાસે આ વખતે કોઈ ન હતું એટલે બન્ને વાતો કરતા બેઠા હતા. એટલામાં ખુદાબક્ષભાઈ સ્વામીજીવાળા ઓરડામાં કંઈ ન બનવાનું બની જઈ મહાન આકૃત માથે ઊતરી પડી હોય તેવા નિસ્તેજ અને ચિંતાગ્રસ્ત ગંભીર ચહેરે, લથડિયાં ખાતા દાખલ થયા. પાસે આવી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી, હાથ જોડી જીભા રહી, મનમાં ગણગણતાં કંઈક પ્રાર્થના કરી. આંખમાંથી પાણી ચાલ્યાં જાય અને આમ પ્રણામ અને પ્રાર્થના કરતા જાય. લગભગ પાંચેક વખત આ પ્રમાણે પ્રણામ પ્રાર્થના થઈ ત્યારે મગનલાલને લાગ્યું કે કાંતો મગજ ચસકા ગયું અને કાંતો રામને સંપૂર્ણરીતે શરણ થયું, સ્વામીજી પણ આશ્ચર્યમૂલક બની રામજીની આ લીલા બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય અત્યાર સુધી જોઈ રહ્યા હતા. તે બોલ્યા, “રામજી, શું છે ? શું થયું ?” (“રામજી, क्या है ? क्या हुआ ?”) ખુદાબક્ષભાઈ સ્વામીજી પાસે બેસી ગયા અને મન ઉપર સહેજ કાણુ લાવી માંડ માંડ બોલ્યા, “મહારાજ, આપે આખરે રાખી છે અને

ફાંસીને લાકડે જતો બચાવ્યો છે.” સ્વામીજી અને મગનલાલને, ખુદાબક્ષભાઈની સ્વામીજી પાસેની ફક્ત અરધા પોણા કલાકની ગેરહાજરી દરમિયાન તેમની ડીસ્પેન્સરીમાં ન બનવા જેવું શું થઈ ગયું તેની સમજ પડી નહિ. એટલે મગનલાલે ખુદાબક્ષભાઈને શાન્ત થવા અને બનેલી હકીકત વિગતવાર જણાવવા કહ્યું. ખુદાબક્ષભાઈ એ બનેલી હકીકત અથેતિ કહી સંબળાવી અને ફરી આંખમાં પાણી સાથે પ્રણામ પ્રાર્થના શરૂ કરી કહ્યું, “આપની દયાથી જ હું બચ્યો છું. આપની હાજરીએજ મને બચાવ્યો છે.” સ્વામીજીએ કહ્યું, “બચાવવાવાળો રામ છે, તમારી ભક્તિએ જ તમોને બચાવ્યા છે.” (“બચાવેવાલા રામ હૈ. તુમ્હારી ભક્તિનેહિ તુમ્હે બચાયા હૈ.”) પછી તેમણે સ્વામીજી પાસે આ બૂલતું પ્રાયશ્ચિત્ત માગ્યું. સ્વામીજીએ કહ્યું, “આ પશ્ચાત્તાપ એજ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. બીજા વધારે પ્રાયશ્ચિત્તની કંઈ જરૂર નથી. (“યહ પશ્ચાત્તાપ હી પ્રાયશ્ચિત્ત હૈ, દૂસરે પ્રાયશ્ચિત્ત કી કોઈ જરૂરત નહિ.”) છતાં સ્વામીજીનો હાજરીમાં તેમજ તેમના ગયા પછી તેમણે પ્રાયશ્ચિત્ત માટે ત્રણ ત્રણ દિવસના પાણી ઉપર ઉપવાસ કર્યા હતા. સ્વામીજી બેનામાં રહ્યા તે દરમિયાન તેમને કન્યાશાળા, ગુજરાતી શાળા અને હાઈસ્કૂલમાં વારા ફરતી લઈ જવામાં આવ્યા હતા. હાઈસ્કૂલમાં તેઓ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ‘વિદ્યાર્થીજીવન’ ઉપર બોલ્યા હતા.

આખ્યાન પૂરું થયા પછી મોટા વિદ્યાર્થીઓ ક્રિકેટ માટે રમતના મેદાન ઉપર ગયાં. રમત શરૂ થયા પછી સ્વામીજી પોતાને ઉતારે જવા માટે મગનલાલ અને મણિશંકર સાથે રમતના મેદાન આગળથી પસાર થયા. બરાબર તે જ વખતે ખેડિંગ લેતા વિદ્યાર્થીના ફટકાથી ઝડેલો દડો ગબડતો સ્વામીજીના પગ આગળ આવી અટક્યો. સ્વામીજીએ દડો ઉપાડી લીધો અને મેદાન ઉપર આવી બોલિંગ શરૂ કરી. પહેલે જ દડોતે મણે બધાના આશ્ચર્ય અને તાલીઓના ગડગડાટ વચ્ચે વચલી સ્ટમ્પ ઉડાડી દીધી.

ત્યારબાદ એક વખત મગનલાલ અને મણિશંકર સ્વામીજીને ગ્રુમ પ્રયાગ લઈ ગયેલ. આ વખતે થોડા મોટા વિદ્યાર્થીઓ પણ સાથે હતા. રસ્તામાં સ્વામીજીએ વિદ્યાર્થીઓ સાથે દોડવાની હોડ કરી. સ્વામીજીએ કહ્યું, “ રામજીની ઇચ્છા થાય અને રામદાસ તમારી સાથે દોડે તો તે જરૂર તમારા સૌના કરતાં પહેલો નીકળે. ” (“ અગર રામજીકી એસી ઇચ્છા હો જાય કિ રામદાસ તુમ્હારે સાથ દોડે તો વહ જરૂર દોડમેં આપ સબસે આગે નિકલ જાય. ”) વિદ્યાર્થીઓ અને સ્વામીજી સાથે મગનલાલ અને મણિશંકર પણ દોડવાની શરતમાં જોડાયા અને ખરેખર સ્વામીજીએ કહ્યું હતું તેમ તેઓ સૌની આગળ નીકળી ગયા અને પોતાના સુકલકડી શરીરમાં રહેલ સામર્થ્યથી ઉગતા યુવાનોને પણ શરમાવ્યા.

બીજી એક વખત સ્વામીજીને મિત્રમંડળ સાથે પીરભાઈ વડીલ તેમના ખેતરે લઈ ગયેલ. ત્યાં જ્ઞાનચર્યાના આનંદ બાદ તેમણે બધાને શેરડીનો રસ અને ફળો ખવરાવ્યાં હતાં.

આ રીતે દશેક દિવસ જોનામાં ગાળી સ્વામીજીએ જોના છોડ્યું અને ત્યાંથી ગાડા રસ્તે વેરાવળ આવી, દરિયા રસ્તે સ્ટીમરમાં મુંબઈ આવ્યા. મુંબઈમાં સંજવરાવને ત્યાં તેમનો ઉતારો હતો.

(૪) મુંબઈ

કાન્તિલાલના મોટાભાઈ દુર્ગાશંકર નોકરી અથેં મુંબઈમાં રહેતા હતા. તેઓ તેમના વિદ્યાર્થીજીવનમાં વિક્ટોરિયા ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં સ્વામીજીના સહાધ્યાયી હતા. તેઓ તથા તેમનાં પત્ની દરરોજ સંજવરાવને ત્યાં સ્વામીજીનાં દર્શનને જતાં. એક વખત દુર્ગાશંકરે સ્વામીજીને ભોજનનું આમંત્રણ આપેલ અને તે મુજબ સ્વામીજી દુર્ગાશંકરને ત્યાં ભોજન માટે આવેલ. આ પ્રસંગે બીજા પણ અનેક મિત્રોને દુર્ગાશંકરે ભોજનનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. ભોજન પૂરું થતાં સ્વામીજી આગળના ઝોરડામાં ખુરશી ઉપર આવી બેઠા અને બીજા મિત્રો આનંદથી ગપ્પાસપ્પાં મારતા પાન સોપારી ખાવા નીચે બેઠા.

દુર્ગાશંકરની બાબુની રૂમમાં એક માસ્તર રહેતા હતા. તેમને એકનો એક બાળક પુત્ર બિમાર હતો અને તે દિવસે તેની સ્થિતિ વધારે ગંભીર હતી. માસ્તર અને તેમની પત્ની ચિંતામાં બાળકની પાસે બેઠાં હતાં.

આગળના ઓરડામાં બધાને આનંદ કિલ્લોલ કરતાં જોઈ દુર્ગાશંકરનાં પત્નીને બાબુના રૂમની સ્થિતિ યાદ આવી તેમને થયું કે અહીં આનંદ કિલ્લોલ થાય છે અને બાબુના રૂમમાં પતિ-પત્ની બાળક માટે દુઃખ અને ચિંતામાં ઝુરે છે. સ્વામીજી જેવા સંત બાબુમાં બિરાજતા હોય અને આવી સ્થિતિ કેમ સંભવી જ શકે ? આ વિચાર આવતાં જ તેઓ બાબુના રૂમમાં ગયાં અને કંઈપણ બોલ્યાચાલ્યા સિવાય બિમાર બાળક પાસે જઈ તેને બીજાનામાંથી ઉપાડી ચાલતાં થયાં. આવાં પીઠ અને સમજી બાઈનું આવું વર્તન જોઈ પેલાં પતિ-પત્ની બન્ને હેતુભાઈ ગયાં અને તેઓ કંઈ બોલેચાલે તે પહેલાં તે દુર્ગાશંકરનાં પત્નીએ સ્વામીજીવાળા ઓરડામાં આવી બાળકને તેમનાં ચરણમાં નાખી દીધું, પતિ-પત્ની બન્ને પાછળ સ્વામીજીવાળા ઓરડામાં દોડી આવ્યાં.

બાળકને સ્વામીજીનાં ચરણમાં નાખ્યું તેવી જ સ્વામીજીની તેની તરફ નજર ગઈ અને બાળકની સ્થિતિ જોઈ તેમનું હૃદય દ્રવી ગયું. ખુરશીમાંથી બેઠા થઈ તુરત જ તેમણે બાળકને તેડી લીધું અને છતી સરસું રાખી, એક હાથ માથા ઉપર ફેરવતાં બોલ્યા, “રામજી, શું છે ? તમે રામજી છો. તમને શું થાય ? કંઈ નહિ. ” (“ રામજી, કયા દે ? તું રામજી હો. તું કયા હો સકતા હે ? કુછ નહિ હો સકતા. ”) એટલું કહી બાળકને દુર્ગાશંકરનાં પત્નીને પાછું આપ્યું અને તેઓ તેને બાબુના રૂમમાં, તેના બિજાના ઉપર સુવાડી આવ્યાં. ત્યારપછી તે બાળકની તબિયત દિવસે દિવસે સુધરતી ગઈ અને થોડા દિવસમાં રમતું થઈ ગયું.

પ્રથમ ભાગ સંપૂર્ણ

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શ્વામીજી મુંબઈ પહોંચ્યા પછી લીંબડી ઠાકોર સાહેબ ઉપર નીચે પ્રમાણેનો પત્ર આવ્યો હતો.

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ.

મુંબઈ.

વહાલા રામરામ,

શ્રી રામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ ઊતરે. શ્રી રામનું બાળક રામદાસ હાલમાં અહીંયાં છે.

“જેઓનું હૃદય શુદ્ધ છે તેઓ ધન્ય છે કેમકે તેઓને ઇશ્વરનાં દર્શન થશે.” અરેખર પૂર્ણ પવિત્રતા, સાદાઈ અને હૃદયનું નિર્દોષપણ જ આપણને પ્રભુનાં દર્શનનાં અધિકારી બનાવે છે : જ્યારે આપણું હૃદય પ્રભુના અમર્યાદ પ્રેમથી ભરપૂર અને છે ત્યારે જ આ શક્ય બને છે. માર્ગ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે બતાવ્યો છે. “અધા ધર્મો છોડી એક મારે શરણે આવ અને હું તને અધાં પાપોમાંથી મુક્ત કરીશ.” ફેવું બલ્ય સત્ય ! “હે કૃષ્ણ ! મને તારી બંસી બનાવીને તારા હાથમાં લે અને ઊંચકીને તારા ઓળઠ આગળ લઈ જઈને તેમાંથી તારું બ્રહ્માંડને મુગ્ધ કરવું સ્વર્ગીય સંગીત સર્જવ ! હે પ્રેમના વશીકરણ કરતા મૃત સ્વરૂપ ! મને તારા આનંદપૂર્ણ અમર્યાદ વિસ્તારમાં હમેશને માટે સમાવી દે. હે દેવોના દેવ પરમેશ્વર ! તમારો જય હો.” ૐ. ૐ. ૐ.

આ બધું વિશ્વ પ્રેમથી ભરેલ છે. નહિ, વિશ્વ એ પ્રેમનું જ બન સ્વરૂપ છે. બધે તે જ છે. હે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ ! તું સર્વ કંઈ છે. તું જ સર્વ કંઈ છે ૐ. ૐ. ૐ.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર. તમે બધા તે જ છો.

[Om. Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama.
Bombay.

Beloved Rajaram,

May Shree Rama bless you all. The child of Shree Rama—Ramdas is here at present.

“Blessed are the pure in heart because they shall see God.” Indeed absolute purity, simplicity and innocence of the heart alone entitle us to Divine Darshan. This is possible when our heart is filled with Infinite love of God. The path is shown by Shree Krishna: “Abandoning all Dharmas come to me alone for shelter and I shall liberate thee from all sins.” What a glorious truth ! “O Krishna ! make me Thy flute – lift me up to Thy lips and produce on it Thy world–enchanting celestial music. O Thou bewitching personification of ‘Prem’ ! make me ever merged in the boundless expanse of Thy blissful existence. O God of Gods ! all glory to Thee.” Om. Om. Om.

The whole Universe is filled with love – nay, love concretised is the Universe. It is He everywhere. O Light of lights ! Thou art all. Thou art all. Om. Om. Om.

Love and Namaskars to all. You are all He-He – He. Om. Om. Om.

Ramdas.]

આ પત્રની નીચે ઠાકોર સાહેબે સ્વહસ્તે નીચે પ્રમાણે લખેલ છે:

“ મારા નામથી પહોંચી લખવી કે જનાથી વળતાં એક દિવસ લીંબડી ઉતરવાની વાત હતી છતાં કેમ ન આવ્યા ? હવે ક્યારે આવશો ? (આ કાગળ મદમ સાહેબને—મીસ શાપને મોકલી આપવો.) ”

ત્યાર બાદ મુ'બઈથી જ નીચે પ્રમાણેના બે પત્રો મીસ શાપ ઉપર આવ્યા હતા.

ૐ શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ !

મુબમ.

વહાલી મા,

તમારા બધાના ઉપર શ્રી રામના આશીર્વાદ હો. દિવ્ય માતા તેના બાળકને અહીં એક અડવાડિયાથી લાવેલ છે. માતાનો હુકમ થશે કે તુરત જ રામદાસ શેલાપુર તરફ ઉપડશે.

કેવો ભવ્ય, કેવો ઉન્નત શ્રી રામનો પ્રેમ છે ! કેવો શુદ્ધ, સરલ અને સાથોસાથ કેવો મહાન ! કેટલીક વખત રામદાસ આ પ્રેમથી એટલો ભરપૂર બની જાય છે કે તે મુગો અને શાન્ત થઈ જાય છે—નિર્હેતુક બાવાવેશમાં તે ગુમ થઈ જાય છે. બાવાવેશનાં આવાં મોજાં પહેલાં કરતાં હમણાં હમણાં ઘણાં વારંવાર આવે છે.

શાંતિલય સૂત્રમાં નીચે પ્રમાણેનું રામદાસના વાંચવામાં આવેલ છે:—

“ જ્ઞાનનો હૃદયની શુદ્ધિ માટે સાધન તરીકે ઉપયોગ થઈ શકે, પરંતુ પ્રેમપૂર્ણ બનવા માટે તો હૃદયની પવિત્રતા એ અનિવાર્ય શરત છે. અને હૃદયની પવિત્રતા હોય તો જ્ઞાનનું બિલકુલ અવલંબન લીધા સિવાય પ્રેમને માર્ગે અંતિમ ધ્યેયને પહોંચી શકાય.

મહાન વિદ્વાન પંડિત કરતાં પણ વધારે પ્રેમ એક અશિક્ષિત પુરુષ કે સ્ત્રીમાં હોઈ શકે.

x

x

x

“વ્રજની ગોપીઓ—વ્રજની બરવાડણો અગ્નિ સ્ત્રીઓ હતી, જતાં તેઓ જાંચામાં જાંચી કોટીની બકતો હતી. હૃદયની બધી મલિનતાઓ દૂર કર્યા પછી પ્રેમ હૃદયમાંથી વહે છે, મસ્તકમાંથી નહિ. પછી બલે તે મસ્તક પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને જ્ઞાનથી ભરેલું હોય.

x

x

x

“આ દશ્ય જગત પ્રભુથી ભુદ્ધ નથી. જે કંઈ છે તે તેનું જ આવિષ્કરણ છે.”

તમારો હમેશનો પ્રેમાળ બાળક,

રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama
Bambay.

Beloved Mother,

May the blessings of Shree Rama be upon you all there. The Divine Mother has brought her child to Bombay and he has been staying here from about a week. As soon as he receives command, Ramdas proceeds towards Sholapur.

How grand ! How sublime is Shree Rama's love ! How pure ! How simple ! At the same time how great it is ! Sometimes Ramdas is so filled with it that he remains tongue - tied and silent — lost in an objectless ecstasy. These waves come upon him now more often than before.

In Sandilya Sutras or Aphorisms, Ramdas reads the following :—

“ Knowledge may be used as a means for cleansing the heart, but the indispensable condition for being animated with love, is the purity of heart; and if one has that, he may reach the Final Goal by the path of love without having recourse at all to that of knowledge. An illiterate man or woman may have more love than the most learned scholar.

“ The Braja Gopis or the shepherdesses of Braja were but ignorant women but they were devotees of the highest order. Love proceeds from the heart when it is cleansed of all impurities and not from the head, filled though it may be with both ancient and modern learning.

This visible Universe is not distinct from the Lord, everything being his manifestation."

Your ever loving child

Ramdas. 1

ॐ श्री राम जय राम जय जय राम.

સુખ.

વહાલો મા,

શ્રી રામ તમારું કલ્યાણ કરે. તમારે મધુર પત્ર મળ્યો. શ્રીરામ રામદાસને ચાહી ખૂબ પ્રવૃત્તિમાં રાખે છે. થોડા દિવસ પહેલાં શ્રીરામે 'કેનેરા એસોસિએશન હાલ' માં અંગ્રેજીમાં 'લવ-

નતું 'ધ્યેય' ઉપર રામદાસ પાસે પ્રવચન કરાવ્યું અને ફરી ગઈ કાલે સાન્તાક્રુઝમાં 'ભક્તિ' ઉપર ફ્રાંકણીમાં પ્રવચન કરાવ્યું. ધીમે ધીમે શ્રીરામ રામદાસને એકાન્તમાંથી બહાર ખેંચી લાવતો લાગે છે. જે કંઈ તે કરે છે તેનો અધો યશ પ્રભુને છે. ઐ. ઐ. ઐ.

શ્રી રામની ઈચ્છા છે કે દક્ષિણ હિન્દની મુસાફરી પૂરી થયા પછી રામદાસે મુસાફરીમય જીવન બંધ કરવું. દક્ષિણ કેનેરા જીલ્લામાં સ્થાયી થઈ જવા રામનો હુકમ થયો છે. તેની ઈચ્છા પૂર્ણ થાયો. ઐ. ઐ. ઐ.

માતા રૂકમાબાઈને મળવાનો આનંદ રામદાસને મળ્યો હતો. શ્રી રામે તેનામાં અદ્ભુત પરિવર્તન કરેલ છે. પોતાના આ નવા બાળકને તેના ખરા સ્વરૂપમાં તેઓ હવે જુએ છે. તેઓ પ્રેમ અને દયામય છે. અધો યશ શ્રી રામને છે.

હે મા ! તું દિવ્ય શક્તિ પોતે જ છો અને સારા વિશ્વની બધી પ્રવૃત્તિઓ તારે લીધે જ છે. તારા સર્વશક્તિમાન હસ્તમાં રામદાસ એક સાધન છે. તું તારા બાળકને જે ઉપદેશ આપે તેને અનુસરવા માટે તેને શક્તિમાન બનાવવો તે પણ તારા જ હાથની વાત છે. રામદાસે તારું શરણ સ્વીકાર્યું છે, તેનું તારી ઈચ્છામાં આવે તેમ તું કર.

તમારા બાણના ટેબલ ઉપર રાજરામ જે પ્રેમથી રામદાસને પીરસતા હતા અને જમાડતા હતા તે રામદાસને યાદ આવે છે. તેઓ કેટલા બધા ભલા અને માયાળુ હતા ! બધા છે તેમ તે પણ શ્રી રામ જ છે. ઐ. ઐ. ઐ.

શાલાપુર જવા માટે આવતા સોમવારે રામદાસ મુંબઈ છોડે છે. બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

તારો પ્રેમાળ બાળક
રામદાસ.

[Om Shree Rama Jai Rama Jai Jai Rama
Bombay.

Beloved Mother,

May Shree Rama bless you all.

Your letter full of sweetness. Shree Rama is keeping Ramdas very busy here. Some day ago, Shree Rama made him deliver a discourse in English in the "Kanara association hall" on the "Goal of life" and again yesterday in Konkani at Santacruz on "Bhakti". Slowly Shree Rama is drawing out Ramdas from the shell. Whatever he does—all glory to the Lord. Om. Om. Om.

It is the will of Shree Rama that Ramdas should put a stop to the travelling life, after the tour in Southern India is complete. South Kanara District is the place where Ramdas is commanded to settle down. His Will be done. Om. Om. Om.

Ramdas had the pleasure of mother Rutkma bai's company. Shree Rama has effected a marvellous change in her. She has come to look upon this new child of hers in the true light. She is all kindness and love. All glory to Shree Rama Om. Om. Om.

O mother! Thou art Divine Shakti itself and Thou alone art responsible for all activities of th

entire Universe. Ramdas is an instrument in Thy all powerful hands. Whatever updesb you give to this child of yours, it rests in you to enable him to follow it. Ramdas has surrendered himself to Thee. Do what Thou wilt with him. Om. Om. Om.

Ramdas remembers the loving way in which Rajaram served and fed Ramdas at your table. He was so kind and good. He is Shree Rama as all are. Om. Om. Om.

By Shree Rama's will Ramdas leaves Bombay on next Monday for Sholapur.

Love and Namaskars to all there.

Thy loving child
Ramdas.]

પ્રકરણ ૧૨ મું

—: કાસરગોડ આશ્રમ —

(૧) મનુષ્યપૂજા એ ખરી દેવપૂજા છે.

મુ'બઈથી સ્વામીજી ફરતા ફરતા કાસરગોડ આવ્યા, જ્યાં તેમના પૂર્વાશ્રમના ભાષ્ટ્ર આનંદરાવે કાસરગોડથી બે માઈલ દૂર પયસ્વિની નદીને કાંઠે પીલીકુંજ ટેકરી ઉપર તેમને માટે એક નાનો આશ્રમ બંધાવી આપ્યો. અહીં તેઓ દોઢેક વર્ષ રહ્યા.

આ આશ્રમમાં સ્વામીજી સાથે બીજા પણ સાધકો રહેવા આવ્યા હતા. આ પૈકીના દારકાદાસ અને કન્દ પણ હતા. દારકાદાસ મૂર્તિપૂજનમાં માનતા હતા એટલે દરરોજ નાહ્યા પછી આશ્રમના આગળના એટલા ઉપર તેમની સાથે રાખેલ દેવોની પોટકી ખોલી, જમીન પર બિછાવી, તેના ઉપર દેવોને ગોઠવી તેમની પૂજા કરતા. કન્દ અસ્પૃશ્ય વર્ગના હતા, પરંતુ આ વાતની દારકાદાસને ખબર ન હતી. દારકાદાસ બે માસ ઉપરાંત આશ્રમમાં રહ્યા હતા. આ સમય દરમિયાન તેઓને કન્દની સાથે સારી એવી મિત્રાચારી થઈ ગયેલ. બે માસ પછી આશ્રમ છોડવાનો તેમણે નિર્ણય કર્યો. આશ્રમમાંથી જવાના દિવસ પહેલાં એક જ દિવસે તેમને ખબર પડી કે કન્દ અસ્પૃશ્ય વર્ગના છે.

છૂટા પડતી વખતે પોતાના મિત્રને યથાશક્તિ કંઈક ભેટ આપવી જોઈએ એવો કન્દના મનમાં વિચાર આવ્યો એટલે આશ્રમમાં આવતી વખતે તેઓ બજારમાંથી એક કેળાંની લૂમ ખરીદ કરતા આવ્યા. તેઓ લૂમ સાથે આશ્રમમાં આવ્યા ત્યારે નાહી ધોઈને દારકાદાસ નિત્યનિયમ પ્રમાણે આસન બિછાવી તેના પર દેવોને

ગોડવી પૂજા કરવા બેઠા હતા. કન્દ પ્રેમભાવથી તેમના ચરણમાં પોતાની અદ્ય ભેટ મૂકવા માટે સીધા તેમના તરફ ગયા પણ કેળાંની લૂમ પગમાં મૂકવા જાય છે ત્યાં તો એકદમ ક્રોધાવેશમાં આવી જઈ જોરથી બરાડીને દારકાદાસ બોલી બેઠ્યા, “ દૂર રહે ! દેખતો નથી ? આંધળો છે ? હું જ્યાં પૂજા કરવા બેઠો છું ત્યાં સુધી ઠેક ચાલ્યો આવે છે ? ”

આ શબ્દો સાંભળી કન્દને આઘાત લાગ્યો અને તેઓ ઝખ-વાણા પડી ગયા. તેમના પ્રેમનો આવો બદલો મળતો જોઈ તેમને આશ્ચર્ય થયું. તેમને દારકાદાસના આવા વર્તનના કારણની સમજ પડી નહિ. તેઓ દૂર જઈ બેસી ગયા.

સ્વામીજી અંદર બેઠા બેઠા રામજીની આ લીલા જોઈ રહ્યા હતા. તેઓ ગૂપચૂપ અંદરથી બહાર આવી દારકાદાસ પાસે ગયા અને તેને કંઈ પણ ગતાગમ પડે તે પહેલાં જ દેવો માટે બિછાવેલું આસન દેવો સહિત ચાર છેડાથી ઉપાડી, હાથથી ફંગોળી, બળપૂર્વક આશ્રમની જમણી બાજુની ખીણમાં ધા કરી ફેંકી દીધું. સ્વામીજીનું આવી જતનું વર્તન જોઈ દારકાદાસ આશ્ચર્યમૂઠ—અવાક થઈ ગયા અને ભયભીત ચહેરે સ્વામીજી તરફ જોઈ રહ્યા.

સ્વામીજીના સહવાસમાં બે માસ ઉપરાંત રહેવા છતાં દારકાદાસને ખરી દેવપૂજા શું તેની ખબર પડી ન હતી, એટલે સ્વામીજીએ તેમને જતી વખતે ખરી દેવપૂજા નિર્ણવ પાષાણની નહિ પરતું જીવતા જંગતા, હરતા ફરતા દેવોની છે તે પ્રત્યક્ષ દષ્ટાંતથી સમજાવતાં કહ્યું, “ રામજી, આખી જીંદગી પાષાણના દેવોની પૂજા કર્યા પછી પણ તમોને દેવપૂજાનો અર્થ જડ્યો નહિ; ખરી દેવપૂજા શામાં તે તમને સમજાયું નહિ. આ ભક્ત કન્દ તમારા તરફના પ્રેમ અને આદરને લઈને પોતાની નજીવી એવી મૂડી ખર્ચા નાખી તમારા માટે મોંઘાં ફળો વિદાયની ભેટ તરીકે આપવા લાઈ આવ્યો

ત્યારે અદલામાં તમોએ ક્રોધ કરી તેને તરછોડયો. પરમાત્મા પ્રેમ સ્વરૂપ છે. આ પ્રેમને તરછોડી તમોએ એ પરમાત્માને જ તરછોડયો છે. ધાતુ અને પથ્થરની મૂર્તિઓની પૂજા કરવી અને મનુષ્યોનો તિરસ્કાર કરવો એ ભક્તિ નથી. પૂજા દુર્ગુણો દૂર કરવા અને સદ્ગુણો અહણ કરવા માટે છે. તેને અદલે આ તમારી મૂર્તિપૂજાએ તમારી પાસે, જે અહણ કરવાનું છે તેનો ત્યાગ કરાવ્યો છે અને જેનો ત્યાગ કરવાનો છે તે અહણ કરાવ્યું છે. એટલે તેમનું જ્યાં યોગ્ય સ્થાન હતું ત્યાં તેમને પધરાવી દીધા છે. દરેકમાં પ્રભુનાં દર્શન કરતાં શીખો. આજથી તમારા માટે મનુષ્ય એ જ પરમાત્માની જીવન્ત મૂર્તિ છે. તમોએ કરેલી ભયંકર ભૂલ જલદી સુધારી લો. કન્દનું અપમાન કર્યા અદલ તેની માફી માગો, તેના ચરણમાં સાષ્ટગ દંડવત્ પ્રણામ કરો. તે જ તમારો રામ છે, ભગવાન છે, જે કહેો તે, તે છે.”

આ સાંભળી દારકાદાસને પોતાની ભૂલ સમજાઈ, દેવપૂજાનો ખરો અર્થ સમજાયો અને સમજતાં જ ઊંડી કન્દ પાસે જઈ તેમણે સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને ત્યારથી જ કોઈ પણ જાતના નાત, જાત, ધર્મ કે જાતિના ભેદ સિવાય મનુષ્યમાં પ્રભુનાં દર્શન કરવા લાગ્યા.

(૨) કૃષ્ણાખાઈ—પ્રથમ પરિચય

આ આશ્રમના વાસ દરમિયાન કૃષ્ણાખાઈ નામે એક વિધવા બહેન બીજી સ્ત્રીઓ સાથે સ્વામીજીનાં દર્શન માટે આવતાં.

કૃષ્ણાખાઈનાં તેર વર્ષની વયે લગ્ન કરવામાં આવ્યાં હતાં. સંસારી જીવન તેમણે ફક્ત સાત જ વર્ષ ભોગવ્યું હતું આ સાત વર્ષ દરમિયાન તેમને બે પુત્રો થયા હતા જેઓ અત્યારે હયાત છે. વીશ વર્ષની ઉંમરે તેઓ બન્ને પુત્રોને લઈ પોતાને પિયર આવ્યાં. દરમિયાન તેમના પતિ એકાએક બિમાર પડ્યા અને ટૂંકી માંદગી ભોગવી મૃત્યુ પામ્યા. કૃષ્ણાખાઈને આથી સખ્ત આઘાત થયો.

વિશેષ દુઃખ તો પતિનાં છેલ્લાં દર્શન અને સેવાનો લાભ ન મેળવી શક્યાં તેનું થયું. આ દુઃખને કારણે તેમને તેમનું જીવન ઝેર જેવું થઇ પડ્યું. જીંદગી ઉપર કંટાળો આવવા લાગ્યો અને કાંઈ વસ્તુ ઉપર આકર્ષણ ન રહેતાં જીંદગીનો અંત લાવવાનું તેઓ ઇચ્છવા લાગ્યાં. આમ સંતાપમાં વર્ષ-દોઢ વર્ષ ગાળ્યા પછી હુબલી સિદ્ધાર્થ સ્વામીનાં દર્શનને જવાનું તેમણે નક્કી કર્યું. ત્યાં ગયાં અને ચાર માસ આ સંત પાસે રહ્યાં. શ્રી સિદ્ધાર્થ સ્વામીએ તેમને 'શિવમંત્ર' આપ્યો.

આ સત્સંગથી તેમનું દષ્ટિબિન્દુ બદલાયું અને જીવનનો અંત લાવવાને બદલે ઇશ્વરભક્તિ અને સેવામાં જીવન અર્પવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. બધો વખત જપમાં ગાળતાં હતાં તેથી તેમને આત્મસંયમ પ્રાપ્ત થયો. આમ બે વર્ષ ગાળ્યા પછી તેમના જેઠું જન્મની સાથે તેઓ રહેતાં હતાં તેમને યુરોપ જવાનું થતાં, તેમના કુટુંબ સાથે તેઓ પણ કાસરગોડ આવ્યાં. અહીં આવ્યા પછી, ગામ બહાર ટેકરી ઉપર નવા થયેલા આશ્રમની તેમને ખબર પડી અને બીજી સ્ત્રીઓ સાથે ત્યાં દર્શન આવ્યાં.

આશ્રમમાં દાખલ થતાં, પ્રથમની મુલાકાતે જ તેમણે અનેરો આનંદ અનુભવ્યો. પતિના મરણ બાદ તેમના મુખ ઉપરથી જે હાસ્ય બીડી ગયું હતું તે ફરી તેમના મુખ ઉપર સ્ફુર્યું.

આ પછી તેઓ દરરોજ આશ્રમમાં આવવા લાગ્યાં. ધીમે ધીમે તેમનું આશ્રમ તરફનું આકર્ષણ એટલું બધું વધી ગયું કે આશ્રમની સેવામાં જ તેઓ આખો દિવસ ગાળવા લાગ્યાં. કૃષ્ણાબાઈનો આ જીવનક્રમ જાહેર નિંદા અને ત્રાસનો પૂરેપૂરો ભોગ થઈ પડ્યો.

આ આશ્રમમાં દોઢેક વર્ષ ગાળ્યા પછી, ચારે બાજુના ભક્તોના દબાણને વશ થઈ, સ્વામીજી ફરી ભારતવર્ષના પ્રવાસે નીકળ્યા. રામદાસના આ વિયોગથી ઘણા મિત્રોને દુઃખ થયું અને સૌથી વધારે કૃષ્ણાબાઈને થયું. આ વખતના પ્રવાસમાં પણ સ્વામીજી ફરતા ફરતા મગનલાલ પાસે બિના આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૧૩ મું

—: પંચમ મિલન :—

(૧) વઢવાણ

સ્વામીજી ફરતા ફરતા મુંબઈ આવ્યા છે એવા ખબર વઢવાણમાં પડતાં, ભુદરભાઈ અને છોટાભાઈ સ્વામીજીને વઢવાણ લઈ આવવા માટે વઢવાણથી મુંબઈ ગયા અને વઢવાણ પધારવા તેમને વિનંતિ કરી તેમની વિનંતિનો સ્વીકાર કરી સ્વામીજી તેમની સાથે વઢવાણ આવ્યા.

વઢવાણમાં આ વખતે પણ ઉતારો ડો. શુક્લને ત્યાં રાખ્યો હતો. ચુનીભાઈ આ વખતે જોરાવરનગર રહેતા હોઈ, સ્વામીજીને વઢવાણથી જોરાવરનગર એક દિવસ માટે લઈ ગયા. ત્યાં તેમને રાષ્ટ્રીય કાર્યકર સ્વ. મણિલાલ કોઠારીને ત્યાં ક્ષણ જવામાં આવ્યા હતા. આ વખતે મણિભાઈ પથારીવશ હતો.

સ્વામીજીની મુક્ત અવસ્થા જોઈ, તે અવસ્થાનાં વખાણ કરતાં તેમણે તેમને પૂછ્યું, ‘ આ માંદગીમાંથી હું ખેડો થાઉં તો જે કાર્ય કરી રહ્યો છું તે જરૂરી રાખું કે છોડી દઉં ? ’ સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ જે કાર્ય તમો કરી રહ્યા છો તે મહાન અને ઉચ્ચ કાટીનું છે. કાર્મપણ કાર્ય ખરાબ નથી. ગમે તે પ્રકારનું અને ગમે તે ક્ષેત્રનું કાર્ય સ્વાયંવૃત્તિથી કરવામાં આવે તો જ દુઃખનું કારણ થાય છે. પરંતુ ‘અહ’ને એક બાજુ મૂકી નિઃસ્વાર્થભાવે કરવામાં આવે તો અલિપ્ત અને મુક્ત રહેવાય છે. જે શક્તિ આપ્યા વિશ્વનું નિયંત્રણ કરી રહી છે તેને બધાં

કર્મો સમર્પણ કરીને તેની શરણાગતિ સ્વીકારવી એટલું જ કરવું જરૂરી છે. ” મણિભાઈએ કહ્યું, “ એ ઘણું જ કઠણ કામ છે. ‘અહ’ને એક બાબુ રાખીને કાર્ય જ શી રીતે થઈ શકે ? મારી કલ્પનામાં પણ આ વાત તો ઊતરી શકતી નથી. ” સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, “ હૃદયપૂર્વકનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો કોઈપણ કાર્ય મુશ્કેલ નથી. પ્રભુના હાથનું સાધન માત્ર બની રહીને ‘અહ’ વગર કાર્યો કરવાં તદ્દન શક્ય છે. ” મણિભાઈએ કહ્યું, “ આપનું કહેવું તદ્દન સત્ય છે. પરંતુ આવી સ્થિતિ મારે માટે અશક્ય છે. છતાં આપની મુલાકાત હું વિસરીશ નહિ. આગળ ઉપર કોઈ વખત ફરી આમત્રણ આપી હું આપને મારી પાસે બોલાવીશ અથવા તો હું જ આપની પાસે આવીશ. આપણી વચ્ચે જે સંબંધની સાંકળ બંધાઈ છે, તે કોઈ રીતે તૂટશે નહિ. ” સ્વામીજીએ પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું, “ આપણી વચ્ચેની સંબંધની સાંકળ તો કાયમને માટેની છે જ. આપણે અનંત કાળથી જોડાયેલા છીએ જ—આપણે એક જ છીએ. ” અને જવા માટે ઊઠ્યા.

(૨) લીંબડી

વઢવાણથી સ્વામીજી લીંબડી આવ્યા. ઉતારો કાન્તિલાલને ત્યાં જ હતો. લીંબડીની આ અગાઉની મુલાકાતો પ્રમાણેનો જ દર-રોજનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો.

થોડા દિવસો પછી સ્વામીજીએ ઊપડવાનો દિવસ નક્કો કર્યો. પરંતુ તેને બીજો જ દિવસે, રાણીસાહેબના સ્વર્ગવાસના નિમિત્તે ડોક્ટર સાહેબ ભાગવત પારાયણ બેસાડતા હતા એટલે તેમણે સ્વામીજીને ભાગવત સમાહના પ્રસંગે એક દિવસ હાજરી આપવા કૃપા કરવા આગ્રહજરી વિનંતિ કરી. આ વિનંતિનો સ્વી

કાર કરી સ્વામીજી એક દિવસ વધુ રોકાયા અને સપ્તાહની શરૂ-આતના દિવસે મંડપમાં થોડા કલાક માટે પોતાની હાજરી આપી.

ખીજે દિવસે ધંધુકા, રાજકોટ થઇ ઊના મગનલાલ પાસે આવવા સ્વામીજી લીંબડીથી વિદાય થયા.

(૩) ઊના—ગંગાદાસ અને ગળાનું દર્દ.

આ વખતે મગનલાલ ખુદાબક્ષભાઈવાળા મકાનમાં રહેતા ન હતા. અત્યારની રહેઠાણની જગ્યામાં સંકડાશ હતી, એટલે સ્વામીજીનો ઉતારો સ્ટેટ ડિપો-સરીના કમ્પાઉન્ડમાં નવાં ચણાયેલાં ક્વાર્ટર્સમાં રાખ્યો હતો.

અહીં આવ્યા પછી સ્વામીજીને તાવ આવવો શરૂ થયો. સ્વામીજી તુરત ઉપવાસ ઉપર ઊતરી ગયા. ડૉ. મહાદેવીઆ જલદી આરામ કરી આપવા માટે દવા બનાવી પાવા આવતા, પરંતુ સ્વામીજી દવા લેતા નહિ, એટલે નાના બચ્ચાને તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ દવા પાવા માટે માતાને જેમ ધાકધમકી, સમજાવટ વગેરે ઉપાયો લેવા પડે, તેમ ડૉ. મહાદેવીઆને પણ લેવા પડતા. તાવ હોવા છતાં સ્વામીજી સૂતા નહિ. આવનારને સ્વામીજીને તાવ છે તેવી ખબર ફક્ત તેમને સ્પર્શ કરવામાં આવે અથવા તો ખીજ તરફથી કહેવામાં આવે તો જ પડતી; કેમકે સ્વામીજી તો તાવ જ ન હોય તે રીતે ખેસતા અને વાતો કરતા. એટલે તેમને પરાણે સુવાડવા પડતા; પરંતુ કોઈ ‘રામજી’ દર્શન માટે આવે કે તુરત જ ઓઢવાનું ફેંકી દઈ, હસતા હસતા તેની સામે ખેસી જતા અને વાતો કરવા માંડતા. ત્રણ દિવસ તાવ આવી સ્વામીજીને આરામ થઈ ગયો.

આ અરસામાં ગંગાદાસને ગળામાં કોઈ ભારે દર્દ ઊપડી આવ્યું હતું અને તેથી તેનાથી બોલી શકાતું નહિ. તે દર્દ ઉપર ખતી શકતી બીજી દવાઓ ત્યાંના ડોક્ટર મહાદેવીઆએ કરી

જોઈ, પરંતુ કેમે ક્યું આ દર્દ શમતું ન હતું. તેથી તેમણે મુંબઈથી અમુક દવા ટપાલ મારફત મંગાવી અને તે આવી પહોંચી ત્યારે પારસલ ઉઘાડતાં, અંદરની શીશી રસ્તામાં ફૂટી ગયેલ હોઈ, દવા ઢોળાઈ ગયેલી માલુમ પડી. એ જોઈ ગંગાદાસ હતાશ થયા. બપોરે દવાખાનું બંધ થતાં તેઓ દરરોજના નિયમ મુજબ ડૉ. મહાદેવીઆ સાથે સ્વામીજીનાં દર્શન માટે આવ્યા. સ્વામીજીએ તેમને પૂછ્યું, “કેમ છે, રામજી?” (“કૈસા હૈં, રામજી?”) ગંગાદાસ બોલી શકે તેમ ન હતું એટલે તેમણે ગળા તરફ આંગળીથી બતાવતાં ‘ઠીક નથી’ એમ હાથના ઇશારાથી સૂચવ્યું. સ્વામીજીએ ડોક્ટરને કહ્યું, “રામજી, આને માટે કંઈક કરો. બિચારો હેરાન થાય છે.” (“રામજી, ઇસકે લિયે કુછ કરો. ખેચારા હેરાન હો રહા હૈં.”) ડોક્ટર કહે, “મારાથી અંઈ શક્યું તે બધું ક્યું. છેવટ મુંબઈથી દવા મંગાવી. પરંતુ નસીબમાં દુઃખ ભોગવવાનું માંડ્યું હશે એટલે આજે પારસલ આવતાં અંદરથી શીશી ફૂટેલ નીકળી. હવે ફરી મંગાવતાં વિલંબ થાય તે તેના હિતમાં નથી એટલે તાત્કાલિક રાજકોટ કે મુંબઈ સારવાર માટે જવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. મારો કોઈ ઇલાજ ચાલે તેમ નથી એટલે હું લાચાર છું. આપ કૃપા કરો તો આપનો આશીર્વાદજ બસ છે.” સ્વામીજીએ તુરંત જ ગંગાદાસના ગળા ઉપર હાથ મૂકી કહ્યું, “બોલો, રામ.” એટલે ગંગાદાસે ‘રામ’ બોલવા પ્રયત્ન કર્યો અને અત્પ્રજ્ઞ રામનામનો ઉચ્ચાર થયો. ત્યાં ને ત્યાં જ હાથ રાખીને સ્વામીજીએ બીજી વાર કહ્યું, “બોલો, રામ.” ગંગાદાસ બીજીવાર રામનો ઉચ્ચાર બરાબર કરી શક્યા. એટલે ત્રીજીવાર સ્વામીજીએ એ જ પ્રમાણે નામ લેવરાવ્યું અને કહ્યું, “હવે રામ-રામ બોલતા બોલતા ઘેર પહોંચી જાઓ!” (“અબ ‘રામ રામ’ કહતે કહતે ઘર પહુંચ જાઓ.”) એટલે ગંગાદાસ વર તરફ જવા ઊપડ્યા અને સ્વામીજીએ ડૉ. મહાદેવીઆ

તરફ જોઈ કહ્યું, “રામજીનો પ્રતાપ જોયો ? રામનામનું સામર્થ્ય જોયું ?” (“રામજીના પ્રતાપ દેખા ? રામનામકા સામર્થ્ય દેખા ?”)

ગંગાદાસે સ્વામીજીના કથનનો ભાવાર્થ નહિ લેતાં શબ્દાર્થ પકડ્યો અને માન્યું કે ઘેર પહોંચતા પહેલાં રામનામનો જપ બંધ થઈ જશે તો ફરીથી ખોલાતું બંધ થઈ જશે. મોટે રસ્તે ચાલતાં કાંઈ ઝોળખીતું સામે મળે અને કંઈ પૂછે તો જવાબ આપવા જપ બંધ કરવો પડે, એ બીકે ગલીકુંચીને રસ્તે એકદમ ઉતાવળે ચાલતા—લગભગ દોડતા—રામ નામનો જપ કરતા તેઓ ઘેર પહોંચ્યા. ઘેર પહોંચતાં ગળાનું દર્દ તદ્દન દૂર થયેલું જણાયું.

(૪) હરિજન મંડળી.

એક દિવસ રાત્રે હરિજન મંડળીનાં ભજનનો કાર્યક્રમ રાખવાનો મગનલાલ તંથા ડો. મહાદેવીઆને ઇચ્છા થઈ અને તે પ્રમાણે હરિજનવાસમાં હરિજન મંડળીને આમંત્રણ આપીને બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો. રાત્રે વાળુ કર્યા બાદ હરિજનોની મંડળી પોતાના સાજ સાથે આવી. તેમને અંદર સ્વામીજીની સન્મુખ બેસવા કહેવામાં આવ્યું, પરંતુ તેમણે સ્પષ્ટ ના પાડી ફળીમાં જમીન ઉપર બેઠક લીધી. સ્વામીજી સાથે આવેલ વઢવાણ-વાળા સંત પોપટભાઈએ તેમને અંદર બેસવા સમજાવ્યા, ત્યારે કહે, “બાપલા, ગયા જન્મનાં કર્મનાં ફળ આ જન્મે ભોગવીએ છીએ. હવે આ જન્મે આવા સંતને અજાડાવીને કયે ભવ છૂટીએ ?” સ્વામીજીને મન સવર્ણું કે હરિજન એકસરખા જ છે. આ સિદ્ધાંત તેમના જીવનમાં વણાઈ ગયો છે. પ્રાણી માત્રમાં રામનું દર્શન કરનારને બેદશુદ્ધિ સંભવી જ ન શકે. હરિજનોને આ પ્રમાણે ખોલતા સાંભળી સ્વામીજી બહાર આવ્યા અને કહ્યું, “તમારા મુખમાં પતિતપાવન રામનું નામ છે. પછી તમોને અડવાથી

અપવિત્ર શી રીતે થવાય ? રામદાસ તો તમારામાં રામનું જ દર્શન કરે છે. એ જેટલો અને જેવો રામનો દાસ છે તેટલો જ અને તેવો જ તમારો પણ દાસ છે. આવો—આવો—અંદર આવો અને આ દાસને પાવન કરો. (“તુમ્હારે મુખમે” પતિતપાવન રામકા નામ હૈ. તુમ્હે છુનેસે કૌન અપવિત્ર હો સકતા હૈ ? રામદાસ તો તુમ લોગોં મેં રામકા દર્શન પાતા હૈ. વહ રામકા દાસ હૈ ઇસ લિયે આપકાબી દાસ હૈ. આઓ—આઓ—અંદર આઓ, ઓર યહ દાસકો પાવન કરો. ”) એમ કહીને તેમણે બધાને અંદર દાવી જનમ ઉપર બેસાડ્યા. આ સંતનો પ્રેમ અને એકાત્મભાવ જોઈ મંડળી હર્ષવેશમાં અને પ્રેમવેશમાં આવી ગઈ અને સાંજના નારાઓને જીવનભર યાદ રહે તેવાં બજન કર્યાં. વારાફરતી એક એક ચરણ ગવરાવનારા, ચરણ પૂરું થાય અને મંડળી તે ઉપાડી લે, તેટલામાં તો દેહબાન બૂધી નૃત્ય શરૂ કરતા અને ચરણ પૂરું થતાં સ્વામીજીના ચરણમાં માથું નાખી નિશ્ચેષ્ટ બની જતા. આવાં બજન ત્યારબાદ કોઈ સ્થળે જોયાં નથી.

બજન રાતના ત્રણ-ચાર વાગ્યે પૂરાં થયાં. હરિજનો ઘેર જવા બિપડ્યા સંત પોપટભાઈએ તેમનામાંના એક આગેવાન જેવા જણાતા હરિજનને પાસે બોલાવી કહ્યું, “સવારે તમારો નાતના બે ત્રણ આગેવાનોને લઈને અહીં મારી પાસે આવજો.” “બલે” કહી મંડળીએ વિદાય લીધી.

સવારના દશેક વાગ્યે હરિજન સાતિના ત્રણ-ચાર આગેવાનો સંત પોપટભાઈ પાસે આવ્યા. સંત પોપટભાઈએ તેમની સાથે તેમની સાતિનાં બાળકોની કેળવણી અંગેની સગવડ વિષે પૂછપરછ કરી. તેમના તરફથી જણવા મળ્યું કે કેળવણી અંગેની તેમને કોઈ સગવડ મળતી નહતી. તેમની સાતિનું કોઈ બાળક શાળામાં જતું ન હતું—જઈ શકે તેમ ન હતું અને લખતાં વાંચતાં પણ

કોઈને આવડતું ન હતું. પોપટભાઈએ કહ્યું, “ હું સગવડ કરી આપું તો તમારા બાળકોને બણાવશે ? ” તેઓએ જવાબ આપ્યો, “ હા, બાપલા. સગવડ હોય તો શા સારું ન બણાવીએ ? ” તરત જ પોપટભાઈએ મગનલાલ કે જે ત્યાં બાળુમાં જ આવતા સાંજળતા બેસાડતા, તેમના હાથમાં દશ રૂપિયાની નોટ મૂકી કહ્યું, “ જેટલાં બાળકો બણવા તૈયાર થાય તેમને આ પૈસા માંથી આંકની ચોપડી, બાળપોથી, પાટી, પેન વગેરે લઈ આપજો અને કાલથી જ તમે બણાવવાની શરૂઆત કરી દેજો. ” બીજે દિવસે સવારથી જ ચાર પાંચ બાળકો મગનલાલને ત્યાં બણવા આવવા લાગ્યા.

સ્વામીજીના સહવાસ અને સત્સંગને લઈને જન્યુટ થયેલ સેવાભાવને પરિણામે મગનલાલ અને મણિશંકર બન્ને તેમના નોકરીના કલાકો સિવાયના સમયનો બરાબર સદુપયોગ કરતા— યથાશક્તિ સેવામાં ખર્ચતા. મગનલાલ બેનામાં અખાડો ચલાવતા. સાંજના નિશાળમાંથી છૂટ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓને, સેવાભાવે ક્વાયત, લાઠી, લેજમ વગેરે શીખવતા અને રજાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને આબુબાબુનાં ગામોમાં ફરવટને પણ લઈ જતા. મણિશંકર ક્રિકેટના શોખીન વિદ્યાર્થીઓને ક્રિકેટ રમાડતા તેમ જ બીજી કસરતો પણ શીખવતા. આ રીતે સાંજના પૂરા બે કલાક આ પ્રવૃત્તિ પાછળ બન્ને આપતા.

(૫) રામ બધું બહા માટે જ કરે છે.

સ્વામીજી બેનામાં હતા તે દરમિયાન મગનલાલનાં પુત્રી તારાને તાવ આવ્યો. મગનલાલનાં માતા દરરોજ તારાને લઈને બે બપોત સ્વામીજીનાં દર્શન કરતાં. તારાને તાવ આવેલ હોય, તે દિવસે તેઓ એકલા સ્વામીજીનાં દર્શન કર્યા પ્રણામ કરીને બેઠા પછી તેમણે

તારાને તાવ આવ્યાના સ્વામીજીને ખબર આપ્યા, તે એવી ઈચ્છા અને આશા સાથે કે સ્વામીજી ‘સારું થઈ જશે’ એમ કહી આશીર્વાદ આપશે એટલે તાવ ઊતરી જશે. પરંતુ સ્વામીજીએ જવાબમાં કહ્યું, “સારું થયું, મા. રામજી જે કરે છે તે બલા માટે જ કરે છે.” (અચ્છા હુઆ, માઈ ! રામજી જે કુછ કરતા હૈ વો બલેકે લિયેહી કરતા હૈ.”) આવો જવાબ સાંભળી મગનલાલની માતાને ખરાબ લાગ્યું. ઘેર આવી તેમણે મગનલાલને આ વાત કરી. મગનલાલ સ્વામીજી પાસે ફરી ગયા ત્યારે તેમણે સ્વામીજીને કહ્યું, “માજી તમારા કહેવાનો અર્થ સમજ્યાં નથી એટલે તેમને ખરાબ લાગ્યું છે.”

બીજે દિવસે મગનલાલનાં માતા દર્શને આવ્યાં ત્યારે સ્વામીજીએ એક વાર્તા કહી, ‘રામજી જે કરે છે તે બલા માટે’ તે વિસ્તારથી સમજાવ્યું. આ વાર્તા જે કે સાવ સાદી અને ઘણાખરા જાણતા હોય તેવી છે છતાં સ્વામીજીની ખાસ પસંદગીની અને તેમના પોતાના સિદ્ધાંતના આદર્શરૂપ હોઈ અત્રે અક્ષરશઃ આપવામાં આવી છે. આ વાર્તા સ્વામીજી એટલા પ્રેમ, આનંદ અને હિતસાહથી અને એવા ભાવથી કહેતા કે તેમના મુખથી તેમની નિર્દોષ વાણીની અમૃતધારારૂપ આ વાર્તા અનેકવાર સાંભળવા છતાં ફરી ફરી સાંભળવાનું મન થતું. લીંબડીના ઉગરચંદ્રશેઠ તો સામેથી માગણી કરી ફરી ફરીને આ વાત તેમના મુખે સાંભળતા અને સાંભળતી વખતે સ્વામીજીના ગોઠણને પોતાના ગોઠણ લગભગ અડી જાય તેટલા નજીક આવી, છાતી આગળ ખે હાથ જોડેલા રાખી ખેસતા અને સાંભળવામાં એટલા બધા એકતાન થઈ આનંદમાં આવી જતા કે વાર્તાના દરેક વાક્યના છેલ્લા ખે શબ્દોનો ખેથી તથા વખત સામે પડેલા પાડતા.

એક વખત એક રાજા અને તેનો પ્રધાન શિકારના કાફલા સાથે જંગલમાં શિકારે નીકળ્યા. આ પ્રધાન જાની હતો અને માનતો હતો

કે ભગવાન જે કરે છે તે બલારને માટે કરે છે. તેથી જ્યારે જ્યારે કોઈ દુષ્ટિયો પોતાના દુઃખના વખતમાં તેની સલાહ લેવા આવતો, ત્યારે ત્યારે તે સમજાવીને તેને ગળે ઉતારતો કે ભગવાન જે કરે છે તે બલારને માટે જ કરે છે.

રાજા અને પ્રધાન શિકારની શોધમાં ગીચ જંગલમાં દૂર નીકળી ગયા અને તેના કાફલાથી છૂટા પડી ગયા, એટલું જ નહિ, પરંતુ રસ્તો પણ ભૂલ્યા. રખડતાં રખડતાં મધ્યાહ્ન થઈ ગયો અને રાજાને થાક અને ભૂખ લાગ્યા, એટલે બન્ને એક જાડને બંધે આરામ લેવા બેઠા. રાજાએ પ્રધાનને કહ્યું, “મને ભૂખ લાગી છે. ક્યાંયથી કંઈ ખાવાનું મેળવી શકશો?” પ્રધાન “હાજી” કહીને બેઠો અને જંગલમાંથી થોડાં ફળ લાવીને રાજા પાસે ધર્યાં.

ભૂખને લઈને ખાવાની ઉતાવળમાં રાજાએ ફળ કાપતાં અપ્રુથી પોતાની આંગળી કાપી નાખી. આંગળીમાંથી લોહીની ધાર ચાલી અને વેદના અસહ્ય થતાં રાડ પાડી તેણે પ્રધાનને કહ્યું, “પ્રધાનજી, બહુ દર્દ થાય છે.” પ્રધાને શાન્તિથી જવાબ આપ્યો, “ભગવાન જે કરે છે તે બલા માટે.” આ જવાબ સાંભળી રાજા, જેનું મગજ દુઃખ અને ભૂખને લઈને ભમી ગયું હતું, તેને એકદમ ગુસ્સો આવ્યો અને “બહુ થયું. મારે તારા તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂર નથી. દુઃખને વખતે આવું આશ્વાસન આપતાં તને શરમ નથી આવતી? ચાલ્યો જ અહીંથી. ફરી કોઈ દિવસ તારું મોઢું ખતાવીશ નહિ.” એમ કહી લાત મારી તેણે પ્રધાનને કાઢી મૂક્યો. પ્રધાન બેઠીને ચાલતો થયો અને જતાં જતાં ફરી શાન્તિથી બેઠો, “આ પણ ભગવાન બલારને માટે જ કરે છે.”

પ્રધાનના ગયા પછી રાજાએ પોતાનાં કપડાંમાંથી એક લીરો ફાડ્યો અને કપાયેલી આંગળી ઉપર તેનો પાટો આંધ્યો. એટલામાં બે મજબૂત જંગલી માણસો આવ્યા અને રાજાની ઉપર એકદમ તૂટી

પડી તેને બાથમાં પકડી લીધો. રાજાએ છૂટવા માટે ધણી ધમપછાડા માર્યા પરંતુ કારી ફાવી નહિ અને પેલા બન્ને તેના હાથ પગ બાંધી ઉપાડીને ચાલતા થયા. રાજાએ પૂછ્યું, “કાઈ પશુ જાતના વાંક યુના વગર આ રીતે પકડીને મને ક્યાં લઈ જાઓ છો ?” તેઓએ જવાબ આપ્યો, “દેવીને ભોગ આપવા માટે.” આ સાંભળી રાજાના હોશકોશ ગડી ગયા. તેણે ધૂનતા સ્વરે કહ્યું, “પશુ—હું તો તમારો રાજા છું.” પેલાઓએ જવાબ આપ્યો, “તો તો વધારે સારું. કેમકે દેવી આવા ઉત્તમ પ્રકારના ભોગથી વધારે પ્રસન્ન થશે.”

મંદિર આવ્યું. પેલા બન્નેએ રાજાને અંદર લઈ જઈ, દેવીની મૂર્તિ સામે લાવી ગભો રાખ્યો અને ભોગ આપવાની તૈયારી ચાલી. રાજા તો શિકારે નીકળ્યા પછીના, એક પછી એક ઉપસ્થિત થયેલા અણુધાર્યા પ્રસંગોના પરિણામે પલટાયેલા સયોગોથી, ડહાંધ ગયો હતો—જડ જેવો થઈ ગયો હતો. એટલામાં મંદિરનો પુરોહિત તેની પાસે આવતાં તેની નજર રાજાની આંખો ઉપર પડી. આંખો ઉપર પાટો જેતાં તેણે તે છોડાવ્યો તો આંખોનું ખોટકું તૂટેલું દેખાયું. આ જોઈ તરત જ પુરોહિતે કહ્યું, “ભોગ માટે આ માણસ નહિ ચાલે, કેમકે તેની આંખો ખંડિત થયેલી છે. દેવીને આ ભોગ અપશે નહિ. તેને છોડી મૂકા.”

આ હુકમ સાંભળી રાજાના હોશકોશ ઠેકાણે આવવા લાગ્યા. તરત જ તેને બંધનમુક્ત કરી છોડી દેવામાં આવ્યો. એટલે રાજા ત્યાંથી ચાલતો થયો. બહાર આવતાં જ રાજાને આંખોની કપાણી તે વખતના પ્રધાનના શબ્દો યાદ આવ્યા. તેણે વિચાર્યું કે, “ખરેખર, જો મારી આંખોની કપાણી ન હોત તો આજે મારું માથું કપાઈ ગયું હોત. ‘ભગવાન જે કરે તે બધા માટે’ આ

પ્રધાનના શબ્દો અક્ષરશ્ચ: સત્ય છે. ” હવે તેને પ્રધાનને લાત મારી કાઢી મૂકવા બદલ ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો અને પોતે ચલાવેલા ખરાબ વર્તન માટે પ્રધાનની માફી માગવા તેને ખૂબો પાડી બોલાવતો તે જંગલમાં બટકવા લાગ્યો.

પ્રધાન રાજ્યથી છૂટો પડી દૂર એક ઝાડ નીચે બેસી ગયો હતો. રાજ્યની ખૂબો સાંભળી, તે તેની પાસે આવ્યો એટલે તુરત જ રાજ્યએ તેની માફી માગી અને તેનાથી છૂટા પડ્યા પછી બનેલી સર્વ હકિકત તેને કહી સંભળાવી. પ્રધાને કહ્યું, “ માફી માગવાની કંઈ જરૂર નથી. ઉલટો મારે તમારો ઉપકાર માનવાનો રહે છે, કેમકે તમોએ મને મૃત્યુમાંથી બચાવ્યો છે. તમોએ મને હાંકી કાઢ્યો ત્યારે પણ હું, ‘ આ પણ ભગવાન બલારને માટે કરે છે ’ તેમ બોલ્યો હતો તે યાદ છે ? ખરેખર, જો તમોએ મને લાત મારી કાઢી મૂક્યો ન હોત તો તમારે બદલે મારો દેવીને ભોગ ચડત, કેમકે મારું એક પણ અંગ ખંડિત નથી. એટલે જો કંઈ થયું છે તે બધું બલારને માટે જ થયું છે. ”

વાર્તા પૂરી થતાં સ્વામીજીએ મગનલાલની માતાને કહ્યું, “ મા, તાવ આવ્યો છે તે તેના શરીરમાં એકઠો થયેલો કચરો સાફ કરવા આવ્યો છે. કચરો નીકળી જશે એટલે તાવ બંધ થઈ જશે અને શરીર પહેલાં કરતાં પણ વધારે સારું થઈ જશે. રામજીતું કેાઈપણ કામ નકામું હોતું નથી. આપણું બધું શામાં છે તેની આપણા કરતાં પણ તેને વધારે ખબર છે. જો ખરાબ દેખાય છે તેમાં પણ તેનો ધરાદો બહુ જ કરવાનો હોય છે અને ખરેખર ખૂબમાં બહુ છુપાઈને પડ્યું હોય છે. આપણને તે દેખાતું નથી—સમજાતું નથી એટલે આપણે દુઃખી થઈએ છીએ. પરંતુ ઈશ્વર બધું આપણા બધા માટે જ કરે છે. ” (“ માઈ, બુખાર આયા હૈ વહ ઉનકે શરીરસે મલકા જમાવ

હો ગયા હૈ વહ નિકાલનેકે લિયે આયા હૈ. મલ-શુદ્ધિ હો જાને કે બાદ ખુબાર આપહી આપ ચલા જાયગા. ઓર શરીર પહલેસેબી અચ્છા હો જાયગા. રામજીકા કોઈ કામ વ્યર્થ નહિ. અપને બલેકી સમજ અપનેસે જ્યાદા ઉસકો હૈ. જો ખૂરા માલુમ હોતા હૈ ઉસમેં બી ઉસકા બલા કરનેકાહી ઈરાદા હોતા હૈ ઓર બલાહી અંદર છૂપા પડા હોતા હૈ. અપની સમજમેં વહ નહિ આતા ઇસ લિયે અપનકો દુઃખ હોતા હૈ. મગર વહ સખ કુછ બલે કે લિયે હી કરતા હૈ.”)

(૬) હિન્દુ મુસલિમ હુલ્લડ

એક દિવસ સાંજે સ્વામીજીને લઈને ડૉ. મહાદેવીઆ, મગનલાલ અને મણિશંકર ગામ બહાર રમશાનમાં આવેલા મોદેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરવા ગયેલ. સૂર્યાસ્ત વખતે ગામ બહારના રસ્તેથી ચારે પાછા આવ્યા. દવાખાના નજીક આવતાં દૂરથી દવાખાના પાસે લોકોનું ટોળું જોતાં સૌને નવાઈ લાગી. પાસે આવતાં ખરપર પડી કે તેઓ ગામ બહાર હતા તે દરમિયાન હિન્દુ મુસલિમ વચ્ચે છમકલું થઈ જતાં કેટલાય માણસો જખમી થયેલ, જેને લઈને ટોળું પાટાપીંડી માટે દવાખાને આવેલ. ચારે ઉતાવળે દવાખાનામાં ગયા તો કેટલાંક માણસો લોહીલોહાણુ સ્થિતિમાં બેઠાં હતાં. આ દૃશ્ય જોઈ સ્વામીજીને ખૂબ લાગી આવ્યું અને દુઃખપૂર્ણ અવાજે બોલ્યા: “રામજી, આ તારી કંઈ જાતની લીલા છે? અજ્ઞાનને લઈને આ લોકો શું કરી રહ્યા છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. રામજી, આ લોકોને સાચી સમજ આપ અને ખરો રસ્તો બતાવ.” (“રામજી, વહ તેરી કયા લીલા હૈ? અજ્ઞાનમેં વહ લોગ કયા કર રહે હૈ, ઇસકા ઉસકો જ્ઞાન નહિ. રામજી, ઉસકો સચ્ચી સમજ દો ઓર સચ્ચા રાસ્તા બતાઓ.”) સ્વામીજી ત્યાં જ ખુરશી ઉપર બેસી ગયા અને મગનલાલ તથા મણિશંકરે ડૉ. મહાદેવીઆની મદદમાં ધા ધોવાનું

અને પાટા બાંધવાનું શરુ કર્યું. બધાને પાટાપીંડી થઈ ગયા. પછી તેઓ સ્વામીજી સાથે તેમના ઉતારે આવ્યા.

થયેલ હમકલામાંથી ધીમેધીમે થોડા દિવસ બાદ હિન્દુ મુસલિમ હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું. હુલ્લડની શરૂઆત સાંજના ચાર વાગ્યાના સુમારે થઈ હતી. સાંજ સુધીમાં તો હુલ્લડ આખા ગામમાં પ્રસરી ગયું અને દવાખાનું ગામને છેવાડે—લગભગ ગામ બહાર—હોવા છતાં તેની સામે પણ સડક ઉપર ટોળાં રીડિયો અને દેકારો કરતાં ફરતાં માલુમ પડ્યાં.

મગનલાલે તે દિવસે નોકરીમાંથી રજા લીધેલ. સવારના સ્વામીજી પાસે હતા. વચમાં બપોરે જમવા ગયેલ અને જમીને પાછા સ્વામીજી પાસે આવી ગયેલ. પાંચ વાગ્યે નિશાળમાંથી છૂટીને મણિશંકર પણ સીધા સ્વામીજી પાસે આવી ગયેલ. તેઓ આવી ગયા બાદ ટોળાં દવાખાના સામે આવી પહોંચ્યાં.

રાત પડી ગઈ પરંતુ ઘેર જઈ શકાય તેવી સ્થિતિ ન હતી. જમવા વિષેની તો ચિંતા ન હતી કેમકે ડૉ. મહાદેવીઆ તેમને મૂકીને જમે તેમ ન હતા; પરંતુ બન્નેને ઘેર બધાં તેમની ચિંતા કર્યા કરે તેની ફિકર હતી. એટલે ટોળું દવાખાના આગળથી ગામ તરફ દૂર ખસતાં જ બન્ને દવાખાનામાંથી બહાર નીકળ્યા અને પોતપોતાના ઘર તરફ રવાના થઈ સહીસલામત ઘેર પહોંચી ગયા.

બરાબર નિશાળ છૂટવાના વખતે હુલ્લડ ફાટી નીકળેલ એટલે જે વિદ્યાર્થીઓ ઘેર પહોંચી ન શક્યા તેઓ ઓળખીતાં—પાળખીતાં, સગાં—સંબંધી વગેરેમાંથી જેનું ઘર પહેલું નજરે પડ્યું તેને ત્યાં ભરાઈ ગયેલ. હાઈસ્કૂલથી ગામ તરફ આવતાં રસ્તામાં ગામ બહાર એક નાનું જીન હર્ન, તે જીનવાળાના કુટુંબના

છોકરાઓ તથા બીજા થોડા વિદ્યાર્થીઓ ગામમાં હુલ્લડને લઈને, જનમાં રોકાઈ ગયેલ. આ વાત મણિશંકરે મગનલાલને કરેલ.

મગનલાલ બોજન માટે થાળી ઉપર બેઠા, ત્યાં તેમને જનમાં રોકાઈ ગયેલ વિદ્યાર્થીઓનું સ્મરણ થયું અને તરત જ જાણ થઈ જઈ તેમની માતાને, “જનમાં વિદ્યાર્થીઓ ભૂખ્યા બેઠા છે. તેમને અહીં નાસ્તા માટે તેડી લાવું.” એમ કહી તેઓ જન તરફ ચાલી નીકળ્યા.

જનના મકાનની બાજુની મસ્જીમાં તે જ મકાનની એક બારી પડતી હતી. ત્યાં આવી મગનલાલે જોરથી બે ચાર સાદ દીધા. બારી ઉઘાડ્યા વગર કોઈએ અંદરથી સામો પ્રશ્ન કર્યો, “કાણુ છે?” મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “હું—મગનલાલ, બારી તો જરા ઉઘાડો.” એક આંખ જોઈ શકાય તેટલી બારી ઉઘાડી કોઈએ પૂછ્યું, “શું છે?” મગનલાલે કહ્યું, “અહીં જે વિદ્યાર્થીઓ છે તેમને મારી સાથે મોકલો. મારે ત્યાં થોડો નાસ્તો કરાવી પાછો અહીં મૂકી જઈ હું.” આશ્ચર્ય અને બચ્ચિત્ત સ્વરે ઉત્તર મળ્યો, “બલા માણસ, તમે પણ ઠીક લાગે છે. એક ટંક ભૂખ્યા રહે કોઈ મરી નહિ જાય. તમે પણ બહાર રખડો મા. ઝટ ધર ભેગા થઈ જાઓ.” વાક્ય પૂરું થતાં પહેલાં તો બારી પાછી બંધ થઈ ગઈ. બંધ બારી તરફ જઈ મગનલાલે કહ્યું, “અહીં કશું બચ જેવું નથી. આ રસ્તો તદ્દન સલામત છે. બચ જેવું હોય તો હું જ અહીં કેવી રીતે આવી શકું?” પરંતુ આ શબ્દો બીંત સાથે અકળાઈ વિલય પામ્યા. કશો જવાબ મળ્યો નહિ એટલે મગનલાલ પાછા ફર્યા.

બાજુમાં જ ઈમારતી લાકડાની એક લાતી હતી જેવું મુખ્ય દ્વાર દવાખાનાની સડક ઉપર પડતું હતું. જે ટોળું

દવાખાના આગળથી પાછું ફર્યું હતું તે આ લાતીને આગ લગાડી ચાલતું થયું હતું. મગનલાલ ઘેર પાછા ફરતા હતા તે જ વખતે આગની ખબર પડતાં લાતીના માલિક આવી પહોંચ્યા હતા અને પોકો મૂકી રડતાં રડતાં મોટા અવાજે બોલતા હતા કે, “અંદર ગાય અધિલ રહી ગયેલ છે. કાઈ ગૌમાતાને બચાવો, દોડો—ગૌમાતાને બચાવો.” મગનલાલને સમજાયું નહિ કે શેઠ ખરેખર ગૌમાતાને બચાવવા માટે પોકાર કરી રહ્યા છે કે લાતીને બચાવવા? મગનલાલે તેમને કહ્યું, “અત્યારે તો અહીં કાઈ આવે તેમ લાગતું નથી. હું અને તમે બે જ છીએ. ખરેખર ગૌમાતા માટે પ્રેમ હોય તો હું અહીં ખોટી થાઉં અને તમે પોતે જ અંદર જઈને ગાયને છોડી લાવો. શેઠે પોતાના પોકારોમાં આ શબ્દો સાંભળ્યા કે નહિ તે તો કાણ જાણે, પરંતુ એટલામાં, આ લત્તો કાળીવાડનો હોય, કાળીઓનું મોટું ટાળું કે જે તે લત્તાનું રક્ષણ કરવા માટે ફરતું હતું તે આવી પહોંચ્યું. જોખમ ખેડોને ગૌમાતાને બચાવવાની શેઠની ઈચ્છા લાગતી ન હતી, પરંતુ પ્રભુએ મૃગા પ્રાણી તરફ દયા કરી ટાળાને ત્યાં મોકલ્યું.

ટાળું આવી ગયા પછી મગનલાલ ઘેર આવ્યા અને જમીને સૂતા. બીજે દિવસે સવારે રાજધાનીના મુખ્ય શહેર જૂનાગઢથી પોલિસ અને મિલિટરી આવી અને કરકસુ જાહેર થયો.

આ હુલ્લડ દરમિયાન મગનલાલ અને મણિશંકરની, તેઓ ડૉ. મહાદેવીઆના ખાસ મિત્રો હોય, તેમ જ તે જ કમ્પાઉન્ડમાં સ્વામીજીનો ઉતારો હોઈ દવાખાનામાં સતત હાજરી હતી અને તેઓ ત્યાં દવાખાનામાં આવતા બન્ને કામના ધવાયેલાઓને પાટા-પીંડી કરવામાં ડૉ. મહાદેવીઆની મદદમાં રહ્યા હતા.

આવા વાતાવરણમાં સ્વામીજીને ત્યાં વધુ રોકવા ઉચિત

૨૯૬

નહિ હોવાથી તેમને વેરાવળ પહોંચાડવાની ગોઠવણ કરવાનો ત્રણે વિચાર કરતા હતા. વિચારને અંતે નક્કી થયું કે મોટરનું સાધન મળે કે તુરત જ ગમે તે હિસાબે ગુરુવાર પહેલાં સ્વામીજીને વેરાવળ પહોંચાડી દેવા. આ રીતે ઉપડવાનું નક્કી થતાં સ્વામીજીએ કાન્તિલાલને નીચે પ્રમાણેનો પત્ર લખ્યો:

ડીના,

તા. ૧૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૦

વહાલા રામ

શ્રી રામના તમારા સર્વના ઉપર આશીર્વાદ હો ।

પ્રભુની ઇચ્છા છે કે રામદાસાનુદાસે આરામ માટે અહીં રહેવું. ડૉ મહાદેવીઆની માયાળુ સંભાળ નીચે તેઓ રહેશે. રામદાસ અને પોપટભાઈ અહીંથી વેરાવળ વહેલામાં વહેલી તકે એટલે કે મોટરનું સાધન મળે કે તરત જ—કોઈપણ હિસાબે ગુરુવાર પહેલાં—અહીંથી ઊપડે છે. રામની ઇચ્છા પૂર્ણ થાઓ.

તમારો પ્રેમમય પત્ર અને ગીત મળ્યાં. એમ લાગે છે કે તમારી અંદર રહેલી કવિત્વશક્તિ સંપૂર્ણપણે જાગૃત થતી ચાલી છે. પ્રયાસ ચાલુ રાખો.

તમો બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

તા. ૬. રામદાસ આજે જ ઊપડે છે. વઢવાણ સીધો આવે છે.

[Una,

D/- 18th February 1930

Beloved Rama,

May Shree Rama bless you all.

It is the Will of God that Ramdasanudas should

stay here for his rest. He remains here under the kind care of Dr. Mahadevia. Ramdas and Popatbhai are starting from here at the earliest opportunity i.e. as soon as a motor vehicle is available—at any rate before Thursday. His Will be done.

Your loving letter and song received. It appears, the poet in you is getting wide awake. Spin on ahead.

Love and Namaskars to you all.

Ramdas.

P. S.

Starting to-day. Coming direct to Wadhwan.]

આ પત્ર લખાશે એટલામાં ત્યાં પોલિસ પાટી સાથે આવેલ જૂનાગઢના તે વખતના પોલિસ ઉપરી શ્રી. હેલશંકર ડો. મહાદેવીઆને ત્યાં તેમને મળવા આવ્યા. આ વખતે સ્વામીજી ડૉ. મહાદેવીઆના મકાનમાં બેઠા હતા. સ્વામીજીને જોઈ શ્રી. હેલશંકરે તેમને પ્રણામ કર્યો. એટલામાં તેમની નજર સંત પોપટભાઈ તરફ પડી અને તેમને જોતાં જ હર્ષવિશ્વમાં તેમના તરફ દોડી તેઓ તેમને ભેટી પડ્યા. સંત પોપટભાઈ તેમના બાલપણના મિત્ર હતા. પછી ડૉ. મહાદેવીઆ તરફ ફરી તેમણે તેમને કહ્યું, “આવા વાતાવરણમાં આવા સંતોને અહીં રાખવા ઠીક નથી.” ડૉ. મહાદેવીઆ કહે, “અમે તે જ વિચાર કરતા હતા ત્યાં તમે આવ્યા.” એટલે શ્રી. હેલશંકરે કહ્યું, “વેરાવળ પહોંચ્યાંવાની હું આજે જ સગવડ કરી

આપીશ. ” આ જવાબ સાંભળતાં જ સ્વામીજીએ કાન્તિલાલ ઉપર લખેલ પત્રમાં તાજા કલમ “ રામદાસ આજે જ ઊપડે છે. વઢવાણુ સીધો આવે છે ” (Starting today. Coming direct to Wadhwan) જાહેરી કાગળ ટપાલમાં રવાના કરવા આપ્યો હતો. શ્રી. હેલશંકરે મોટરનો પ્રયત્ન કરી આપી જમ્યા પછી બપોરે સ્વામીજી તથા સંત પોપટભાઈને વેરાવળ પહોંચાડી દીધા. ત્યાંથી સ્વામીજી અને પોપટભાઈ વઢવાણુ આવ્યા અને વઢવાણુથી સ્વામીજી ફરતા ફરતા પાછા કાસરગોડ પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૧૪મું

—: પત્રો :—

વઢવાણ સીટી

વઢવાણ રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો.

રામદાસ ઉપર આવેલા બધા પત્રો જાંસીને સરનામે મોકલાવી આપશે.

એક જ સત્યનું તમો બધા પ્રાકટ્ય છે. આનો સાક્ષાત્કાર કરો અને આ સત્યના જ્ઞાનયુક્ત આચરણુ રાખો. હરેક જાતનું સાહિત્ય વાંચીને તમારા મનને ચુંચવાડામાં નાખશે નહિ. તમારી અંદર રહેલા સત્યને વળગી રહો. માર્ગદર્શન માટે અંદર વળો. તમારી અંદર પ્રભુ બિરાજી રહ્યો છે.

પ્રભુ, શુદ્ધ શાન્તિ, પ્રેમ અને આનંદ છે. અંદર ઊતરો, તેને શોધી લો અને પછી તેના હાથમાં પોતાને મૂકી દો. શ્વંકા અને બયને તજી દો. તમો કેટલે પહોંચ્યા છો તેની તમોને ખબર છે. સત્યમાં દૃઢ રીતે સ્થિત થાઓ. માથે આસમાન વૂટી પડે તો પણ ઢ્યુપચુ થાઓ નહિ—ડગો નહિ.

પ્રભુ તમોને સાથ આપો.

તમો સર્વેને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Wadhwan City.

Beloved Rama,

May Shree Rama bless you all.

Kindly, redirect all letters for Ramdas received at your end to Jhansi address.

You are all manifestations of one Truth. Realise this and act in the knowledge of this Truth. Don't confuse your mind by reading all kinds of literature. Cling to the Truth within you. Seek within for guidance. God dwells in you. God is pure peace, love and joy. Go within and find Him and then place yourself entirely in His hands. Give up doubts and fears. You know where you stand. Stand firm in Truth. Don't flinch and waver even if heavens should fall. May God be ever with you.

Love to all.

Ramdas.]

આમા,

તા. ૧૩ મી માર્ચ, ૧૯૩૦.

વહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા સૌ ઉપર આશીર્વાદ હો.

મહાદેવપ્રસાદે જાંસીથી તમારો પત્ર અહીં મોકલ્યો છે. જાંસીને સીરનામે બધા કાગળો જલદી મોકલાવી આપશો. ૧૬મીએ જાંસી જવા માટે રામદાસ આ સ્થળ છોડે છે.

૩૦૧

પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવો તે જીવનનું ધ્યેય છે. બીજા બધા
આદર્શો મિથ્યા છે. રામમંત્રનો ત્યાગ કરતા નહિ.

તમો સર્વેને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Agra,

D/. 13th March, 1930.

Beloved Rama,

May Shree Rama bless you all.

Mahadevprasad has sent here your letter from Jhansi. Kindly direct at once all letters for Ramdas to Jhansi address. Ramdas leaves this place for Jhansi on the 16th instant.

Realisation of God is the goal of life. All other ideals are false. Don't give up Rama Mantram. Om. Om. Om.

Love to all.

Ramdas.]

ઉપરના બે પત્રો મળ્યા બાદ મગનલાલ અને મણિજીકરને
જાના છોડવું પડ્યું. બન્ને મુંબઈ આવ્યા. મુંબઈમાં મગનલાલે ગૃહ-
પતિ તરીકેની નોકરી સ્વીકારી. મુંબઈના વાસ દરમિયાન તેમના પર
નીચેના પત્રો આવ્યા હતા:

આનંદાશ્રમ,

કાશ્વરગાડ,

તા. ૧૨ મી ઓક્ટોબર, ૧૯૩૦

વહાલા રામ, (કાન્તિલાલ.)

શ્રીરામના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ હો. તમારે ।
માયાળુ પત્ર મળ્યો. વાંચી આનંદ થયો.

હા. રામદાસ પાછો આશ્રમમાં આવ્યો છે. તે વાંચે છે, લખે
છે અને વાતો કરે છે. તે “ ઈશ્વરની શોધ ” ની પુરવણી રૂપે
“ ઈશ્વરના સાનિધ્યમાં ” નામનું પુસ્તક લખે છે. લગભગ અધુનું
લખાઈ ગયું છે.

હવે તમે છાપવાળા કવિ બની ગયા. સરસ ! તમારી અંગ્રેજી
કવિતા ઘણી જ સુંદર છે. તમેને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો છે; તેને
બહાર આવવા દો.

મગનલાલ ત્યાં જ છે. તેઓ પત્ર કેમ લખતા નથી !
તેમને લખવાનું કહેશો. રામદાસને તેમના “ માયાગોટાળામાંથી
અક્ષગોટાળામાં ફૂદકો ” શબ્દો યાદ આવે છે અને રામદાસ
હસે છે.

સાચું. અધુનું રામની લીલા છે. હમેશાં પવિત્ર અને આનંદી
રહો. તમારા અને વિશ્વના માલિકને બુદ્ધી જતા નહિ. તેના નામનું
સ્મરણ કરો. બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram
Kasaragod,

D/- 12th October, 1930.

Beloved Rama, (Kantilal.)

May Shree Rama bless you all. Read your
kind letter. It is simply delight to read it.

Yes. Ramdas is back again to the Ashram

—reading, writing and talking. He is writing a new book—half of it is nearly complete— “In the Vision of God”—a sequel to “In Quest of God.”

So you have turned into a confirmed poet. This is good. Your English poem is really beautiful. You have the light. Let it out.

Maganlal is there. Why does he not write? Please ask him to. Ramdas remembers his words “a leap from Maya Gotala into Brahma Gotala.” Ha—Ha—Ha !

Right. Everything is Rama's play. Be always pure and cheerful. Forget not Him who is the Lord of your being and of the Universe. Remember His name.

Love to all.

Ramdas]

આનંદાશ્રમ,

કાસરગોડ,

તા. ૨૧ નવેમ્બર, ૧૯૩૦.

વહાલા મિત્રો, (કાન્તિશાલ, મગનલાલ, મણિશંકર.)
શ્રીરામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ હો.

તમારો સંયુક્ત પત્ર રામદાસે આનંદ સાથે વાંચ્યો.

પ્રવૃત્તિ એ જ જીવન છે. નિષ્કામપણે કરવામાં આવતી
પ્રવૃત્તિ એ જ ખરું જીવન છે. વ્યક્તિત્વના જ્ઞાન રહિત થઈને
કાષ્ટપણ્ય પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તે ખરાબ નથી. આજસ એ

જીવનને ઝેર કરી નાખતો અને આપણી અંદરના આનંદ અને શાન્તિના શુદ્ધ ઝરાને કલુષિત કરતો શાપ છે. સાચા ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટેની લડત, મહેનત અને તરફડાટ આપણને જાંચે લઈ જાય છે અને આપણું જીવન ઉન્નત બનાવે છે. તમારાં મન અને હૃદયને શુદ્ધ કરો અને પ્રભુએ તમોને જે સ્થિતિમાં મૂક્યા હોય તે સ્થિતિમાં રહીને, પ્રાણી માત્રના હૃદયમાં બિરાજી રહેલ પ્રભુની સેવામાં તમારી જાતનું સમર્પણ કરો. પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરશો નહિ. આ તમોને રામદાસનો સંદેશ છે.

મગનલાલ—બ્રહ્મગોટાળો પણ નથી અને માયાગોટાળો પણ નથી. બધે એક માત્ર ઈશ્વર જ છે. બધામાં રહેલા ઈશ્વરને ચાહો. બધામાં રહેલા ઈશ્વરની સેવા કરો. આ તમારો ધર્મ બનો.

રામદાસ.

[Anandashram
Kasaragod,

D/- 21st November, 1930.

Beloved friends, (Kantilal, Maganlal, Manishankar)

May Shree Rama bless you all. Ramdas read with great joy your joint letter.

Activity is life. True life is activity performed in a spirit of Nishkama. No action is bad, so long as we do it from a purely impersonal standpoint. Idleness is the bane of life that embitters it and vitiates the pure spring of joy and peace within us. Struggle, strife and effort directed for right ends elevates us and ennobles our existence.

Purify your mind and heart and dedicate yourself to the service of the Lord who dwells in hearts of all beings, **in the field in which the Lord chooses to place you. Discard not action.** This is Ramdas's message to you.

Maganlal—there is neither Brahma-gotala nor Maya-gotala. It is God everywhere. Love Him in all. Serve Him in all. Let this be your religion.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,

કાસરગોડ,

તા. ૩૧ મી ડીસેમ્બર, ૧૯૩૦

વહાલા રામ, (મગનલાલ—કાન્તિલાલ)

શ્રીરામ તમારું કલ્યાણ કરો. રામદાસે તમારા પ્રેમમય પત્રો આનંદથી વાંચ્યા.

ફરી ફરીને રામદાસને મળવાની ઇચ્છા કેમ થાય છે ? તેને તમે તમારી બહાર એક વ્યક્તિવિશેષ રૂપે જોતા હો. તો મળવાની ઇચ્છા કરવી બ્યાજબી નથી, કેમકે આવી ઇચ્છામાં નાશ અને વિયોગના દુઃખનો ભય છે. અને જો તમે રામદાસને આખા વિશ્વમાં બ્યાપો રહેલ અને તમારા હૃદયમાં બિરાજી રહેલ સર્વ— શ્રેષ્ઠ સત્ય તરીકે માનતા હો, તો મળવાની ઇચ્છાનો કંઈ અર્થ નથી. રામદાસને અવ્યક્ત, શાશ્વત અને અવિનાશી આત્મતત્ત્વ—રૂપે તમારા ચિત્તમાં સ્થાન આપો અને બહારના વ્યક્ત રૂપ સાથેની આસક્તિનો ત્યાગ કરો. આમ કરશો કે તરત જ તમે

અધનમુક્ત થશે અને તમારી અંદરથી જ તમોને શાશ્વત જ્ઞાન્તિ અને આનંદની પ્રાપ્તિ થશે. લોહાની સાંકળની જગ્યાએ સોનાની સાંકળ મૂકે મા. બંને અધનકર્તા છે.

રામદાસનો કાર્યક્રમ જોએ તો મળવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેઓના મગજ ઉપર હથોડા મારી મારીને ડસાવવાનો છે કે તેઓ જે સત્યને શોધે છે તે તેઓના હૃદયમાં જ છે.

અધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram,
Kasaragod,

D/. 31st. December, 1930.

Beloved Rama, (Kantilal-Maganlal)

May Shree Rama bless you all. It is with delight, Ramdas read your letters, full of love.

Why again and again desire to see Ramdas? If you take him as merely an individual form outside you, it is not worthwhile to see him, as such a love is fraught with fear of loss and pain of separation. Whereas, if you understand Ramdas as the Supreme Truth that pervades the entire Universe and ever dwells in your hearts, then your desire has no meaning. Have Ramdas in your thoughts as the impersonal, immutable and deathless Cosmic Spirit and give up your attachment to external forms. Directly you do

this, you will attain liberation and immortal joy and peace within yourselves. Don't substitute a golden chain for an iron one. Both are causes of bondage.

Ramdas's programme is to hammer into the minds of those who crave to see Ramdas, that the Truth they seek, is dwelling in their own hearts

Ramdas.]

(૧) સાચો સાથ રામજીનો.

ઉપરનો પત્ર મળ્યા પછી મગનલાલની તબિયત લથડી. છેલ્લાં કેટલાંએક વર્ષોથી તેઓ ગામડાનું નિવૃત્તિપરાયણ પ્રવૃત્તિવાળું શિક્ષક તરીકેનું શાન્ત જીવન ગાળતા હતા. ક્યાં ગામડાનાં હવાપાણી અને ક્યાં મુંબઈ જેવા શહેરનાં હવાપાણી ! ક્યાં ગામડાની શાન્તિ અને ક્યાં મુંબઈના ધમાલ અને ધાધલવાળા પ્રવૃત્તિમય શહેરની અશાન્તિ !

તબિયત લથડતાં તેમને કાન્તિલાલના મોટાભાઈ દુર્ગાશંકરને ત્યાં લાવવામાં આવ્યા અને ઉપચાર શરૂ કર્યા. એક દિવસ ડૉક્ટરે કાન્તિલાલને ખાબુએ બોલાવી કહ્યું, “મગનલાલનું હૃદય નબળું પડી ગયું છે. ક્યારે બંધ પડી જાય તે કહી શકાય નહિ. પારકી ચાપણુ છે. કંઈ થશે તો કાળી ટીલી લાગી જશે. માટે વહેલામાં વહેલી તકે તેમને તેમના માતા પિતા પાસે મોકલાવી આપો.” આ સાંભળી કાન્તિલાલ અને તેના આખા કુટુંબને ખૂબ દુઃખ થયું. જે ડૉક્ટરને દરદીના આરામની આશા જણાતી ન હોય તેની દવા ચાલુ રાખવી યોગ્ય નથી તેમ માની દુર્ગાશંકરે ખીજખીજ દિવસથી ખીજ ડૉક્ટરની સારવાર નીચે મગનલાલને મૂક્યા અને તેને બલા-

મણુ ઠરી કે કોઈ પણ હિસાબે આઠ દશ દિવસમાં જૂનાગઢ સુધી મુસાફરી કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં તેને મૂકી આપો.

આ નવા ડોક્ટરની સારવારથી દિવસે દિવસે તબિયત સુધરતી જણાઈ. જૂનાગઢ એકલા મોકલી શકાય નહિ એટલે સારા સથવારાની શોધ શરૂ કરી અને એક સ્નેહીનો સથવારો મળતાં તેની સાથે મગનલાલને જૂનાગઢ મોકલવાનું નક્કી કર્યું.

નિશ્ચિત કરેલ દિવસે મગનલાલ દુર્ગાશંકરને ત્યાંથી નીકળી સ્ટેશન ઉપર આવ્યા. સ્ટેશન સુધી મૂકવા કાન્તિલાલ સાથે આવેલ. એક ડબ્બામાં બિજાનું પાથરી મગનલાલને તે પર સુવડાવી કાન્તિલાલ પેલા સ્નેહીને શોધવા ગયા. એન્જનથી ગાર્ડના ડબ્બા સુધી અને ગાર્ડના ડબ્બાથી એન્જન સુધી ત્રણ ચાર વખત આંટા માર્યા પરંતુ પેલા ભાઈ ક્યાંય દેખાયા નહિ. બિમારનો સાથ કોણ સ્વીકારે? બિમારનો બોબો કોણ ઉપાડે? કાન્તિલાલ નિરાશ થઈ મગનલાલ પાસે આવ્યા અને હકિકત જણાવી. એટલામાં ગાડી ઊપડવાનો વખત થતાં મગનલાલને એકલા મૂકવા યોગ્ય નહિ એ વિચારે કાન્તિલાલ ડબ્બામાં ચડી ગયા. દાદર સ્ટેશન આવતાં ફરી પેલા સ્નેહીને શોધ્યા પરંતુ મળ્યા નહિ, એટલે મગનલાલ પાસે આવો તેમણે તેમને નીચે ઊતરી જવા જણાવ્યું. મગનલાલે જવાબમાં કહ્યું, “સાથની કંઈ જરૂર નથી. રામજી અને રામદાસજી સાથે જ છે. ચિંતા કરે નહિ. માનવીના સાથ કરતાં રામજીનો સાથ વધારે ઉત્તમ છે.” એટલામાં ગાડીની બ્હીસલ થઈ અને ગાડી ઊપડી. કાન્તિલાલ કંઈ બોલી શક્યા નહિ, તેમની આંખમાં પાણી આવો ગયાં. રડી પડ્યા. મગનલાલે કહ્યું, “રડો નહિ, કંઈ થવાનું નથી. રામજી ઘેર જરૂર પહોંચાડી દેશે.” કાન્તિલાલ પાછા ફર્યા. ગાડી આગળ ચાલી.

વીરમગામ સ્ટેશન આવ્યું. અહીં ગાડી બદલાવાની હતી. મગનલાલમાં સંપૂર્ણ આત્મબળ સ્વામીજીની કૃપાથી રામજીએ મૂકી

દીધું હતું. તેઓ નીચે ઇતર્યા અને મજૂરને ખોલાવી, સામાન ઉપ-
કાવી સામેની ગાડીમાં ખેસવા ચાલ્યા. ત્યાં સામે જ અચાનક પેલા
સ્તેહી બટકાયા. મગનલાલને જોતાં જ તેઓ ઝંખવાણા પડી ગયા
અને ખોલ્યા, “ મુ'બઈ સ્ટેશને તમેને ક્યાંય જોયા નહિ. હવે ચાલો,
આપણા ડાયામાં આવી જાઓ. ” મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “ હવે
સાથની કંઈ જરૂર નથી જેણે વીરમગામ પહોંચાડ્યો તે જૂનાગઢ
જરૂર પહોંચાડશે. ”

જૂનાગઢ આવી સ્વામીજીને માદગીના ખપ્પર આપ્યા. તેમના
તરફથી નીચે પ્રમાણેના એક પ્રછા એક ત્રણ પત્રો આવ્યા:

આનંદાશ્રમ,

રામનગર

તા. ૭ મી જુન, ૧૯૩૧.

વહાણા રામ,

પ્રભુના તમારા ઉપર આશીર્વાદ ઇતરો. તમારો પત્ર આનં-
દથી વાંચ્યો.

બધી વસ્તુમાં ઈશ્વરનો વિશ્વાસ રાખો. ચિંતા કરો નહિ.
પ્રભુ તમારી તબિયત સુધારી દેશે, મક્કમ રહે. વારંવાર પત્ર
લખતા રહો. પ્રભુનું સ્મરણ નિત્ય ચાલુ રાખો.

હાલમાં રામે રામદાસનું જીવન અતિશય પ્રવૃત્તિવાળું
બનાવી દીધું છે. પ્રવૃત્તિમાં એ કંઈ પણ કરતો નથી, છતાં તે
સંપૂર્ણરિતે પ્રવૃત્તિમય છે. પ્રભુની શક્તિ તેનામાં અને બધે કામ
કરી રહી છે, તેની ઈચ્છા પ્રમાણે થવા દો.

તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram,
Ramnagar,
D/. 7th June, 1931.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all.

Your loving post-card is a delight to read. Trust God in all things, don't worry and God will set your health right. Be steady. Write often. Repeat God's name always.

At present, Rama has made Ramdas's life extremely busy—busy about doing nothing. Still he is fully active. It is God's power that is at work in Ramdas and everywhere. His Will be done.

Love to all.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,
રામનગર,

તા. ૨૦ મી જુન, ૧૯૩૧.

વહાલા રામ,

પ્રભુ તમારું સૌનું કલ્યાણ કરે. તમારી તબિયત સુધરતી આવે છે તે જાણ્યું. હમેશાં સ્થિર અને આનંદી રહેા. આ પ્રમાણે કરશે તો શરીર અને મન બન્નેની તંદુરસ્તી તમે જાળવી શકશે. દુનિયાનાં તમામ દર્દો માટે બજન એ તરણોપાય છે. તમારી અંદર રહેલા શાશ્વત સત્યની સાથે સંવાદી બનો.

આંતરદર્શનની પ્રાપ્તિ કરો અને મુક્તિ તથા શાન્તિ મેળવો.
તમે સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[**Anandashram,**

Ramnagar,

D/. 20th June, 1931.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your loving post-card to hand. So you are recovering your health. Be steady and cheerful at all times. Then you will be able to maintain both the health of your body and mind. Bhajan is the panacea for all the ills of the world. Be ever in tune with the immortal Truth that dwells in you. Have the inner Darshan and attain liberation and peace.

Love to all.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૩ જુલાઈ, ૧૯૩૧.

વહાલા રામ,

પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરો. તમારું પ્રેમભર્યું પત્ર મળ્યું.

તમોએ સંપૂર્ણરીતે તંદુરસ્તી પાછી મેળવી જાણી રામદાસ ખુશ થયો. તમે શુદ્ધ અને સરળ છો. એક સુંદર ઉક્તિ

છે કે “દુઃકૃતિ સામે ઝંખૂમતા પ્રામાણિક માનવીનું દૃશ્ય, દેવો પણુ આનંદથી જોઈ રહે છે.” વીર અને ઉદ્ધાત બનો અને જીવનનાં બધાં તોફાનોનો શાન્તિથી સામનો કરો. સ્થિર રહો. એટલે કે તમારા મનને દરેક સ્થિતિમાં દઢ અને શાન્ત રાખો.

રામદાસને કેટલીક વાર ઘણા પત્રો લખવાના હોય છે એટલે એક યુવાન રામ તેને આ કામમાં મદદ કરે છે. હવે લખાણ કરતાં હાથ જલદી થાકી જાય છે.

તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram,
Ramnagar,

D/. 3rd July, 1931.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your post-card full of love to hand.

Ramdas is glad, you have completely regained your health. You are a pure and simple soul. There is a beautiful saying: “An honest man struggling with misfortune is a sight which Gods may look upon with pleasure.” Be noble and brave, and face calmly all the storms of life. ‘Be steady’ means keep your mind firm and peaceful in all conditions.

Since Ramdas has sometimes to write many letters, a young friend has been helping

in his work. Nowadays the hand gets tired soon: in writing work.

Ramdas]

(૨) સંતોની એકરૂપતા

આ માંદગીમાં મગનલાલને એમ લાગેલ કે કદાચ શરીર પડી જાય. શરીર પડી જાય તેની ચિંતા ન હતી પરંતુ વિધિસર દીક્ષા લઈ કોઈને ગુરુ કરેલ નહિ હોઈ નગુરા સ્થિતિમાં દેહ છોડવો પડે. તેનું તેમને દુઃખ હતું. સ્વામીજીને ગુરુ તરીકે માનતા અને રામ-મંત્રનો જાપ કરતા, પરંતુ ગુરુ તરીકે તેમની પાસેથી રામમંત્ર લીધો ન હતો. શરીરની આવી હાલતમાં આશ્રમ સુધી દીક્ષા લેવા જઈ શકાય તેવી સ્થિતિ ન હતી, એટલે શું કરવું તેની મનમાં મડબાંગ ચાલ્યા કરતી હતી. એકાએક મનમાં પ્રકાશ થયો કે ‘ સંતો બધા એકરૂપ જ છે. બીલખા નજીક જ છે. ત્યાં મહારાજશ્રી નથુરામ શર્મા બિરાજે છે. સહેજ ઠીક થાય અને ગાડીમાં બેસી શકાય તેટલી શક્તિ આવે કે તરત જ બીલખા જઈ આવવું. ત્યાં જઈ તેમને રામદાસ સ્વામી માની તેમની પાસેથી દીક્ષા લેવી ’ આ પ્રમાણે પ્રકાશ થતાં જ તે પ્રમાણેની તેમણે પ્રતિચ્છા લીધી.

મગનલાલના પિતા તથા બાપાના સ્નેહી ધનેશ્વરભાઈની હવા ચાલતી હતી. ધનેશ્વરભાઈનું મકાન સો વારને અંતરે જ હોવા છતાં રસ્તામાં બે વખત થાક ખાવા બેસવું પડતું હતું. પહેલો વિસામો લેવા હરિલાલ નાનજી ભટ્ટને ત્યાં બેસતા.

એક દિવસ હરિલાલના મકાનમાં વિસામો ખાંદે દાખલ થતાં જ તેમણે એક અજાણી વ્યક્તિને ત્યાં બેઠેલી જોઈ. હરિલાલે પૂછ્યું, “મગનલાલ, આમને ઓળખો છો ?” મગનલાલે ચહેરા તરફ બે તણ મિનિટ જોઈ કહ્યું, “માણેકલાલભાઈના પુત્ર કેશવલાલ લાગે છે.”

કેશુભાઈ મગનલાલને આમ ઓળખાણુ આપતા જોઈ તાબુબ થયા. તેઓ પોતે ઓળખાણુ તાણ કરી શક્યા નહિ એટલે હરિભાઈએ તેમને કહ્યું, “ જગજીવનદાસ સુરદાસના ભત્રિજા અને લાધાભાઈના પુત્ર.” ઓળખાણુ પડતાં જ તેઓ આનંદમાં મગનલાલને બેટી પડ્યા. માણેકલાલભાઈ, જગજીવનદાસ અને લાધાભાઈના ખાસ મિત્ર હતા અને જગજીવનદાસને ત્યાં તેમની દરરોજની બેઠક હતી.

મુંબઈમાં મગનલાલ બિમાર પડ્યા તે વખતે વર્તમાનપત્રમાં ભાવનગરની એક સંસ્થા માટે ગૃહપતિ માટેની જાહેરખબર આવેલ. તેમાં નીચે સેક્રેટરી તરીકે કેશુભાઈની સહી હતી. મગનલાલે તે વખતે એક અરજી લખી ટપાલમાં નખાવી દીધેલ. આ વાતને ત્રણ ચાર માસ વીતી ગયા હતા. અચાનક આ વાત યાદ આવતાં મગનલાલે કેશુભાઈને પૂછ્યું: “ પેલી ગૃહપતિ માટેની જાહેરખબર આવેલ તે કાઈને રાખ્યો કે નહિ ? કાને રાખ્યો ? ” કેશુભાઈએ જવાબ આપ્યો, “ મુંબઈથી કાઈ મગનલાલે અરજી કરેલ તેને પસંદ કરી પત્ર લખેલ છે પરંતુ કંઈ જવાબ મળ્યો નથી. અહીંથી ભાવનગર ગયા પછી પણ જવાબ નહિ આવ્યો હોય તો ખીજા માટે તજવોજ કરીશું.” મુંબઈથી અરજી કરનાર મગનલાલ જ પ્રશ્ન પૂછે છે તે કેશુભાઈ જાણતા ન હતા. મગનલાલને તેમનો જવાબ સાંભળી તેમ જ રામજી કંઈ રીતે કામ કરી રહ્યો છે તે જોઈ હસવું આવ્યું. કેશુભાઈએ હસવાનું કારણ પૂછતાં મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “ મુંબઈથી અરજી કરનાર મગનલાલ હું પોતે જ.” આ સાંભળી કેશુભાઈ હર્ષમાં આવી જઈ બોલી બેઠા, “ ત્યારે તો આજે જ મારી સાથે જ તમારે ભાવનગર આવવાનું છે.” મગનલાલની તબિયત હતી બરાબર થઈ ન હતી, તે ઉપરાંત પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તેમણે ખીલખા જવાનું હતું, છતાં આમાં રામજીનો જ શુભ સંકેત સમજી તેમણે જવાબ આપ્યો, “ નોકરી કરી શકાય તેવી હતી શરીરની સ્થિતિ

નથી, છતાં આ બધું રામજીની યોજનાનુસાર જ થયું છે એટલે આજથી પંદર દિવસની અંદર જરૂર આવીશ. ”

એ ત્રણ દિવસ પછી મગનલાલ બીલખા ગયા. આ વખતે મહારાજશ્રી બિમાર હતા અને તેઓશ્રીના અંતિમ દિવસો જતા હતા. માણેકલાલભાઈ પણ ત્યાં જ હતા. તેમને મગનલાલે દીક્ષાની વાત કરી. તેમણે મહારાજશ્રીની સ્થિતિ જણાવતાં લાચારી બતાવી, છતાં મહારાજશ્રીને પૂછીને છેવટનો જવાબ આપવા જણાવ્યું. બપોર પછી તેઓએ મહારાજશ્રીને વિનંતિ કરી અને તેઓશ્રીએ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો.

બીજે દિવસે સવારે મગનલાલને અંદર લઈ જવામાં આવ્યા. મહારાજશ્રીએ સૂતાં સૂતાં જ દીક્ષા આપી. મગનલાલે તેમને રામદાસ સ્વામી માનીને દીક્ષા લીધી. નવાઈની વાત તો એ બની કે મહારાજશ્રીએ મગનલાલને “ શિવમંત્ર ” ને બદલે “ રામમંત્ર ” આપ્યો. આ રીતે સ્વામીજીએ મગનલાલની ખાતરી કરાવી આપી કે શરીર જીવંત છે પરંતુ સંતો બધા એકરૂપ જ છે. મહારાજશ્રીના શરીરમાં પણ રામદાસ સ્વામીજી બિરાજ રહ્યા છે.

આ જ પ્રમાણે સંતોની એકરૂપતાની ખાતરી સને ૧૯૪૦ માં પણ મગનલાલને સ્વામીજીએ કરાવી હતી. ૧૯૪૦ માં એડવોકેટની પરીક્ષા આપવા માટે મગનલાલ મુંબઈ જતાં રસ્તામાં અમદાવાદ એક ખૂટતી ચોપડી લેવા સ્વામીજીના ભક્ત, લો કોલેજના પ્રિન્સિપાલ શ્રી મુકુંદરાય ડાકરને ત્યાં ઊતરી પડ્યા હતા. આ જ વખતે વૃદ્ધ ભક્તરાજ વાઘાખાપા ફરતા ફરતા અમદાવાદ આવ્યા હતા. મુકુંદભાઈની ઈચ્છા આ ભક્તનાં દર્શન કરવાની અને તેમને પોતાને ત્યાં જમાડવાની હતી. એટલે મગનલાલને લઈને તેઓ : આ ભક્ત જ્યાં ઊતર્યા હતા ત્યાં ગયા.

ભક્તનો પહેરવેશ ગામડિયા જેવો હતો, અને વાણી પણ તેવી જ હતી. છતાં મુખમાંથી જે નીકળતું હતું તે વેદો અને ઉપનિષદોના સાર રૂપ હતું. જેને સાક્ષાત્કાર થયો છે તે ગામડિયો હોય કે શહેરી, અભણ હોય કે બણેલ, છતાં દરેકની અનુભવવાણી સરખી જ હોય છે. પ્રણામ કરી થોડી વાર બેઠા પછી મુકુંદભાઈએ ભક્તરાજને પોતાને ત્યાં ભોજનનું આમંત્રણ સ્વીકારવા વિનંતિ કરી. જવાબમાં ભક્તે પૂછ્યું, “અહીં જમું છું તે કેાનું છે?” મુકુંદભાઈ મૌન રહ્યા, એટલે ભક્તે જ જવાબ આપ્યો, “અહીં પણ તારું જ જમું છું.” બાપાની ઈચ્છા નથી એમ માની મુકુંદભાઈએ વિશેષ આગ્રહ કર્યો નહિ. થોડીવાર વાતચીત કર્યા બાદ બંને ભેડ્યા અને ઘેર આવ્યા.

ઘેર આવી મુકુંદભાઈએ મગનલાલને કહ્યું, “બાપાએ જમવા પધારવાની કૃપા કરી હોત તો સારું થાત.” આમ બોલ્યા ને અરધો એક કલાક થયો ત્યાં એક માણસ બાપાનો સંદેશો લઈને આવ્યો અને કહ્યું, “બાપાએ કહેવડાવ્યું છે કે હું જમવા આવીશ.” આ વાક્ય સાંભળતાં જ મુકુંદભાઈ આનંદમાં આવી ગયા અને ઘેર રસોઈ તૈયાર કરવાનું કહી મગનલાલને લઈને ફરી બાપા પાસે ગયા. ત્યાં જઈ બાપાને કહ્યું, “મારા ઉપર ખૂબ અનુગ્રહ કર્યો—ખૂબ દયા કરી.” બાપાએ જવાબ આપ્યો, “અહીં પણ તારું જ ખાઈું છું. પરંતુ તારા મનનું સમાધાન ન થયું એટલે જેને તું તારું કહે છે તે જમવા માટે હવે આવું છું.” મુકુંદભાઈએ કહ્યું, “અગિયારેક વાગ્યે મોટર લઈ હું તેડવા આવીશ.” બાપાએ જવાબમાં પોતાના પગ ઉપર નજર ઠેરવી, હાથનો પંજો તેના પર ડબકારતાં કહ્યું, “મારી પાસે મોટર છે. હું મારી મેળે જ આવીશ.”

અગિયારેક વાગ્યે બાપા પોતાની મેળે મુકુંદભાઈને ત્યાં આવ્યા. દરમિયાનમાં મુકુંદભાઈએ બીજા બધા ભક્ત રનેહીઓને જમ-

વાનું આમંત્રણ પહોંચાડી દીધું હતું અને કેટલાક બાપાના સહસંગનો લાલ લેવા આવી પણ ગયા હતા.

મુકુંદભાઈના દિવાનખાનામાં ગાદી તક્રિયા ઉપર બાપાને ખેસાડવામાં આવ્યા હતા. સામે બધા આગંતુકો ખેડા હતા. તે માંહેના એક બાપાને તંબુરા સાથે ભજન સંભળાવતા હતા. એએક ભજન થયા પછી બાપાએ તંબુરો લઈ ભજન ગાવું શરૂ કર્યું. ભજનની કડી પૂરી થાય અને ટેકની કડીમાં ભગવાનનું નામ આવે તે સાથે જ બાપા ભાવાવેશમાં આવી જાય, તંબુરો હાથમાંથી પડી જાય, આંખમાંથી પાણી ચાલ્યાં જાય અને મિનિટ બે મિનિટ દેહ-ભાન પણ જતું રહે. ફરી વળો દેહભાન આવતાં હસીને તંબુરો હાથમાં લે અને ભજન આગળ ચાલે. આ રીતે ત્રણ ચાર કડી માંડ બાપા ખેલી શક્યા, ભજન અધૂરું મૂકવું પડ્યું. સાંભળનારાઓને ખરો ભક્ત અને ખરું ભજન કેવું હોય તેવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું.

દરમિયાનમાં મુકુંદભાઈનાં માણ (સાસુ) બાપા પાસે આવીને ખેડાં. બાપા રમુજ સ્વભાવના હતા. રમુજમાં તેમણે માણને પૂછ્યું, “માણ, આ બધાને તો મુક્તિ જોઈએ છીએ એટલે મને પકડીને અહીં લઈ આવ્યા છે અને વીંટળાઈને ખેસી ગયા છે. શું તમારે પણ મુક્તિ જોઈએ છે? મુક્તિ શું છે તે બરાબર સમજ્યા વગર તેની પાછળ નહિ પડતાં! મુક્તિમાં મોટર નથી, બંગલા નથી, દૂધપાક-પુરી કે લાડુ પણ નથી. તેમાં આવું કંઈ નથી. એટલે જે કરો તે સમજીને કરજો કે જેથી પાછળથી પસ્તાવા જેવું ન થાય.” માણ મૌન રહ્યાં. બાપાએ આગળ ચલાવ્યું, “મુક્તિ શું છે તે સમજવશો, માણ.” માણ નિરુત્તર રહ્યાં એટલે બાપાએ ત્યાં બેઠેલાઓને સંબોધીને કહ્યું, “તમારામાંથી કોઈ ભાઈ સમજવશો!” બધા મૌન રહ્યાં.

બરાબર આ વખતે એક ગૃહસ્થ અને તેની સાથે સંસ્કૃતના જ્ઞાતા એક વિદ્વાન શાસ્ત્રીજી ત્યાં આવીને બેઠા. આપાના પ્રશ્નનો કાંઈ જવાબ આપી શકતું નથી તે જોઈ શાસ્ત્રીજીને ખેદ થયો અને સાથે સાથે પોતાની વિદ્વત્તા અને જ્ઞાનનો બીજાને પરિચય કરાવવાનો મોકો હાથમાંથી ચાલ્યો જતો જોઈ રોષ પણ થયો. તેઓ બોલી બેઠ્યા, “શું કહું ? મને આ મારો મિત્ર કંઈ પણ ન બોલવાનું વચન લઈને, બાંધીને અહીં લાવ્યો છે. નહિ તો તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર હું બરાબર આપી દેત.”

આ શાસ્ત્રીજી ક્યાંય જાલ્યા રહે તેવા ન હતા. દરેક સ્થળે પોતાની વિદ્વત્તા બતાવવા વિતાંડાવાદ કરતા. એટલે જ્યારે તેમણે પેલા ગૃહસ્થ સાથે આપાનાં દર્શન કરવા આવવાની ઈચ્છા બતાવી ત્યારે પેલા ગૃહસ્થ, શાસ્ત્રીજીને બરાબર જણતા હોઈ, કંઈ ન બોલવાની શરતે તેમને સાથે લાવેલ.

શાસ્ત્રીજીનાં આ વચનો સાંભળી આપાએ પેલા ગૃહસ્થ તરફ જોઈ કહ્યું, “આપલા, શા માટે આ લાઈને બાંધ્યા છે ? તેમને છૂટા કરી દો. જે બોલવું હોય તે બોલવા દો.” પછી શાસ્ત્રીજી તરફ ફરી તેમણે કહ્યું, “બોલો, મારા આપલા, બોલો. જે કંઈ કહેવું હોય તે ખુશીથી સંક્રાંત વગર કહો. કાંઈ તમોને બાંધી શકે નહિ.” પરંતુ શાસ્ત્રીજી તો ક્રોધાવેશમાં આવી ગયા હતા એટલે ગુસ્સો કરી, “બાંધીને લાવ્યો છે. શું બોલે, કપાળ ? મારે કંઈ બોલવું નથી.” એમ કહી ચાલ્યા જવા માટે બિલા થઈ ગયા. આ જોઈ આપા પણ જમીન પર હાથટેકતી, ધૂળતા ધૂળતા બિલા થયા અને હાથ જોડી તેમણે પેલા શાસ્ત્રીજીને કહ્યું, “મારા રામ, મારા આપલિયા, શા સારું ગુસ્સો કરો છો ? શા માટે ચાલ્યા જાવો છો ? તમોને કાંઈ બોલતા અટકાવે નહિ. જે કંઈ બોલવું હોય તે ખુશીથી બોલો.” પરંતુ શાસ્ત્રીજી તો આપાની આ વિનવણીને પણ ન જણકારતાં ગુસ્સામાં દાદરો ઊતરી

ચાલતા થયા. પ્રેક્ષકો શ્રાવ્ય વિદ્વાનનો ધમંડ અને ખરા ભક્તનો વ્યભિમાન રહિત સર્વચાહક પ્રેમ જોઈ રહ્યા.

જમવાનું તૈયાર થતાં જમીને સૌ દિવાનખાનામાં આવ્યા. જમ્યા પછી બાપાને થોડો આરામ આપવા મુકુંદભાઈએ તેમને બાજુના ઓરડામાં સુવડાવ્યા. જમવાનું મોડું થયેલ એટલે જમ્યાને હજુ કલાક દોઢ કલાક થયો ત્યાં તો બપોરના ચાનો સમય થયો અને ચાની સાથે નાસ્તાની તથા ફળોની રકાબીઓ આવી. તેમનો સંતો તરફનો પ્રેમ, માનવપ્રેમ અને અતિથિપ્રેમ અવલુનીય છે. એટલે તેમના તરફનો આ સત્કાર સ્વાભાવિક હતો, છતાં હજુ પેટમાં પાણીની પલ્લુ જમ્યા થઈ ન હતી ત્યાં આ રકાબીઓ અને ચા જોઈ મગનલાલને આશ્ચર્ય થયું અને વિચારમાં પડી ગયા.

મુકુંદભાઈના દિવાનખાનાના સામસામા બારણા ઉપરની બીંત ઉપર રમણ મહર્ષિ અને રામદાસ સ્વામીની છબીઓ ટાંગેલી હતી. દિવાનખાનામાં દાખલ થતાં રમણ મહર્ષિનાં દર્શન થતાં. બહાર નીકળતાં સ્વામીજીનાં દર્શન થતાં. મગનલાલ એક સોફા ઉપર સ્વામીજીની છબીની બરાબર સામે જ બેઠા હતા હતા. છબી તરફ જોઈ તેઓ મનમાં બોલ્યા, “બાપા, જ્યાં આપ્યું છે ત્યાં જોઈએ તે કરતાં વધારે આપી દીધું છે. તું વાડમાં જ વસ્યો છો. જ્યાં નથી આપ્યું ત્યાં ખાવાના પણ સંસા કર્યા છે. હમણાં જ હજુ પંદર વીસ વાનીઓ સાથે લાડનું ભોજન લઈને બેઠા છો ત્યાં તો ચા સાથે નાસ્તો અને ફળોની રકાબીઓ આવે છે,” સામાન્ય વાત ઉપરથી પોતાના ઉપર આવતાં વિચાર આગળ વધ્યો, “પ્રભુ, મેં તારું શું અગાડ્યું છે કે મારી પાછળ પડ્યો છે અને મારી સાથેના બધા જ્યારે ઠરી ઠામ ખેસી ગયા ત્યારે મને તું પરીક્ષા આપવા મોકલી રહ્યો છે?” વિચાર અટક્યો. મગનલાલે નાસ્તા તથા ફળોની રકાબીઓ પાછી આપી ફક્ત ચા લીધો.

પરીક્ષા માટે જવાનું હોઈ તે જ દિવસે રાતની ટ્રેઇનમાં મગનલાલે ઊપડ્યું જ નેપ્પએ. સામાન ખીજે રથજે પડ્યો હતો, એટલે હવે મુકુંદભાઈને ઘેરથી પ્રયાણ કરવાનો વખત થવા આવ્યો હતો. છતાં બાપાનાં છેલ્લાં દર્શન કરી આશીર્વાદ લીધા સિવાય ઊઠવું નહિ એવો વિચાર આવતાં તેઓ બાપાની રાહ નેતા બેઠા.

એટલામાં બાબુના ઓરડાનું દાર ઊઘડ્યું અને બાપા બહાર આવ્યા. તરત જ બધા ભીડ થઈ ગયા. સાંજનો વખત થયેલ હોઈ દિવાનખાનામાંથી બેઠક ઝડપથી અગાસીમાં ફેરવી નાખી અને બાપા સાથે સૌ ત્યાં બેઠા. આ વખતે કોઈએ કોઈ કારણસર બાપાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો તો બાપાને તાવ હોય તેમ જણાયું, એટલે તેઓ બોલી ઊઠ્યા, “બાપાનું શરીર ગરમ છે.” બાબુમાં જ બેઠેલા એક ડોક્ટરભાઈએ ગળવામાંથી થરમોમીટર કાઢી બાપાને મૂક્યું અને જોયું તો બે અઢી ડીગ્રી તાવ હતો. તેમણે બાપાને કહ્યું, “બાપા, શરીરમાં તાવ છે, આપ આરામ લો તો સારું.” બાપાએ જવાબ આપ્યો, “સવારનું એમ થતું હતું કે શરીરને કંઈક છે. પરંતુ અત્યારે તમોએ કહ્યું ત્યારે ખબર પડી કે તાવ છે. કંઈ કરવાની જરૂર નથી. જેમ આવ્યો તેમ જતો રહેશે.” અને બાપા શરીરને કંઈ ન હોય તે રીતે બેઠા અને વાતો કરવા લાગ્યા.

મગનલાલને જવાની ઉતાવળ હતી, એટલે પોતે બેઠા હતા ત્યાંથી ઊઠ્યા અને બાપાના ચરણમાં માથું મૂકી પ્રણામ કર્યા. બાપાએ માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યો. મગનલાલે કહ્યું, “ખાસ કારણસર આજ રાતની જ ટ્રેઇનમાં જવાનું છે એટલે જવા માટે આપની રજા લઉં છું.” બાપાએ જવાબ આપ્યો, “બહે, ખુશીથી જા, પણ એક વાત સાંભળતો જા. હમેશને એટલું યાદ રાખજે કે હરિ કોઈનું ખરું કરે નહિ અને કરે તો તો તેનું નામ હરિ નહિ !” પાસે બેઠેલાઓ બાપાએ

શું અને શા માટે કહ્યું તે સમજી શક્યા નહિ પરંતુ મગનલાલ તરત જ સમજી ગયા કે પોતે રામદાસ સ્વામીની જાણી સામે જોઈ કરેલ પ્રશ્નો સ્વામીજી આપના શરીર મારફત જવાબ આપે છે. આ રીતે સ્વામીજીએ ફરી બતાવી આપ્યું કે બધા સંતો એકરૂપ છે અને દરેકમાં હું જ બિરાજું છું.

બીલખાથી જૂનાગઢ આવી વિગતવાર હકિકતનો સ્વામીજીને પત્ર લખી જાવનગર આવ્યા. જાવનગર આવ્યા પછી આવેલા એ પત્રો એક પછી એક આ નીચે આપ્યા છે:

x

x

x

આનંદામ્ભ,

રામનગર,

તા. ૨૯મી ઑગસ્ટ, ૧૯૩૧.

વહાલા રામ,

પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે. તમારું જૂનાગઢથી લખેલું પત્ર મળ્યું.

પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખો અને પ્રભુ જે સંયોગોમાં મૂકે તે દરેક બદલાતા સંયોગોને અનુકૂળ બની રહો. જે જે અનુભવો આપણને આ જીવનમાં મળે છે તે બધા આપણા બધા માટે જ હોય છે. કેમકે આવા અનુભવોથી જ આપણે જીવનનો હેતુ અને રહસ્યને વધારે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. સર્વકલ્યાણકારી પ્રભુ આપણા બધા માટે જ બધી વસ્તુઓ નિશ્ચિત કરે છે. તેનામાં કોઈપણ સંયોગોમાં શ્રદ્ધા ગુમાવતા નહિ.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram

Ramnagar,

D/- 29th August, 1931,

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your kind post-card addressed from Junagadh is duly received.

Trust God and adjust yourself to every changing situation in which He chooses to place you. Every experience, we gain in this life, goes to our benefit, as through it we understand better the purpose and truth underlying our existence. In all conditions, do not lose faith in the all beneficent Almighty who determines all things for our good.

Love to all.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,

રામનગર.

તા. ૧૪મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૧.

વહાણા રામ,

પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે. તમારું માયાજરેલું પતું મળ્યું.

જ્યાં ઇશ્વરનું શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક નામ લેવામાં આવે છે ત્યાં ઇશ્વર હાજર જ હોય છે. રામમંત્રની શક્તિ અદ્ભુત છે. સતત રામ સ્મરણ કરે. પ્રભુ દયા અને પ્રેમસ્વરૂપ છે. હમેશાં વીર અને આનંદી બને. તેનું નામ બધી કસોટીમાંથી હિંમતપૂર્વક પાર થવાનું સામર્થ્ય આપે છે. તે સર્વશક્તિમાન પ્રભુ તમારી અંદર જ છે.

સર્વને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram,

Ramnagar,

D/. 18th September, 1931.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your kind post-card to hand.

Wherever His name is uttered with love and faith, there the Lord is. The power of the Rama Mantram is marvellous. Take the name constantly. The Lord is all mercy and love. Be ever brave and cheerful. His remembrance gives you strength to face all trials with a bold stand. He—the Almighty Lord is within you.

Love to all.

[Ramdas

ભાવનગર આવ્યા પછી થોડા સમયમાં જ મગનલાલના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો અને ફરી જૂનાગઢ જવું પડ્યું. આ બાબતમાં સ્વામીજીનો આતેલ પત્ર આ નીચે આપ્યો છે;

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૧ લી નવેમ્બર, ૧૯૩૧.

વહાણા રામ,

પ્રભુ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરો. તમારું માયાકરેલું પત્નું મળ્યું. જૂનાગઢથી લખેલ તમારા પત્રનો રામદાસે જવાબ લખ્યો હતો. પરંતુ તમોએ વાંચ્યો ન હોય તેમ જણાય છે. ધન્યરેખા.

તમારા પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો છે. પ્રભુની ઈચ્છાને અધીન થાઓ. અહીં કંઈ શાશ્વત નથી. તમારું હૃદયેશનું સ્વભાવગત આસક્તિરહિત વલણ, તમારી બધી પ્રવૃત્તિઓમાં રાખો. શાશ્વત સત્ય જે બધા જીવન અને તેના પ્રાકટ્યનું રહસ્ય છે, તેના ઉપર દૃષ્ટિ રાખો.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram,
Ramnagar,

D/. 1st November, 1931.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your kind post-card to hand. Ramdas had duly replied your note from Junagadh, but it appears, you have not read the reply. God's will.

Your father has passed away. Submit to His Will. Nothing is permanent here. Be always in your usual spirit of non-attachment in all your activities. Be ever conscious of the Eternal Truth that underlies all life and its expressions.

Love to all.

Ramdas.]

ભાવનગર પાછા આવ્યા પછી થોડા જ સમયમાં મગનલાલના પુત્રનું અવસાન થયું. આ બાબતમાં આવેલા બે પત્રો એક પછી એક આ નીચે આપ્યા છે:-

૩૨૫

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૧૪મી માર્ચ, ૧૯૩૨.

વહાલા રામ,

પ્રભુ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરો.

દરેક પ્રસંગમાં પ્રભુની ઇચ્છાને અધીન થવું એ શાન્તિ અને મુક્તિનો રાજમાર્ગ છે. અહીંયાં કંઈ પણ તમારું નથી, એ સત્યને બૂલશે નહિ. તમારા પેતાના સહિત બધું વિશ્વના મહાન પ્રભુની માલિકીનું છે. ‘અહ’નું મુખ્ય લક્ષણ ‘મારા-પણા’નો ભાવ છે. જગતની તમામ પ્રવૃત્તિઓના શાશ્વત સંચાલક પ્રભુના હાથમાં, બધી બાબતોમાં અને બધી રીતે તમારી જાતને સોંપી દો.

બધાના બધા માટે આસક્તિરહિત કર્મો કરો. ખરી શાન્તિ આ માર્ગે મળે છે. શાશ્વત જીવન કે જે તમારું ‘ખરું’ સ્વરૂપ છે તેમાં જ સ્થિત રહેશો—ડગશે નહિ. દિવ્ય રામમંત્રના ગાનથી આ શ્રેષ્ઠ સત્યનું સ્મરણ કાયમ રાખજો.

ગમે તે સ્થિતિસંયોગોમાં તમે હો, છતાં પણ તમારા સમગ્ર જીવનનું પ્રભુને સમર્પણ, શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદના સાક્ષાત્કારમાં સહાયકારી બને છે.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ

[Anandashram

Ramnagar,

D/. 24th March, 1932.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all.

Submission to the Will of God, in all matters, is the only sure way to peace and freedom. Do not forget the truth that nothing here belongs to you. All belong, including yourself, to the Supreme Lord of the Universe. The sense of possession is one of the main characteristics of the ego-sense. Deliver yourself in all respects and manner of ways to the Eternal Master of all activities of the world.

Do all works in a spirit of non-attachment for the good of all. True peace lies this way. Don't be shaken from your stand in the Immortal Existence which is your real being. Keep on the remembrance of this Highest Truth through the repetition of the Divine Rama-Mantram.

Dedication of your entire life, in whatever situation and circumstance you might be placed, is conducive to the realisation of immortal peace and bliss. Love to all.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૨૭ મી માર્ચ, ૧૯૩૨.

વહાલા રામ,

પ્રભુ તમારા સર્વનું કલ્યાણ કરે. તમારા માયા અને પ્રેમભરેલા પત્રે અમો બાંધાને આનંદ આપ્યો.

દરેક સ્થિતિસંયોગે પ્રભુ આપણને આપણા ભલા માટે જ આપે છે. દરેક વસ્તુ અદૃષ્ટ ઈશ્વરેચ્છાથી જ અને છે. તેને આધીન થવું એટલે મુક્તિ, શાન્તિ અને આનંદની પ્રાપ્તિ.

આશ્રમમાં રામદાસની સાથે રહેનારાઓ જોડલા જ તમો પણ ભાગ્યશાળી છો, કેમકે રામદાસ અર્ધે વસે છે. તમો ત્યાં તમારી આસપાસ પણ તેને જુઓ છો.

તમારી અર્ધી પ્રવૃત્તિ સ્વયંસ્ફુરિત પ્રભુની સેવા જ છે. તે એક છે અને અનેક થયા છે. તેનું સતત સ્મરણ તમોને તેના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન કરાવશે અને હમેશાં તેની સાથેના નિકટના સહવાસની લાગણી ઉત્પન્ન કરશે.

અધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[^૧Anandashram
Ramnagar,

D/. 27th March, 1932.

Beloved Rama,

May the Lord bless you all. Your very kind and loving letter gave us all immense delight.

God grants us all situations always for our good. All things happen by the unseen Will of God. Submission to it, means perfect freedom, peace and joy.

You are as fortunate as those who are staying with Ramdas in the Ashram, because Ramdas dwells everywhere. You are seeing him there, all around you.

All your activity is a spontaneous service of Him. He is one and has become all. Continued remembrance of Him will enable you to be conscious of Him and possess the feeling of close union with Him, at all times.

Love to all.

Ramdas.]

ત્યારપછી આવેલા પત્રો આ નીચે આપ્યા છે,

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૨૪ મી જુન, ૧૯૪૨.

વહાલા રામ,

તમારો મધુર પત્ર રામદાસે ધણુ જ આનંદથી વાંચ્યો.

ઉત્સવ ઉપર આવવા રામદાસે તમેને આમંત્રણ આપેલ તે એવા હેતુથી કે તમે અહીં આનંદાશ્રમમાં ન આવી શકો, તો તે પ્રસંગે તમે રામદાસને તમારા હૃદયના આનંદાશ્રમમાં આમંત્રણ આપી શકો. તમેએ તે પ્રમાણે આમંત્રણ આપ્યું, એટલે હવે રામદાસ તમારું આમંત્રણ સ્વીકારીને તમારા હૃદયમાં તમારી સાથે છે. હવે ત્યાંથી એ નાસી ન જાય તેની કાળજી રાખશો. તૂટી ન શકે તેવી પ્રેમરજ્જુથી તમેએ તેને બાંધેલ છે. તેને તમારા હૃદયમાં દૃઢ રીતે સ્થાપીને તમારી જાતને તેનામાં સંપૂર્ણપણે સમાવી દો કે જેથી તમેને, મગનલાલ, રામદાસ, વિશ્વ અને ઈશ્વર એક જ છે એવો અનુભવ થાય.

અર્ધા કર્મો પ્રભુની સેવા માનીને સંપૂર્ણરીતે મુક્ત અને

આનંદિત બાવથી કરો. પ્રભુ જ એક માત્ર કર્તાકારવતા છે અને તે બધું બધાને માટે જ કરે છે તે જીલતા નહિ.

બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

[Anandashram

Ramnagar,

D/. 23rd June, 1932.

Beloved Rama,

Your sweet note is read by Ramdas with great joy.

Ramdas invited you for the celebration so that if you could not come, you might invite Ramdas to the Anandashram of your heart. Now you have done it and so Ramdas accepting your invitation is now with you in your heart. See that he does not run away from it. You have unbreakable cords of love to bind him. Establish him firmly within you and lose yourself into his being so thoroughly, that you experience that Maganlal, Ramdas, the Universe and God are all one.

Do all actions as the service of God in a spirit of perfect cheerfulness and freedom. Do not forget that God is the sole doer and that He does all things for good.

Love to all.

Ramdas.]

આનંદાશ્રમ,

રામનગર.

તા. ૨૩મી ઓક્ટોબર, ૧૯૩૩.

વહાલા રામ,

‘વિઝન’ ના લવાજમના પોસ્ટેજ સ્ટેમ્પ્સ સાથેનો તમારો પ્રેમભર્યો પત્ર મળ્યો. તમે હવે સારી તંદુરસ્તી ભોગવો છો જાણી ખુશી થયો.

ચોકસ રામદાસ હમેશાં તમારી સાથે જ છે. વાસ્તવિક રીતે તમે અને તે કદી જુદા છે જ નહિ.

રામદાસ પણ તમોને અને તમારા માયાળુપણાને વારંવાર યાદ કરે છે.

પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરે.

રામદાસ.

Anandashram,

Ramnagar,

D/- 23rd October, 1933.

Beloved Rama,

Your loving letter with postage stamps as subscription for “The Vision” is received with joy. Glad to note that you are keeping now good health.

Surely, Ramdas is ever with you. In fact you and he are never different.

Ramdas does also remember you and your kindness often and often.

May the Lord bless you.

Ramdas]

આનંદાશ્રમ,

રામનગર,

તા. ૨૪ મી ઑક્ટોબર ૧૯૩૨.

વહાલા રામ,

તમારો આટલા બધા લાંબા સમયે મળેલ પ્રેમમય પત્ર ઘણા હર્ષ સાથે વાંચ્યો.

તમે કહો છો કે તમે કાંઈ મિત્ર શોધતા હતા અને તમેને મિત્ર મળી ગયો. મિત્રમાં અને દુશ્મનમાં બંનેમાં પ્રભુને જુઓ. આમ થયા પછી જ બહારના પદાર્થો અને વ્યક્તિઓમાંથી આનંદ મેળવવાની તમારી શોધ બંધ થશે. પ્રભુ જ આપણો એક મહાન અને સૌથી વધારે ભરોસાપાત્ર મિત્ર છે. તેને જ બધા મનુષ્યો અને પ્રાણીઓમાં જુઓ. સારા બ્રહ્માંડનો તે સર્વશક્તિમાન રક્ષક છે. તેને બૂલશો નહિ.

ડૉ. શુક્લ અને તેમનાં પત્નીએ ભુદરબાઈ સાથે એક મહિના પહેલાં આશ્રમ છોડ્યો અને તેઓ અત્યારે અમદાવાદમાં છે. તેઓએ તેમના સહવાસનો અમોને લગભગ આડ મહિના આનંદ આપ્યો અને હાલમાં કાઠિયાવાડ પ્રાંતમાં ફરેલ છે.

રામદાસને હિન્દી લખવાની ટેવ નથી. છતાં પણ હિન્દીમાં લક્ષ્મીદાસ ઉપર થોડું આ સાથે લખી મોકલ્યું છે.

તમે બધાને પ્રેમ અને નમસ્કાર.

રામદાસ.

Anandashram,
Ramnagar,
 D/- 24th October, 1932.

Beloved Rama,

Your loving letter after such a long time is read with great delight.

Yoy say, you sought a friend and you got one. Behold God in the friend as well as in the enemy. Then only your search for ioy in external objects and persons will cease God is our one great and most reliable friend. See Him in all beings and creatures. He is the almighty Protector of the worlds. Forget Him not.

Dr. Shukla and his wife left the Ashram with Bhudarbhai about a month ago and they are now in Ahmedabad. Thy gave us the joy of their company for about 8 months and have now returned to Kathiawar back.

Ramdas is not in the habit of writing in Hindi. However, a few lines in Hindi to the friend Laxmidas are sent herewith.

Love to all

Ramdas

પ્રકરણ ૧૫ મું.

—: માતાજી કૃષ્ણાબાઈ. :—

તુલસીદાસજી વિષે કહેવાય છે કે એ અનુપમ મંત્રનું સારો ભારતવર્ષ માન તથા પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરતો હતો અને બારે આદર આપતો હતો; પરંતુ તેમના પોતાના ગામમાં તેમનું ભાગ્યે જ સન્માન થતું. એટલું જ નહિ, પરંતુ ત્યાં તો તેમનું આખું નામ પણ ન લેતાં તેમને સૌ ‘તુલસીયો’ કહીને બોલાવતા. એ જ પ્રમાણે કાસરગોડમાં સ્વામીજીની નિંદા કરનાર મનુષ્યોની સંખ્યા ઓછી ન હતી. પરંતુ સ્વામીજી તો સ્તુતિ-નિંદાથી પર હતા, તેથી તેની તેમના ઉપર કશી જ અસર થતી નહિ.

સ્વામીજીના આ પ્રવાસ દરમિયાન પણ કૃષ્ણાબાઈએ આશ્રમની સેવા ચાલુ જ રાખી હતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ ગામમાં પણ જ્યાં જ્યાં તેમની સેવાની જરૂર જણાય ત્યાં ત્યાં તેઓ પોતાની સેવા આપતાં. આશ્રમમાં સ્વામીજીના પુનરાગમનથી કૃષ્ણાબાઈને અત્યંત આનંદ થયો.

થોડા વખત પછી કૃષ્ણાબાઈના જેઠા યુરોપથી પાછા ફરતાં તેઓ તેમની સાથે ધારવાડ ગયાં. પરંતુ ત્યાં ગયા પછી તેમને લાગ્યું કે તેમનું જીવનધ્યેય જીદ્દું જ છે, એટલે સ્વેચ્છાએ મુંબઈ થઈ પાછાં કાસરગોડ આવ્યાં. કાસરગોડ આવતાં પહેલાં નીચે પ્રમાણેની મતલબનો તેમણે સ્વામીજી પર પત્ર લખ્યો હતો:

“ તમારા તરફથી મને અંતઃકરણમાં જે પ્રેરણા મળી તે અનુસાર તમો જ્યાં રહો છો ત્યાં આવવાનું મેં નક્કી કર્યું છે. હું બિલ્લાને ધિક્કારું છું. તેથી, હું કાસરગોડમાં કાઠને ત્યાં નોકર તરીકે રહી મારા જીવનનિર્વાહ માટેની વ્યવસ્થા કરવા ઇચ્છું છું.”

પૂર્ણિમાની એક રાત્રે એકાએક નવ વાગ્યે કૃષ્ણાબાઈ પહેર્યે લુગડે આશ્રમમાં આવી બેઠાં. તેમને જોતાં જ સ્વામીએ કહ્યું, “ આખરે તું આવી. મા ! તું તારે પોતાને જ ઘેર આવી છો. આશ્રમ આજથી ભવિષ્યને માટે તારું કાયમનું નિવાસસ્થાન બનશે.” ત્યારપછીથી કૃષ્ણાબાઈ દિવસ અને રાત આશ્રમમાં જ રહેતાં.

માતાજી કૃષ્ણાબાઈ ફરી આશ્રમમાં આવ્યા પછી, તેમના વિષે અતિ ગલિય આક્ષેપ ફેટલાક લોકોએ કરવા માંડ્યા, પણ સ્વામીજીને આવી કોઈ વાતની પડી ન હતી. તેઓ તો રામનામમાં મસ્ત જ રહેતા. આમ નિન્દાની કશી અસર નીપજતી ન જોઈ, ત્યારે ફેટલાક લોકોએ હિંસક આક્રમણ કરી તેમને હેરાન કરવાનો બેત રચ્યો.

એક રાત્રે કૃષ્ણાબાઈ અને સ્વામીજી આશ્રમમાં એકલાં હતાં, ત્યારે બે બદમાસ જેવા માણસો આશ્રમમાં આવ્યા અને દીવો હોલવી નાખી, ગજો ફંસો દેવાના ઇરાદાથી તે માંહેનો એક કૃષ્ણાબાઈ ઉપર તૂટી પડ્યો. સ્વામીજી કૃષ્ણાબાઈને બચાવવા વચ્ચે પડ્યા, પરંતુ બીજાએ તેમને બથમાં મજબૂત પકડી લીધા. આમ થતાં જ સ્વામીજીનું આખું શરીર ઝલુઝણી ઊઠ્યું અને તેમણે “ રામ—રામ—રામ ” એમ રામનામનો ત્રણ વખત જોરથી શબ્દોચ્ચાર કર્યો. તેજ વખતે સાથેસાથ કૃષ્ણાબાઈના મુખમાંથી પણ “ રામ—રામ ” એમ બે વખત રામનામનો શબ્દોચ્ચાર થયો. રામનામનો ઉચ્ચાર થતાં જ, પેલો કે જેણે ખૂન

કરવાના ધરાદાથી કૃષ્ણાબાઈનું ગળું દબાવ્યું હતું, તે પોતાનું કામ ખલાસ કરે તે પહેલાંજ, એકાએક હેબતાઈ ગયો અને કૃષ્ણાબાઈને નીચે ફેંકી દઈને ભાગી છૂટ્યો. તેને ભાગતા જોઈ બીજો કે જોણે સ્વામીજીને પકડી રાખેલ, તે પણ તેમને છોડી દઈ ઓસરી ઉપરથી ફૂદકો મારી, તેની પાછળ નાસી છૂટ્યો. નીચે પડતી વખતે કૃષ્ણાબાઈની પીઠના હાડકાનો નીચેલો ભાગ એક તાંબાના વાસણના કાંઠા સાથે પટકાયો અને બીજી જ ક્ષણે તે ઓસરીની નીચે ગબડી પડ્યાં. આ જોઈ સ્વામીજી ખોટ્યા, “અરે રામજી ! આ શું કરી રહ્યા છો ?” કૃષ્ણાબાઈ એકાં થઈ જઈ ખોટ્યાં, ‘રામજીનો દોષ કાઢશે નહિ. બધું બરાબર છે.”

રામજીના ફરમાન મુજબ તે જ વખતે સ્વામીજીએ આ આશ્રમનો ત્યાગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો અને તે જ વખતે બન્ને આશ્રમ છોડી ગામમાં એક બક્તને ત્યાં ગયાં અને રાત ત્યાં ગાળી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

સમનગર—આનંદાશ્રમ

બીજે દિવસે કાસરગોડથી જાપડી સ્વામીજી અને માતાજી હોસદુર્ગ આવ્યાં. અહીં ભક્તોની સંખ્યાનાથી બે અહીં માઈલ દૂર આવેલ કુંગરાળ પ્રદેશ ઉપર નવો તેમજ આશ્રમ બાંધવાનું નક્કી કર્યું અને તદ્દનુસાર સ્વામીજી કૃષ્ણબાઈ સાથે મંજેપતિ ટેકરી ઉપર આવ્યા. અહીં તેઓ તેમના એક જૂના સંબંધથી થતા સગાને ત્યાં રહ્યા. આ વખતે કાન્તિલાલના મોટાભાઈ દુર્ગાશંકર ઉપર સ્વામીજીએ લખેલ પત્ર આ નીચે આપ્યો છે:

કન્હનગઢ,

તા. ૧૭મો જાન્યુઆરી, ૧૯૩૧.

વહાલા રામ,

શ્રીરામના તમારા ઉપર આશીર્વાદ હો.

પ્રભુની ઇચ્છાથી રામદાસે આ જગ્યાએ સ્થળાંતર કર્યું છે. કાસરગોડ આશ્રમનો ત્યાગ કરવામાં આવેલ છે. શહેરથી બે માઈલ દૂર, એક ટેકરી ઉપર, એક મુખ્ય મકાન અને એક નાના અતિથિગૃહવાળો નવો અને સ્વતંત્ર આશ્રમ બાંધવામાં આવશે. બાંધકામની શરૂઆત આ અઠવાડિયામાં કરવામાં આવશે.

રામદાસને પૈસાની આપલે કરવાની હવે રામે રામનાં જ કામો માટે છૂટ આપી છે.

બધાને પ્રેમ.

રામદાસ.

[Kanhangad,
D/. 17th January, 1931.

Beloved Rama,

May Shree Rama bless you all.

By the Will of God, Ramdas has shifted to this place. The Ashram at Kasaragod has been abandoned. A new and independent Ashram will be erected on a hill, two miles away from the town, constituting the main building and a small guest-house. The work of construction will be taken up in the course of this week.

Ramdas is allowed now to handle monies for His work.

Love to all.

Ramdas.]

એક નાની ટેકરી ઉપર આશ્રમ માટેની જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી. ચારે બાજુના ભક્તોની સહાયથી ત્રણ મહિનામાં જ આશ્રમનું મુખ્ય મકાન અને બાજુનું એક નાનું અતિથિ-ગૃહ રહેવા માટે તૈયાર થઈ ગયાં. આ આશ્રમનું પણ 'આનંદાશ્રમ' નામ રાખવામાં આવ્યું અને આ કુંગરાળ પ્રદેશ ત્યારથી 'રામનગર' ને નામે ઓળખાવા લાગ્યો.

કહેવામાં આવે છે કે રામ-રાવણ યુદ્ધ વખતે લક્ષ્મણ-મૂર્છાને પ્રસંગે હનુમાનજી દ્રોણગિરિ ઉપાડીને જતા હતા ત્યારે

આ જગ્યાએ થાક ખાવા સારુ ઊતરેલા. તે વખતે જે પર્વતનો ટુંકડો ત્યાં રહી ગયો તે જ આ મંજેપતિની ટેકરી છે.

આ નવા આશ્રમની ઉદ્ધાટન ક્રિયા તા. ૧૫ મી મે ૧૯૩૧ ના રોજ રાખવામાં આવી હતી. હિન્દુસ્થાનના જુદા જુદા વિભાગોમાં વસતા સ્વામીજીના બધા ભક્તોને તે ઉત્સવમાં ભાગ લેવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું અને ઘણા ભક્તો આ ઉત્સવ પ્રસંગે હાજર રહ્યા હતા. આમંત્રણપત્રિકા નીચે પ્રમાણેની હતી:

“ ઝ. ”

“ શ્રી રામ, જય રામ, જય જય રામ ! ”

વહાલા રામ,

સર્વશક્તિમાન પ્રભુના તમારા સૌના ઉપર આશીર્વાદ વરસે.

પ્રભુની કૃપાથી અને હિન્દુસ્થાનના જુદા જુદા વિભાગોના તેના ભક્તોની પ્રેમપૂર્ણ સહાયથી, અહીં એક નવો આશ્રમ, પ્રભુના ક્રિય નામના મહિમાની જ્યોત જલાવવાના સ્થાન તરીકે સ્થાપવામાં આવ્યો છે. આશ્રમ પવિત્રતા, પ્રેમ, શાન્તિ અને આનંદનું ધામ બનશે અને તેનું ખ્યેય વિશ્વપ્રેમ અને સેવાનો સંદેશો ફેલાવવાનું રહેશે.

મે ૧૯૩૧ ની ૧૫ મી તારીખે આશ્રમનું ઉદ્ધાટન રાખ્યું છે. તમે ઉદ્ધાટનના ઉત્સવમાં કુંટુંબ અને મિત્રો સાથે હાજરી આપશો, એવી રામદાસની પ્રાર્થના છે.

‘ આનંદાશ્રમ ’
રામનગર, કન્હનગર પોષ્ટ }

રામદાસ.

[“OM”

“Shree Rama, Jai Rama, Jai Jai Rama.”

Beloved Rama,

May the Almighty Lord shower His blessings on you all.

By the grace of the Lord and the loving contributions of His devotees from various parts of India, a new Ashram is erected here as a centre to radiate the glory of His Divine name. The Ashram will be the home of purity, love, peace and bliss and its object will be to spread the message of Universal love and service.

It is proposed to open the Ashram on the 15th of May 1931. That you will kindly attend the celebration with your family and friends is the prayer of,

“ Anandashram ”

Ramnagar, Kanhangad Post.

} Ramdas.]

આ આનંદાશ્રમ મેંગલોર મદ્રાસ લાઈન ઉપર મેંગલોરથી ૪૫ માઈલ દૂર દક્ષિણમાં આવેલ કન્હનગઢ સ્ટેશનથી બે અઢી માઈલ દૂર છે. આશ્રમ પ્રકૃતિના સૌંદર્યધામમાં આવેલો છે. ચારે બાજુ નાની ટેકરીઓ અને વચ્ચે હરિયાળાં ખેતરો આવેલાં છે. પશ્ચિમે પાસે જ સમુદ્ર ઘૂંઘવે છે આશ્રમનાં બારણાં હરકોઈ અતિથિ માટે કાયમને માટે ખુલ્લાં છે. નિર્ધન તેમ જ ધનિક, હરિજન તેમ જ બ્રાહ્મણ, સ્ત્રી તેમ જ પુરુષ, બાળક તેમ જ વૃદ્ધ—સર્વાનું

અહીં એકસરખુંજ સ્વાગત થાય છે. અહીં રાગીને આરોગ્ય, દુઃખીને સાત્ત્વન, જીવનથી થાકેલાને આરામ અને ઉત્સાહ, જૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને જળ, નગ્નને વસ્ત્ર, જીણાસુને માર્ગદર્શન, ધૃત્યરત્રેમીને ભક્તિ, નિરક્ષરને અક્ષરજ્ઞાન—એમ સૌને સૌની યોગ્યતા અને જરૂરિયાત મુજબ મળી રહે છે.

સને ૧૯૩૧ માં “ રામનગર—આનંદાશ્રમ ” ની સ્થાપના પછી સ્વામીજી ૧૯૩૫ સુધી એટલે કે પાંચ વર્ષ સુધી આશ્રમ બહાર નીકળ્યા ન હતા. આશ્રમને જ તેમણે ‘ દરિદ્રનારાયણો ’ની સેવાનું કેન્દ્ર બનાવી દીધું. સ્વામીજીના સારા ભારતવર્ષમાં પથરાયેલા બધા ભક્તો આટલે દૂર આશ્રમમાં તેમનાં દર્શન માટે જઈ શકે નહિ એટલે તેમને પ્રવાસમાં નીકળવાની, તેઓમાંના અનેક ભક્તો તરફથી વિનંતિઓ થયા કરતી, પરંતુ સ્વામીજીને આશ્રમ છોડી બહાર નીકળવાની હવે ઇચ્છા ન હતી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

(૧) વઢવાણમાં આગમનની જાણ.

—: ફરી પ્રવાસ. :—

૧૯૩૬ માં મુંબઈમાં પેસ્તાનજી પિરોજશાહ કરીને એક આરિસ્ટર બહુ જ બિમાર પડ્યા. તેઓ સિદ્ધાફ સામીના ભક્ત હતા. સિદ્ધાફ સામીના કૈલાસવાસ પછી, સામી રામદાસજીનાં પુસ્તકો વાંચી તેમના પ્રત્યે તેમને અનહદ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેમને સામીજીનાં દર્શનની ઇચ્છા હતી, પરંતુ પોતાની બિમારીના કારણે તેઓ આશ્રમમાં જઈ શકે તેમ ન હતું. તેમણે સામીજીને દર્શન આપવા ઉપરાઉપરી પત્રો લખ્યા. પરંતુ સામીજી, ‘આશ્રમ છોડવાનો હજી રામજીનો હુકમ નથી’ એવો જવાબ આપતા. બિમારી વધી, એટલે છેવટે તેમણે તાર કર્યો કે ‘કૃપા કરી મારું શરીર છૂટી જાય તે પહેલાં એક વખત દર્શન આપો.’ આથી સામીજીને જવાની પ્રેરણા થઈ અને તારથી ઊપડવાના ખબર આપી મુંબઈ આવ્યા.

આ વખતે મગનલાલ તેમના એક મિત્ર પાસે વડોદરા ગયા હતા. પાછા ભાવનગર આવતાં રસ્તામાં અમદાવાદ તેમના એક સ્નેહીને મળવા ઊતરેલ. આ વખતે સામીજી પણ અમદાવાદના ભક્તોના આગ્રહથી મુંબઈથી અમદાવાદ આવેલ હતા. બન્ને એક જ ગામમાં હતા, પરંતુ એક બીજાને તેની માહિતી ન હતી. બે ત્રણ દિવસ અમદાવાદ રોકાઈ મગનલાલ ભાવનગર

આવવા બિડ્યા. રાતનો વખત હતો એટલે વીરમગામ ગાડી બદલી બેડિંગ પાથરી સૂતા. ફેટલાંક સ્ટેશનના ગયા પછી બાંધ-માંથી જંગતાં, ક્યું સ્ટેશન આવ્યું તે જોવા બારીમાંથી ડોકું બહાર કાઢ્યું તો સામે જ પ્લેટફોર્મ ઉપર તેમની જ રાહ જોતા બેભા હોય તેમ લીંબડીવાળા ડૉ. પોપટલાલને બેભેલા જોયા. મગનલાલને જોતાં જ તેમણે પૂછ્યું, “ક્યાંથી આવો છો?” મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “અમદાવાદથી.” એટલે મગનલાલ જેવા સ્વામીજીના ભક્ત સ્વામીજી પાસેથી જ આવતા હશે એમ માની તરત જ તેમણે ફરી પૂછ્યું, “સ્વામીજી કુશળ છે? ક્યારે અહીં આવે છે?” મગનલાલને કંઈ સમજાયું નહિ, કેમકે સ્વામીજી આશ્રમ છોડી મુંબઈ સુધી આવ્યાની પણ તેમને ખબર ન હતી. એટલે વિસ્મય ચહેરે તેમના તરફ જોઈ તેમણે સામે પ્રશ્ન કર્યો, “ક્યા સ્વામીજી?” પોપટભાઈ કહે, “આપણને એક જ સ્વામીજી છે. બે નથી. રામદાસ સ્વામી.” મગનલાલે કહ્યું, “તેઓ તો આશ્રમમાં છે.” પોપટભાઈ સમજી ગયા કે મગનલાલને સ્વામીજીની હાલની પ્રવૃત્તિ સંબંધી કંઈ ખબર નથી, એટલે તેમણે કહ્યું, “સ્વામીજી આશ્રમથી મુંબઈ આવ્યા હતા અને મુંબઈથી અમદાવાદના ભક્તો તેમને અમદાવાદ લાવ્યા છે. અહીંથી પણ આ બાળુ આવવા આગ્રહભર્યા વિનંતિપત્રો લખેલ છે અને સ્વામીજી બે ચાર દિવસમાં જ અહીં આવશે.” મગનલાલે કહ્યું, “તમે મારું ભાવનગરનું સરનામું લખી લો અને આ બાળુ આવે કે તરત જ મને તારથી ખબર આપશો એટલે હું અહીં દર્શન માટે આવી પહોંચીશ.” પોપટભાઈએ તેમનું સરનામું લખી લીધું અને બાળુના જ સેક્રેટ ક્લસ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં પોતાની બેઠક લીધી.

સમાચાર એટલા બધા અસંભવિત હતા કે આટલી બધી વાતચીત થયા છતાં હજી મગનલાલને પોતે બાંધમાં છે કે જાગૃત

છે, તેની ખાતરી થતી ન હતી. એટલે પાણીથી મોઢું ઘોષ, નીચે ઊતરી, ફરી પોપટભાઈ પાસે જઈ, તાર કરવાનું તેમણે યાદ આપ્યું. પોપટભાઈને મગનલાલનું સરનામું પોતે લખી લીધેલ તેની વિસ્મૃતિ થઈ ગયેલ, એટલે તેમણે સરનામું લખાવવા કહ્યું. મગનલાલે કહ્યું, “ સરનામું તો લખાવેલ છે. ” પોપટભાઈએ ડાયરી કાઢી ખાતરી કરી કહ્યું, “ હા. છે. ” એક તો સ્વામીજીની આશ્રમ છોડવાની બિલકુલ સંભાવના નહિ, તેમાં પોપટભાઈએ સરનામું ફરી માગ્યું તેથી મગનલાલને પોપટભાઈનું મગજ અસ્થિર હોવાનો વહેમ આવ્યો અને માન્યું કે કદાચ મગજની અસ્થિરતામાં જ તેમને તરંગ આવ્યો હોય અને સ્વામીજી વિષેના આવા સમાચાર આપ્યા હોય.

તેઓ પાછા પોતાના ડાહ્યામાં આવ્યા અને મુંઝવણમાં પડી ગયા, કેમકે આ સમાચાર સાચા હોવાની ખાતરી કઈ રીતે કરવી ? સ્વામીજીના ભક્ત સિવાય બીજું કોઈ આ આત્મતા કંઈ જાણતું ન હોય એટલે તેમણે તેમના ડાહ્યામાં કોઈ વઢવાણ કે લીંબડીનો વતની હોય તો તપાસ કરવા માંડી કે જેથી તેની સાથે ચીઠ્ઠી મોકલીને વઢવાણ ડૉ. શુક્લ પાસેથી અથવા તો લીંબડી કાન્તિલાલ પાસેથી સાચા સમાચાર ભાવનગર મેળવી શકે. કમનસીબે તેમના ડાહ્યામાં આવે કોઈ માણસ નીકળ્યો નહિ એટલે નિરાશ થઈ તેઓ વઢવાણ સિટી સ્ટેશનની રાહ જોતા બેઠા.

વઢવાણ સિટી સ્ટેશન આવ્યું કે તરત જ કોઈ ઓળખીતાની બાળ કાઢવા તેઓ નીચે ઊતર્યા અને જેવાં એક બે ડગલાં ભર્યાં કે તરત જ ‘બાળુના જ’ ડાહ્યામાંથી ભુદરભાઈ હાથમાં થેલા સાથે ઊતર્યા. મગનલાલને જોતાં જ તેમણે પૂછ્યું, “ ક્યાં જાઓ છો ? ” મગનલાલે કહ્યું, “ ભાવનગર. ” ભુદરભાઈ કહે, “ સામાન નીચે ઉતારી લો. અમદાવાદથી સ્વામીજી પરમ દિવસ બપોરે જ આવે.

છે. હું તેમને તેડવા ગયો હતો.” મગનલાલે કહ્યું, “ ત્યારે તો બાવનગર જઈને પાછો વખતસર અહીં આવી શકીશ. સ્વામીજીના બીજા એક ભક્ત લક્ષ્મીદાસ જેમણે સ્વામીજીનાં હજી સુધી દર્શન કરેલ નથી તેઓ વર્ષોથી દર્શન માટે ઝંખે છે. તેમને તેડીને વળતી ટ્રેઈને પાછો આવું છું.” એટલામાં ગાડીની બ્હીસલ થતાં મગનલાલ બાબુમાં જ બેઠેલા ડૉ. પોપટભાઈને આ ખબર આપી ડયામાં બેસી ગયા અને ભુદરભાઈ ગામ તરફ જવા ઊપડ્યા. આ રીતે સ્વામીજીના ભક્ત મગનલાલને સ્વામીજીએ પોતાના આગમનના ખબર બરાબર વખતસર આપ્યા.

(૨) વઢવાણ.

મગનલાલ સવારે બાવનગર પહોંચ્યા અને જમી કરીને લક્ષ્મીદાસને ત્યાં જઈ તેમને અથેતિ હકિકત કહી સંભળાવી પૂછ્યું, “ તમારી દર્શન માટે આવવાની ઈચ્છા છે? તમોને તેડી જવા માટે જ વચ્ચે ઊતરી ન જતાં અહીં સુધી આટો ખાધો છે.” લક્ષ્મીદાસ કહે, “ એમાં પૂછવાનું હોય જ નહિ.” આ વખતે લક્ષ્મીદાસના બાગીદાર ગામમાં નહિ હોઈ મગનલાલે પૂછ્યું, “ દુકાનનું શું? ” લક્ષ્મીદાસે જવાબ આપ્યો, “ દુકાને તાળું.” તે જ દિવસે સાંજની ટ્રેઈનમાં ઊપડવાનું નક્કી કર્યું અને તે પ્રમાણે બાવનગરથી નીકળી બીજે દિવસે સવારે તેઓ વઢવાણ પહોંચ્યા. બપોરે સ્વામીજીના સામૈયામાં બીજા ભક્તોની સાથે બન્ને સ્ટેશન પર હાજર હતા.

ટ્રેઈન આવી પ્લેટફોર્મ ઉપર ઊભી રહી. સ્વામીજીએ ડયાની આરીમાંથી મગનલાલને જોતાં જ સૌથી પ્રથમ બહાર ડોકું કાઢી, હાથ લાંબો કરી, ઉભરાતા વાતસલ્યભાવ સાથે મગનલાલની હડપચી પોતાના પગથી પકડી આનંદથી હસતાં હસતાં કહ્યું, “ રામજી, તમો ક્યાંથી? કેમ ખબર પડી? ” (“ રામજી આપ ?

ઔર यहाँ कैसे ? कैसे भावम हुआ ? ”) મગનલાલે જવાબ આપ્યો, “ આપ બધું જાણો છો.”

સ્વામીજી ડાઆમાંથી નીચે ઊતર્યા પછી લક્ષ્મીદાસે તેમને પ્રણામ કર્યા એટલે મગનલાલે તેમની ઝોળખાણુ આપી જો કે પત્રવ્યવહારથી તો બન્ને એકબીજાને વર્ષોથી ઝોળખતા હતા.

ભાવનગરમાં દુકાન કર્યા પહેલાં લક્ષ્મીદાસ જપાન હતા. આટલે દૂર રહે રહે પણ તેમણે આશ્રમની બની શક્યા પ્રમાણે સેવા કરેલ જેનો સ્વામીજીએ મગનલાલ પરનાની એના પત્રમાં ઉલ્લેખ કરેલ છે:

આનંદાશ્રમ,

રામનગર

તા. ૨૦ જાન્યુઆરી ૧૯૩૬

વહાલા રામ,

આટલા લાંબા વખત પછી તમારો પત્ર વાંચી ધણો જ હર્ષ થયો. તમેને કેટલીએ વાતો લખવાની છે પરંતુ આ વખતે રામદાસને આ બધું લખવાનો વખત નથી તેમ વૃત્તિ પણ નથી. “વિઝન” આર્થિક મદદને અભાવે બંધ પડવાની સ્થિતિમાં હતું, પરંતુ પ્રજા ઈચ્છાથી ચાલુ વર્ષ માટે ચાલુ રહે છે. તમારી ઈચ્છાનુસાર તમેને તેના હવે પછીના અંકો મોકલતા રહેશે.

આશ્રમનું નવું પ્રકાશન “ In the Vision of God ” કે જેમાં તમારા નામનો ધણી જગ્યાએ ઉલ્લેખ આવે છે તે પણ તમેને રવાના કરીએ છીએ. લક્ષ્મીદાસ અમારા પ્રત્યે અનહદ માયાળુ છે, અને તેમણે આશ્રમનું ધ્યેય આગળ ધપાવવામાં અમેને ધણી મદદ કરી છે. તેમને રામદાસના આશીર્વાદ કહેશે અને તમે પણ તમારા તથા તમારા કુટુંબની બધી વ્યક્તિઓ માટે રામદાસના આશીર્વાદ સ્વીકારશે.

બધાને પ્રેમ અને આશીર્વાદ.

રામદાસ.

**Anandashram,
Ramnagar,**

D/- 20th January 1936.

Beloved Rama,

It is simply delight to read your letter after such a long time. Ramdas has a lot of things to write to you but he has neither time nor inclination to do so this time. The "Vision" was about to stop due to lack of monetary support but somehow by God's Will it is continuing for the current year. We will continue as you desire, sending you the further copies of the magazine.

We are also despatching to you our latest publication "In the Vision of God", in which mention has been made of you at several places. Laxmidas has been extremely kind to us and has helped us greatly in the furtherance of the Ashram mission. Please convey to him Ramdas' blessings and also accept the same for yourself and all members of your family.

Love and blessings to you all there.

Ramdas.

જાપાન છેડવાનો આદેશ લક્ષ્મીદાસને ચમત્કારિક રીતે સ્વામીજી તરફથી થયેલ. જાપાનમાં એક દિવસ રાત્રે તેઓ સૂતા હતા. સવાર પડવા આવ્યું હતું અને અર્ધજાગૃત સ્થિતિમાં તેઓ પથારીમાં પડ્યા હતા. અચાનક તેમની સામે સ્વામીજી આવીને ઊભા અને કહ્યું: "તા. —ના રોજ તમારે ભાવનગર પહોંચવાનું છે. તમારું

સ્થાન અહીં નહિ, પણ ત્યાં છે. આ સ્વપ્ન નથી, પણ સત્ય છે. અને તેની ખાતરી માટે ઘડિયાળમાં જુઓ. બરાબર ચાર વાગ્યા છે.” આટલું કહી સ્વામીજી અદૃશ્ય થયા. લક્ષ્મીદાસની આંખો તુરત જ ઊઘડી ગઈ અને ઊડીને ઘડિયાળ પાસે જતાં જ તેમાં ચારના ટકેરા પડ્યા. જાપાન છોડવાનો વિચાર ન હતો. છોડવાનું કંઈ કારણ ન હતું. સંયોગો પણ તેવા ન હતા. અને જે હેતુ માટે આવેલ તે હેતુ પણ સિદ્ધ થયો ન હતો. છતાં સ્વામીજીના આદેશ મુજબનો ઊપડવાનો સમય નજદીક આવતાં એવા સંયોગો આપોઆપ ઊભા થયા અને જાપાનથી ઊપડી જે તારીખ આદેશમાં જણાવવામાં આવી હતી તે જ તારીખે તેઓ જાવનગરમાં દાખલ થયા.

પછી બધા ગામમાં આવ્યા. આ વખતે પણ ઉતારો ડૉ. શુક્લને ત્યાં રાખ્યો હતો.

સ્વામીજીના વ્યક્તિત્વની લક્ષ્મીદાસ ઉપર ઝાંડી છાપ પડી અને તેનો ભક્તિભાવ હતો તે કરતાં પણ વિશેષ, પરિચય વધવાની સાથે દિનપ્રતિદિન વધતો ગયો. તેમના હૃદયમાં થું ગડબાંગ ચાલતી હશે તે તો ઈશ્વર જાણે, પરંતુ તેમના બોલવા, ચાલવા, હાવભાવ તથા ચહેરામાં અજબ પરિવર્તન થતું ચાલ્યું હતું.

બીજે દિવસે બપોરે લગભગ ચારેક વાગ્યાને સુમારે સ્વામીજી પાસે અનેક ભક્તો એકા હતા અને સ્વામીજી રાવબહાદુર મણિશંકર રામરામના પ્રશ્નોના ખુલાસા વિસ્તારથી સમજાવતા હતા. બધા એકતાર થઈ સ્વામીજીની અમૃતવાણી સાંભળી રહ્યા હતા. વચ્ચે એકાએક લક્ષ્મીદાસ ઊડીને નીચે ચાલ્યા ગયા. મગનલાલે તેમને જતા જોયા, પરંતુ માન્યું કે કંઈ કારણસર જતા હશે. કલાકેક પછી બધા માટે ચહા આવી પરંતુ હજુ લક્ષ્મીદાસ પાછા ફર્યા નહતા, એટલે મગનલાલ તપાસ કરવા નીચે ગયા તો તેઓ એક ઓરડામાં સૂતેલા માલૂમ પડ્યા.

મગનલાલે તેમને ચઢા પીવા ઉપર આવવા કહ્યું. જવાબમાં તેમણે ચઢા નથી પીવી તેમ જણાવ્યું. એટલે મગનલાલે પૂછ્યું, “ અહીં નીચે લઈ આવું ? ” તેમણે જવાબ આપ્યો, “ હમણાં મને બોલાવશે નહિ, પડયો રહેવા દો. મારી મેળે ઉપર આવીશ.” મગનલાલ ઉપર આવ્યા અને ત્યારપછી અરધાએક કલાકે લક્ષ્મીદાસ ઉપર આવી એક બાજુ બેસી ગયા. પરંતુ ત્યારથી તેઓ ચિંતનમગ્ન અને ગંભીર બની ગયા.

બીજે દિવસે સાંજે રાવબહાદુર મણિશંકર રાજરામના પ્રમુખપણા નીચે સ્વામીજીનું, ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ, “ વિદ્યાર્થીજીવન ” ઉપર વ્યાખ્યાન રાખવામાં આવેલું હતું. વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત અન્ય ગૃહસ્થો પણ હાજર હતા. સ્વામીજી પોણોએક કલાક બોલ્યા પછી પ્રમુખે ઉપસંહાર કર્યો અને બધા પાછા ઘેર આવ્યા.

(૩) લીંબડી—સાકરવાળી મા.

બીજે દિવસે સવારની દ્રેષ્ટનમાં સ્વામીજી, મગનલાલ, લક્ષ્મીદાસ અને વઢવાણવાળા સંત પોપટબાઈ સાથે લીંબડી આવવા બેઠા.

લીંબડીમાં કાન્તિલાલને ત્યાં સ્વામીજી આવી ગયાના સમાચાર ગામમાં ફેલાતાં અગાઉની માફક જ લોકોનાં ટોળેટોળાં દર્શન અને સત્સંગ માટે ઉભરાવા લાગ્યાં.

બીજે દિવસે સવારે કાન્તિલાલે સ્વામીજીને કહ્યું, “ મારાં મામી બિમાર છે અને આપનાં દર્શન માટે અહીં આવી શકે તેમ નથી, તો આપ સાંજે તેમને ત્યાં તેમને દર્શન આપવા માટે પધારો.” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો. “ એક તમારાં મામીને ત્યાં જ શા માટે ! બીજા પણુ જે કોઈ બિમારી કે કોઈ બીજા કારણસર આવી શકે તેમ ન હોય તે બધાને ત્યાં આ દાસ જશે.

કેમકે અહીંથી રામદાસના ચાલ્યા ગયા બાદ આવા દરેકને તેને નહિ મળી શકવાના કારણે દુઃખ થશે. ” (“ સીફ” પુત્તહારી મામી કે ધરહી કયો ? કોઈ બી બિમારી યા દૂસરે એસે કારણસે યહાં ન આ સકે ઉન સખકે ધર યહ દાસ જનયગા. કયોંકિ ઇસકે યહાંસે ચલે જાને કે બાદ એસા સખકો ન મીલ સકનેકા દુઃખ હોગા.”)

આ વખતે ડૉ. પોપટભાઈ અને ‘ સાકરવાલી માઈ ’ એકાં હતાં. પોપટભાઈને ત્યાં પશુ કોઈ બિમાર હતું એટલે તેમણે સ્વામીજીને પોતાને ત્યાં પધારવા વિનંતિ કરી. આ સાંભળી શબ્દરીમાઈને પશુ સ્વામીજીને પોતાને ત્યાં પધારાવી પોતાનું ધર પાવન કરવાની ઇચ્છા થઈ અને તેમણે પશુ સ્વામીજીને પોતાને ત્યાં પધારવાની કૃપા કરવા વિનંતિ કરી. સ્વામીજીએ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો, એટલે તેમણે તેઓ કયારે આવશે અને શું લેશે તે પૂછ્યું. સ્વામીજીએ ઉત્તરમાં કહ્યું, “ કાલે બપોરે ચાર વાગ્યે સૌથી પહેલાં તારો આ બાળક, મા, તારે ત્યાં આવશે અને તારા ધરની થોડી જાશ લેશે. ” (“ કલ દોપહરકો ચાર બજે સખસે પહેલે આપકે યહાં યહ પુત્તહારા બચ્ચા આયગા ઓર થોડી જાજ લેગા.”) જાશ માગીને પશુ મળે અને ગરીબ, વૃદ્ધ માજીને વધારે તકલિફ ન પડે તે હેતુથી સ્વામીજીએ જાશનું કહેલ.

ભક્તિભાવબીના હૃદયવાળાં ડોશીમાએ શબ્દરીની માફક સાંજે ઉત્તમ દૂધ લઈ, તેનું દહીં જમાવી, સ્વામીજીના પધારવાના સમય અગાઉ પ્રસાદ માટે તેની જાશ બનાવી, આસન તૈયાર કરી, પૂજા સામગ્રી એકઠી કરી. સ્વામીજી ત્યાં પધાર્યા ત્યારે તેમને પ્રેમપૂર્વક ગાદી ઉપર બેસાડ્યા અને સર્વ સામગ્રી લઈ પૂજા શરૂ કરી. પરંતુ સ્વામીજીની સામે જોભતાં જ ડોશીમા પ્રેમ-વિવ્રજ બન્યાં અને પૂજન પશુ ન કરી શકે તેવી તેમના શરીરની સ્થિતિ થઈ જતાં જમીન ઉપર બેસી જઈ, મગનલાલ તથા કાન્તિલાલ

તરફ જોઈ ધૂળતા, લંબાતા શ્વરે તેમણે કહ્યું, “ મને કંઈક થાય છે. મારાથી પૂજન થઈ શકશે નહિ. મારાવતી તમો બન્ને ભાઈ પૂજન કરો.” આ બન્નેએ ડોશીમાની વતી પૂજન કર્યું અને પૂજન પૂરું થતાં સ્વામીજી ઊડી માણની રંગ લઈ ચાલતા થયા. સ્વામીજી ઘર બહાર ગયા પછી ડોશીમા પ્રેમસમાધિમાંથી જાગ્યાં અને છાશ જેમની તેમ પડેલ જોઈ ખૂબ પાડી ઊડ્યાં, “ કાઈ મારા રામજીને પાછા બોલાવો. પ્રસાદ એમને એમ રહી ગયો.” કાઈએ દોડતા આવી સ્વામીજીને હકીકત જણાવી, એટલે સ્વામીજી પાછા ફર્યા અને ફરી આસન પર બેસી માણની છાશ પ્રેમથી પીધી. પછી નીકળતી વખતે તેમણે માણને કહ્યું, “ મા, હવે તો આ બચ્ચાને જવાની રંગ છે ને ? ” (“ કયોં માઈ ? અબતો યહ બચ્ચેકા બનેકો છુટી હૈ ન ? ”) માણએ જવાબમાં કહ્યું, “ બસ, મારા રામ, બસ મારા વહાલા.”

સ્વામીજી જ્યારે જ્યારે લીંબડી આવતા ત્યારે ત્યારે આ માણ ફરી ક્યારે દર્શન થશે તે વિષે તેમને પૂછતાં. સ્વામીજી તેમને અમુક લક્ષ રામનામનો જપ પૂરો થશે ત્યારે પોતે આવશે એમ કહેતા. ડોશીમા તે પ્રમાણે જપ શરૂ કરતાં અને ફેટલીકવાર જપ પૂરો થયા પહેલાં જ અને ફેટલીકવાર જપ પૂરો થયા પછી સ્વામીજી આવતા. આ વખતે સ્વામીજી લીંબડીમાં લગભગ છ વર્ષે આવ્યા હતા કેમકે નવા આશ્રમની સ્થાપના પછી તેઓ બહાર નીકળ્યા જ ન હતા. છેલ્લી વખતે પણ ડોશીમાને અમુક લક્ષનો જપ આપેલ જે ડોશીમાએ લગભગ પાંચ વખત પૂરો કરેલ, છતાં સ્વામીજી આવ્યા ન હતા. એટલે કાઈ પણ સ્વામીજીનો ભક્ત અને ખાસ કરીને કાન્તિલાલ કે તેના ઘરની કાઈપણ વ્યક્તિ અને કામ પ્રસંગે મગનલાલ લીંબડી ગયા હોય અને ડોશીમાને મળવા જાય ત્યારે તેમને, ડોશીમા જેટલી વખત જપ પૂરો થયો હોય તેટલી વખતની સંખ્યા

જણાવતાં પૂછતાં, “ જપ તો એક વખત નહિ પણ ---વખત પૂરો થયો; પણ આ વખતે મારો રામ કાં ન આવ્યો? આવશે કે નહિ? ” અને તેમને જવાબ મળતો, “ જરૂર આવશે. ” એટલે ડોશીમા નિરાશ થઈ કહેતાં, “ પણ ક્યારે? આ શરીર છૂટી ગયા પછી? ” ત્યારે તેમને કહેવામાં આવતું કે, “ માજી, હજી તમે હશે ત્યાં જ આવશે. ” આ સાંભળી ડોશીમા આનંદમાં આવી જઈ કહેતાં, “ એમ? ત્યારે તો તમારા મોમાં સાકર, બાઈ! ” અને ખરેખર ઘરમાંથી સાકરનો ગાંગડો લાવી આવા સમાચાર આપનારના મોમાં મૂકતાં. એટલે આ વખતે મગનલાલ અને કાન્તિલાલને એમ જ લાગ્યું કે સ્વામીજી આશ્રમ છોડી આ બાજુ અહીં સુધી આવ્યા તે આ શ્વયરીમાઈની તપશ્ચર્યાનો જ પ્રતાપ હતો.

શ્વયરીમાઈ પાસેથી નીકળી રસ્તા ઉપર ચાલતાં સ્વામીજીએ કહ્યું, “ હવે બીજી વખત રામદાસ અહીં આવશે ત્યારે આ માનું શરીર નહિ હોય. ” (“ જપ દસરે સમય રામદાસ યહાં આયગા ઉસ વક્ત ઈસ માઇકા શરીર નહિ હોગા. ”) અને ખરેખરે સ્વામીજી ત્યારપછી ૧૯૩૮ માં આવ્યા ત્યારે શ્વયરીમાઈ સ્વર્ગે સિધાવ્યાં હતાં.

આ વખતે સ્વામીજીનાં ભક્ત ગોદાવરીબેન પણ બિમાર હતાં. ગોદાવરીબેન કુટુંબવત્સલ, સંસ્કારી, વિદ્વાન અને સ્વધર્મનિષ્ઠ હતાં. પહેલાંની સ્વામીજીની લોંબડીની મુલાકાતો વખતે તેઓ કાન્તિલાલના મકાનની બાજુમાં આવેલ તેમના પિતાના મકાનની અંદર જ એક જુદા ભાગમાં રહેતાં અને પોતાનો સમય ધાર્મિક વાંચન, પૂજા-પાઠ વગેરેમાં ગાળતાં. આ વખતે તેઓ થોડે દૂર તેમના બાઈની સાથે રહેતાં હતાં. સ્વામીજીને તેમની બિમારીની

૩૫૨

જાણ થતાં શબરીમાધને ત્યાંથી તેઓ સીધા ગોદાવરીખેનને ત્યાં આવ્યા ગોદાવરીખેને, પોતાની ભક્તિ અને પ્રેમની કદર કરી વગર આમંત્રણે સ્વામીજીને દર્શન આપવા આવેલ જોઈ, અતિ હર્ષમાં આવી જઈ પ્રેમાશ્રુ સાથે બિમાર સ્થિતિમાં પણ સ્વામીજીનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો તેમને પણ સ્વામીજીનાં આ છેલ્લીવારનાં દર્શન હતાં.

. ત્યારપછી સ્વામીજી ડૉ. પોપટભાઈ, કાન્તિલાલનાં મામી અને બીજા જેને જેને ત્યાં જવાનું હતું ત્યાં જઈ આવી ઉતારે પાછા આવ્યા.

સ્વામીજી જે જે ગામમાં જતા ત્યાં લગભગ આખી રાતનો ઉજ્જગરો થતો. મોડે સુધી ભકતો બેસી રહેતા અને ત્યારપછી ધરના અને બહારથી મહેમાન તરીકે આવેલા તેમની પાસે બેસતા. સને ૧૯૩૧ માં નવા આશ્રમની સ્થાપના થયા પછી, સને ૧૯૩૩ ની સાલથી ત્યાંથી “ વિઝન ” નામનું માસિક નીકળતું જે તે વખતે પણ ચાલુ હતું. “ વિઝન ” માટે સ્વામીજીનો અગ્રલેખ અને કવિતા મોકલાવવાનો વખત થઈ ગયો હતો એટલે સ્વામીજીએ મગનલાલને કહ્યું: “ રામજી, આજરાત્રે “ વિઝન ” માટેનો અગ્રલેખ અને કવિતા લખાવવાનાં છે, માટે રાત્રે તેની રામદાસને યાદ આપજો.” (‘ રામજી, આજ રાત્રે ‘વિઝન’ કે લિયે અગ્રલેખ ઔર કવિતા લિખવાના હૈ, ઈસ લિયે યહ ખાત રાત્રે ઉસે યાદ દેના. ”) રાત્રે બાર વાગ્યા પછી બધા બહારના ભકતો ગયા પછી સ્વામીજી બીજે માળે તેમના સૂવાના ઓરડામાં ગયા. ત્યાં મગનલાલે અગ્રલેખની યાદ આપતાં સ્વામીજીએ તેમને લખવા માટે સામે બેસાર્યા. શરુઆત કરતા પહેલાં, ધ્યાનમાં બેઠા હોય તે રીતે સ્વામીજીએ આંખો બંધ કરી અને વાણીપ્રવાહ ચાલ્યો. બે થી ત્રણ મિનિટમાં કવિતા પૂરી થઈ

અને અગ્રલેખ લખાવવો શરૂ કર્યો. સ્વામીજીની ખોલવાની ઝડપ એટલી બધી હતી કે સ્ટેનોટાઇપિસ્ટ જ તે ઝડપે લખી શકે. સ્વામીજી ધ્યાનાવસ્થામાં હોઈ મગનલાલ સ્ટેનોટાઇપિસ્ટ નથી, તે વાત બૂલી ગયા અને મગનલાલ તેમને ધ્યાનભંગ ન કરવાના ઇરાદાથી કંઈ પણ ખોલ્યા વગર લખાય તેટલું લખતા ગયા. લખાણ પૂરું થતાં જ સ્વામીજીએ આંખો ખોલી કાગળ હાથમાં લીધો. કવિતા તો બરાબર હતી, પરંતુ અગ્રલેખમાં વચ્ચે વચ્ચે કયાંય શબ્દો પડ્યા હતા અને કયાંય કયાંય તો વાક્યો પણ અધૂરાં કે ખવાઈ ગયાં હતાં. આ જોઈ સ્વામીજીએ મગનલાલ તરફ જોઈ કહ્યું: “ રામજી, આ શું કયું ? હવે ખાડા કાણુ પૂરશે ? ” (“ રામજી, યહ કયા કિયા ? અય્ યહ ખડુ કૌન પૂરા કરેગા ? ”) મગનલાલ કહે, “ આપ ! ” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ રામદાસ શું ખોલ્યો તેની હવે તેને પણ યાદ નથી. ઠીક. જેવો રામજીની મરજી. હવે કાલે ટ્રેઈનમાં રામદાસને આ લેખ આપજો. રામજી સુઝાડશે તે શબ્દો ખાડાઓમાં રામદાસ મૂકાવી દેશે. ” (“ રામદાસ કયા ખોલા યહ અય્ ઉસેબી યાદ નહિ, રામજી. અચ્છા. જેસી રામજીની મરજી. અય્ યહ લેખ કલ ટ્રેઈનમેં ઉસે દેના. ઉસ વકત રામજી જો પ્રેરણા કરેગા વહ ખરુમેં રામદાસ લિખા દેગા. ”)

બીજે દિવસે સવારે ધંધુકા રેવાબેનને ત્યાં જવા માટે સ્વામીજી લીંબડીથી ઊપડ્યા. સાથે મગનલાલ, લક્ષ્મીદાસ, ભુદ્ધરબાઈ અને વઢવાણુવાળા સંત પોપટભાઈ પણ હતા. રાણપુર જતરી ત્યાંથી બસમાં ધંધુકા જવાનું હતું. ગાડી ઊપડ્યા પછી મગનલાલે આગલી રાતવાળો લેખ સ્વામીજીને આપ્યો જે વાંચતાં વાંચતાં સ્વામીજી તેમાંના ખાડા પૂરતા ગયા અને ખાડા પુરાઈ રહેતાં, ધંધુકા પહોંચતાં જ પોસ્ટ કરી દેવા, તે લેખ તેમણે મગનલાલને પાછો આપ્યો.

(૪) ધંધુકા—લક્ષ્મીદાસ અને ગુરુકૃપા

રાણપુર ઊતરી બસમાં બેસી તેઓ ધંધુકા આવ્યા. ગામ બહાર બસ-સ્ટેન્ડ આગળ બેઠો સાંભેયા માટે ઊભા હતા. સ્વામીજી ઊતરતાં તેમને લઈ તેઓ રેવાબેનને ત્યાં આવ્યા.

રેવાબેન સંસ્કારી, પવિત્ર, ધાર્મિક, અને ઇશ્વરપરાયણ છે. સને ૧૯૩૦ માં સ્વામીજી કાડિયાવાડમાં આવેલ ત્યારે પણ ધંધુકા રેવાબેનના આમંત્રણથી ગયેલ અને તેમને ત્યાં એક દિવસ રહી ગયેલ. આ વખતે ધંધુકા તેમને ત્યાં બે દિવસ રોકાઈ ત્રીજે દિવસે ત્યાંથી મુંબઈ જવા માટે ઉપડવાનું હતું.

- લક્ષ્મીદાસભાઈ સ્વામીજીના મિલન પછી દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ગંભીર થતા જતા હતા. લી'બડીમાં પણ આજ સ્થિતિ હતી અને અહીં આવતાં તો વાતચીત પણ બિલકુલ બંધ થઈ ગઈ હતી.

પોતાના સંસારી ઉપાધિમય જીવન અને સ્વામીજીના મુક્ત રામમય જીવન વચ્ચેના તફાવતે ઝાંડી અસર કરી, તેમને ઝાંડા વિચારમાં નાખી દીધા હતા. એક ઉપાધિમાં ફસાઈ, હતો ત્યાંથી પણ નીચે ઊતરેલ અને બીજો ઉપાધિમુક્ત બની મનુષ્યજીવનની સફળતાની ટોચ ઉપર પહોંચ્યો હતો. સ્વામીજીને જોયા પછી તેમને લાગ્યા કરતું હતું કે તેમણે પોતાનું જીવન જે રીતે જીવવું જોઈતું હતું, તે રીતે જીવ્યું નથી. મનુષ્યદેહ મળ્યાની સાર્થકતા કરી નથી. આ બાબતનો વિષાદ અને ખેદ તેમના અહેરા ઉપર રૂપે દેખાતો હતો.

ધંધુકામાં પણ અનેક સજ્જનો સ્વામીજીના દર્શને આવતા અને શંકાસમાધાન કરાવતા. મગનલાલ અને લક્ષ્મીદાસ એક

પળ પળ સ્વામીજીથી દૂર ખસતા નહિ. શ્રવણના આનંદમાં કુંદરતી હાજરતું પણ તેમને વિસ્મરણ થઈ જતું.

બીજે દિવસે રાતના ખાર—એક વાગ્યે બહારના બધા ભક્તો ગયા પછી સૂવા માટે પથારીઓ કરવામાં આવી. સ્વામીજી, પોપટભાઈ વગેરે માટે ફળીમાં ખાટલા નાખવામાં આવ્યા હતા અને મગનલાલ તથા લક્ષ્મીદાસ માટે સ્વામીજીના મસ્તક. તરફ ઓસરીમાં ઓસરીની કિનાર નજીક પથારીઓ કરવામાં આવી હતી. ઉજ્જવરા અને ચાકને લઈને બધા પથારીમાં જાગતા પડ્યા હતા. ફક્ત એક સંત પોપટભાઈ પથારીમાં બેઠા બેઠા સ્વામીજીને બજન સંભળાવતા હતા. બધા પથારીમાં પડ્યા પડ્યા અને તેમાંના કેટલાક તો તંદ્રામાં બજનો સાંભળતા હતા. રાતના બેએક વાગ્યા હતા. બજનો પૂરા થતાં, પોપટભાઈએ શ્રી શંકરાચાર્યનું “ ક્ષં તમ્યો મેઽપરાધઃ શિવ શિવ શિવ મો શ્રીમહાદેવ શંભો । ” એ સ્તોત્ર ઉપાડ્યું. ચાર પાંચ કડી પૂરી થઈ અને લક્ષ્મીદાસ સૂતા હતા તે તરફથી સીસકારા ઉંસકારા સંભળાવા લાગ્યા. અત્યારે સ્વામીજી પોપટભાઈ અને મગનલાલ સિવાય બધા તંદ્રામાં હોઈ કોઈનું તે તરફ લક્ષ ગયું નહિ. ધીમે ધીમે સીસકારા ઉંસકારા વધતા જ ચાલ્યા. મગનલાલ પડ્યા પડ્યા વિચાર કરતા હતા કે એકાએક લક્ષ્મીદાસને થયું શું? તેમને લાગ્યું કે લક્ષ્મીદાસનો સ્વામીજી પ્રત્યેનો ટોચે પહોંચેલો પ્રેમ અને ભક્તિભાવ, સ્વામીજી જેવા મુક્ત પુરુષના સાન્નિધ્યનું વાતાવરણ, સ્વામીજીના આદર્શ જીવનની તેમના પર પડેલી જાંડી છાપ અને અપરાધોની ક્ષમાપનાનું ચાલતું સ્તોત્ર—આ બધાના સંગમે તેમના મનઃચક્ષુ આગળ તેમના પોતાના જીવનનું ચિત્રપટ રજૂ કરી દીધું છે અને પોતે અત્યારે થયેલા અપરાધોની ખરા અંતઃકરણના પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ક્ષમા માગી રહ્યા છે. મગનલાલે વિચાર્યું કે અત્યારે તેમને બોલાવવાથી સ્થિતિ વિશેષ અગડશે, એટલે તેમને છેડ્યા વગર તેમના

હૃદયના આવેગને બહાર નીકળી જવા દેવા, જાગતા હોવા છતાં તેઓ કંઈ બોલ્યા નહિ.

એકાએક લક્ષ્મીદાસ પથારીમાં બેઠા થઈ ગયા અને કોઈનો એકનો એક પુત્ર તેને છોડી પરલોક જતાં જે રીતે તે પોક મૂકી છાતીફાટ રૂદ્ધ કરે, તે રીતે મોટી પોક સાથે રૂદ્ધ શરૂ કર્યું. આ પોક સાંભળતાં જ સ્વામીજી સિવાય બધા પથારીમાં બેઠા થઈ ગયા, પરંતુ શું થયું અને શું કરવું તેની કોઈને ગમ પડી નહિ. સ્વામીજી અને પોપટભાઈ બન્ને આવા વાતાવરણ વચ્ચે પણ અલિપ્ત રહ્યા હતા. પોપટભાઈ જાણે કંઈ જાન્યું ન હોય તેમ આંખો બંધ રાખી પોતાનું શરૂ કરેલું સ્તોત્ર બોલ્યે જતા હતા. મગનલાલને લાગ્યું કે સ્તોત્ર બોલાતું બંધ થાય તો જ હવે આ ભભરે શમે; એટલે તેમણે પોપટભાઈને સ્તોત્ર બંધ કરવા બે ત્રણ વખત કહ્યું, પરંતુ પોપટભાઈએ, સ્તોત્ર સાથે એકતાર થઈ જવાને કારણે કે લક્ષ્મીદાસની સ્થિતિ અને સ્તોત્ર વચ્ચેનો સંબંધ ન સમજવાના કારણે, સ્તોત્ર ચાલુ રાખ્યું. એટલે મગનલાલે મોટા અવાજે કહ્યું, “પોપટભાઈ, સ્તોત્ર બંધ કરો.” પોપટભાઈએ સ્તોત્ર બોલવું બંધ કરી આંખો ઉઘાડી. સ્તોત્ર બંધ થતાં જ રૂદ્ધનું ધીમે ધીમે શ્વમન થયું અને શરૂઆતમાં હતા તેવા સીસકારા ઉંસકારા ચાલુ રહ્યા.

થોડીવાર પછી એકાએક લક્ષ્મીદાસે ઓસરીની કાર ઉપરથી છલાંગ મારી સ્વામીજીના શરીર ઉપર પોતાના શરીરને પડતું મૂક્યું. થોડીવાર સ્વામીજી કંઈ બોલ્યા નહિ, પરંતુ પોતાના સુકલકડી શરીર ઉપર લક્ષ્મીદાસના શરીરનો બોજો અસહ્ય થતાં, પોતાના મસ્તક તરફ મગનલાલ હતા તેમને હાથના ઇશારાથી લક્ષ્મીદાસને પોતાની છાતી ઉપરથી ઉઠાવી લેવા કહ્યું. મગનલાલે અને પોપટભાઈએ તેમને ઉપાડવા પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ આ વખતે

લક્ષ્મીદાસનું દેહબાન ચાલ્યું ગયું હતું એટલે શરીરનો ખોળે પણ વધ્યો હતો, જેથી ત્રીજા એક ભાઈની મદદથી તેમને ઉપાડી તેમની પથારીમાં સુવાડવામાં આવ્યા. સ્વામીજી પણ જડી, પગ જમીન ઉપર રાખી, પથારીમાં ખેડા.

ત્યારપછી થોડીવારે લક્ષ્મીદાસ બાનમાં આવ્યા અને ખેડા થઈ, સ્વામીજી પાસે જઈ, જમીન પર છુટણિયાબર ખેસી, ખન્ને હાથથી સ્વામીજીના પગ પકડી, તેમણે સ્વામીજીના બે ગોઠણ ઉપર પોતાનું માથું મૂકી દીધું. આંખમાંથી અશ્રુપ્રવાહ ચાલુ જ હતો. સ્વામીજી ખોલ્યાચાલ્યા વગર ખેસી જ રહ્યા હતા. દરેક મિનિટ આ સ્થિતિ રહી અને સ્વામીજીનો કમરે વીંટાળેલો કપડાનો ટુકડો અશ્રુથી ભીંજતા સ્વામીજીની કંઠથી અને પ્રેમ વરસ્યાં. સ્વામીજીએ જોરથી “ હૈં શ્રીરામ ” એમ ખૂબ પાડી પોતાના ખન્ને હાથ લક્ષ્મીદાસના મસ્તક ઉપર મૂક્યા અને ત્યાં જ હાથ રાખી “ હૈં શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ: ” એટલું ખોલી લક્ષ્મીદાસને સંબોધીને કહ્યું, “ રામજી, સૂઈ જાવ. ” (“ રામજી, સો જાઓ. ”) આ આજ્ઞા સાંભળતાં જ એક આજ્ઞાકિત બાળકની જેમ લક્ષ્મીદાસ પોતાની મેળે જડી પથારીમાં આવીને સૂઈ ગયા. થોડીવારે સ્વામીજી અને બીજા બધા પણ પથારીમાં સૂતા પરંતુ આ બધાને જાંઘ આવે તે પહેલાં લક્ષ્મીદાસ ધસધસાટ જાંઘી ગયા અને એટલા જોરથી નસકોરાં ખોલાવવા મંડ્યા કે બાજુમાં સૂતેલા મગનલાલને તેના અવાજથી જાંઘ આવવી પણ મુશ્કેલ બની ગઈ આ વખતે લગભગ સવારના ચાર વાગ્યા હતા. થોડી વાર જાંઘી સવારના છ વાગ્યે બધા ફરી જાગ્યા.

સવારે લક્ષ્મીદાસને જોતાં તેમની આંખો હદ ઉપરાંતની સૂઝી ગયેલ, કીકીની આબુઆબુનો ભાગ લાલઘૂમ બની ગયેલ, અને કીકીઓ ઊપસીને બહાર આવી હોય તેવી માલૂમ પડી.

તેઓ કંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર પોતાનું નિત્યકર્મ પતાવવા ગામ બહાર ઊપડ્યા. તેમની આ સ્થિતિ જોઈ તેમને રેલા ન મૂકવાના હેતુથી મગનલાલ અને ભુદરભાઈ પણ સાથે ગયા. ત્રણે શૌચ, સ્નાન પતાવી પાછા આવ્યા.

લક્ષ્મીદાસ, કંઈ બોલ્યાચાલ્યા સિવાય સીધા રેવાખેનની પૂજની ઝોરડીમાં જઈ, બાર અટકાવી, માથા ઉપર બીનું ઘોચેલ ધોતિયું અને બીનો ટુવાલ વીંટાળી, દેવના સિંહાસન સામે પલાંડી વાળી બેસી ગયા. મગનલાલ અને ભુદરભાઈ સ્વામીજી પાસે બેઠા. એક પછી એક ગૃહસ્થો દર્શનાર્થે આવતાં ઓસરીમાં માણસોની મેદની થઈ ગઈ હતી અને સ્વામીજી એક પછી એક છાતા પ્રશ્નો ઉપર વિસ્તારથી શંકાસમાધાન કર્યે જતા હતા. લગભગ બે એક કલાક થવા છતાં લક્ષ્મીદાસ બહાર નીકળ્યા નહિ, એટલે મગનલાલને ચિંતા થઈ. પૂજની ઝોરડી આગળ જઈ, બારણું સહેજ ઉઘાડી અંદર જોતાં, લક્ષ્મીદાસને સ્થિર ધ્યાન-મગ્ન સ્થિતિમાં જોઈ તેઓ પાછા ફર્યા. તેમને થયું કે રખેને લક્ષ્મીદાસને કંઈ થશે તો પોતે તેમને સાથે લઈ આવેલ હોઈ અપયશ મળશે અને તેમના કુટુંબને જવાબ આપવો બારે થઈ પડશે. આવી ચિંતાથી તેમણે સ્વામીજી પાસે આવી તેમના કાનમાં કહ્યું: “બે કલાકથી લક્ષ્મીદાસ ઝોરડીમાં જઈને બેઠા છે અને હજી બહાર નીકળ્યા નથી.” સ્વામીજી તરત જ “હમણાં આવું છું.” (“અબી આયા.”) એમ ત્યાં બેઠેલાઓને કહી ઊડ્યા અને ઝોરડીમાં લક્ષ્મીદાસ પાસે આવી, નીચે બેસી, તેમના ચહેરા તરફ જોઈ, “કંઈ નથી. શાન્તિથી બેસવા દો.” (“કુછ નહિ હૈ. બેઠને દો શાન્તિસે.”) એમ કહી પાછા પોતાને આસને આવ્યા. ત્યાર પછી અરધાએક કલાક પછી લક્ષ્મીદાસ બહાર આવી સ્વામીજી પાસે બેઠા.

આજે સાંજની ટ્રેઈનમાં ધંધુકાથી ઉપડવાનું હતું. અપોરના ભોજન બાદ સ્વામીજી ચોરડામાં હિડોળાખાટ ઉપર બેઠા હતા અને મગનલાલ સામે બેઠા હતા. સ્વામીજીએ મગનલાલને એકાએક પૂછ્યું, “કેમ રામજી, મુંબઈ સુધી સાથે આવે છે ?” (“કયું રામજી, અંબઈ તક ચલતા હૈ ?”) મગનલાલે કહ્યું: “આવવાની ઈચ્છા છે, પરંતુ લક્ષ્મીદાસનું શું ? તેમને એકલા કેમ છોડી શકાય ?” સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો, “ચાલવું હોય તો ચાલો. તેમની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. તેઓ અહીંથી સીધા, સહીસલામત ઘેર જ જશે.” (“ચલના હો તો ચલો. ઉસકી ચિંતા મત કરો. વહ સીધા ધરકે જાયગા.”) સ્વામીજીએ આવી ખાતરી આપી એટલે લક્ષ્મીદાસને પોતાનો સ્વામીજી સાથે જવાનો ઇરાદો જણાવી, તેમની સંમતિ લઈ, મગનલાલ પણ સ્વામીજી સાથે મુંબઈ જવા તૈયાર થયા.

વખત થતાં સ્ટેશને જવા માટે ઘરમાંથી નીકળી સ્વામીજી ફળીમાં આવ્યા ત્યારે રેવાબેને—માસિક ધર્મને અંગે સ્વામીજીનું પાદપૂજન નહિ કરી શકેલ હોઈ—ગળગળાં થઈ સ્વામીજીને એક દિવસ વધુ રોકાઈ જઈ પોતાને પાદપૂજનનો લાભ આપવા આજીજીભરી વિનંતિ કરી. સ્વામીજીએ ફળીમાં જ બેઠા રહી કહ્યું: “પાદપૂજનથી કયો વિશેષ લાભ થવાનો છે ? મનનું સમાધાન માત્ર છે. બીજું કંઈ નથી. તમારા ઘરમાં આ દાસ ત્રણ દિવસ રહ્યો તેમાં બધું આવી ગયું. છતાં પણ મનનું સમાધાન કરવું હોય તો આવો અને ખુશીથી પાદપૂજ કરો. રામદાસને અડવાથી રામદાસ અપવિત્ર નહિ થાય.” (“પાદપૂજનસે કયા વિશેષ લાભ હૈ ? મનકા સમાધાન માત્ર હૈ. દૂસરા કુછ નહિ. તુમ્હારે ઘરમેં યહાં રામદાસ ત્રીન દિન રહા ઉસમેં સખ કુછ આ ગયા. ફિરબી મનકા સમાધાન કરના હો તો આવો ઓર પાદપૂજ

ખુશીસે કરો. રામદાસકો છૂનેસે રામદાસ અપવિત્ર નહિ હોતા.”) સ્વામીજીનાં આ વચનો સાંભળી રેવાબેન આશ્ચર્યમૂઠ બની તેમની સામે જોઈ રહ્યાં એટલે ફરી સ્વામીજીએ કહ્યું: “ રામદાસના શબ્દોમાં વિશ્વાસ હોય તો, મા, ડરો મા. હિંમતથી અહીં આવો અને પાદપૂજા કરો.” (“ રામદાસકે શબ્દોમેં વિશ્વાસ હો તો ડરો મત. હિમતસે આઓ ઓર પાદપૂજા કરો.”) આ શબ્દોથી રેવાબેનના મનનું સમાધાન થઈ ગયું અને તેમણે પાસે આવી પ્રણામ કરી તેમને રાજખુશીથી જવાની રજા આપી.

બધા સ્ટેશને આવ્યા. ટિકીટ લઈ સ્વામીજી અને મગનલાલ ડ્યાર્માં બેઠા અને સાથે વળાવવા આવેલા ભાઈઓ ડ્યાર આગળ પ્લેટફોર્મ ઉપર ઊભા. લક્ષ્મીદાસ જેઓ અત્યાર સુધી શાન્ત હતા, તેઓ બધા બહાર ઊભેલાઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, “ ભાઈઓ, ગુરુકૃપા શું તેની મને કાલે ખબર પડી. ગુરુકૃપાનો મને જે કાલે અનુભવ થયો તેનું વર્ણન હું શબ્દોમાં કરી શકું તેમ નથી. ફક્ત એટલું જ કહી શકું કે મેં મારા જીવનની કાલે કૃતકૃત્યતા અનુભવી.” સ્ટેશને આવેલા પૈકીના ખેત્રણુ સિવાય બીજા કોઈને રાનના બનાવની માહિતી ન હતી, એટલે લક્ષ્મીદાસ શું કહે છે તે તેઓ સમજી શક્યા નહિ. તેઓ એક બીજા સામે જોઈ રહ્યા. મગનલાલ કે જેઓ બનાવના સાક્ષી હતા તેમને આ શબ્દો સાંભળી થયું કે “ ખરેખર તેમનું જીવન કૃતકૃત્ય થયું છે. આ જન્મનાં જ નહિ પરંતુ અનેક જન્મનાં પાપો ધોવાઈને સાફ થઈ ગયાં છે. અભારે સિલિકમાં કંઈ બાકી નથી. આ સ્થિતિ અને આ વૃત્તિ કાયમ ટકી રહે તો બીજો જન્મ લેવો ન પડે.”

એટલામાં વખત થતાં ગાડી ઊપડી. બધાએ હાથ જોડી સ્વામીજીને નમસ્કાર કર્યા. સ્વામીજીએ બારીમાં ઊભા રહી બધાને સામા નમસ્કાર કર્યા અને પોતાની જગ્યાએ બેઠા. લક્ષ્મીદાસ હાથ જોડી ડ્યારની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યા. ગાડી પ્લેટફોર્મ

બહાર નીકળતાં તેઓ પાછળ રહી ગયા, છતાં ગાડી પાછળ દોડ્યા આવતા હતા. સ્વામીજીનું મુખ એન્જન ભણી હતું એટલે તેઓ તેમને જોઈ શકતા ન હતા, પરંતુ સ્વામીજીની સામે બેઠેલ મગનલાલનું મુખ ગાડીના ડબ્બા તરફ હોઈ તેઓ તેમને જોઈ શકતા હતા. ગાડી પ્લેટફોર્મ બહાર નીકળ્યા પછી પશુ લક્ષ્મીદાસને દોડ્યા આવતા જોઈ મગનલાલને થયું કે બેધ્યાનપણામાં કદાચ સિમ્બલનો તાર તેમના પગમાં આવશે તો તેઓ પડી જશે. એટલે તેમણે બહાર ડોકું કાઢી કહ્યું: “બસ, લક્ષ્મીદાસભાઈ, બસ. રોકાઈ જાઓ.” પરંતુ તેમણે ગણકાર્યા વગર દોડવું ચાલુ રાખ્યું, એટલે મગનલાલે સ્વામીજીને તેમને રોકાઈ જવાનું કહેવા વિનંતિ કરી.

સ્વામીજીએ તુરત જ ઊડી બારી બહાર ડોકું કાઢી કહ્યું: “બસ, રામજી ! બસ.”

આ હુકમ મળતાં જ લક્ષ્મીદાસે જવાબમાં હાથ જોડ્યા અને પ્લેટફોર્મ તરફ પાછા ફર્યા.

ગાડી આગળ ચાલી. એક પછી એક સ્ટેશનો વટાવતાં એલિસબ્રિજ સ્ટેશન આવ્યું. સ્ટેશન ઉપર રાજેન્દ્ર-બાળુ વગેરે અમદાવાદના પાંચ-સાત ભક્તો, સ્વામીજી માટે મેવો, ફળ, દૂધ, હાર વગેરે લઈને તેમનો સત્કાર કરવા આવ્યા હતા. એલિસબ્રિજથી અમદાવાદ પહોંચતા સુધીમાં ફળાહાર વગેરે પતી ગયું. અમદાવાદ સ્ટેશન આવતાં તેમણે સ્વામીજી અને મગનલાલને મુબઈ જતી ગાડીમાં બેસાડી દીધા અને ગાડી ઊપડતાં તેઓ ગામમાં પાછા ફર્યા.

(૫) મુબઈ.

મુબઈમાં સ્વામીજી સંજવરાવને ત્યાં ઊતર્યા હતા. સ્વામીજી કાઠિયાવાડના પ્રવાસે નીકળ્યા તે પહેલાંના તેમના મુબઈના વસવાટ દરમિયાન કાન્તિલાલ અને તેમના પત્ની ન્યારે ન્યારે વખત

મળે ત્યારે સ્વામીજીનાં દર્શન માટે જતાં. આ સમયે સ્વામીજી કાઈ કાઈ વાર બીડી પીતા.

એક વખત કાન્તિલાલે પોતાનાં પત્નીને, સ્વામીજીને ગુરુ તરીકે સ્વીકારો તેમની પાસેથી મંત્રોપદેશ લેવા સૂચવ્યું. કાન્તિલાલનાં પત્નીએ જવાબ આપ્યો, “ ગુરુ થવા માટેની સ્વામીજીમાં દરેકે દરેક યોગ્યતા છે. હું તેમના તરફ માનની દૃષ્ટિએ અને પૂજ્ય ભુદ્ધિથી જોઉં છું. છતાં તેમને ગુરુ કરવા મારું મન થતું નથી, કેમકે તેઓ બીડી પીએ છે તે મને રુચતું નથી બીડી. પીનારને હું મારો ગુરુ તો ન કરું. ”

ત્યારપછી બંને જ્યારે સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા ગયાં અને કાન્તિલાલનાં પત્ની સ્વામીજીની પાસે જઈ તેમને પગે પડ્યા ત્યારે સ્વામીજીએ તેમના અંતરની વાત જાણી લઈ કહ્યું: “ મા, હવેથી રામદાસ બીડી નહિ પીએ. ” (“ મા, અબ રામદાસ બીડી કબી ન પિયેગા. ”) કાન્તિલાલનાં પત્ની પોતાને થયેલ બ્રાન્તિને અંતર્યામીરૂપે સમજી લઈ પ્રત્યુત્તરરૂપે કહેલ આ શબ્દો સાંભળી આશ્ચર્યથી અવાક થઈ ગયાં. પોતાને ખાતર પ્રેમમૂર્તિ રામદાસને બીડીનો ત્યાગ કરતા જોઈ તેઓ પ્રેમાવેશમાં આવી ગયાં અને તેમની આંખોમાંથી ખળખળ કરતાં અત્યુ વહેવા માંડ્યાં. તે જ દિવસે તેમણે સ્વામીજીને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા અને સ્વામીજીએ તેમને ‘ ઊં શ્રી રામ, જય રામ, જય જય રામ ’ નો મંત્ર આપી તેનો સતત જાપ કરવા આદેશ આપ્યો.

ત્યારપછી ફરી એક દિવસ કાન્તિલાલ તેમનાં પત્ની, બહેન વગેરે કુંડુંબીજનોને લઈને સ્વામીજીનાં દર્શન કરવા સવારના આઠેક વાગ્યે ગયેલ. તેમની નોકરી અધિરી હતી અને નોકરી માટે નવ વાગ્યાની ટ્રેઇન પકડવાની હતી. તેથી સ્વામીજીનાં દર્શન કરી, થોડીવાર બેસી, ત્યાંથી ઊડી તેઓ ગ્રાન્ટરોડ સ્ટેશન

તરફ રવાના થયા. ‘પનાલાલ ટેરેસ’ પાસેની ‘પેરી કુંપની’ નજીક પહોંચતાં, ત્યાંથી તેમણે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર ટ્રેઈન આવીને ઊભેલી જોઈ. ટ્રેઈન એક જ મિનિટ ઊભી રહે એટલે કાંઈ પણ રીતે પહોંચી શકાય તેમ ન હતું અને આ ટ્રેઈન ચૂકે તો નોકરીમાં અર્થો કલાક મોડું થાય તેમ હતું. તેમને મનમાં થયું કે ‘સવારમાં સ્વામીજીનાં દર્શન કરવાની ખટપટ કરી ન હોત તો મોડું થાત નહિ. અહીંથી સ્ટેશને પહોંચી, પુત્ર ઊતરીને પેલી આબુ જતાં સાત આઠ મિનિટ થાય ત્યાંસુધી ટ્રેઈન શાની ઊભી રહે?’ એકાએક મનમાં બીજો વિચાર આવ્યો કે ‘સ્વામીજીનાં દર્શન ગયેલ એટલે સ્વામીજી સહાય કરે તો જ આ ટ્રેઈનમાં પહોંચાય.’

ગમે તેટલી ઉતાવળ કરે તો પણ પહોંચાય તેમ ન હતું એટલે પોતાની ગતિ વધાર્યા વગર જે ગતિએ ચાલતા હતા તે જ ગતિ તેમણે ચાલુ રાખી; પરંતુ તેમની અજ્ઞયબી વચ્ચે ટ્રેઈન તો ત્યાં ઊભેલી જ જણાઈ, ઊપડે જ નહિ. તેઓ પુલ ઓળંગી પ્લેટફોર્મ ઉપર આવ્યા છતાં ગાડી ઊપડી નહિ. જાણે તેમની જ રાહ જોતી ઊભી હતી. જેવો તેમણે ડાબાની પગથી ઉપર પગ મૂક્યો કે તુરત જ બ્હીસલ થઈ અને ગાડી ઊપડી.

કાન્તિલાલની અજ્ઞયબીનો પાર રહ્યો નહિ. તેમણે ગાડીને જોયા પછી ગાડીમાં બેસતા સુધીમાં આઠ મિનિટ ગઈ હતી. કાન્તિલાલને જે મિનિટે વિચાર આવ્યો કે ‘સ્વામીજી સહાય કરે તો જ આ ટ્રેઈનમાં પહોંચાય’ તે જ વખતે મશિનમાં કંઈ ખોટકા થયો અને તેઓ ગાડીમાં બેઠા ત્યાં સુધી તે ચાલુ રહ્યો. આ બનાવથી કાન્તિલાલની શ્રદ્ધામાં અજ્ઞય વધારો થયો. તેઓ મનમાં બોલી ઊઠ્યા, ‘ધન્ય સ્વામીજી, જય હો સ્વામીજીનો !’

કાઠિયાવાડના પ્રવાસમાંથી ફરી મુંબઈ આવ્યા પછી સ્વામીજી, સવારનો બધો વખત પેસ્તનજી બારીસ્ટર કે જેમને માટે તેમણે

આશ્રમ છોડ્યો હતો, તેમને ત્યાં ગાળતા. બપોરનો અને રાતનો વખત સંજવરાવને ત્યાં અને સાંજનો વખત પધરામણી અંગે મુંબઈમાં જુદા જુદા સ્થળે અને પરાંઓમાં જવામાં ગાળતા. મગનલાલ લગભગ દરેક સ્થળે સાથે જ રહેતા.

આ પ્રમાણે થોડા દિવસ ગાળ્યા પછી આશ્રમમાં જવા માટેનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો, અને નક્કી કરેલ દિવસે સંજવરાવને ત્યાંથી નીકળી વિક્ટોરિયા ટરમિનસ સ્ટેશને આવ્યા. સ્વામીજીના મુંબઈના અનેક ભક્તો સ્ટેશને તેમને વિદાય આપવા માટે આવ્યા હતા.

સ્ટેશનમાં આવી સ્વામીજી પ્લેટફોર્મ ઉપરના એક બાંકડા ઉપર બેસી ગયા. બધા ભક્તો સ્વામીજીને વીંટળાઈને ઊભા રહ્યા. સ્ટેશને સ્વામીજીને વિદાય આપવા એટલા બધા ભક્તો આવ્યા હતા કે સ્વામીજી આસપાસ એક મોટું ટોળું બંધાઈ ગયું. આ જોઈ બીજા મુસાફરોને પણ આ ટોળા વચ્ચે શું છે તે જોવાનું કુતૂહલ થતું અને તેને લઈને ટોળામાં વિશેષ ઉમેરો થતો. સ્ટેશનમાં ફરતા યુરોપિયન ગૃહસ્થો અને સોલજરો આ ટોળું જોઈ અંદર શું છે તે જોવા પ્લેટફોર્મ ઉપરના થાંભલા કે તેવી જ કોઈ જાંચી જગ્યા ઉપર ચડીને અંદર જોતા હતા અને ટોળા વચ્ચે અર્ધનગ્ન સ્થિતિમાં ભગવાં વસ્ત્રવાળો આવો જોઈ વિસ્મય પામતા હતા. ગાડી ઉપડવાનો સમય થતાં સ્વામીજી ડબ્બામાં તેમને માટે રાખવામાં આવેલ જગ્યા ઉપર બેઠા અને સ્વામીજીના ગળામાં ભક્તો તરફથી એક પછી એક હાર પડવા માંડ્યા. આઠ-દશ હાર ગળામાં એકઠા થતાં, કાઢીને બાજુમાં મૂકવામાં આવતા.

દુર્ગાશંકરનાં પત્નીએ (કાન્તિલાલનાં ભાભી) સ્ટેશને જતી વખતે મગનલાલને, સ્વામીજીને પહેરાવાયેલા હારમાંથી એક હાર

પ્રસાદ તરીકે પાછો લઇ આવવા કહેલ. એટલે મગનલાલને તેમની ઈચ્છા પાર પાડવા, હાર માટે, સ્વામીજી પાસે જવું હતું; પરંતુ બીજાને વિશ્લેષ કર્યા વગર ટોળાં વચ્ચેથી સ્વામીજી સુધી જવાય તેવી સ્થિતિ ન હતી. ધીમે ધીમે ઝોઝામાં ઝોઝો વિશ્લેષ કરી માંડ માંડ તેઓ સ્વામીજી સુધી પહોંચ્યા અને એક હારની માગણી કરી. સ્વામીજીએ તરત જ એકને બદલે જેટલા હતા તેટલા હાર ગણામાંથી કાઢીને આપવા માટે હાથ લંબાવ્યો. પરંતુ મગનલાલ તે લે તે પહેલાં જ, નજીકમાં ઊભેલા બીજા ભક્તો કે જેઓને અત્યાર સુધી આ હારની કિંમત નહિ સમજાવેલ, તેમને તેની પ્રસાદ તરીકેની કિંમત એકાએક સમજાતાં, તેમણે તેના ઉપર ઝડપ મારી, જેના હાથમાં જેટલો આવ્યો તેટલો લઇ લીધો અને મગનલાલ જેવા હતા તેવા જ ઊભા રહ્યા. સ્વામીજીએ તરત બાજુમાં પડેલા હારના ઢગલામાંથી જેટલા હાથમાં આવ્યા તેટલા ઉપાડી ફરી મગનલાલ તરફ હાથ લંબાવ્યો, પરંતુ આ પહેલાંની લૂંટમાં જેઓ આડી રહી ગયેલ, તેઓમાંથી ફેટલાકે ઝડપ મારી ફરી જેમના હાથમાં જેટલું આવ્યું તેટલું લઈ લીધું. એટલે સ્વામીજીએ ત્રીજી વખત જેટલા હતા તેટલા હાર હાથમાં લઈ, તેમાંથી એક બાજુમાં જ ઊભેલ મગનલાલને આપી, આડીના બીજા ભક્તોને આપી દીધા. છતાં મગનલાલના હાથમાંથી તેમની બાજુમાં જ ઊભેલા બીજા એક ભક્ત, જેમને લૂંટમાં હજી સુધી હિસ્સો મળેલ નહિ, તેમણે ઝડપ મારી ટુકડો લઈ લીધા, અને ગાડી ઊપડતાં ‘સ્વામીજીની જય’ બોલાવી બધા પાછા ફર્યા. મગનલાલે ઘેર આવી આડી રહેલ ટુકડો લાભીને આપ્યો.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

—: પૂર્ણ હુતિ :—

(૧) પ્રતિકૂળ સંયોગો—તેમાંથી મુક્તિ

આ પછી સને ૧૯૩૮માં સ્વામીજી ભક્તોના પ્રેમ અને દયાણુને વશ થઈ ફરી ભારતવર્ષના પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. ઉત્તર, પૂર્વ અને પશ્ચિમનો પ્રવાસ પૂરો કરી, દક્ષિણમાં જતાં તેમની તબિયત, સતત પ્રવાસ, ગામ ગામનાં પાણી, ઉષ્મગરા અને થાકને લઈને લથડી. તે સ્થિતિમાં પણ પ્રવાસ પૂરો કરીને જ આશ્રમમાં પાછા ફરવાનો તેમનો નિશ્ચય હતો, પરંતુ ભક્તોએ વિનંતિપૂર્વક સમજાવીને તેમને દક્ષિણનો પ્રવાસ અધૂરો રખાવી આશ્રમમાં પાછા મોકલ્યા.

આ પ્રવાસમાં સ્વામીજી વઢવાણ—લીંબડી આવ્યા ત્યારે તે બાબતના મગનલાલને ખબર આપવામાં આવ્યા હતા. સ્વામીજીના સત્સંગની તેમ જ દર્શનની ઘણી જ તીવ્ર ઇચ્છા હતાં અતિ પ્રતિકૂળ સંયોગોને લઈને તેઓ એક દિવસ માટે પણ ભાવનગર છોડી શકે કે તેમને પોતાને ત્યાં બોલાવો શકે તેવી સ્થિતિ ન હતી. આ હકિકત તેમણે સ્વામીજીને જણાવી. સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે, “ રામદાસ હમેશને માટે તમારી સાથે જ છે એટલે ચિંતા કરવાનું કંઈ કારણ નથી. ” મગનલાલને દુઃખ તો થયું પરંતુ બીજો ઉપાય ન હતો. આવેલ પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો:

૩૬૭

વઢવાણ સીટી,

તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૮.

વહાલા રામ,

દુર્ગાશંકર ઉપરનો તમારો પત્ર રામદાસને વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યો. હાલમાં તમે પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં મુકાઈ ગયાનું સાંભળી રામદાસને ધણી જ દિલગીરી થઈ. તમોને આ કહેવતની ખબર છે કે “ ભલો માણસ હમેશાં ઉત્કર્ષને માટે જ સહન કરે છે. ” એટલે ખાતરી રાખજો કે અત્યારે વિપત્તિ હોવા છતાં ભવિષ્ય સારું અને સુખમય હશે. ધીરંજ અને પ્રભુમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખશો. રામદાસ અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના કરે છે કે તમે મુશ્કેલીમાંથી વહેલામાં વહેલી તકે મુક્ત થાઓ. તમે રામદાસ પાસે આવી શક્યા નથી તેની ચિંતા કરશો નહિ. આત્મીય સંબંધથી તે હમેશાં તમારી સાથે જ છે. તમારા અને તમારા કુટુંબ ઉપર આશીર્વાદ ઊતરો.

હમેશ માટે તમારો,

રામદાસ.

[Wadhwan City,

D/. 12th February, 1938.

Beloved Rama,

Ramdas was read out your letter to Durgashankar and felt very sorry to hear of the straitened circumstances in which you are placed at present. You know the saying, “ A good man suffers only to gain. ” So you

may depend upon it that, though you are beset with adversity at present, you will have a good and happy future before you. Have patience and full trust in the Almighty. Ramdas sincerely prays that you may be free from your troubles as early as possible. Please do not mind that you cannot come here to see Ramdas. Be conscious that he is always with you in spirit. May you and your family be ever blessed.

Ever your own,

Ramdas.]

સંયોગ દિવસે દિવસે વધારે વિકટ થતા ગયા. જ્યેષ્ઠ મહિના આ પ્રમાણે ચાલ્યું. એક દિવસ મગનલાલના મનમાં, કોઈ દિવસ નહિ અને આજે પહેલા જ વાર, સંયોગોના દબાણને લઈને થયું કે, “ સ્વામીજીને લઈને અભ્યાસ બગડ્યો. તે વખતે અભ્યાસ ઉપર ધ્યાન આપીને અભ્યાસ પૂરો કર્યો હોત તો અત્યારે સ્થિતિ બીજી જ હોત. ” એક ક્ષણ જ આ વિચાર રહ્યો. બીજી જ પળે નબળાઈને ખંખેરી નાખીને તેઓ પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં આવતાં અંતરાત્માએ મનમાં ઉદ્ભવેલ શંકાને જવાબ આપ્યો, “ બધું ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જ થાય છે. સ્વામીજીનો મેળાપ કોઈ અકસ્માત ન હતો. જન્મજન્મોંતરથી તેમની સાથેનો આત્મિક આવેશ સંબંધ ફરી આ જન્મે તાજો થયો છે અને તે પૂર્વનાં કોઈ મહાન પુણ્યનો જ ઉદય સૂચવે છે. તેમની પાસેથી જે મળ્યું છે તેની સરખામણી બીજા કશાથી થઈ શકે તેમ નથી. ” પરંતુ હૃદયમાં અંતર્યામીસ્વરૂપે બિરાજતા સ્વામીજીએ દૂર બેઠાં

પણ મનમાં થયેલ આ બ્રાન્તિ જાણી લીધી અને તે દૂર કરવા અદશ્ય દેવી ચક્રો ગતિમાં મૂકતાં નીચે પ્રમાણેનો તેમણે કલકત્તાથી પત્ર લખ્યો:

કલ્કત્તા,

તા. ૬ ટૂં ઓગસ્ટ, ૧૯૩૮.

વહાલા રામ,

રામદાસને તમોને પત્ર લખવાનું અંદરથી દબાણ થાય છે. પરિસ્થિતિ હવે કેવી છે? સંયોગો જલદી સાનુકૂળ થાય તેમ રામદાસ ઇચ્છે છે. માનજો કે તમો જે સ્થિતિસંયોગોમાંથી પસાર થાઓ છો તે જરૂરી છે. અંધકાર પછી જ પ્રકાશ આવે છે. દુઃખ પછી જ સુખ આવે છે, અને બંધન પછી જ મુક્તિ આવે છે. મુંબઈને સરનામે રામદાસને જવાબ આપો. રામદાસ ૧૦ મી એ મુંબઈ જવા ઊપડે છે.

તમો બધાને પ્રેમ અને આશીર્વાદ.

દમેશ માટે તમારો,

રામદાસ

[Calcutta,

D/. 6th August, 1938

Beloved Rama,

Ramdas feels an urge to write to you. How are you getting on? Ramdas earnestly wishes that you should have better time soon. The period of stress and struggle you are passing through, consider, is necessary. After

darkness comes light. After misery comes happiness. After bondage comes freedom. Please write a reply to Ramdas to his Bombay address. Ramdas is leaving for Bombay on the 10th.

Love and blessings to you all.

Ever your own,

Ramdas.]

પરિસ્થિતિમાં કંઈ ફેરફાર નથી એવો જવાબ મુંબઈને સરનામે આપવામાં આવ્યો હતો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં એક મિત્રને મળી તેના ઉપર બધું છોડી દઈ તેની સલાહસૂચના અનુસાર વર્તવા લખાઈ આવેલ અને તે પ્રમાણે કરતાં અધૂરા અભ્યાસની લાગેલ જાણુપ દૂર થવા ઉપરાંત સંયોગો સાનુકૂળ થયા.

(૨) ‘મુક્ત કરોતિ વાચાલમ્’—

૧૯૪૨ માં ગંગાદાસને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. પુત્રનું નામ શું રાખવું તે બાબતમાં સ્વામીજીને પુછાવવા ગંગાદાસે મગનલાલે કહ્યું. આપણી દરેક સંસાર વ્યવહારની બાબતમાં સંતોને વચ્ચે નાખવા એ ઉચિત નહિ હોય મગનલાલે તેમને જે રુચે તે નામ રાખવા કહ્યું. પરંતુ ગંગાદાસે આગ્રહ કરીને આ બાબતમાં પત્ર લખાવ્યો. પ્રત્યુત્તરમાં સ્વામીજીએ તુલસીદાસ નામ રાખવા લખ્યું. તુલસીદાસ નામ વાંચતાં જ મગનલાલના મનમાં વિદ્યુતના ચમકારાની જેમ એક પ્રકાશરૂપ વિચારનું મોજું જાગ્યું. મારી ગયું કે “તુલસીદાસ સંસારની ઘટમાળમાં નહિ પડે. રામનું શરણુ શોધશે.” આ વિચાર તેમણે મનમાં જ રાખ્યો, વ્યક્ત કર્યો નહિ.

બાળક લગભગ એક વર્ષનું થતાં બિમાર પડ્યું અને જોતા-જોતામાં બચવાની કોઈ આશા ન રહે તેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ. ગંગાદાસે આશીર્વાદ માટે સ્વામીજીને તાર કરવા મગનલાલને દયાણુ

કર્તુ". આ બાબતમાં પણ મગનલાલ અંદરથી વિરૂદ્ધ હતા. કેમકે આપણા દુન્યવી સ્વાર્થી લાભો માટે સંતોને કષ્ટ આપવું તેમને સ્વતંત્ર ન હતું. છતાં દબાણને વશ થઈ તેમણે તાર કર્યો.

દરેકે દરેક વ્યક્તિને તેના પ્રારબ્ધ કર્મનાં ફળ ભોગવવાનાં હોય છે. ઋણાનુબંધાનુસાર સંયોગ વિયોગ થાય છે આ ઇશ્વરી કાયદો છે. સંતોમાં અદ્વિત દૈવી શક્તિ હોય છે અને તેઓ ઇશ્વરી નિયમને પણ એક બાબતે મૂકી, સ્થિતિ, ગ્રંથોગો અને પ્રારબ્ધને પણ બદલી શકે છે. પરંતુ સંતો પાસે આવનારા પૈકીના નવાણું ટકા ઔદિક લાભો માટે જ આવતા હોય છે અને આવા દરેકની, દરેક બાબતમાં સંતો માથું મારે તો ઇશ્વરી કાર્ય અટકી પડે. સંતો મોટે ભાગે આવી બાબતોથી દૂર જ રહે છે. ફક્ત ભક્તોની ઇશ્વર તરફની પ્રગતિમાં મદદરૂપ થતી સાત્ત્વિક ઈચ્છાઓ પૂર્ણ કરવા હમેશાં તત્પર રહે છે અને જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે આવી મદદ અવશ્ય કરે છે. છતાં અકરમાત્ અથવા તો સંયોગોના દબાણને વશ થઈ સંતોને દુન્યવી બાબતોમાં પણ વચ્ચે આવવું પડે છે. તેમના અનન્ય ભક્તોની બાબતોમાં જ્યારે વચ્ચે પડવું અનિવાર્ય થઈ પડે ત્યારે સંયોગાનુસાર નીચેની છ પૈકીની કોઈ પણ એક રીતે વચ્ચે પડી તેઓ મદદ કરે છે. મુખ્યત્વે છેલ્લી ત્રણ રીતો જ તેઓ પસંદ કરે છે.

(૧) કષ્ટમાંથી તાત્કાલિક કાયમને માટે મુક્તિ અપાવવી.

(૨) જે કષ્ટ ધીમે ધીમે લાંબા સમય સુધી ભોગવવાનું હોય તેને તીવ્ર બનાવી ટૂંક વખતમાં ભોગવાવી મુક્તિ અપાવવી.

(૩) તાત્કાલિક રાહત આપવા કષ્ટને થોડાં વર્ષ આગળ ઠેલી અથવા બીજા જન્મમાં ભોગવવા બાકી રાખી મુક્તિ અપાવવી.

(૪) ભક્તને મુક્તિ અપાવી પોતે જ તેના વતી કષ્ટ ભોગવી છૂટવું.

(૫) કષ્ટ સહન કરવા માટે અખૂટ બળ આપી કષ્ટ, કષ્ટ રૂપ ન લાગતાં આનંદરૂપ લાગે તેવી માનસિક સ્થિતિ કરી આપવી.

(૬) ખોળિયું બદલ્યા સિવાય છૂટવાનો બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય ત્યારે દુઃખ-દર્દના સ્પર્શ વગર શાન્તિથી ખોળિયું બદલાવી શકે તેવી માનસિક સ્થિતિ કરી આપીને મુક્તિ અપાવવી.

શ્રેય અને પ્રેયમાંથી જે માર્ગ શ્રેયનો હોય તે જ સંતો સ્વીકારે છે. આપણી દષ્ટિ પ્રેયમાં જ હોય છે એટલે કેટલીક વાર દેખાવ આપણું ખરાબ થયાનો લાગે છે, પરંતુ સમય બતાવી આપે છે કે જે કંઈ થયું તે શ્રેય માટે જ હતું.

અહીં સંતો અને ચમત્કારો સંબંધીની સ્પષ્ટતા પણ અસ્થાને નહિ ગણાય. દરેક સંતના જીવનમાં ચમત્કારો બને જ એવું કંઈ નથી. ઇશ્વરપરાયણ કોઈ ખરા સંતના જીવનમાં ચમત્કાર ન પણ બને. ચમત્કારો ન બન્યા હોય અથવા ન બનતા હોય એટલે તે સંત નહિ એમ ન કહી શકાય. ચમત્કારો ઉપરથી મહાપુરુષોની આંકણી ન થઈ શકે.

ચમત્કારો તો ઇશ્વર સંબંધી જોણે વિચાર પણ કર્યો ન હોય તેવા જાદુગરો પણ કરી શકે છે. પરંતુ સંતોના ચમત્કારો અને જાદુગરોના ચમત્કારોમાં જમીન આસમાન જેટલો તફાવત છે. જાદુગરોના ચમત્કારો હાથ ચાલાકીના અથવા તો નજરબંધીના હોય છે, જ્યારે સંતોના ચમત્કારો કુદરતી તત્ત્વો ઉપર તેમણે મેળવેલ અથવા તો આપોઆપ મળેલ કાબૂને આભારી હોય છે. જાદુગરોના ચમત્કારોમાં લુચ્ચાઈ અને સ્વાર્થને ખાતર બીજાને આશ્ર દેવા માટે “અહ” કામ કરી રહ્યું હોય છે જ્યારે સંતોના ચમત્કારોમાં ઇશ્વરની મહત્તાનું સ્થાપન કરવાની અને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાની અભિમાનરહિત વૃત્તિ હોય છે. જાદુગરો, ચમત્કાર કરવા ખાતર ચમત્કારો કરે છે જ્યારે ખરો સંત ચમત્કાર

કરવા ખાતર ચમત્કાર કરતો નથી અને સંયોગવશાત્ ચમત્કારો બની જાય છે ત્યારે પણ પોતે કંઈ પણ ક્યું તેમ કહેતો નથી, આડકતરું પણ તેવું બતાવતો નથી. બધો યશ્ન ભગવાનને અને સામા માણસની શ્રદ્ધાને જ આપે છે. જાદુગરો ચમત્કારો બતાવે છે—ઊભા કરે છે. સંતોના ચમત્કારો બતાવાતા નથી, પરંતુ અકસ્માત અથવા તો સંયોગાનુસાર બની જાય છે.

સ્વામીજીએ આશીર્વાદ મોકલ્યા. આશીર્વાદ મળતાં જ બાળકની તબિયત સુધરવા લાગી અને ત્રણ ચાર દિવસમાં એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ કે જાણે તે કોઈ દિવસ બિમાર જ પડ્યું ન હોય. બાળકની આવી સ્થિતિએ ગંગાદાસને બૂલ ખવરાવી. તેમને વિચાર આવ્યો કે “ધણા દિવસોથી બાળકને બિમારીને લઈને નવરાવ્યું નથી, એટલે શરીર તદ્દન અસ્વચ્છ થઈ ગયું છે. હવે સ્થિતિ એકદમ સારી છે એટલે નવરાવ્યું હોય તો ઠીક થાય.” આ વિચાર આવતાં જ તેમણે ગરમ પાણી કરાવી બાળકને નવરાવ્યું. નવરાવ્યા પછી ફરી સ્થિતિ બગડી અને એટલી ત્વરાથી દર્દ ફરી ઊથલો મારી આગળ વધ્યું કે હવે સંતને વચ્ચે પડવાનો અવકાશ જ રહ્યો નહિ. તુલસીદાસ, સંત રામદાસના આશીર્વાદને માન આપી ચાર દિવસ ખોટી થયા, પરંતુ તેમને તો રામનું શરણુ શોધવું જ હતું એટલે ફરી સંત વચ્ચે પડી શકે જ નહિ એ હેતુથી ત્વરિત પ્રયાણુ ક્યું.

બાળકના પારણા સામેની ભીંત પર સ્વામીજીની છબી હતી. બાળક પ્રયાણુ વખતે સ્વામીજીની છબી તરફ મીંટ માંડી રહ્યું હતું, એટલે ગંગાદાસે છબી ભીંત ઉપરથી ઉતારી પારણા ઉપર બાંધી. બાળક છબી પાસે આવતાં, તેને પકડવાની એજા કરવા લાગ્યું એટલે ગંગાદાસે ત્યાંથી છબી છોડી બાળકના બંને હાથમાં મૂકી. ગંગાદાસના ખિસ્સામાં બહાર દેખાય તે રીતે સીસાપેન પડેલ હતી. બાળકે એક હાથથી છબી છોડી તે હાથ સીસાપેન તરફ

લંબાંઓ. ગંગાદાસને બાળકની યેજા ઉપરથી સમજાયું કે બાળક કંઈક લખવા માગે છે એટલે તેમણે કાગળ લઈ હાથી ઉપર એક હાથે પકડી રાખ્યો અને બાળકના હાથમાં સીસાપેન આપી તે હાથને, બિમારી અને અશક્તિને લઈને આડો પડી ન જાય તે હેતુથી. પોતાના બીજા હાથથી ટેકા આપ્યો. આમ થતાં જ સીસા-પેન વાળો હાથ કાગળ ઉપર સરકવા લાગ્યો અને વાંકીચૂકી લીટી-વાળો ‘હૃ’ અક્ષર લખાયો. થોડી વાર પછી પાછો હાથ સરક્યો અને તેવી જ વાંકીચૂકી લીટીવાળો ‘રામ’ શબ્દ લખાયો. અને આટલું લખાઈ રહેતાંઆ શબ્દો સામે જ નજર ઠેરવી બાળકનો અમર આત્મા નશ્વર દેહ છોડી ચાલી નીકળ્યો.

બાળકે લખેલ અક્ષરવાળો કાગળ બનેલ હકિકત સાથે બીજે દિવસે મગનલાલે સ્વામીજીને મોકલાવી આપ્યો. સ્વામીજી તરફથી આવેલ પ્રત્યુત્તર આ નીચે આપ્યો છે:

આનંદાશ્રમ,

રામનગર તા. ૨૩ એપ્રિલ ૧૯૪૩

વહાલા રામ,

તમારો લાંબો પ્રેમભર્યો પત્ર અને પ્રેમની ભેટ તરીકેના રૂપિયા— મળ્યા.

નાનકડો તુલસીદાસ પ્રભુના ચરણને પામેલ છે. તેથી તેના બાપ ગંગાદાસને તેના પ્રયાણ માટે દુઃખી થવાનું કંઈ કારણ નથી. પ્રભુની કૃપા અદ્ભુત છે. તેની કૃપા બિતરે છે ત્યારે મૂગો બોલતો થાય છે અને લંગડો પર્વત ગોળંગે છે. તેથી બાળકે “હૃ” અને બીજા અક્ષરો પોતાનો નશ્વર દેહ છોડતા પહેલાં લખ્યા તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી.

રામદાસના આશીર્વાદો તે બાળકને શાશ્વત મુક્તિ અપાવેલ છે. ગમે તેમ તો પણ શરીર નાશવંત છે. શરીર આવે છે અને જાય છે.

આતરીપૂર્વક રામદાસના આશીર્વાદ હમેશાં તમારી સાથે છે. રામદાસ મુસાફરીમાં નીકળે તેવો સંભવ નથી. તમે જાણો છો કે રામદાસનું પ્રેમપૂર્વકનું સ્મરણ એ જ તેનું દર્શન છે.

તમેને, તમારાં પત્ની અને બાળકોને તથા ત્યાં બધા મિત્રોને અને ગંગાદાસ તથા તેના કુટુંબને પણ પ્રેમ અને આશીર્વાદ.

હમેશાં તમારો પોતાનો

રામદાસ.

[Anandashram,
Ramnagar,

D/- 23rd April 1943

Beloved Rama,

Your long and loving letter of the 10th instant as also your love-offering of Rs. — to hand.

Little Tulsidas has reached the feet of the Lord. So his father Gangadas has no reason to be unhappy over his departure. God's ways are wonderful. When His Kripa comes, it can make the dumb speak and the lame to cross a mountain. So it is not surprising that the child could write "Om" and other letters before it dropped off its mortal coil.

Ramdas' blessings have granted the child Eternal beauty. Body is after all impermanent. It comes and goes.

Surely Ramdas' blessings are always with you.

There is no likelihood of Ramdas' going on a tour again. You know, loving remembrance of Ramdas is itself Darshan.

Love and blessings to you, your wife, children and all friends there and also to Gangadas and his family.

Ever your self,

Ramdas.]

૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી માસમાં કાન્તિલાલ બિમાર પડી ગયેલ. ઘણાં વર્ષોથી તબિયત નરમ રહેતી હતી, તેમાં પાંકુ થયો. ડોક્ટરનાં ઈન્જેક્શન અને દવા ચાલતાં હતાં. તેની સાથે સાથે ડોક્ટરે એક પેટન્ટ દવા પણ લેવા બલામણુ કરી અને જાણાવ્યું કે આ દવા સાથે સાથે લેશો તો વધારે અને જલદી ફાયદો થશે. કાન્તિલાલે મુંબઈમાં બધા કેમિસ્ટ અને ફૂગિસ્ટને ત્યાં તપાસ કરાવી, પરંતુ લડાઈને લઈને આ દવા ક્યાંયથી મળી શકી નહિ. દવા ન મળવાના કારણે કાન્તિલાલ ઘણા જ દિલગીર થયા.

કાન્તિલાલને આ બિમારીમાંથી પોતે સજ્જ થશે કે નહિ તેની ખાતરી ન હતી એટલે તેમણે સ્વામીજીને પત્ર લખ્યો. તેમાં એટલું જ જણાવ્યું કે “ બિમાર છું. આશીર્વાદ મોકલો.” વળતી ટપાલે જ સ્વામીજીના હસ્તાક્ષરમાં આશીર્વાદનો પત્ર આવ્યો. પત્ર વાંચી આંખે અડાડી માથે ચડાવ્યો અને તરત જ તેઓ બાળુના ગણુપતિના મંદિરે દર્શન કરવા જવા આસ્તે આસ્તે બહાર નીકળ્યા. રસ્તામાં એક રેસ્ટોરાં આવી. તે તરફ તેમનું લક્ષ ગયું અને તેમને જોઈતી દવા માટે ત્યાં પૂછપરછ કરવા અંદરથી પ્રેરણા થઈ. મુંબઈમાંથી જે દવા મળી ન શકી તે અહીં ક્યાંથી હોય એવી મનમાં શંકા થઈ,

છતાં પગ તે તરફ જ ઊપડ્યા. ત્યાં જઈ દવા વિષે પૂછતાં તુરત જ રેસ્ટોરાંના માલિકે એક કબાટમાંથી તે દવાની બાટલી કાઢી તેમના હાથમાં મૂકી. કાન્તિલાલના આશ્ચર્ય અને આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. આ દવા મળી તે તેમને ભગવાન મળ્યા જેવું લાગ્યું. તેમને થયું કે સ્વામીજીનો પત્ર મળતાં જ દર્શને જવાની ઈચ્છા અને રેસ્ટોરાંમાં પૂજવાની પ્રેરણા થઈ એટલે સ્વામીજીએ જ આ દવા માટેની મારી આતુરતા સમજી મને અહીં ઘસડી લાવી વિના મહેનતે અને વિના વિલંબે આ દવા મારા હાથમાં મૂકી છે. તેમનું મન પોકારી ઊડ્યું, “જય હો, જય હો સ્વામીજીનો.”

દવા ઘેર લઈ જઈ પીવાનું શરૂ કરી દીધું અને તરત જ સાજા થવા લાગ્યા. થોડા દિવસોમાં પાંડુ ચાલ્યો ગયો.

(૩) શરણાગતિ—સ્વામીજીનો સરળ સિદ્ધાન્ત

ત્યાર બાદ હાલમાં ૧૯૪૭ માં મગનલાલ તેમનાં પત્ની સાથે આશ્રમમાં સ્વામીજીનાં દર્શન ગયેલ. થોડા દિવસ તેમની સાથે રહી ત્યાંથી રમણાશ્રમ—તીર્થવણ્ણમલ્લે અને અરવિંદાશ્રમ—પોંડિચેરી થઈ પાછા ફરેલ

સ્વામીજીનાં પુસ્તકો જેમણે વાંચ્યાં હશે તેમને જણાયું હશે કે સ્વામીજી લેખક અને કવિ બન્ને છે. આનંદાશ્રમની જેમણે મુલાકાત લીધી હશે તેમને જણાયું હશે કે સ્વામીજી કલાકાર અને સાચા માનવી છે. ફક્ત સ્વામીજીનાં પુસ્તકોનું વાંચન અને આનંદાશ્રમની એક ઊડતી મુલાકાત સ્વામીજીને લેખક, કવિ, કલાકાર અને સાચા માનવી તરીકે આપણી પાસે રજૂ કરે છે. નિકટના પરિચયમાં આવનારને આ ઉપરાંત સ્વામીજી ભક્ત, જ્ઞાની અને કર્મયોગી પણ દેખાય છે.

“ In Quest of God ” અને “ In the Vision of God ” ની વર્ણનાત્મક લેખનશૈલી ભલભલા લેખકોને પણ મંત્રમુગ્ધ કરે છે અને “ At the Feet of God ” અને

“ Poems ” માં આવેલી કવિતાઓ ભલભલા કવિઓને પણ આશ્ચર્ય પમાડે છે. આ કવિતાઓ કુદરત અને પ્રભુ-સૌંદર્યમાં— પ્રેમમાં—મસ્ત બનેલા સ્વામીજીનું દર્શન કરાવે છે.

‘ આનંદાશ્રમ ’ ની ચોખ્ખાઈ, ભજનમંદિર વગેરેની સુઘડતા અને સ્વચ્છતા તથા ચીજ વસ્તુઓની પસંદગી અને ગોઠવણી સ્વામીજીની કલાદષ્ટિનું સૂચન કરે છે, અને જિંચ— નીચ, ગરીબતવંગર, દરેકનો, ધર્મ, યાત્રિ કે દેશના ભેદભાવ વગરનો પ્રેમપૂર્ણ અતિથિસત્કાર સ્વામીજીમાં રહેલી માનવતાનું દર્શન કરાવે છે.

સ્વામીજીનો આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંત ઘણો જ સરળ અને સાદો છે. તેઓ પ્રભુનું નમ્ર બાળક છે, એટલે પ્રભુના સાક્ષાત્કાર માટેની તેમની રીત પણ બાળકને અનુકૂળ પડે તેવી જ સાદી છે. આ રીત સંપૂર્ણ શરણાગતિની છે. બાળકનો, જેમ એક માત્ર આધાર તેની માતા છે અને તે તેનું હિત તેના કરતાં વધારે સમજે છે અને તેના સંરક્ષણ નીચે તે અભય છે, તેમ જ આ સંપૂર્ણ શરણાગતિમાં પણ ભક્તનો એક માત્ર આધાર ઈશ્વર જ છે અને તેના સંરક્ષણ નીચે તે હમેશાં અભય અને નિશ્ચિંત થઈને જ ફરે છે. તેને પોતાનો કે પોતાની સાધનાનો બાળકની પેઠે કશો જ વિચાર કરવાનો રહેતો નથી, કેમકે તેને પોતાની પાસે કઈ રીતે અને કયે રસ્તે લાવવો, તે પ્રભુએ જ વિચારવાનું છે. ભક્તને તો તેનું સતત સ્મરણ જ માત્ર કરવાનું રહે છે.

મા બાળકને પોતાનું વિસ્મરણ કરાવવા રમકડાં વગેરે આપી, તેને ભ્રમમાં નાખે છે અને બાળક જો તેનાથી સંતુષ્ટ થાય છે તો મા પોતાને બીજે કામે વળગી જાય છે. તેવી જ રીતે ઈશ્વર ભક્તને પોતાનું વિસ્મરણ કરાવવા અનેક પ્રલોભનોમાં મૂકે છે. જો ભક્ત પ્રલોભનોને વશ થઈ ભ્રમમાં પડે છે તો પ્રભુ

માતાની પેઠે તેમી પાસેથી સરકી જાય છે, પરંતુ ભક્ત જો પ્રભો-
ભ્રોની બાળમાં ન સપડાય તો પ્રભુને સદા સર્વદા તેની પાસે જ
રહેવું પડે છે.

પ્રભુનાં વિશ્વરૂપ દર્શન પછી ભક્તને જગતના દરેક પ્રાણી
પદાર્થમાં પ્રભુનું દર્શન થાય છે. માતા, મોઢા ઉપર કાળો ભુરખો
નાખી ‘હાઉ’ કહીને, બાળકને ખિલડાવવા જાય છે, પરંતુ બાળક
માતાનો સ્વર તેમ જ આકાર બરાબર પિછાનતો હોઈ, ભુરખા
પાછળ કાણુ છે તે જાણે છે; એટલે માતાના ‘હાઉ’ શબ્દથી
ખીવાને બદલે તે ખિલખિલાટ હસે છે. માતા બાળકને હસતું જોઈ
ભુરખો કાઢી નાખી સામી ખડખડાટ હસે છે. તેવી જ રીતે ભક્તને
પણ પોતાનું વિશ્વરૂપદર્શન કરાવવા પ્રભુ પોતાના મુખ ઉપરથી
પડદો ખસેડી લે છે અને એક વખત પડદાની પાછળના પ્રભુને
ઓળખ્યા પછી ભક્ત કોઈ દિવસ ભ્રમણામાં પડતો જ નથી.
પોતે પણ એક પાત્ર તરીકે પ્રભુનું વિશ્વનાટક ભજવવા તેમાં શામિલ
થાય છે, પરંતુ તેના ઉપર તેની કોઈ જાતની અસર થતી નથી
કેમકે તે તેને નાટકરૂપે જ જુએ છે. દરેક વેશધારી પાત્રને તે તેના
અસલ સ્વરૂપમાં ઓળખે છે.

ન્યારે કોઈના તરફથી કંઈ પ્રશ્ન કરવામાં આવતો ત્યારે
કેટલીક વખત સ્વામીજી જવાબ દેતા કે “રામજી, તમો
રામ છો. રામદાસ તમોને બરાબર ઓળખે છે. તમો બધું જાણતા
હોવા છતાં રામદાસ પાસેથી જાણવાનું નાટક ભજવો છો.
આ તમારી લીલા છે.” (“રામજી, તુમ રામ હો. રામદાસ તુમકો
બરાબર જાનતા હૈ. તુમ સખ કુછ જાનતે હુએલી રામદાસસે
જાનતેકા દોંગ રચતે હો. યહ તુમ્હારી લીલા હૈ.”) પ્રશ્ન પૂછનાર
આ સાંભળી વિચારમાં પડી જતો અને કહેતો કે, “હું રામ હોઉં
અને બધું જાણતો હોઉં તો પ્રશ્ન જ શા માટે પૂછું ? ” ત્યારે

સ્વામીજી જવાબ દેતા, “ નાટકમાં ભર્તૃહરિનો પાઠ બજવનારને પાઠ વખતે તે કાણુ છે તે પૂછવામાં આવે તો તે પોતે ભર્તૃહરિ છે એમ જ કહેવાનો. પોતે ભર્તૃહરિ નથી પરંતુ કાંઈ બીજો છે તેમ તે કબૂલ કરવાનો નહિ જ. પરંતુ નેપથ્યમાં ગયા બાદ તેના તે જ વેશમાં હોવા છતાં તેને પૂછવામાં આવે કે તમે કાણુ છો ? તો તે જણાવશે કે હું ‘ —લાલ ’ છું. નાટક જોનારાઓ પણ ભર્તૃહરિનો પાઠ કરનારને ભર્તૃહરિ તરીકે જ જુએ છે અને નાટકની સાથે એટલા તદ્દપ બની જાય છે કે પિંગલા પાસે અપ્પર ધરીને બિક્ષા માગતા ભર્તૃહરિને જોઈને, વૈરાગ્યની ભાવનાથી તરબોળ થઈ તેઓ આંસુ વહાવે છે. દશ્ય ચાલે છે ત્યાંસુધી નાટક, નાટક તરીકે રહેતું જ નથી, વાસ્તવ બની જાય છે. પરંતુ દશ્ય જોનારમાં કાંઈ ‘ — લાલ ’ નો નિકટનો મિત્ર હોય તો તે તેને ‘ —લાલ ’ રૂપે જ જુએ છે અને તેની સામે જોઈ હસે છે. દશ્ય તેના ઉપર અસર કરી શકતું નથી. માત્ર તે ‘ —લાલ ’ ની કલા ઉપર જ મુગ્ધ બને છે. તેવી જ રીતે તમે આ પાઠમાં છો ત્યાંસુધી અરેખર કાણુ છો તે કબૂલ કરવાના જ નથી. રામદાસ તમોને ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખે છે એટલે હસે છે અને તમારી વેશ બજવવાની કલા ઉપર મુગ્ધ થાય છે. ”

(“ નાટકમાં ભર્તૃહરિકા સ્વાંગ લિયે હુએ પુરૂષસે અગર પૂછા બ્ય કિ વહ કોન હૈ તો વહ ભર્તૃહરિ હૈ એસા હી કહેગા. સ્વયં ભર્તૃહરિ નહિ હોને પર બી ઉસ સમય સ્વયં કાંઈ દૂસરા હૈ એસા વહ કબૂલ કરેગાહી નહિ. પરંતુ નેપથ્યમાં જાનેકે બાદ ઉસી સ્વાંગમાં ઉસસે પૂછા બ્ય કિ તુમ કોન હો તો કહેગા કિ મૈ ‘ —લાલ ’ હું. નાટક દેખનેવાલે બી ભર્તૃહરિકા સ્વાંગ ધરનેવાલેકા ભર્તૃહરિકે રૂપમાં દેખતે હૈં ઔર નાટક કે સાથ ઇતને તદ્દપ હો જાતે હૈં કિ જમ વહ પિંગલા કે પાસ આકર બિક્ષા લેને કે લિયે અપ્પર લેકર ખડા હો જાતા હૈ તો વૈરાગ્યકી ભાવનાસે વે સરાબોર હો જાતે હૈં ઔર આંસુ બહાતે હૈં. જખતક દબ્ય ચાલુ રહતા હૈ તખતક

નાટક માત્ર નાટક નહિ રહતા, પરંતુ વાસ્તવ બન જતા હૈ. લોકીન દેખનેવાલોમે' કાઈ '—લાલ' કા નિકટકા મિત્ર હો તો વહ ઉસે ઉસકે અસલ સ્વરૂપમેંહી દેખેગા ઔર ઉસકે સામને દેખકર હંસને લગેગા. દશ્ય ઉસ પર કાઈ અસર નહિ ડાલતા. માત્ર વહ '—લાલ' કી કલા પરહી મુગ્ધ હોતા હૈ. ઈસીતરહ આપની જહાંતકે યહ સ્વાંગમેં હૈં આપ વાસ્તવમેં કૌન હૈં યહ કબૂલ કરેંગે નહિ. રામદાસ તુમ્હારા અસલ સ્વરૂપ પિછાનતા હૈ ઈસ લિયે વહ હંસતા હૈ ઔર આપકી સ્વાંગ રચનેકી કલા પર મુગ્ધ હોતા હૈ.")

અને ખરેખરી રીતે જોતાં અને અંતર તપાસતાં માલૂમ પડશે કે દરેકે દરેક વ્યક્તિ શું સાચું—શું નરસું, શું સાચું—શું ખોટું, શું કરવું—શું ન કરવું, વગેરે બરાબર સમજે છે છતાં પોતાની નિર્બળતા કે સ્વાર્થને લઈને આચરણમાં મૂકી શકતો નથી. તે સંતોને પ્રશ્નો પૂછે છે તે પણ બુદ્ધિની રમત ખાતર, આચરણમાં ઉતારવા માટે નહિ. સંતોને પ્રશ્નો પૂછ્યા પછી અને તેમની પાસેથી સત્ય જાણ્યા અને સમજ્યા પછી પણ તે જોમ કરતો હોય તેમ કરે છે અને વર્તતો હોય તેમ વર્તે છે. અને ખરેખર આમ ન થાય તો બધા સંતો બની જાય અને પ્રભુનું વિશ્વનાટક ચાલવું મુશ્કેલ થઈ પડે.

ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે, **મમ માયા દુરત્યયા ।** મારી માયાની પાર જવું મુશ્કેલ છે. બધું જાણ્યા અને સમજ્યા પછી પણ આ માયાનો પડદો દૂર કરવા માટે પ્રભુની કૃપાની જરૂર છે. પાત્રતા જોઈને તે જોને પસંદ કરે છે તે જ માયાની પાર જઈ શકે છે.

સ્વામીજીનું જીવન બ્રમણકાળ વખતે તેમણે ધારણ કરેલ કફનીના ભગવા રંગને શોભાવે તેવું હતું અને અત્યારે, તેમણે ધારણ કરેલ સફેદ કફનીના જેવું શુભ અને નિષ્કલંક છે. ખરેખર

આવા સાક્ષાત્કાર પામેલ ભક્ત, જ્ઞાની અને કમયોગી સંતના સમગ્રમર્મા આવીને તેમની સેવાનો ચત્કિચિત્ લાભ મેળવી તે મગનલાલ અને કાન્તિલાલ ધન્ય થયેલ છે—તેમનું જીવન ધન્ય થયેલ છે. નહિ કલ્યાણકૃત્કક્ષિત્. દુર્ગતિ તાત્ત ગચ્છતિ. વળી,

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યભાક્ ।

સાધુરેવ સ મૈતવ્યઃ સમ્યગ્યવસિતૌ હિ સઃ ॥

ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિં નિગચ્છતિ ।

કૌતેય પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥

જય હો, ભગવાનનો જય હો !

ૐ શાન્તિઃ

શાન્તિઃ

શાન્તિઃ

સહચરનો ઉપસંહાર

પૂજ્ય ગુરુવર્ય સ્વામી શ્રી રામદાસજીનું જીવન આલેખવું એટલે તો મહાસાગરનું મંથન કરવું. પરંતુ અહીં તો તેઓશ્રીના ઉન્નત જીવનની આછી પિછાન કરાવવાનો જ ભાષ શ્રી મગનલાલે પ્રયત્ન કરેલ છે. સર્વ ન હોય ત્યારે નાનકડા ઘરદીવડાથી પણ થોડું ઘણું કાર્ય તો સરે જ. તે જ રીતે સ્વામીજીના જીવન ઉપર પૂર્ણ પ્રકાશ ન પાડી શકાય તો પણ આછો પ્રકાશ પણ ધર્મપ્રેમી જનતાને અવશ્ય ઉપયોગી થઈ પડશે એવું મારું માનવું છે.

સ્વામી શ્રી રામદાસજી એટલે પ્રેમ, કરુણા, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, આનંદ, શાન્તિ વગેરેની જીવન્ત પ્રતિમા. પૂં મહાત્મા ગાંધીજી એક મહાન વૃણુવજન—મહાન કર્મયોગી—અવતારી પુરુષ છે. તેમને ધર્મરૂપે પોતાના મહાન કાર્ય માટે એક સાર્વજનિક તરીકે પસંદ કરી વિશાળ ક્ષેત્રમાં મૂક્યા છે. તેમના ધાર્મિક જીવનની સાથોસાથના પ્રભુએ આપેલા રાજકીય ક્ષેત્રે તેમને જગ વિખ્યાત બનાવ્યા છે. પરંતુ પૂં ગાંધીજી જેટલા પ્રકાશમાં ન આવ્યા હોય છતાં તેમની જ કોટીના બીજા વીરલાઓ—હીરલાઓ—સાચાં સતં પુરુષો ભારતજમિના કોઈ કોઈ ખૂણે બેઠેલા છે અને મૂંઝે મોટે નિષ્કામ કર્મયોગ કર્યે જાય છે. સ્વામીજી આ પૈકીના એક છે. પૂં ગાંધીજીનું ક્ષેત્ર વિશાળ—સ્વામીજીનું ક્ષેત્ર નાનું—આટલો જ આ બન્ને વચ્ચેનો તફાવત. જેને મનુષ્ય દેહધારી બીજા ગાંધીજીનાં દર્શન કરવા હોય તે એક વખત ‘રામનગર-આનંદાશ્રમ’ની મુલાકાત લે. પૂં ગાંધીજીના જેવી જ સત્ય-પ્રિયતાનો, તેમના જેવી જ પવિત્રતાનો, તેમના જેવી જ શાન્તિનો, તેમના જેવા જ સંયમનો, તેમના જેવી જ નિષ્પાલસતાનો તેમના જેવા જ પ્રેમનો અને તેમના જેવા જ વિનોદનો તેને ત્યાં અનુભવ થશે.

અનેક મનુષ્યો ગીતા વાંચે છે અને કેટલાય તેને કંઠસ્થ પણ કરે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી ગીતાનો ઉપદેશ — એનું રહસ્ય જીવનમાં ન ઉતાર્યું હોય ત્યાં સુધી પોપટની જેમ શ્લોકો પઢ્યે જવાનો કંઈ જ અર્થ નથી. સ્વામીજીએ ગીતાના શ્લોકો કંઠસ્થ કર્યા નથી છતાં ગીતાનું શિક્ષણ તેમણે જીવનમાં આપાદ ઉતાર્યું છે. દર ક્ષણે અને દરેક પ્રસંગે એ શિક્ષણ પ્રમાણેનું જ તેમનું વર્તન દેખાય છે. એક સાચો નિષ્કામ કર્મચીત્રી કેવો હોય તે પ્રત્યક્ષ જોવું હોય તો સ્વામીજીને જોવા. એક સાચો માની—ઈશ્વર ઉપર જ અનન્ય શ્રદ્ધા ધરાવતો ખરો ભક્ત જોવો હોય તો પણ સ્વામીજીથી વિશેષ આગળ જાગ્યે જ કેાઈને જવું પડે.

એમનું શિક્ષણ બાળકથી માંડીને વૃદ્ધ પર્યંત દરેકને એક સરખી રીતે રસદાયક તેમ જ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે નહિ સંસ્કૃતમય મોટાં વાક્યોનો આડંબર કે નહિ શાસ્ત્રો અને પુરાણોનું ડોળાણ. નહિ સિદ્ધાંતોનો વિવાદ કે નહિ પોતાના મત-સ્થાપન માટેની વિતંડાવાદી દલીલો. તેમનો ધર્મ, વિશ્વપ્રેમ અને સેવા; અને તેમનો ઈશ્વર, આ આખું વિશ્વ અને તેની અંદરના તમામ પ્રાણી-પદાર્થો. તેમન જે માર્ગે પ્રભુનું આ વિશ્વરૂપ દર્શન થયું અને શાશ્વત શાન્તિ અને આનંદની પ્રાપ્તિ થઈ, તે જ માર્ગે તેઓ સરળતાથી બીજાને સમજાવે છે—બતાવે છે

અને માર્ગ પણ ટૂંકો અને ટચ. વિશ્વને ધારણ કરનાર અને તેનું નિયમન કરનાર મહાન શક્તિ તે ઈશ્વર. તેનું નામ ગમે તે રાખો. તે મહાન શક્તિના ગુણો જેવા કે સર્વવ્યાપી, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સર્વાન્તર્યામી, જ્ઞાનસ્વરૂપ, શાન્તિસ્વરૂપ, આનંદસ્વરૂપ, વગેરે લક્ષ્મી રાખી, તેના નામનું રટણ સત્તા, ખેસત્તા, હાલત્તા, ચાલત્તા, એમ દરેક સ્થિતિમાં કર્યા કરવું. આ પ્રમાણેની નામની લગની લાગ્યા પછી ધીમે ધીમે જેનું નામ લેવામાં આવે તેની

સાથે એકતા સધાય અને એવા આનંદની પ્રાપ્તિ થાય કે સંસારનાં બીજાં સુખો તેની આગળ તુચ્છ લાગે. પૂરેપૂરી એકતા સધાતાં બાહ્ય જગત અદૃશ્ય થઈ જાય—દેહબાન પણ જતું રહે. નામના સ્મરણની સાથે ઈશ્વરની સંપૂર્ણ શરણાગતિ પણ સ્વીકારવી. જેનું નામ લેવામાં આવે છે તે શક્તિ જ આપણી રક્ષક અને આપણને દોરવણી આપનાર છે એમ માની અહંતાનો ત્યાગ કરવો અને જે કંઈ અને છે તે ઈશ્વરેચ્છા પ્રમાણે જ અને સારાને માટે જ અને છે તેવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી, તે પ્રમાણેનું વર્તન રાખવું. પોતે જેનું સ્મરણ કરે છે તે મહાન શક્તિ જ વિશ્વમાં અને તેની અંદરના તમામ પ્રાણી-પદાર્થોમાં વ્યાપી રહેલી છે એવા જ્ઞાન સાથે દરેકમાં તે શક્તિનું દર્શન કરવું અને તેમના તરફ તે દૃષ્ટિ પ્રમાણેનું વર્તન રાખવું. આ છે તેમના માર્ગની—ઉપદેશની દ્રષ્ટી રૂપરેખા.

તેમની પાસે નથી કશો આડંબર કે નથી કશા ખાસ નિયમો ‘હું’ તો સાધુ. મારાથી તો ગાદી ઉપર જ બેસાય. અમુક રીતે જ અને અમુક રંગનાં જ કપડાં પહેરાય. બીજા ચરણમાં વંદન કરે ત્યારે ગંભીર વદને, વરદ હસ્તે આશીર્વાદ જ દેવાય. ઊડીને દોડી જઈ બેટી ન પડાય.’ આવું કશું જ તેમના વર્તનમાં નથી. બાળકને જેમનિ તેની સાથે ખેલવા લાગે અને ઝાડને જેતાં તેની ઉપર ચડી જાય. રાય અને રાંક દરેક તેમના મનથી સરખા. જ્યારે જ્યારે કંઈપણ પૂછવામાં આવે ત્યારે દરેકની સાથે પૂર્ણ આનંદ અને મીઠાશથી જ્ઞાનની અને સ્વાનુભાવની વાતો કરે અને છેવટ ગભીર બાવે કહે: “રામદાસ શું જાણે છે? કંઈ જાણતો નથી. એ તો એક બાળક છે.” (“રામદાસ કુછ નહિ જાનતા, ક્યોંકિ વહ તો એક બાલક—સા હૈ”) અને વાક્ય પૂરું થતાં જ બાળકના જેવો નિર્દોષ બાવ અને સ્મિત ચહેરા ઉપર ફરી વળે.

આવા સરળ, એક બાળકના જેવા નિર્દોષ, રમતિયાળ, હસતા સ્વામીજીને જેવા તે પણ જીવનની એક મોજ છે અને સાથે સાથે સાર્થકતા પણ છે. તેમની સમીપમાં એસતાં જ આપણે એવા વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરીએ છીએ કે આપણને એમ જ લાગે કે આપણે આ દુનિયામાં નથી—કાંઈ બીજી જ દુનિયામાં છીએ. તેમના ચહેરા ઉપરનું ઓળસુ તો જેણે જોયું હોય તે જ જાણે.

તેમના પરિચયમાં આવનારા રાજાઓ, રાણીઓ, કુંવરો, કુંવરીઓ, દીવાનો, અમલદારો, વકિલો, દાકતરો, રાષ્ટ્રસેવકો, ધર્મચાર્યો, મહાત્માઓ, હરિજનો અને બીજા અનેક કોટીના મનુષ્યો હતા. આ દરેકની સાથેનું તેમનું વર્તન અને દષ્ટિ એક સરખાં જ હતાં. શેરીમાં ઝાડુ કાઢનાર હરિજનને પણ “રામજી, કેમ છો ?” (“રામજી, કેસે હો ?”) કહી બેટતાં તેઓ ચૂક્યા નથી.

મને અને મગનલાલને પહેલવહેલા સને ૧૯૨૩ માં તેઓ જૂનાગઢમાં મળ્યા. તે વખતનો તેમનો તીવ્ર ત્યાગ અને વૈરાગ્ય તો જેણે જોયો હોય તે જ જાણે. ન ખાવાની પરવા—ન પીવાની. નહિ કુદરતી હાજતનો ખ્યાલ કે નહિ આરામનો રામનામનું રટણ એ જ એક માત્ર લક્ષ્ય અને રામની પ્રાપ્તિ એ જ એક માત્ર ધ્યેય. ‘ચાલો’ કહેતાં, સામે પ્રશ્ન પૂછ્યા વગર ચાલી નીકળે. કુદરતી હાજતનો ખ્યાલ આપતાં, ‘હા. હા. સાચી વાત છે.’ (“હાં—સચ્ચી ખાત હૈ.”) કહી હાજતે જાય. પાણીનું યાદ આપતાં, “હા. બલે.” (“હાં—ઠીક હૈ, દે દીજીએ.”) કહી પાણી પીએ.

એ વખતે તેમનો ખોરાક પણ તદ્દન ઓછો હતો અને તે પણ મીઠા-મરચા વગરનો. મોટે ભાગે દૂધ ઉપર જ રહેતા અને તે પણ આખા દિવસમાં માત્ર ચાલીસ તોલા જ. કાંઈ કાંઈ વાર દૂધની સાથે એક બે બાફેલાં બટાટાં અને એકાદ કેળું લેતા. આવી સ્થિતિમાં કપડાંની તો પરવા જ શાતી હોય! એક લંગોટી, એક

કંઈની અને એક ગળે વોટાળેલા કપડાના ટુકડા સિવાય પાસે કંઈ રાખતા નહિ. ચરણ આગળ પૈસા મૂકવામાં આવે તો “પૈસાની કંઈ જરૂર નથી.” (“પૈસેકો કંઈ જરૂર નહિ.”) કહી પાછા આપતા.

જૂનાગઢમાં જે અખાડામાં તેઓ ઊતર્યા હતા ત્યાં તે વખતે અધિક માસને અંગે દરરોજ કથા વંચાતી. કથાને સમયે સ્વામીજી, એક બાળુ ખૂણામાં બેસી, શાન્તિથી કથા સાંભળતા. આ કથા વખતે, દરરોજ પોથી આગળ એકડા થતા પૈસા, એક દિવસ ત્યાંના મહાંતે, અખાડામાં તે વખતે હતા તે બધા સાધુઓ વચ્ચે વહેંચી આપ્યા. આ વહેંચણીમાં સ્વામીજીને પણ તેમનો હિસ્સો મળ્યો. પરંતુ તે તેમણે તરત જ બીજા સાધુને આપી દીધો. એક રામનું જ ધ્યાન, તેનું જ રટણ અને તેની જ વાત સિવાય બીજા કશા તરફ તેમને આકર્ષણ ન હતું.

એકાન્ત અને અયાનક સ્થળો રહેવા માટે તેઓ વધારે પસંદ કરતા, કેમકે આવાં સ્થાનોમાં શ્મશન, ધ્યાન સારાં થઈ શકે. આ જ કારણસર તેમણે એકાન્તની માળણી કરી હતી અને મુચુકુંદ શુક્લનો ‘રામ’ તરફથી નિર્દેશ થતાં જ બીજે જ દિવસે ત્યાં જવાનો નિર્ણય કર્યો હતો—ગયા હતા.

તેઓ પોતાના અંતરના અવાજને રામની આજ્ઞા માની તે પ્રમાણે વર્તતા. આટલા તીવ્ર ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટેની ગંભીરતામાં પણ તેઓ હમેશાં આનંદી જણાતા અને પ્રસંગે ગમ્મત કરવી ચૂકતા નહિ.

એક વખત ગિરનાર નજદીક આવેલી લક્ષ્મણ ટેકરી ઉપર સ્વામીજી, મગનલાલ અને હું ગયેલ. પાછા ફરતી વખતે સંધ્યાનો સમય થઈ ગયેલ. ટેકરી ઉપરથી શહેર તરફ જોતાં શહેર ઉપર ધૂમાડાના ગોટેગોટા પથરાઈ ગયેલા દેખાયા. આ ધૂમાડો જોઈ મને આશ્ચર્ય થયું. મેં સ્વામીજીને કહ્યું: “સ્વામીજી, આમ તો

જુઓ! આટલો બધો આ ધૂમાડો શાનો? જાણે આગ લાગી હોય તેવું લાગે છે.” સ્વામીજીએ તરત જ હસીને રમુજ કરી: “આ તો ખીચડીનો ધૂમાડો છે.” (“It is Khichadi smoke.”) અર્થાત્ સાંજ પડી ગઈ છે એટલે ઘેરઘેર ચૂલા સળગાવી ચૂલા ઉપર ખીચડી મૂકાણી હશે અને તેનો આ એકત્રિત થયેલો, પેટપૂજની ખીસડી માટે કરવામાં આવેલ ધૂમાડો છે.

અમોને સ્વામીજીનાં દર્શન થયા પછી તેઓ વારાફરતી અમારે ત્યાં ભોજન માટે આવતા. પરંતુ તે પહેલાં તેઓ અખાડામાં જ ખીજ સાધુઓ સાથે ભોજન લેતા. અખાડાનું ભોજન એટલે જડો રોટલો અને દાળ. સ્વામીજીના મોઢામાં એક પણ દાંત ન હતો એટલે આ અખાડાનો રોટલો કેમ ચાવી શકતા હશે તે વાતનું મને કુતૂહલ થતાં મેં સ્વામીજીને પૂછ્યું, “સ્વામીજી, તમોને અખાડામાં પોચું—નરમ ભોજન મળી શકતું! મોઢામાં દાંત તો એક પણ નથી. અખાડાનો રોટલો શી રીતે ચાવતા?” જવાબમાં સ્વામીજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “ત્યાં પણ રામદાસ ગિરિનારી ટીક્કડનો એક પછી એક ટુકડો ચાચ્યા વગર જ તેટલા-જ આનંદથી—તેટલી જ લહેરથી ગળી જતો હતો.” (“There also, Ramdas was swallowidg piece after piece of the ‘Girnari Tikkad’ with the same joy.”) આવા જવાબોથી સામા માણસને તેઓ હમેશાં આનંદ કરાવતા.

કોઇ તેમની પાસે આવનાર—સંગીતનો જાણુકાર—ભજનો ગાઇ સંભળાવતો હોય તો તેને તેઓ ‘સિંગર રામ’ (Singer Rama) થી ઝોળખાવતા. પેંડાની પ્રસાદી ઉપરજ ટાંપ રાખી, પ્રસાદનો મોટો ભાગ પડાવનાર પ્રસાદિયા ભક્તને ‘પેંડારામ’ ના નામથી તેઓ ઓલાવતા. મોઢામાં દરરોજ સાકરનો ગાંગડો મૂકી જનાર પ્રેમી-ભક્ત ગંગામાને તેઓ ‘સાકરવાલી માઈ’ કહી ઓલાવતા. આવાં નામે

આપીને પણ આનંદની છોળો ઉડાડે. ગંભીરતાનું નામજ નહિ. તે સાથે સામા માણસ પ્રત્યે તોછડાઈ કે અવિવેક પણ જરાયે નહિ.

કાઈ આમંત્રણ આપવા આવે તો તરત જ કાઈ પણ જાતની આનાકાની વગર તેની સાથે જવા નીકળી પડે. અને ગમે તેટલું દૂર હોય અને સામો માણસ ગાડી માટે ગમે તેટલો આગ્રહ કરે છતાં ચાલીને જ જાય.

એક વખત વડવાણમાં અમો જ્યાં ચાલીને કાંઈને ત્યાં જતા હતા. તે વખતે સ્વામીજી, શરીરે એકદમ કૃશ હોઈ, દેખાવમાં આબાદ ગાંધીજી જેવા જ લાગતા, અને પોષાક પણ લગભગ તેમના જેવો જ હતો. જળરમાંથી પસાર થતાં ઘણા લોકો તે જોઈ ભ્રમમાં પડ્યા અને ‘ગાંધીજી-ગાંધીજી’ કહી સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યા. અમોએ જ્યારે કહ્યું કે એ તો એક સંન્યાસી છે ત્યારે જ તેઓની ખાતરી થઈ અને પાછા ફર્યા.

સદાય માથે અને પગે ઉત્રાડા. આવી જ સ્થિતિમાં જંગલો અને પર્વતોમાં પણ ફરે. કાંઈકાંઈ જગ્યાએ રસ્તામાં પુષ્કળ કાંટા હોય અને તેમાંથી જ્યારે પગમાં કાંટો ભોંકાઈ જાય ત્યારે તરત જ ઊભા રહી હસતા હસતા કાંટાવાળો પગ અહર ઉપાડી એક પગ ઉપર ચક્કર ચક્કર ફુંદડી ફરતાં કવિતાની કડો બોલતા હોય તેમ (singsong style માં) “કાંટારામ, કાંટારામ, પગમાં ઘૂસ્યા કાંટારામ.” (“કાંટારામ, કાંટારામ પાવમે કાંટા ચુભ ગયા, રામ.”) એમ બોલી કાંટો કાઢી નાખે અને ફરી ચાલવા માંડે. આ રીતે દરેક સ્થિતિમાં પૂર્ણાનંદ અનુભવતા અને બ્રહ્મા-નંદથી વિશેષ જગતમાં બીજું કશું મેળવવાનું નથી તેમ પોતાના વર્તન અને દૃષ્ટાંતથી બીજાને સહજમાં સમજાવી દેતા.

મારા વડીલ બંધુ રાજ્યરત્ન દુર્ગાશંકરભાઈના સ્વામીજી સહાધ્યાયી હતા. વી. જે. ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં તેઓ સાથે

અભ્યાસ કરતા. મારા ભાઈ ઘણી વખત કહે છે કે તે વખતના છુટેડ, સુટેડ, ટાઇ-કોલરમાં સર્જી થયેલ એકદમ અપટુટે મિસ્ટર વિઠ્ઠલરાવ તે જ આજના સ્વામી રામદાસજી છે તે ઘડીભર કલ્પનામાં આવતું નથી. અપટુટે પોષાકવાળા બેરિસ્ટર ગાંધી પાછળથી અર્ધનગ્ન ફકીર—મહાત્મા ગાંધીજી થયા તેવું જ પરિવર્તન સ્વામી રામદાસજીનું છે.

સ્વામીજીનું પ્રવચન પણ એટલું મીઠું અને સુદાસરનું હોય છે કે માણસો સાંભળીને ગ્તબ્ધ બની જાય છે. પ્રવચન પૂરું થયા પછી અમે કહીએ કે, “સ્વામીજી, તમે આજે શું સરસ બોલ્યા!” ત્યારે પોતે જવાબ આપતા, “રામદાસને ખ્યાલ જ નથી કે એ શું બોલ્યો. તે વખતે બોલ જ કોઈ શક્તિ રામદાસ મારફત બોલી રહી હોય તેમ રામદાસને લાગે છે. શરીર કે મન છે જ નહિ. તે હોય તેવો ખ્યાલ પણ રામદાસને હોતો નથી.” (“રામદાસ ક્યા બોલા ઉસકા ઉસે અબી ખ્યાલ તક નહિ હૈ. ઉસ સમય કોઈ દુસરી શક્તિ રામદાસકે મારફત બોલ રહી હોગી એસા ઉસે માલૂમ હોતા હૈ. શરીર યા મન તો હૈ હી નહિ. વે હૈ એસા ખ્યાલ તક રામદાસકો નહિ આતા.”) આવા સમદષ્ટિવાળા, તૃષ્ણાત્યાગી, સાચા વૈરાગ્યવાન ભક્તનાં દર્શન કરવાં તે જાદગીનો અનુપમ લઢાવો છે. મહાન પ્રુણોદયનું સચન છે—પૂર્વ પ્રુણોનું ક્ષણ છે. તેમનાં દર્શન પામી અમેો ધન્ય થયા છીએ—પાવન થયા છીએ.

અત્યારે તો દરિદ્રનારાયણોની સેવાને અંગે આશ્રમમાં અનેક-વિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી છે. અને તે પણ પ્રભુના નામ ઉપર જ. એમને ‘બેન્ક બેલેન્સ’ જેવું બોધું જ છે? ચૈસા પ્રભુ મોકલે અને પ્રભુના જ કાર્યમાં વપરાય. સ્વામીજી હમેશાં કહે છે કે, “આ પ્રભુનું કાર્ય છે અને પ્રભુ જ ચલાવશે.” (“યહ

ધધિરકા હી કયર્ હૈ. ધધિરહી ઉસે નિભાયેગા. ”) જુદી જુદી દિશાઓમાંથી નવાં નવાં ઝરણાં ફૂટતાં જ જાય છે અને જે કાંઈ આવે છે તેનો પ્રભુ અર્થે સહવ્યય થાય છે—દરિદ્રનારાયણોની સેવા એટલે કે તેમની મારફત રામની જ સેવા અહોનિશ આપ્યા જ કરે છે. તેઓ હમેશાં કહેતા આવ્યા છે કે, “ ખાવામાં મળ નથી. ખવરાવવામાં મળ છે. લેવામાં મળ નથી, દેવામાં મળ છે. ” (“ ખાતેમેં મળ નહિ હૈ. મળ હૈ કિસીકા ખિલાતેમેં. મળ દેનેમેં હૈ. લેનેમેં નહિ. ”)

સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે. આંખ હોય તે જુઓ. ગંગા વહી રહી છે. ધધિજ હોય તે નહાય—ધરાઈને ગંગાના અમૃતનું પાન કરે.

હવે થોડું મારા બાલમિત્ર મગનભાઈ વિષે:—

મગનભાઈ જન્મ્યા છે લોહાણા (ક્ષત્રિય) યાત્રિમાં, પરંતુ આચારે વિચારે છે સાચા બ્રાહ્મણ. ધંધો પણ સાચા બ્રાહ્મણનો—શિક્ષકનો જ અપનાવેલ. શિક્ષક તરીકેનું પણ તેમનું જીવન સેવામય હતું.

તેમનાં માતા-પિતા પણ સંસ્કારી અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળાં. અને તેમના દાદા (પિતાના મોટાભાઈ) જગજીવનદાસ તો બક્ષત અને જ્ઞાની. તેઓ યુવાવસ્થામાં જ અન્ને આંખે અંધ થયેલ. એટલે મગનભાઈને બાળપણથી જ બાપાની સેવા માટે સોંપી દીધેલ. બાપા પાસે ફેટલાય સુશિક્ષિત—સંસ્કારી સાણસો દરરોજ સાંજે એકઠા થાય અને ધાર્મિક ગ્રંથોનું વાંચન, ચર્ચા અને શંકાસમાધાનમાં સમયનો સદુપયોગ થાય. બાપા પાસે આવતારાઓ પૈકીના એક મારા પિતાશ્રી પણ હતા. મને પણ કોઈ કોઈ વાર મારા પિતાશ્રી તેમની સાથે બાપાને ત્યાં લઈ જતા. અને આ રીતે અમે અન્ને લગોટીયા મિત્ર. શિક્ષણની શરુઆત પણ અન્નેની એક સાથે

એક જ વર્ગમાં થયેલી. સાથે અભ્યાસ કરી, લગભગ સાથે જ રહી અમો મોટા થયેલા.

મગનલાલને નાનપણથી જ સાધુ-સંતો તરફ પ્રેમ. કયાંય પણ હરિકથા કે ધાર્મિક પ્રવચન હોય તો તેમાં તેમની હાજરી ખરી જ. ભગવાં કપડાં તરફ પણ તેટલા જ ગાંડાતૂર. ભગવું જુએ અને પાછળ પડે. પરંતુ તેમાં અધાય કંઈ હીરા થોડા જ હોય ! પાંચીકા પણ નીકળતા. પણ છેવટે રામદાસરૂપી હીરો લાધી ગયો. તેમની સેવા દિવસ અને રાત આદરી. તે એટલે સુધી કે સેવામાં પોતાની જાત અને 'આજી જગતનું' પણ વિસ્મરણ થઈ ગયું. તેમની મિથિતિ પણ તે વખતે લગભગ સ્વામીજી જેવી જ હતી. સ્વામીજી રામ મંત્રના જાપ સાથે રામમાં નિમગ્ન—મગનલાલ રામમંત્રના જાપ સાથે સ્વામીજીમાં નિમગ્ન. બન્ને પોતાપોતાના ઇષ્ટદેવના ધ્યાનમાં મસ્ત હતા. એક નિરાકાર રામના—ખીજે તેના સાકાર સ્વરૂપ રામદાસના.

શરૂઆતમાં તો તેમનાં માતા-પિતા આ સેવામાં સાનુકૂળ અને સંમત હતાં, પરંતુ પાછળથી પાડોશીઓની સલાહ-સૂચનાથી તેઓ ગભરાયાં. તેમને થયું કે છોકરાને આ શું ધેલું વળગ્યું છે ? બાવાની સાથે ચાલ્યો જશે તો ? બાવો થઈ જશે તો ? એટલે સ્વામીજી પાછળ ન ફરવા તેમણે તેમને સમજાવ્યા, પરંતુ મગનલાલ સેવામાં અડગ રહ્યા. ત્યારે 'દક્ષિણી ડેલો,' એ નામના તેમના નિવાસગથાનનાં, તેમનાં માતા-પિતાને સલાહ-સૂચના આપનાર બધાં પાડોશીઓએ એક રાત્રે સભા બરી, મગનલાલને ત્યાં બોલાવી, સામ, દામ, દંડ બેદ વગેરે નીતિથી સમજાવ્યા—એતવણી આપી. મગનલાલ બુદ્ધિના ચપળ અને સ્વભાવે રમુજી છે. તેમણે સામા અનેક ચપળ અને રમુજી જવાબો આપી તેમને શાન્ત કરતાં કહ્યું : “ હું બાવો નહિ થઈ જાઉં તેની તમો સૌને ખાતરી આપું છું. પરંતુ સાથોસાથ વિનવું છું કે આ 'હીરા' નો એકાદ

વખત અનુભવ તો કરી જુઓ. એકાદ વખત પરિગ્રયમાં તો આવો. વગર જાણે, વગર સમજે શીદને મારી અને તેમની પાછળ પડ્યા છે ?”

પરંતુ સ્વામીજીની આ મુલાકાત વખતે તો તેમને કાંઈને પરિચય કરવાની તક ન મળી; કેમકે જે વખતે આ સભા ચાલતી હતી તે જ વખતે સ્વામીજીએ મુચુકુંદની ગુફાનો ત્યાગ કરી દ્વારકા તરફ જવા પ્રયાણ કર્યું. સ્વામીજી બીજી વખત આવ્યા ત્યારે આ માંહેના કેટલાકે તેમનો પરિચય કર્યો અને તે પૈકીના કેટલાક તો સ્વામીજી પાછળ ગાંડાતૂર બની ગયા. હરિલાલ નાનજી બંદ્રે તો પોતાનો કેમેરા સાથે લઈ આંખાવાડિયામાં જઈ હિંચકા ઉપર બેઠેલી સ્થિતિમાં સ્વામીજીનો ફોટો પણ લીધો, એટલું જ નહિ, પરંતુ પ્રથમની મુલાકાત વખતે મગનલાલે લેવરાવેલ કાડ સાંઠઝના બંસ્ટનું ઑર્ધલ પેઈન્ટિંગ કરી મગનલાલને આપ્યું, જે મગનલાલે પૂજામાં રાખેલ.

નાનપણથી જ અમો બન્નેને સાધુ-સંતો તરફ કુદરતી જ આકર્ષણ. જ્યાં જ્યાં ધાર્મિક કથા-વાર્તા કે પ્રવચનો થતાં હોય ત્યાં નિયમિત અમારી હાજરી. બીલખા—આનંદાશ્રમના અધિષ્ઠાતા પૂજ્ય ગુરુવર્ય મહાત્માશ્રી નથુરામ શર્માજીની સેવા અમો નાનપણથી જ કરતા. જ્યારે જ્યારે મહાત્માશ્રીનો મુકામ જૂનાગઢમાં થતો ત્યારે પ્રવચન સમયે સવાર અને સાંજ આખો કલાક, એક બાજુ મગનલાલ અને બીજી બાજુ હું પંખો લઈ બેસી રહેતા અને પવન નાંખતા. રાત્રે નાહીને ચરણસેવા માટે જતા. અને ગુરુ-પૂર્ણિમા ઉપર બીલખા—આનંદાશ્રમમાં પણ જતા.

નરસિંહ મહેતાનો જ અવતાર ગણાતા વ્યાસબાપાનો પણ સુરદાસ-જગજીવનદાસ ઉપર અનહદ પ્રેમ હતો અને જૂનાગઢમાં હોય ત્યાં સુધી દરરોજ તેઓ આ સુરદાસને ત્યાં આવતા. બાપાને

લઈને વ્યાસજીપાનાં પણુ પરિચયમાં મગનલાલ સારી રીતે આવેલ
અમે તેમનો પણુ ખૂબ પ્રેમ સંપાદન કરેલ.

વિદ્યાર્થીઓ તરફ પણુ મગનલાલનો અસીમ પ્રેમ. આ પ્રેમ
પોતાના સમય અને શક્તિનો ભોગ આપીને તેમની સેવા
દ્વારા તેમણે વ્યક્ત કરેલ. આને લઈને વિદ્યાર્થીઓનો પણુ તેમના
તરફ તેટલો જ પ્રેમ. આ શિક્ષણનો ધર્મો છોડ્યા પછી આજ
પંદર-વીશ વર્ષ પણુ તેમના વિદ્યાર્થીઓના તેમના તરફના
પ્રેમનો હું કોઈ કોઈ પ્રસંગે અનુભવ કરું છું ત્યારે તાબુબંધ થઈ
જઈ છું.

તેઓ વિદ્યાર્થીઓ માટે અખાડો ચલાવતા. આજથી
વીશ વર્ષ પહેલાં જ્યારે અખાડા-પ્રવૃત્તિ કાઢ્યાવાડમાં
નવાઈની વાત હતી અને કેટલેક સ્થળે તો આવી પ્રવૃત્તિ તરફ
જુદી જ દૃષ્ટિ જોવામાં આવતું ત્યારે તેમણે આ પ્રવૃત્તિની
શરૂઆત કરેલ અને તે પણુ જૂનાગઢ જેવા પછાત રાજ્યમાં.
આ રાજ્યમાં અખાડા-પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કરવાનો યશ બાઈ
મગનલાલને ફાળે જાય છે.

શાળામાં નિયત અભ્યાસક્રમની સાથેસાથ અભ્યાસક્રમની
ખામીઓ દૂર કરવા તેઓ હમેશાં આધ્યાત્મિક ભૂમિકાના પાયા
ઉપર દાખલા અને દર્શાવો દ્વારા માનવતાનું પણુ શિક્ષણ આપતા.

આડે દિવસે કોઈ પણુ વિદ્યાર્થી કોઈપણ વખતે તેમની પાસે
તેમને ઘેર જઈ શકતો અને અભ્યાસમાં પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરાવી
શકતો. પરીક્ષાના સમયે તેઓ સેવસ્થાવે રાત્રિવર્ગ ચલાવતા અને
કોઈપણ વર્ગનો વિદ્યાર્થી તે વર્ગનો લાભ લઈ શકતો.

મગનલાલનો સ્વભાવ રમુજી હોઈ, સર્વ કોઈને તેમનો સંગ
ખૂબ પ્રિય થઈ પડે છે. રમુજી સ્વભાવની સાથે તેમનામાં સત્ય-
પ્રિયતા, નિખાલસતા, લોકસેવાની તમન્ના, અને સિદ્ધાંત ખાતર

બોગ આપવાની સાહસિકતા પણ તેટલી જ છે. સત્યનો પક્ષ લેવા માટે, ન્યાયને માટે, અને ખોટી હાથેહા કરી પોતાના હૃદય વિરુદ્ધ ન કરવા માટે તેમને અનેક રીતે ખૂબ સહન કરવું પડ્યું છે. તેમની સ્થિતિ સામાન્ય એટલે આર્થિક રીતે પણ તેમને ઘણું જ સહન કરવું પડ્યું છે. છતાં દરેક વખતે મેં તેમને પોતાની ફરજ બજાવ્યાનો આત્મસંતોષ અનુભવતા જોયા છે. તેમને ધાર્મિક સાહિત્ય તરફ કુદરતી જ અભિરુચિ છે. તેઓ મંથિર ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાવાળા છે. અને ભવિષ્યની—આવતી કાલની—ચિંતા ન કરવાનો તેમનો વિશિષ્ટ સ્વભાવ છે.

હું તો માનું છું કે સ્વામીજીના આશિષ અમારા બન્ને ઉપર હમેશાં માટે છે અને તેમનો અમૂલ્ય ઉપદેશ અને આશિષ સંસારના સાગર તરવાને એક અત્યુચ્ચ નાવનું કામ કરી રહેલ છે.

આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં પણ સ્વામીજી તરફનો મગનભાઈને અનન્ય ભક્તિભાવ અને પ્રેમ જ દેખાઈ રહેલ છે. સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે તેવા સ્વામીજીના પત્રો છે. પત્રોની શરૂઆત સને ૧૮૨૪ ની પહેલી મુલકાતથી જ થાય છે. તેના પરથી જોઈ શકાય છે કે તેમણે કેટલી સંજાળ અને ચીવટથી આ પત્રો સાચવ્યા હશે. મગનભાઈ પાસે સ્વામીજીના પત્રોનો આથી પણ વિશેષ સંગ્રહ છે. આ ગ્રંથમાં તો જરૂર પૂરતા અને સંબંધ ધરાવતા પત્રો જ મૂકવામાં આવેલ છે.

પ્રવાસમાં મગનલાલ સાથે હોય ત્યારે સ્વામીજીએ ટપાલમાં નાખવા આપેલા પત્રોની નકલો કર્યા પછી જ તેઓ અસહ્ય ટપાલમાં નાખતા. એટલે સ્વામીજીના પરિભ્રમણકાળમાં મગનલાલની હાજરીમાં હિન્દુસ્થાનના જુદા જુદા ભાગના ભકતો ઉપર લખાયેલા પત્રોની નકલો તેમની પાસે છે. તે ઉપરાંત મગનલાલ સ્વામીજીના અનન્ન ભક્ત હોઈને તેઓ, આપણા કરતાં વધારે ચીવટ

અને કાળજીથી પત્રો જાળવી રાખશે,' એ માન્યતાત્રી લી'બડીના ઠાકોરસાહેબ અને મીસ એલિઝાબેથ શાર્પ, તેમના ઉપર આવેલા પત્રો તેમને જ મોકલાવી આપતા; એટલે તે અધા પત્રો પણ તેમની પાસે છે.

અને તેઓ, પોતાના ઉપર આવતા સ્વામીજીના પ્રત્યુત્તરે મેળવવા માટે પણ કેટલી દીર્ઘદષ્ટિ અને ચિવટ રાખતા ! તે વખતે એટલે કે તેમના પરિભ્રમણકાળ દરમિયાન, સ્વામીજી પોતાની પાસે કશું સાધન રાખતા નહિ. એટલે આવેલ પત્રોના પ્રત્યુત્તર માટે પણ રામજી પર જ આધાર રહેતો. આ વસ્તુસ્થિતિ સમજીને મગનલાલ ખાસ કરીને શરુઆતમાં પોતાના લગભગ દરેક પત્રની સાથે ટિકિટ ચોડેલું પોતાના સરનામાવાળું કવર બીડતા અથવા સરનામું કરેલ રીપ્લાઈ પોસ્ટ કાર્ડ લખતા, જેથી સ્વામીજીને ફક્ત કોરા કાગળ અને પેનસિલની જ જરૂર રહે; અને કેટલીકવાર તો કવરમાં કોરો કાગળ પણ સાથે બીડતા. તેમના આવા સ્વામીજી તરફના પ્રેમ અને ભક્તિભાવને લઈને જ આપણે આજે સ્વામીજીના પરિભ્રમણકાળના પત્રો વાંચવાને ભાગ્યશાળી થયા છીએ.

પરિભ્રમણકાળ વખતે સ્વામીજીની એવી સ્થિતિ હતી કે તેમને વાર, તિથિ કે તારીખનો કંઈ ખ્યાલ ન રહેતો. કોઈના તરફથી કહેવામાં આવે તો જ તેની ખબર પડતી. એટલે તેમના તરફથી લખવામાં આવતા કાગળોમાં તારીખનો હમેશ અભાવ રહેતો. મગનલાલને આપેલા પત્રોમાં તારીખો પણ આપવામાં આવી છે, પરંતુ તે ટપાલની છાપમાંથી લેવામાં આવેલ છે. સ્વામીજીએ લખેલ પત્રમાંની નથી.

આ ગ્રંથ એક ખરા સંતના—સાચા વૈષ્ણવના—સમાગમમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે, જીસાસુઓને લાવવાની ઉચ્ચ ભાવનાથી

મગનભાઈએ લખેલો છે, અને ગુજરાતી ન જાણનાર ધર્મપ્રેમી જ્ઞાત્રુઓને પણ આ પુસ્તકનો લાભ મળે તે હેતુથી આજ પુસ્તક મગનભાઈએ અંગ્રેજીમાં પણ તૈયાર કરેલ છે. જે પ્રભુની પ્રેરણા થશે ત્યારે પ્રગટ થશે.

જે ઉચ્ચ આશયથી આ પુસ્તક જનતા પાસે મૂકવામાં આવ્યું છે, તે આશય પ્રભુ પાર પાડે તેવી અંતઃકરણની પ્રાર્થના સાથે હું વિરમું છું.

સં. ૨૦૦૩. અષાઢ શુદ્ધ પૂનમ.	}	કાન્તિલાલ મણિશંકર ઉપાધ્યાય
(ગુરુપૂર્ણિમા.)		ગુજરાતીના શિક્ષક,
ગુરુવાર તા. ૩ જુલાઈ, ૪૭.		કામા ઈન્સ્ટિટ્યુટ, ગજદર હિલ,
મુકુન્દ હાઉસ, ગજદર હિલ,		કામારોડ, અંધેરી (મુંબઈ).
કામારોડ, અંધેરી (મુંબઈ).	}	

ત્રણ સ્વપ્ન

“At the Feet of God” (પ્રભુચરણે) ના નામે બહાર પડેલ સ્વામીજીના પુસ્તકના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે: (૧) કવિતાઓ (૨) પ્રશ્નો અને ઉત્તરો અને (૩) સ્વપ્નો અને વિચારો. આ પૈકીના પ્રશ્નો અને ઉત્તરો છેલ્લા ઉપદેશામૃતવાળા પ્રકરણમાં આપેલ છે. ત્રીજા વિભાગના સ્વપ્નોમાંથી ત્રણ સ્વપ્નો ખાસ અહીં મૂકવા જેવા હોઈ આ નીચે એક પછી એક આપવામાં આવે છે.

(૧)

એક સ્વપ્ન આવ્યું—આલમૃષણ બંસી બગવતો નૃત્ય કરતો દેખાયો. શરીર પાતળું હતું. રંગ ઘનશ્યામ હતો. તેણે કમર ઉપર પહેરેલ પીતાબર સિરાયના ભાગમાં શરીર ઉઘાડું હતું. તેની ગરદન ઉપર મોતીની માળા જૂલતી હતી. માથે હીરા જડિત મુગટ શોભતો હતો. તેના કાળા વાંકડિયા વાળ મુગટની નીચેથી ખભા ઉપર પડતા હતા. કાંડા ઉપર સોનાનાં કંકણ હતાં અને હીરાજડિત બાજુઅધી કાણીના ઉપરના ભાગમાં પહેર્યા હતા. બંસી સોનાની હતી અને તેના બન્ને છેડે રાતા રેશમના દોરામાં પરોવેલાં મોતીનાં ઝૂમખાં લટકતાં હતાં. પગની ઘૂંટી સોનાના નુપૂરથી શોભતી હતી. તેનો ચહેરો ! શ્રી કૃષ્ણનો ચહેરો ! તેના ઉપર સ્વર્ગનું તેજ પથરાયેલું હતું આંખો—તેનો દષ્ટિપાત મોહક અને મંત્રમુગ્ધ કરે તેવો

હતો. તેના ઓઠ રિમત કરતા હતા. કેવું સરસ રિમત ! રિમત કે જે આખા બહાહને આકર્ષી શકે. તેના ગાલો—અહા ! કેવા કુમાશ્વદાર અને પ્રકાશિત ! મોહક આંખો અને મધુર ઓઠનું રિમત, આ સુંદર ગાલો ઉપર પ્રતિબિંબિત થતું હતું. અર્ધ—પુલ્લા રાતા ઓઠમાંથી દૂધિયા દાંતનું દર્શન થતું હતું. સુંદર કાન રત્ન, હીરા વગેરેથી જડિત કુંડલોથી શોભતા હતા. નૃત્ય વખતનો કેવો અદ્ભુત દેહમરોડ ! ગળે હવામાં તરતા હોય ! બંસીમાંથી કેવું મધુર સંગીત નીકળતું હતું ! સાંભળનારાના આત્મામાં અવ-લુંનીય આનંદની ઊર્મિઓ ઉપર ઊર્મિઓ ઉછાળતું હતું. ખરેખર તે સ્વર્ગીય સંગીતનું મૂર્ત સ્વરૂપ હતું. ગળે બાવાવેશ, પ્રેમ અને આનંદે મૂર્ત માનવી સ્વરૂપ ધર્યું હતું ! તેની સુંદર આકૃતિવાળા નાના પગો નાચતા હતા અને જાદુઈ બંસીના સ્વર્ગીય સંગીત સાથે તાલ લેતા હતા. અહા ! કેવું દ્રશ્ય ! દેવો પણ આવા દ્રશ્યની ઇર્ષ્યા કરે. તારી લીલા દિવ્ય છે, હે કૃષ્ણ !

[There was a dream—The boy Krishna was seen dancing playing upon his flute. He was slender, blue in colour—except an yellowish cloth worn round his waist he was bare of clothing—on his neck was hanging a string of pearls. His head was adorned with a crown of gold set in gems. His black curls of hair were falling over his shoulders from beneath the crown. There were gold bracelets on his arms—and gold belt set with gems round his upper arms. The flute was of gold—and at both ends of which were hanging clusters of pearls strung

on red silk thread. His ankles were adorned with bangles made of gold. His face—Sri Krishna's face! There was a heavenly glow upon it. The eyes—Oh the look of them was simply—bewitching, enchanting. The lips—those sweet charming lips—were smiling—Oh what a smile—a smile that can draw to him all the worlds. His cheeks—Oh how soft and radiant are those cheeks—the reflection of those enchanting eyes and of the smile of those charming lips was dancing on those lovely cheeks. Those half opened—bloodred lips—were revealing the finest set of milk-white teeth. Those beautiful ears, were decked with rings and pendants set in diamonds, emeralds and rubies. What a gait when Krishna dances. He is swimming in the air. O the sweetness—of the music that was coming out of the blessed flute. It sent thrills after thrills of unutterable bliss into the soul of the hearer. Altogether he was—a veritable personification of the most heavenly music. Ecstasy, bliss and love seemed to have assumed human form. His well-shaped small feet were dancing—keeping time with the eternal music of his magic flute. Oh what a sight—the very Gods might envy for such a sight. Glorious—Glorious indeed is Thy play—O Krishna!]

બીજું સ્વપ્ન—બુદ્ધનો ચહેરો ! અહા, કેવો સરસ ચહેરો ! આંખો બંધ હતી. ઓઠ બીડેલા હતા. પહોળું લલાટ લીસું અને ખાલી (અલંકાર રહિત) હતું ગાલ બરેલા હતા, પરંતુ કુમાશથી ગોળ વળેલા હતા હડપચી સંપૂર્ણતાએ પહોંચેલ આકારમાં કંડા-રેલી હતી. નીચાં ઢળેલાં પોપચાં ઉપર નિર્માળતા અંકાયેલી હતી. ઓઠ એક માત્ર શાન્તિના સૂચક હતા. નરમ ગાલ પર શીત પ્રકાશ પથરાયેલો હતો. સ્વસ્થતા અને દૃઢતા હડપચી ઉપર અંકિત થયેલી હતી. વિશાળ લલાટ ઉપર કુલીનતા અને ભવ્યતા મુદ્રિત થયેલી હતી. ઉલાડા માથા ઉપર કાળા ભરમર, મોઝાં જેવા વાળ હતા જે તેમના ભવ્ય અને સુંદર ખભાઓ ઉપર જૂલતા હતા. તેમની આરસ જેવી ગરદન ભવ્ય અને સુંદર હતી. અહા, કેવો સરસ ચહેરો ! તે ચહેરો ઉપર સ્વર્ગ આવીને ઊતર્યું હતું. તે ચહેરો જોવો એટલે શાશ્વત શાન્તિનો ઉપભોગ કરવો. હું ધન્ય ચહેરો ! તું મૂર્ત સ્વરૂપ ધરેલ શાન્તિ પોતે જ છે.

[Another dream—Face of Buddha. Oh what a face. The eyes were closed—the lips were shut—the broad forehead was smooth and bare—the cheeks were full but softy curved—the chin was chiselled to a perfect shape—the ears were exquisite in symetry. Serenity was stamped upon these lowered eyelids. The lips were indicating nothing but peace. There was a cool lustre upon those soft cheeks. Calmness and firmness reigned upon that chin. Nobility and grandeur were enth-

roned upon that vast forehead. The bare head presented coal black wavy hair gently resting on his majestic shoulders His marble neck was superb and handsome. O what a face! Heaven was upon that face. To look on it is to enjoy everlasting peace. O blessed face! Thou art Shanti personified.]

૩

ત્રીભું સ્વપ્ન—ઝોરડામાં ઝાંખો પ્રકાશ હતો. હાથાવાળી ખુરશી ઉપર જર્જરિત મહાત્મા ગાંધી ખેડા હતા. તેમની કમર ઉપર નાનો ખાદીનો ટુકડો વીંટાળેલો હતો. તેમનો વર્ણુ સ્થામ હતો. શરીર દુબળું અને વળેલું હતું, પરંતુ ચહેરા પર દૈવી તેજ હતું. તેમની આંખો તેજસ્વી હતી અને મનનશીલ દેખાતી હતી. રામદાસ તેમની સન્મુખ બે વારને અંતરે જમીન ઉપર ખેડા હતા. નવાઇની વાત તો એ હતી કે તેમના શરીરમાંથી પ્રતિકાર ન થઇ શકે તેવાં દસ્યમાન આકર્ષક કિરણો વહી રહ્યાં હતાં. રામદાસને લાગતું હતું કે તે તેમના તરફ લોહચુંબક નાની સોયને બેચે તેમ કાંઈ શક્તિશાળી બળ વડે ખેંચાઈ રહ્યો હતો. રામદાસથી વધારે વખત ખેંચી શકાયું નહિ—તે ઊભો થયો. પણ સ્થિર રહી શક્યો નહિ. તે મહાત્મા ગાંધી તરફ બેધ્યાનપણામાં ખેંચાયો. તેની ટટાર સ્થિતિ બદલાઈ અને તે કાટખૂણે વળેલ સ્થિતિમાં—તેનું માથું મહાત્મા તરફ નમેલ સ્થિતિમાં—ઊભો રહ્યો. શરીરને મક્કું અટકાવવા તે ખુરશી તરફ ચાલ્યો અને ખુરશીના પાછળના ભાગમાં જઈ સમાધિસ્થ સ્થિતિમાં ઊભો.

[Another dream — There was a hazy light in the room. On an armchair was sitting the

world-renowned Mahatma Gandhi—a short piece of white Khaddar covered his waist. He was dark in colour—lean and bent—but on his face—was the very light of God. His eyes were brilliant—and there was a contemplative look in them. Ramdas was sitting on the floor about two yards in front of him. Wonder of wonders—almost visible rays of irresistible attraction were issuing out of him. Ramdas felt he was being drawn towards him with a powerful force—as though a strong magnet was drawing towards it a tiny needle. Ramdas could sit no longer. He stood up, but could not maintain the posture. He was unconsciously drawn to Mahatma Gandhi. Now his erect posture changed and he stood at an angle—his head leaning towards the Mahatma. To avoid a fall—he moved towards the chair and walked up to the back of the chair—and there he stood—in a state of trance.]

ઉપદેશામૃત

(૧) ઉક્તિઓ

(૧) જીવંતીમાં જે બનાવો બનવાના છે તે બન્યે જ ન્ય છે. બનાવો તરીકે તે સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ હોતા નથી. પરંતુ મનની વૃત્તિ — દષ્ટિકાણુ — તેને સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ બનાવે છે.

(૨) બહારની વસ્તુઓ અને સ્થિતિસંયોગો ક્ષણિક છે. શાશ્વત સુખ કે જેની મનુષ્યો આકાંક્ષા રાખે છે તે, તે આપી શકે તેમ છે જ નહિ. છતાં તેમાંથી સુખ અને શાન્તિ મેળવવા તે પ્રયાસ કરે છે માટે જ તે દુઃખી છે.

(૩) ઘણી વખત આપણે આપણી ખોટી કિંમત આંકી માનીએ છીએ કે આપણે મહાન છીએ; સર્વગુણસંપન્ન છીએ. પરંતુ હૃદય સિવાય બીજા કોઈ મહાન નથી અને સર્વગુણસંપન્ન પણ નથી.

(૪) અહંતા-મમતારહિત મનુષ્ય ગમે તે પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છતાં કર્મ તેને બંધનકર્તા થઈ શકતાં નથી.

(૫) સત્યની ઝાંખી કરવા માટે મનુષ્યે માત્ર એક જ વસ્તુ કરવાની છે અને તે અહંતાનો ત્યાગ છે.

(૬) અહીંયાં તમારું કંઈ નથી એ સત્યને બૂલતા નહિ. બધું—તમારી જાત સહિત—વિશ્વના નાથની માલિકીનું છે. મારું—તારું એ અહંતાનું મુખ્ય લક્ષણ છે.

(૭) સ્વાર્થ એ બધા પાપનું મૂળ છે. તમે આ પાપને બીજામાં, હોય તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં જુઓ છો, જ્યારે તમારા પોતાનામાં તે સંપૂર્ણરીતે ભરેલું હોય છે.

(૮) અહંતાને દૂર કરવાનો ઇશ્વર-ભક્તિ એ એકમાત્ર માર્ગ છે.

(૯) જ્યાં સુધી કર્તાપણનો અહંકાર ગયો નથી ત્યાં સુધી સ્થિતિસંયોગોનું કોઇ પણ પરિવર્તન આપણને સુખી બનાવી શકશે નહિ—શાન્તિ આપી શકશે નહિ. પ્રભુની ઈચ્છા જ દરેક કાર્યમાં કામ કરી રહી છે અને મનુષ્યનું કર્તૃત્વનું અભિમાન મિથ્યા છે. એવો આપણને સાક્ષાત્કાર થયા પછી જ સંયોગોનું કોઇપણ પરિવર્તન આપણને અસર કરી શકશે નહિ.

(૧૦) પ્રેમ, નમ્રતા અને સેવાને તમારા જીવનનો મુદ્રાલેખ બનાવો.

(૧૧) જ્ઞાન એ પાયો છે, કર્મ એ તે ઉપરનું બાંધકામ છે અને ભક્તિ એ તેની ઉપરનો ધુમ્મટ છે. આ ત્રણે મળીને સાક્ષાત્કારનું મંદિર સંપૂર્ણ બનાવે છે.

(૧૨) હર્ષ અને શોક, લાલ અને હાનિ, વિજય અને પરાજય—એ સર્વે મનનાં ઉપજવેલાં છે. સર્વશ્રેષ્ઠ શાશ્વત આનંદ જ એકમાત્ર સત્ય છે.

(૧૩) ઇશ્વર દયાળુ અને પ્રેમાળ છે. અહીંની આપણી દૂંડી અને ક્ષણિક જીંદગીની સાથે સંબંધ ધરાવતા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ-અપ્રાપ્તિ ઉપર અવલંબન રાખીને તેને માપશો નહિ. જીવનનો હેતુ જીંદગી લંઘાવવાનો નથી, પરંતુ આત્માના સાક્ષાત્કારનો છે.

(૧૪) આપણે આપણા શરીરને, ઇશ્વરના હાથમાં તેની ઇચ્છા પ્રમાણેનો ઉપયોગ કરવાના સાધન તરીકે મૂકી દેઈએ. જ્યારે આપણને ભાન થશે કે તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તેનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે આપણે મુક્ત થઈશું. મુક્તિની સ્થિતિ મેળવવાની નથી પરંતુ અનુભવવાની છે.

(૧૫) આ જીંદગી, રોદણાં રોદણે પૂરી કરવાની નથી. બધાને માટે એક સરખી રીતે, જીવન એ એક લડત છે. ખરો લડતવાળો તે છે કે જે ભાવ-અભાવની લાગણી વગર પોતાની લડત લડતે જાય છે અને છતાં મુક્ત અને શાન્ત રહે છે.

(૧૬) જનતામાં જન્માર્દનનાં દર્શન કરી તેની સેવા કરવી, તેનાથી મહાન બીજું ક્ષેત્ર જીવન નથી.

(૧૭) મુક્તિ એ જીંદગીનો હેતુ છે. તે હેતુની સિદ્ધિ માટે બંધનો સ્વીકારવાનાં છે.

(૧૮) મનુષ્યજીવન એ શાશ્વત આનંદના ઉપયોગ માટે છે. તેમ કરવાને બદલે મનુષ્ય, આ જીવનને ચિંતા, ફિકર, શંકા અને ભયથી વ્યાકુળ બનાવી દે તો તે ઈશ્વરે આપેલ, ભાગ્યે જ મળતી, અમૂલ્ય બક્ષિસને વેડે છે.

(૧૯) નિષ્કામ પ્રવૃત્તિ અને આત્માની શાન્તિમાં જેણે આનંદ જોયો છે તેને લાલ-હાનિ, માન-અપમાન કે શ્તુતિ-નિંદાની પરવા હોતી નથી.

(૨૦) પ્રમાદી અને ખેદરકાર મનુષ્ય માટે ઈશ્વરકૃપા નથી, પરંતુ ઉદ્યમી અને ધૈર્યવાન મનુષ્ય માટે જ ઈશ્વરકૃપા છે.

(૨૧) તમારો ગુરુ, ઈશ્વર અને માર્ગદર્શક તમારી અંદર જ છે. તેના સતત સ્મરણ દ્વારા સામર્થ્ય અને શાન્તિ મેળવો.

(૨૨) ઈશ્વરના સતત સ્મરણ અને તેની શરણાગતિથી દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ કેળવી શકાય છે અને દૃઢ ઇચ્છાશક્તિથી મનને વશ કરી શકાય છે તેમ જ શંકા અને ભયથી મુક્ત કરી શકાય છે.

(૨૩) ઈશ્વરસાક્ષાત્કારમાં અંધાર અને વાસનાઓથી ભરપૂર મન જ વિદ્વંસ છે. એટલે મનનો નિગ્રહ અને વાસનાઓનો ક્ષય સાધનાં દર્શન માટે પ્રથમ જરૂરી છે.

(૨૪) સંસાર તો જેવો છે તેવો જ રહેવાનો. તેનું સ્વરૂપ બદલાવવું તે આપણા હાથની વાત નથી. પરંતુ સંસારને જેમો

છે તેવો જ રહેવા દઇ, આપણો પોતાનો તેના પ્રત્યેનો દષ્ટિકોણ બદલાવવો તે આપણા હાથની વાત છે.

(૨૫) શાસ્ત્રોનું અને ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાંચન ગમે તેટલું કરવામાં આવે છતાં તે સત્યનું દર્શન કરાવી શકતું નથી. મનના મળ, વિક્ષેપ અને આવરણ એ ત્રિવિધ દોષો, જે સત્યના દર્શનમાં અંતરાયરૂપ છે, તે દૂર કરવા માટેની સતત સાધના જ આપણને સત્યનું દર્શન કરાવવામાં મદદરૂપ થાય છે.

(૨૬) આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ આપણે માટે બીજો કોઇ કરી શકે નહિ. જેમણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સ્વક્ષાત્કાર કરેલ છે, તેઓ ફક્ત આપણને માર્ગ બતાવી શકે. આ માર્ગે ચાલી ધ્યેયની પ્રાપ્તિ આપણે પોતે જ કરવાની છે.

(૨૭) અત્યારના આપણા સ્થિતિસંયોગો ઇશ્વરે જ નિર્માણ કર્યા છે એટલે તેને માટે બડબડાટ કર્યા વગર સમાધાનપૂર્વક રહેવું. આપણે ઇશ્વરનું સ્મરણ જુલોએ નહિ, તો કોઇપણ સ્થિતિ સંયોગો આપણે માટે ખરાબ નથી.

(૨૮) જપ આપણા મનની શુદ્ધિ કરે છે અને આપણને સત્યનું જ્ઞાન મેળવવાને શક્તિમાન બનાવે છે.

(૨૯) સ્મરણ મનની શુદ્ધિ કરે છે, સત્સંગ સત્ય જ્ઞાન આપે છે અને ગુરુકૃપા આપણે પોતે જ સત્-ચિત્-આનંદસ્વરૂપ છીએ તેનું જ્ઞાન કરાવે છે.

(૩૦) સ્મરણ અને ધ્યાન મનની અને હૃદયની આપણી નબળાઇઓ દૂર કરવા માટે આપણને શક્તિ અને હિંમત આપે છે.

(૩૧) સંન્યાસ કોઇ પાસેથી લઇ શકાતો નથી તેમ કોઇને દઇ શકાતો નથી. સંન્યાસ એ તો ઇશ્વરને અને ઇશ્વરની સેવાને આપણું અને આપણા સર્વસ્વનું સમર્પણ છે. તે એક એવું ઊર્મિનું મોળું છે કે જે આપોઆપ આપણા હૃદયના ગંડાણમાથી ઉદ્ભવ પામે છે.

(૩૨) યાદ રાખો કે અહીં આ દુનિયામાં આપણે એકલા આવ્યા છીએ અને અહીંથી એકલા જ વિદાય લેવાની છે. લક્ષ્મી કે સ્વર્ગનને સાથે લઈને આવ્યા નથી અને જતી તખ્તે પણ સાથે લઈ જઈ શકવાના નથી.

(૩૩) અહીં આપણે હજાર વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવીએ અને જે ઇચ્છીએ તે બધા દુન્યવી પદાર્થો મેળવીએ, છતાં ન્યાંસુધી નાશવંત પદાર્થોમાંથી તૃણાનો નાશ ન થાય ત્યાંસુધી ખરા સુખી થવાના નથી.

(૩૪) બાળકના જેવું નિર્દોષપણું, બધા તરફની શુદ્ધ પ્રેમ-મય સમદૃષ્ટિ અને બધાના હિત માટેની આનંદમય પ્રવૃત્તિ, એ પૂર્ણતાએ પહોંચેલાનાં લક્ષણો છે.

(૩૫) ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખો અને જે જે સંયોગોમાં તે તમોને મૂકે તે તે સંયોગોને સાનુકૂળ બની રહે.

(૩૬) ખરે ભક્ત લાભથી આનંદિત થતો નથી અને હાનિથી દિલગીર થતો નથી. તેને ઇશ્વરમાં એટલી બધી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ હોય છે કે ગમે તેવા સંયોગોમાં ઇશ્વરે તેને મૂકેલ હોય છતાં, તે હમેશાં સંતુષ્ટ જ રહે છે.

(૩૭) સર્વને ચાહવું એ ખરી ભક્તિ છે અને સર્વની સેવા કરવી એ ખરી પૂજા છે.

(૩૮) અહારના સંયોગોના દબાણને લઈને તમારા મનની સમતુલા ગુમાવશો નહિ. સંયોગો વાહ્યાંની પેઠે આવે છે અને જાય છે. તમો દરેક સંયોગોમાં તમારા અચલ અને શાશ્વત સ્વરૂપને દૃઢતાથી વળગી રહેજો.

(૩૯) સત્યનું ચિંતન સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

(૪૦) ઇશ્વરની ઇચ્છા અને તેની શક્તિ સારા વિધ્નના ભાવિનું નિયંત્રણ કરી રહેલ છે. તેને શાન્તિપૂર્વક શરણે થવું એ મનની સમતુલા જાળવવાનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

(૪૧) જે કંઈ થાય તે ભલા માટે જ માનવું.

(૪૨) સંસારી જીવનમાં તમારે ભાગે જે કંઈ ફરજો બળવવાની આવી પડી હોય તેનો ત્યાગ કરશો નહિ. આ બધી ફરજો આનંદથી ઈશ્વરની સેવા સમજીને જ બળવજો.

(૪૩) બધી બાબતોમાં ઈશ્વરની ઇચ્છા જ કામ કરી રહી છે, એ સમજવા માટે તમારે સંપૂર્ણરીતે ઈશ્વરનું શરણ સ્વીકારવું જોઈએ. આમ કર્યા પછી જ તમો બાણશો કે જે કંઈ થાય છે તે તેની ઇચ્છાથી જ થાય છે અને ભલા માટે જ થાય છે.

(૪૪) દરેક સ્થિતિ અને સ્થિતિના ફેરફારો ઈશ્વર તરફથી જ થોજવામાં આવે છે. આપણું ભણું શામાં છે તે, તે બાણ છે તેનો હેતુ આપણને તેના તરફ લઈ જવાનો છે. અને આ હેતુ પાર પાડવા માટે જ તે આપણા જીવનમાં બનતા બધા પ્રસંગો ઉભા કરે છે.

(૪૫) ભગવાનનું સ્થાન ભક્તના હૃદયમાં છે. ભક્તનું હૃદય તે જ તેનું મંદિર છે—નિવાસસ્થાન છે.

(૪૬) ભક્તિ અને પ્રેમ વગરનું જ્ઞાન નીરસ છે. જ્ઞાન માત્ર સારાસારવિવેકબુદ્ધિ આપે છે અને આત્માની અમરતાનું જ્ઞાન કરાવે છે, જ્યારે પ્રેમ જીવનને મધુર બનાવે છે. પ્રેમાનંદ એ પૂર્ણાનંદ છે. તમો અમર છો એ તો સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ છે. પરંતુ પ્રેમ એ સાદાઈ, પવિત્રતા, સ્વાર્પણ, નત્રતા, દયા અને ક્ષમાની સુવાસ છે.

(૪૭) ઈશ્વરના નામમાં માયાનો પડો ચીરીને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરાવવાની શક્તિ છે.

(૪૮) ભક્તિ એ આદિ છે. ભક્તિ એ અંત છે. મધ્યમાં જ્ઞાન આવે છે જે આપણી અમરતાનું અને ઈશ્વર સાથેના તાદાત્મ્યનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે. ભક્તિ જ જ્ઞાન તરફ લઈ જાય.

છે. પરંતુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી પણ જ્ઞાનયુક્ત ભક્તિ ચાલુ રહે છે અને તે આપણને ઇશ્વરનું વિશ્વરૂપ દર્શન કરાવે છે.

(૪૯) ભક્તિ એ જ આદિ છે. ભક્તિ એ જ અંત છે. ભક્તિ એ જ માર્ગ છે અને ભક્તિ એ જ ધ્યેય છે. જ્ઞાન અને કર્મ એ તેના ટેકા છે કે જેના ઉપર ભક્તિનો ધુમ્મટ પાંખવામાં આવેલ છે.

(૫૦) પ્રાપ્ત સ્થિતિસંયોગો માટે બબડાટ કરવો નહિ. સ્થિતિસંયોગોના પરિવર્તનથી ઇશ્વર-સાક્ષાત્કાર થશે તેમ માનવું જૂલ ભરેલું છે.

(૫૧) પ્રારબ્ધવાદ નિરાશાવાદ તરફ લઈ જાય છે. જ્યારે શરણુગતિ આશાવાદ તરફ લઈ જાય છે.

(૫૨) શરણુગતિ અહંત્વના સંપૂર્ણ નાશ પછી જ સિદ્ધ થાય છે. આપણે ઇશ્વરના હાથમાં પૂતળાં છીએ. તે સૂત્રધાર છે, અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર પૂતળાંને તે નચાવે છે.

(૫૩) જે સ્થિતિસંયોગોમાં આપણે છીએ તે જ સ્થિતિ-સંયોગોમાં રહીને આપણે મુક્તિ અને આનંદનું સુખ મેળવી શકીએ તેમ છીએ. ફક્ત મનને ભાવ-અભાવ અને આસક્તિ રહિત કરી, અહંતાનો ત્યાગ કરવાનો છે.

(૫૪) પ્રેમની સિદ્ધિને અર્થે ઇશ્વર જ જુદા જુદા પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરીને આ વિશ્વનાટક ભજવી રહ્યો છે.

(૫૫) ઇશ્વર આપણી કસોટી કરે છે, પરંતુ આપણો ત્યાગ કદી કરતો નથી.

(૫૬) જે બની ગયું છે તેને માટે દુઃખી થવું અને જે નથી બન્યું તેને માટે ચિંતા કરવી નકામી છે.

(૫૭) ભક્ત તે છે કે જે ઇશ્વરનું હમેશાં સ્મરણ કરે છે અને પોતાનાં બધાં કર્મો તેને અર્પણ કરે છે.

(૫૮) આકાશમાં વાદળાંઓ આવે છે અને જાય છે, પરંતુ આકાશ અલિપ્ત રહે છે; તેવી જ રીતે સંસારમાં સુખ અને દુઃખ

આવે છે અને જામ છે, પરંતુ તેનો આપણા અચ્છ, સત્, ચિત્, આનંદ સ્વરૂપને સ્પર્શ થઈ શકતો નથી. તે તો આકાશની જેમ અક્ષિપ્ત જ રહે છે.

(૫૯) જે ઇશ્વરની ઇચ્છાને અધીન થયો છે તે સંતુષ્ટ રહી શકે છે.

(૬૦) જીવનનાં સુખ-દુઃખ ભાસ માત્ર છે, સત્ય નથી. તેનું અસ્તિત્વ માત્ર અજ્ઞાનદશામાં જ છે.

(૬૧) દુઃખ, હાનિ, નિરાશા, નિષ્ફળતા—એ બધાનો અનુભવ આત્માની ઇશ્વર તરફની પ્રગતિમાં મદદરૂપ છે.

(૬૨) બધાં કર્મો ઇશ્વરની શક્તિનાં છે એમ માની, તેને સમર્પણ કરી, ઇશ્વર સાથેનું તાદાત્મ્ય સાધવાથી અજ્ઞાનરૂપી અધિકારનો નાશ થઈ, જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થાય છે.

(૬૩) પુનર્જન્મ તેને માટે છે કે જેણે વ્યક્તિગત ચૈતન્ય અને વિશ્વગત ચૈતન્યના અભેદનો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી. અજ્ઞાન જીવ કે જેની વાસનાનો ક્ષય થયો નથી તેને વાસનાની તૃપ્તિ માટે ફરી જન્મ લેવો પડે છે. જે ક્ષણે તે પોતાની ઇચ્છાને ઇશ્વરેચ્છાને અધીન કરે છે તે જ ક્ષણે તેની વાસનાઓનો ક્ષય થઈ જાય છે અને તે વિશ્વગત ચૈતન્યની સાથે પોતાનું તાદાત્મ્ય અનુભવે છે.

(૬૪) જીવનમાં આવતી મુશ્કેલીઓ આપણા આત્માની સુષુપ્ત શક્તિઓને જાગૃત કરે છે. મુશ્કેલીઓથી આપણું મનોબળ દૃઢ થાય છે; અને તેથી જીવનની લડતમાં અજ્ઞાનરૂપી અધિકાર સાથેના મુકાબલામાં આપણે અભય બનીને લડવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ.

(૬૫) નિરાશા એ આપણને દ્વંદ્વાતીત સ્થિતિમાં દૃઢ કરવાને જ આવે છે. સફળતા અને નિષ્ફળતાની જીવનનાં ક્ષણે ક્ષણે ત્વરિત ગતિએ અદલાતાં જતાં દરયોમાં કંઈ કિંમત નથી. સફળતા અને નિષ્ફળતા તે

માત્ર સૂર્ય આગળથી પસાર થતાં કાળાં ઘોળાં વાદળાં સમ છે. આ વાદળાંઓની, જેમ સૂર્ય ઉપર કંઈ અસર થતી નથી, તેમ સફળતા અને નિષ્ફળતાની, શાશ્વત સત્ય એવા આપણા આત્મા ઉપર કંઈ અસર નથી. તે માત્ર આ દોડ્યા જતા પડછાયાને બેઠને હસે છે.

(૬૬) તમે તમારો ભાગ ભજવો. ઇશ્વર તેનો ભાગ અવશ્ય ભજવશે.

(૬૭) ભક્તિમય જીવન એ કોઈ અવ્યવસ્થિત જીવન નથી, પરંતુ તે ફરજ અને જવાબદારીના ભાનવાળું જીવન છે અને શાન્ત અને આનંદી સ્વભાવ તેનું લક્ષણ છે.

(૬૮) ગૃહસ્થ તરીકેનું જીવન ઇશ્વરસાક્ષાત્કારમાં કદી વિઘ્નરૂપ નથી.

(૬૯) જીંદગીના કડવા પ્રસંગોના અનુભવો પછી જ જીવનની ખરી કિંમત સમજાય છે.

(૭૦) દુઃખ કોઈ બહારના સ્થિતિસંયોગોમાં નથી. પરંતુ આપણા અજ્ઞાન મનની અંદર જ છે.

(૭૧) સમુદ્રમાં ડૂબતા માણસના હાથમાં આવી ગયેલ લાકડાનું પાટિયું જેમ તેને ડૂબવા દેતું નથી, તેમ ઇશ્વરનું નામ પણ એક એવું પાટિયું છે કે જે તેને વળગેલાને ડૂબવા કે મરવા દેતું નથી.

(૭૨) બ્યારે દુઃખ અને શોક તેની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે ત્યારે સમજવું કે મહત્વના ફેરફાર સાથે અને આપણા બધા માટે, નવા અને ઉજ્જવળ ભાવિની શરૂઆત થવાની છે.

(૭૩) પરિવર્તન એ કુદરતનો કાયદો છે એટલે નિત્ય પરિવર્તન પામતા સંસારના બનાવો માટે આશ્ચર્ય પામવા જેવું કે શોક કરવા જેવું કંઈ નથી.

(૭૪) દુઃખ જેવું કંઈ નથી. દુઃખનો અનુભવ થાય છે તેને માટે આપણું રોગી મન જવાબદાર છે. આ રોગ તે માયા અથવા અજ્ઞાનનો રોગ છે. આ રોગને ટાળવાનો, ઇશ્વરનું શ્મરણ એ જ એક માર્ગ છે.

(૭૫) વિશ્વપ્રેમ, એ આખું વિશ્વ અને તેમાં વસતાં પ્રાણીઓ, આપણું કુટુંબ હોય તેવા ભાવનો આપણને અનુભવ કરાવે છે.

(૭૬) હાથી જેવા મોટા થઈને અંકુશના ગોદા ખાવા કરતાં કીડી જેવા નાના થઈને સાકરની મીઠાશ માણવી વધારે સારી છે.

(૭૭) શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે નમ્રતા જરૂરી શરત છે.

(૭૮) દુઃખાનુભવમાંથી જ શક્તિ, હિંમત અને પવિત્રતાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) સાધકોએ પાળવાના નિયમો

સાધક કે જે ઇશ્વરસાક્ષાત્કાર માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે તેણે નીચેના નિયમો ચૂસ્તતાથી પાળવા જોઈએ. આ નિયમો કોઈ બંધન સમજીને પાળવાના નથી, પરંતુ તેના હૃદયમાં અને બહાર સર્વ દિશામાં, સર્વ સ્થળે વ્યાપી રહેલા રામની આજ્ઞાનુસાર તે પાળી રહ્યો છે એમ માનીને પાળવાના છે:—

(૧) પોતાનો આદર્શ રામ છે અને તેની પ્રાપ્તિ પોતાના જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય છે, એટલે તેના સંબંધીની વાતચીત અને વાંચન સિવાય બીજી કોઈ વાત કે વાંચનમાં પ્રવૃત્ત થવું નહિ.

(૨) બપોરે અથવા તો દિવસના ભાગમાં સૂવું નહિ.

(૩) બહુ ઓછું ખોલવું.

(૪) જાગૃતાવસ્થામાં હોય ત્યારે, વાતો અને વાંચનના સમય સિવાયનો બાકીનો બધો સમય રામના નામના જપમાં ગાળવો.

(૫) રાત્રે બહુ જ હળવો ખોરાક લેવો.

(૬) ધ્યાન માત્રને દાખી દેવી.

(૭) વિશ્વને રામની પ્રતિકૃતિરૂપે જોવું. પોતાની દિવ્ય લીલા માટે રામે જ તમામ પ્રાણીઓ તથા પદાર્થોનું રૂપ ધારણ કર્યું છે એમ સમજવું.

(૮) કોઈ દિવસ કોઈની સાથે વિવાહમાં ગતરવું નહિ કે વિતંડાવાદ કરવો નહિ.

(૯) વહેલી સવારના અને સાંજના થોડા કલાકો હમેશાં પ્રાર્થના અને ધ્યાનમાં ગાળવા.

(૧૦) પોતાની વાણી, વિચાર અને કૃત્યો શ્રીરામને અર્પણ કરવાં અને પોતે શરીર, મન, બુદ્ધિ અને આત્મા સહિત તેને શરણે જવું.

(૧૧) પોતાને વ્યક્તિગત મહત્ત્વ આપતી વાતોનો ત્યાગ કરવો.

(૧૨) કોઈની ટીકા કરવી નહિ, તેમ જ ખીજને તેમ કરવામાં ઉત્તેજન આપવું નહિ.

(૧૩) આ બધા નિયમો પોતાને બંધનરૂપ થયા સિવાય પોતે પાળી શકે તે માટે તેણે નિત્ય પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી.

(૧૪) મનની અંદર કોઈ જાતની શંકાને સ્થાન આપવું નહિ.

(૧૫) મનની અંદર ફક્ત શુદ્ધ અને પવિત્ર વિચારોને જ આવવા દેવા. મેલા, અશુદ્ધ, અપવિત્ર વિચારોને કદી અંદર પ્રવેશ કરવા દેવો નહિ.

(૧૬) પોતા સંબંધી કંઈપણ વાતચીત કરવી નહિ.

(૧૭) કોઈપણ વાતની પુનરુક્તિ સામા માણસની માગણી સિવાય અથવા તો અનિવાર્ય જરૂરિયાત સિવાય કરવી નહિ.

(૧૮) કોઈની પાસેથી માનની આશા રાખવી નહિ.

(૧૯) સૌની પ્રત્યે મિત્રતા અને પ્રેમભરી રીતે વર્તવું.

(૨૦) રામનું કોઇપણ ક્ષણે વિસ્મરણ કરવું નહિ.

(૨૧) સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. સ્ત્રી માત્ર તરફ માતૃવત્વ દૃષ્ટિથી અથવા તો પ્રભુનો દિવ્ય શક્તિની પ્રતિકૃતિરૂપે જોવું.

(૨૨) તીખા તમતમતા પદાર્થો ખાવા નહિ. મરી મસાલા વગરનો સાત્ત્વિક ખોરાક લેવો. મુખ્યત્વે દૂધ અને ફળ લેવાં અને જે કંઈ લેવું તે પ્રમાણસર લેવું.

(૨૩) જિંધ પણ પ્રમાણસર લેવી.

(૦૪) દુનિયાદારી માણસનો સંગ ત્યજવો.

(૨૫) પોતાનો વખત મોટે ભાગે એકાન્તમાં ગાળવો.

(૨૬) પોતાની ઇચ્છાને રામની ઇચ્છાને અધીન કરી, અહંભાવનો ત્યાગ કરવો, અને તે રીતે પોતાના રામ સાથેના તાદાત્મ્યનો અનુભવ કરી શાશ્વત શાન્તિ અને સુખની પ્રાપ્તિ કરવી.

(૩) પ્રશ્નોત્તરી.

પ્રત્ને-જીવનનું ધ્યેય શું ?

ઉત્તર-શ્રીરામનો સાક્ષાત્કાર.

પ્ર૦-શરણાગતિ એટલે શું ?

ઉ૦-પ્રભુનો ઇચ્છાને અધીન થવું તેનું નામ શરણાગતિ.

પ્ર૦-આ શરણાગતિ કેમ પ્રાપ્ત થાય ?

ઉ૦-પ્રભુના સતત સ્મરણથી આવી શરણાગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર૦-રામ, એ કોણ છે ?

ઉ૦-રામ, એ પ્રેમ, પ્રકાશ અને આનંદરૂપ છે. તે શાશ્વત સત્ય છે.

પ્ર૦-આપણે તેનાં દર્શન ક્યાં કરી શકીએ ?

ઉ૦-આપણે તેનાં આપણા હૃદયમાં અને આપણી આસપાસ આખા વિશ્વમાં દર્શન કરી શકીએ. પ્રભુ જ વિશ્વરૂપ ધારણ કરીને પ્રકટ થયેલ છે. પરમાત્મા કે જે નિરાકાર, નિર્ગુણ

અને શાશ્વત છે, તેણે જ જગતમાં આપણે જોઈએ છીએ તે બધા વિવિધ પ્રકારનાં રૂપો લીધાં છે. બધાં રૂપોમાં આપણે તે શાશ્વત સત્યનાં જ દર્શન કરીએ.

પ્ર૦—શરણાગતિનું ફળ શું ?

ઉ૦—શરણાગતિ શુદ્ધ, શાશ્વત સુખ આપનારી છે.

પ્ર૦—કેવી રીતે ?

ઉ૦—જ્યારે ભક્ત પોતાની ઇચ્છાને ભગવાનની ઇચ્છાને અધીન કરે છે ત્યારે તે માત્ર સાધનરૂપ બની જાય છે અને તેની જવાબદારી માત્ર ચાલી જાય છે. તેનું વ્યક્તિત્વનું ભાન સમષ્ટિના ભાનમાં ઓસરી જાય છે. પછી તેનાં વાણી, વિચાર અને કાર્ય, બધી શાંકા, ઇચ્છા અને બંધનથી મુક્ત થઈને, આદિ સત્યમાંથી જ ઉદ્ભવે છે અને તે પોતે શાશ્વત આનંદથી ભરપૂર બની રહે છે. પોતે અહંભાવ રહિત હોઈ તેના શબ્દો, વિચારો કે કૃત્યોની તેના ઉપર કંઈ અસર થતી નથી. તે હવે પાપ અને દુઃખથી મુક્ત છે. તે આસક્તિરહિત અને આનંદપૂર્ણ સાક્ષી બનીને જ વિશ્વ અને તેની અંદરના સર્વ કંઈને પ્રભુની દિવ્ય લીલા તરીકે જ જુએ છે.

પ્ર૦—આપણે પ્રભુનાં દર્શન કરી શકીએ ?

ઉ૦—હા. જરૂર તેનાં તેની કૃતિમાં દર્શન કરો. તે બધે ભરપૂર ભરેલો છે. એવી કોઈ પણ જગ્યા નથી કે જ્યાં તે ન હોય જે કંઈ છે તે તેનું સ્વરૂપ જ છે.

પ્ર૦—જો પ્રભુ એક જ હોય તો તે અનેકરૂપે કેમ બાંસે છે ?

ઉ—એક અનેક રૂપો પોતાની દિવ્ય લીલા માટે ધારણ કર્યાં છે.

પ્ર૦—અનેકતા દેખાવાનું કારણ શું છે ?

ઉ૦—સત્વ, રજસ અને તમસ — એ ત્રણ ગુણો અનેકતાનું કારણ છે.

આ માટેના એક યા બીજા ગુણના વધતા ઓછા પ્રમાણને લઈને જ ભિન્નતા દેખાય છે.

પ્ર૦—ઈશ્વરની ઇચ્છાને સંપૂર્ણ રીતે શરણ થયા પછી આ ગુણો સાથેનો સંબંધ કઈ જાતનો હોય છે ?

ઉ૦—ઈશ્વરની સંપૂર્ણ શરણાગતિ સ્વીકાર્યા પછી ભક્ત આ ત્રણે ગુણોથી પર થાય છે. એટલે કે ત્રિગુણાતીત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતે જ સત્યસ્વરૂપ બની જાય છે. સર્વશક્તિમાન ઇશ્વરના હાથમાં ફક્ત તે સાધનરૂપ બની રહે છે. ઇશ્વરી કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવા માટે જ તે પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે. ખરી રીતે જોતાં તે ઇશ્વરાવતાર બની જાય છે.

(૪) પ્રભુ સાથેની પ્રજ્ઞોત્તરી.

—૧—

પ્ર૦—પ્રભુ, તને અમે રામ કહીને બોલાવીએ છીએ. નામ અને રૂપ સાથે જ હસ્તિ ધરાવે છે તો તારું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉ૦—હું નામ રૂપથી રહિત છું. પરંતુ આ સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે તારે મને નામ અને રૂપવાળો માનવાનો છે. આ વિશ્વ એ જ મારું સ્વરૂપ છે.

પ્ર૦—પ્રભુ, તું તો એક છે, જ્યારે આ વિશ્વ વિવિધતાથી ભરેલું છે. લાખો-કરોડો જનનાં રૂપો દેખાય છે. આમ કેમ છે ?

ઉ૦—હું નિરાકાર અને નામ રહિત છું, પરંતુ અનેકરૂપે થવાની મને ઇચ્છા થઈ એટલે મારે વિવિધ રૂપ ધારણ કરવાં પડ્યાં છે; કેમકે તેમ કર્યાં સિવાય અનેકરૂપે થઈ શકાય નહિ.

પ્ર૦—પ્રભુ, તું તો શાશ્વત છે છતાં તારાં સ્વરૂપો કેમ નાશવંત છે ?

ઉ૦—એમ જ હોવું જોઈએ. જ્યારે એક જ સત્ય છે ત્યારે અનેક મિથ્યા હોવાં જ જોઈએ. રૂપ પ્રકટ થાય છે, થોડો સમય રહે છે અને પછી નાશ પામે છે. જન્મ, પરિવર્તન, વૃદ્ધિ અને નાશ એ રૂપોનો ધર્મ છે.

પ્ર૦—પ્રભુ, તમારા સ્વરૂપનો નાશ થયા પછી તમારું અસ્તિત્વ કય રીતે રહી શકે ?

ઉ૦—જેવી રીતે સોનાના દાગીનાને ગાળી નાખવામાં આવે ત્યારે તેના ઘાટનો નાશ થાય છે, પરંતુ સોનું જેમનું તેમ રહે છે અને જેવી રીતે બરફનો કટકો ગરમીને લઈને ઓગળી જાય છે ત્યારે તેનો આકાર જતો રહે છે, પરંતુ જેમાંથી તે બનેલ છે તે પાણીરૂપે તો તે રહે જ છે, તેમ રૂપનો નાશ થવા છતાં પણ મારું અસ્તિત્વ રહે છે.

પ્ર૦—તમને અનેક થવાની કેમ ઇચ્છા થઈ ?

ઉ૦—મને લીલા કરવાની ઇચ્છા થઈ અને લીલા એકથી થઈ શકે નહિ—તેમાં એક કરતાં વધારે જોઈએ—એટલે મેં અનેક રૂપો ધારણ કર્યાં.

પ્ર૦—આ લીલાથી તમને શું લાભ ?

ઉ૦—પરમાનંદની પ્રાપ્તિ.

પ્ર૦—પ્રભુ, આ સંસાર તો દુઃખથી ભરેલો જોવામાં આવે છે, ત્યારે તમે પરમાનંદની પ્રાપ્તિની વાત કઈ રીતે કરો છો ?

ઉ૦—હું જ દુઃખી, સુખી, ક્રુદ્ધ વગેરેનો પાઠ ભજવું છું.

પ્ર૦—દુઃખીનો પાઠ ભજવતાં છતાં દુઃખની અસરથી પર તમે કેમ રહી શકો ?

ઉ૦—પાઠ એ તો દેખાવ માત્ર છે. એ પાત્રને અસર કરી શકે નહિ. નાટકમાં કોઈ પાત્ર રોવાનો પાઠ કરતો હોય છે, ત્યારે ફક્ત રોવાનો ઢોંગ કરતો હોય છે. પરંતુ તેજ વખતે અંદરથી તેનું હૃદય તેની અસરથી મુક્ત હોય છે. એ જ પ્રમાણે બીજી બધી લાગણીઓ અને ઊર્મિઓ માટે સમજવું.

પ્ર૦—આ તમારી લીલા શાની બનેલી છે ?

ઉ૦—તે સત્, રજ્ઞસ્ અને તમસ્- એ ત્રણ ગુણોની બનેલી છે.

પ્ર૦—આ અનેકતાની અંદર ભિન્નતા કેમ દેખાય છે ?

ઉ૦—આ ત્રણ ગુણોનાં ભુદા ભુદા પ્રમાણનાં અસંખ્ય મિશ્રણોથી અનેકતામાં ભિન્નતા માલૂમ પડે છે. આ ત્રણ ગુણોના સમુચ્ચયને પ્રકૃતિ કહે છે.

પ્ર૦—ત્યારે પ્રભુ, તમો પ્રકૃતિથી ભિન્ન છો ?

ઉ૦—પ્રકૃતિ મારે લીધે હરતી ધરાવે છે. પરંતુ હું પ્રકૃતિથી ભિન્ન છું.

પ્ર૦—પ્રકૃતિ શાશ્વત છે ?

ઉ૦—વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ નહિ, પરંતુ સમષ્ટિગત દૃષ્ટિએ તે શાશ્વત છે. તેનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ નથી, પરાવલંબિત અસ્તિત્વ છે. હું જ એક સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ધરાવું છું.

પ્ર૦—જો દુઃખ અને શોક મિથ્યા હોય તો દયા, કરૂણા, દાન પ્રેમ, સત્ય, બલાર્મ, પવિત્રતા વગેરે ગુણોની આ સંસારમાં શી જરૂર છે ?

ઉ૦—સાક્ષી તરીકે આ જગતની લીલા જોવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે, અનેકતામાં એકતાનો સાક્ષાત્કાર કરવાની જરૂર છે. એકતાનો સાક્ષાત્કાર, વિશ્વપ્રેમ, પવિત્રતા, સત્ય, દયા અને દાનથી થઈ શકે છે.

પ્ર૦—આ સાક્ષાત્કાર એ શું છે ?

ઉ૦—આ સાક્ષાત્કાર તમોને આ ચાલી રહેલી ત્રણ ગુણોની લીલાનો આનંદસ્વરૂપ સાક્ષી બનાવી દે છે, અને તેમ થવાથી તમો સુખ-દુઃખ આદિ દ્વંદ્વોમાંથી મુક્ત થાઓ છો અને તેનાથી અલિપ્ત રહી શકો છો. આનું નામ સાક્ષાત્કાર છે. આ સાક્ષાત્કારથી તમો પોતે મારાસ્વરૂપ બની જાઓ છો.

— ૨ —

પ્ર૦—પ્રભુ, કેમ શું છે ?

ઉ૦—મનની વિચારની પ્રવૃત્તિ, જીહ્વાની વાણીની પ્રવૃત્તિ અને

શરીરની કાર્યોની પ્રવૃત્તિ એ કર્મ છે.

પ્ર૦- વિચાર, વાણી અને કાર્યનો અરસપરસ શું સંબંધ છે ?

ઉ૦-કેટલીકવાર વિચાર વિચારરૂપે જ રહે છે, વાણીમાં કે કાર્યમાં પરિણમતો નથી. કેટલીકવાર વિચાર વાણીરૂપે પરિણમે છે અને કાર્યમાં પરિણમતો નથી. કાઈવાર વિચાર વાણી અને કાર્ય બન્નેમાં પરિણમે છે અને કાઈવાર વિચાર સીધો કાર્યમાં પરિણમે છે.

પ્ર૦-કર્મ કેટલી જાતનાં છે ?

ઉ૦-કર્મ બે જાતનાં છે. કામ્ય અને નિષ્કામ.

પ્ર૦-કામ્ય કર્મ એટલે શું ?

ઉ૦-ફળની ઇચ્છા રાખીને કરવામાં આવેલ કર્મ એ કામ્ય કર્મ છે.

પ્ર૦-નિષ્કામ કર્મ એટલે શું ?

ઉ૦-કર્મની ઇચ્છા રાખ્યા વગર કરવામાં આવેલ કર્મ એ નિષ્કામ કર્મ કહેવાય છે.

પ્ર૦-એ બેમાંથી કયું જાતનાં કર્મ કરવા યોગ્ય છે ?

ઉ૦-નિષ્કામ કર્મો કરવા યોગ્ય છે.

પ્ર૦-નિષ્કામ કર્મો શા માટે કરવા યોગ્ય છે ?

ઉ૦-કારણ એ છે કે નિષ્કામ કર્મથી દુઃખ-શોકની પકડમાંથી મુક્ત થઈ શકાય છે.

પ્ર૦-કામ્ય કર્મ શા માટે દુઃખ-શોકનાં કારણ બને છે ?

ઉ૦-તમારાં કર્મનાં જે ફળની તમે ઇચ્છા રાખો છો તે હમેશાં દુઃખ-શોકથી ભરેલાં હોય છે, કેમકે જે જે પદાર્થોની તમે પ્રાપ્તિ ઇચ્છો છો તે બધા પદાર્થો સ્વભાવથી જ નાશવંત છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ન્યાંમુધી તે

કબજમાં રહે છે, ત્યાંસુધીને માટે. પણ તે દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે.

પ્ર૦—ત્યારે મનુષ્યો શા માટે આવા પદાર્થોની પાછળ પડ્યા છે ?
અને શા માટે આવા પદાર્થો મેળવવા માટે જ કર્મો કરી રહ્યા છે ?

ઉ૦—આનું કારણ અજ્ઞાન છે. સત્યાસત્યના વિવેકનો અભાવ છે.

પ્ર૦—ત્યારે સત્ય શું છે ?

ઉ૦—આવા પદાર્થોની પાછળ પડવું એ દુઃખનું મૂળ છે એમ સમજવું એ સત્ય છે.

પ્ર૦—ત્યારે આ અજ્ઞાનનો નાશ કઈ રીતે થાય ?

ઉ૦—તમો આ જીર નથી, પરંતુ તમારા હૃદયમાં બિરાજી રહેલ શાશ્વત, સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી, શાન્તિસ્વરૂપ, આનંદ-સ્વરૂપ અને પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્મા હો, એ સત્યના જ્ઞાનથી આ અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે.

— ટ —

પ્ર૦—પ્રભુ, તમોએ મન, વચન અને કર્મથી તેની આખી જીંદગી તમોને અર્પણ કરી દેવા માટે, રામદાસ પાસે સંન્યાસ લેવ-રાવ્યો છે. તમોએ, તમો જ એકમાત્ર કર્તા હો અને તમારી જ ઇચ્છા સર્વોપરિ છે, એવો રામદાસને સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. છતાં હજી રામદાસનું મન બટકતું હોય તો કાણુ જવાબદાર છે ? પ્રભુ, મનને હજી કેમ બટકવા દો હો ?

ઉ૦—વત્સ, જે કંઈ છે તે હું જ છું. જ્યાં જ્યાં તારું મન જાય છે ત્યાં ત્યાં હું જ છું અને તારું મન મારામાં જ આવીને ઠરે છે.

પ્ર૦—જો એમ જ હોય તો પછી રામદાસને એમ કેમ લાગે છે કે તેનું મન બટકે છે ? તે બતાવે છે કે તું જ સર્વસ્વ હો એ

માન્યતામાં તેનું મન હજી અચલ નથી. નહિ તો તેનું મન ભટકે છે તેવું તેને લાગત જ નહિ. પ્રભુ, તેને આવી શ્રદ્ધામાં હજી નિર્બલ કેમ રાખ્યો છે ?

ઉ૦—વત્સ, જ્યારે તું કહે છે કે મન ભટકે છે, ત્યારે તે શબ્દો દ્વારા જે કંઈ તું સમજી શકતો નથી, તે વ્યક્ત કરવા ગય છે. હું જ દરેક વસ્તુની અંદર અને બહાર વ્યાપી રહેલ છું—વસ્તુતઃ હું જ સર્વ કંઈ છું. બધાં રૂપો મારાં જ છે. બધાં કાર્યો મારાં જ છે. બધા વિચારો મારા જ છે. આમ કેમ ? અને કેવી રીતે ? તે તું સમજી શકીશ નહિ, પરંતુ તે જ એક મહાન સત્ય છે. આ વસ્તુ તું સમજી શકે નહિ, પરંતુ અનુભવી શકે.

પ્ર૦—આ વસ્તુ શા માટે રામદાસ સમજી ન શકે ?

ઉ૦—કેમકે આ વસ્તુ સમજણ શક્તિની—બુદ્ધિની—મર્યાદાની બહારની છે.

પ્ર૦—ત્યારે પ્રભુ, મને સમજાવો કે બુદ્ધિની જરૂર જ શું છે ? અને તેનાં કર્તવ્યો શું છે ?

ઉ૦—વત્સ, બુદ્ધિની જરૂરિયાત, તું કંઈ જાણતો નથી એ જાણવા માટે છે.

પ્ર૦—ત્યારે આ જીવન શું છે ?

ઉ૦—હમેશને માટે યાદ રાખ કે તે એક સ્વપ્ન માત્ર છે. હું, અગોચર, શાશ્વત, નિરાકાર, સનાતન સત્ય છું અને તે જ તું પોતે છો. આ સ્થિતિનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે હું જ એકમાત્ર કર્તા છું અને મેં જ બધાં રૂપો ધારણ કર્યાં છે, એમ તારે માનવાનું છે. ખરી રીતે મને રૂપ નથી કે હું કર્તા નથી.

પ્ર૦—પ્રભુ, ત્યારે તમો શું છો ?

ઉ૦—હું બુદ્ધિથી અગ્રાહ્ય અને વર્ણનાતીત છું. તું પ્રશ્ન પૂછે છે અને હું ઉત્તર આપું છું તે પણ માત્ર સ્વપ્ન જ છે. એ છે જ નહિ. હમેશને માટે એક, એક અને એક જ છે.

—૪—

પ્ર૦—પ્રભુ, તમો કહો છો કે આ જીવન એ સ્વપ્ન છે; તો તેમાં શંકા જેવું લાગે છે, કેમકે વસ્તુઓ સત્ય બાસે છે—ખાસ કરીને દુઃખ અને દર્દ.

ઉ૦—જેમ ઝાંઝવાનું જળ સત્ય જળ જેવું દેખાય છે છતાં તેનું અસ્તિત્વ નથી, તેમ દુઃખ અને દર્દ માત્ર દેખાય છે, તેનું ખરું અસ્તિત્વ નથી.

પ્ર૦—પરંતુ દર્દ અનુભવાય છે. તેને દૂર કરી શકાતું નથી. દર્દથી માનવી ચીસો પાડે છે.

ઉ૦—તેવી જ રીતે સ્વપ્નમાં પણ તમો દર્દ કે ભયને લઈને ચીસો પાડો છો, પરંતુ જાગૃત થયા પછી, આમ કર્યા બદલ તમો તમારી પોતાની જ નજરે મૂર્ખા લાગો છો. સ્વપ્નમાં થયેલ અનુભવ જેટલો મિથ્યા છે તેટલો જ અહીંનો અનુભવ પણ મિથ્યા છે.

પ્ર૦—પરંતુ આ સત્યનો અનુભવ કેમ કરવો ?

ઉ૦—તમો સુખ-દુઃખથી પર છો એવો સીધો સાક્ષાત્કાર કરીને અથવા તો એ સ્થિતિએ પહોંચ્યા પહેલાં તમો દુઃખ-દર્દના સ્પર્શ વગરના આનંદસ્વરૂપ છો એવો સાક્ષાત્કાર કરીને.

પ્ર૦—પછી દર્દનું શું ?

ઉ૦—પછી દર્દ તમોને દર્દ જેવું લાગશે જ નહિ. તે તમોને અસર કરશે નહિ અથવા તો તેમાં શુદ્ધ આનંદનો બાસ થશે.

પ્ર૦—પરંતુ આનો સાક્ષાત્કાર કેમ કરવો ?

ઉ૦—મને શાશ્વત શાન્તિસ્વરૂપ અથવા શાશ્વત આનંદસ્વરૂપ અથવા તો બન્ને સ્વરૂપ સમજી મારું ધ્યાન કરો. આમ કરવાથી તમોને દરેક સ્થિતિસંયોગોમાં શાન્તિ અને આનંદ જ પ્રાપ્ત થશે.

પ્ર૦—શાન્તિ અને આવંદની આ સ્થિતિ કેવી હોય છે ?

ઉ૦—આ દ્વંદ્વાતીત અને ત્રિગુણાતીતની ગ્થિતિ છે અને તેથી જ તે શાશ્વત છે. તેનાં બે સ્વરૂપ છે, અપરોક્ષ અને પરોક્ષ. અપરોક્ષ તે આનંદ અને પરોક્ષ તે શાન્તિ.

પ્ર૦—અપરોક્ષ—આનંદની સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

ઉ૦—આ માયાવી વિશ્વનું અસ્તિત્વ અંશતઃ સ્વીકારવાથી આ આનંદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. મેં લીલા માટે આ વિશ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે અને તમો પણ મારું જ સ્વરૂપ છો એમ તે વખત પૂરતું માનવાનું છે. આમ માનવાથી મારી સાથે અભેદ ચાલુ રાખીને તમો સાક્ષી તરીકે આ વિશ્વનાટક જોઈ શકો છો અને આનંદ મેળવી શકો છો.

પ્ર૦—હવે પરોક્ષ—શાન્તિની સ્થિતિ કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરવી ?

ઉ૦—તમારા મનને સંપૂર્ણ રીતે વિલય કરીને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કેમકે આ સ્થિતિમાં સાક્ષી તરીકે વિશ્વનાટક જોવાનું નથી. તેને માયાવી—મૃગજળ સમાન ગણીને ફેંકી દેવાનું છે. મનની તેમ જ ઇંદ્રિયોની તમામ વૃત્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓને દબાવી દઈને મનને અચલ અને શાશ્વત શાન્તિમાં વિલય કરી શકાય છે.

પ્ર૦—આનંદ અને શાન્તિ—એ બે સ્થિતિમાંથી કઈ ગ્થિતિ ઉત્તમ છે ?

ઉ૦—બન્ને સ્થિતિ એક સરખી સારી છે.

પ્ર૦—તારા આળકે કઈ સ્થિતિ પસંદ કરવી ?

ઉ૦—અધાં મારાં આળકો જ છે. તેઓ શરીરના અસ્તિત્વ સુધી આનંદની સ્થિતિમાં રહી અને શરીરનો નાશ થયે શાન્તિની સ્થિતિમાં સ્થિત થાય.

પ્ર૦—આનંદની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા કઈ રીતે પ્રયાસ કરવો ?

ઉ૦—આ વિશ્વને મારું સ્વરૂપ જ સમજીને સૌથી પ્રથમ મારા માટે તીવ્ર પ્રેમ જનમ્ કરો. પછી આ જ પ્રેમ વિશ્વપ્રેમમાં ફરી જશે; કેમકે વિશ્વ એ હું જ છું. વિશ્વની સાથે—તેની અંદરના દરેક પ્રાણી પદાર્થ સાથે—એકતા અનુભવતા વિચરો. આમ પ્રેમથી વિશ્વ સાથે સંલગ્ન થવાનું પરિણામ આનંદમાં આવશે.

પ્ર૦—શાન્તિની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય ?

ઉ૦—સમાધિસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાથી—મારામાં સંપૂર્ણ રીતે વિલય પામવાથી.

પ્ર૦—બંને સ્થિતિનો અનુભવ મળી શકે ?

ઉ૦—હા. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે આનંદની કે શાન્તિની સ્થિતિમાં રહી શકાય છે.

પ્ર૦—ત્યારે તો આ જગત લીલા અને સ્વપ્ન બંને થયું.

ઉ૦—તે લીલા પણ નથી અને સ્વપ્ન પણ નથી. તે કંઈક જ નથી. એકમાત્ર હું જ છું.

પ્ર૦—ત્યારે તો પ્રભુ, તમો એક કોમડો છો. આ કોમડાનો ઉકેલ શું ?

ઉ૦—ઉકેલમાં માત્ર એટલું જ કહી શકાય કે, “હું એક અજોય રહસ્ય છું.”

પ્ર૦—પ્રભુ, કર્મયોગ શું છે ?

ઉ૦—મન મારામાં રાખીને—મારી સાથે એકાત્મભાવ અનુભવતાં, કાર્યો કરવામાં આવે તે કર્મયોગ છે.

પ્ર૦—કેવી સ્થિતિમાં આવી રીતે કર્મો થઈ શકે ?

ઉ૦—જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી જ આવાં કર્મો સંભવી શકે છે. પછી કર્મો સ્વયંસ્ફુરિત બની જાય છે. દિવ્ય શક્તિ જ તમારામાંથી આ કાર્યો રૂપે વહે છે.

પ્ર૦—આ કર્મોનો પ્રકાર કેવો હોય છે ?

ઉ૦—આ કર્મો સમુદ્રના મહાન મોજાની પેઠે વિશાળ ક્ષેત્રમાં પથ-રાયેલાં હોય છે. તેનો મુખ્ય હેતુ ધિક્કાર, ભેદભાવ અને અધર્મને સ્થાને પ્રેમ, એકતા અને ધર્મની સ્થાપના કરવાનો હોય છે.

પ્ર૦—કર્મયોગની કસોટી શું ?

ઉ૦—સંપૂર્ણ સમત્વ અને લોકકલ્યાણ—એ કર્મયોગની કસોટી છે.

પ્ર૦—આ કર્મો માટે યોગ્યતા કેવી રીતે મેળવવી ?

ઉ૦—તેણે મારી ઇચ્છાને સંપૂર્ણ રીતે અધીન થવું. સમષ્ટિભાનમાં વ્યક્તિત્વનું ભાન ગુમાવી દેવું. આમ થયા પછી તે મારા હાથનું આવાં કાર્યો માટે પસંદ કરેલું એક સાધન બની જાય છે. પછી મારાં મહાન કાર્યો તેની મારફત ઉદ્ગમ પામે છે. તેઓ મહાન વિભૂતિઓ—ઇશ્વરી કાર્ય કરનારા અવતારો એટલે કે વિશ્વના રક્ષકો—બની જાય છે.

પ્ર૦—અહંકાર અથવા તો ‘હું’પણું એ શું છે ?

ઉ૦—પોતાના જુદા વ્યક્તિગત અસ્તિત્વની ખોટી બ્રાન્તિ એ ‘અહં’ છે.

પ્ર૦—આ ‘અહં’ના અસ્તિત્વનું શું કારણ છે ?

ઉ૦—તેનું અસ્તિત્વ અજ્ઞાનને લઇને છે. મેં પોતેજ વિશ્વનાટકને

માટે—લીલાને માટે—આ અજ્ઞાનરૂપી ભુરખો પહેર્યો છે અને એકમાંથી અનેકરૂપે થયો છું. દરેક રૂપમાં આ અજ્ઞાનજન્ય ‘અહ’ને મેં જ પકડી રખાવ્યું છે

પ્ર૦—આ અજ્ઞાનનો શી રીતે નાશ થાય ?

ઉ૦—જ્ઞાનનો ઉદય થયે, મારી કૃપાથી.

પ્ર૦—જ્ઞાન શું છે ?

ઉ૦—બધે એકમાત્ર હું જ છું, હું અદ્વિતીય છું, શાશ્વત સત્ય છું, દરેકના હૃદયમાં બિરાજમાન છું અને હું જ એકમાત્ર કર્તા-કારવતા છું એવો સાક્ષાત્કાર તે જ્ઞાન છે. આવું જ્ઞાન, અજ્ઞાનને ‘અહ’ સાથે નસાડી મૂકે છે. પછી ખાતરી થાય છે કે ભેદભાવ ખોટો છે—દેખાવ માત્ર છે. આ બધાં ભુદાં ભુદાં રૂપો જે અસ્થિર, ક્ષણિક અને નાશ્વરંત છે તે માત્ર શાશ્વત સત્યનું જ પ્રાકટ્ય છે.

પ્ર૦—જગત તરફ જ્ઞાનીની કેવી દષ્ટિ હોય છે ?

ઉ૦—જ્ઞાની સર્વત્ર, સર્વ રૂપમાં મને જ જુએ છે અને કહે છે, “તે તું જ છો. સર્વ કંઈ તું જ છો, પ્રભુ !”

પ્ર૦—ભક્ત કાણુ છે ?

ઉ૦—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, મારામાં જ તક્ષીન રહેતો મનુષ્ય ભક્ત છે.

પ્ર૦—ભક્તની જગત તરફ કેવી દષ્ટિ હોય છે ?

ઉ૦—તે મારાથી નિરાળો રહેવા છતાં મારો સાથે સંતત સંલગ્ન હોય છે. હું તેનામાં રહું છું અને તે મારામાં રહે છે. તે હમેશાં મારું સાન્નિધ્ય ઇચ્છે છે અને મારો પ્રેમપૂર્વક આરાધના કરી બદલામાં મારો અનંત પ્રેમ સંપાદન કરે છે.

પ્ર૦—આમ કરવામાં તેનો હેતુ શો હોય છે ?

ઉં—તેના હેતુ બહુ તરીકેનો સૂક્ષ્મ અહંકાર પોતાનામાં રહેવા દધને. મારા અને તેના પરસ્પરના પ્રેમના મિશ્રણમાંથી શાશ્વત આનંદ મેળવવાનો હોય છે.

પ્ર૦—તે જગતમાં કઈ રીતે વિચરે છે ?

ઉં—તે જગતને મારાડપે જ જુએ છે અને જગતની અંદરના દરેકને એક સરખા પ્રેમથી યાદીને, પ્રેમનો સમુદ્ર બોલો કરે છે અને તેમાં તરતો તરતો શાશ્વત આનંદ મેળવે છે.

પ્ર૦ બહુતનો અહંકાર કેવા પ્રકારનો હોય છે ?

ઉં—આ અહંકાર, બાળકનો માતા પ્રત્યે, સેવકનો સેવ્ય પ્રત્યે, પ્રેમીનો તેના પ્રેમપાત્ર પ્રત્યે અથવા તો મિત્રનો મિત્ર પ્રત્યે જેવો હોય છે, તેવો હોય છે. બહુતનું જીવનધ્યેય ‘પ્રેમ, સેવા અને નમ્રતા’નું હોય છે. તે ઇન્દ્રિયોના ભોગોની ઇચ્છાથી રહિત હોય છે. તે શુદ્ધ, ક્ષમાશીલ, અક્રોધી, શાન્ત, સંતોષી, નિરુપદ્રવી, દયાળુ, સત્યવાદી, નમ્ર અને આનંદી હોય છે.

— ૬ —

પ્ર૦—શરણાગતિ એટલે શું ?

ઉં—ઇશ્વરેચ્છાને બિનશરતી રીતે અને સંપૂર્ણપણે અધીન થવું તે શરણાગતિ છે.

પ્ર૦—આવી શરણાગતિ કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

ઉં—ઇશ્વરની ઇચ્છા જ સાચી છે, તે જ એકમાત્ર સત્ય છે, અને તે જ જગતના તમામ પ્રાણી પદાર્થને ઉત્તેજિત કરે છે, પ્રેરે છે, માર્ગદર્શન કરે છે, દોરે છે અને તેમની મારફત કાર્ય કરે છે; તમારા વિચારો, શબ્દો અને કાર્યો, તમારી અંદર ઓતપ્રોત થઈને રહેલ પ્રભુની દિવ્ય શક્તિના જ વિચારો, શબ્દો અને કાર્યો છે—એમ ખાતરીપૂર્વક હમેશને માટે જાણીને તમે હિતકારક, સદા કાર્યપ્રવૃત્ત, સર્વાચાહક અને સર્વશક્તિ-

માન શાશ્વત શક્તિના સંપૂર્ણ અંકુશ નીચે છે એમ સમજીને.
પ્ર૦—પરંતુ આમ કરતાં શંકાઓ ઊભી થાય છે. તેનું નિવારણ કેમ કરવું ?

ઉ૦—શંકાઓ બતાવે છે કે શરણાગતિ સંપૂર્ણ નથી. શંકાનો ત્યાગ કરવો. દેહભાનથી પર થાઓ એટલે શંકાઓ અદશ્ય થઈ જશે. ચાલતાં, તંદ્રામાં, નિદ્રામાં આ જ સ્થિતિમાં રહો.

પ્ર૦—દેહભાનથી પર કેમ થવાય ?

ઉ૦—તમારા મનને હમેશાં, એક અને અદ્વિતીય, શાશ્વત, નિરાકાર અને એકમાત્ર સત્ય—શ્રીરામમાં સંલગ્ન કરીને.

પ્ર૦—પછી શરીરના હલન ચલન અને કાર્યોનું શું ?

ઉ૦—શરીરનાં હલન ચલન અને કાર્યો, મનથી મુક્ત ગણતરી અને યોજના કર્યા વગર, સ્વયંસ્ફુરિત થયા કરશે. આમ થશે ત્યારે કાર્યો મન ઉપર કોઈ જાતની અસર કરી શકશે નહિ. બંધનયુક્ત મન ઉપરની અસરો જ શંકાઓને સ્થાન આપે છે. મનને શ્રીરામમાં, મુક્તિ, શુદ્ધિ, શાન્તિ અને આનંદ મેળવવા દો.

પ્ર૦—પછી પ્રભતી ઇચ્છા કઈ રીતે કામ કરશે ?

ઉ૦—જ્યારે તમે એકાગ્રતાથી અને પ્રમત્ત સ્થિતિમાં શ્રીરામમાં જ રહો છો ત્યારે તમારાં બધાં કાર્યો સંવાદી જ બને છે અને ઇશ્વરની ઇચ્છા તમારા મારફત કાર્ય કરે છે. હવે તમે ઇશ્વરની ઇચ્છાનો પ્રતિકાર કરતા નથી, પરંતુ તેની સાથે સંવાદી બનો છો. ઇશ્વર પવિત્ર છે, મુક્ત છે, તેથી તમારા વિચારો, જીવદો અને કાર્યો પણ પવિત્ર અને સંવાદી થશે. આમ થાય ત્યારે શરણાગતિ સંપૂર્ણ બને છે.

પ્ર૦—સંપૂર્ણ આત્મસમર્પણ માટે સૌથી વિશેષ જરૂરનું શું છે ?

ઉ૦—શ્રીરામ અને તેની ઇચ્છામાં અચલ શ્રદ્ધા. આનાથી જરા પણ ઓછું નહિ. તેનું શરણ લેહો. ભય, શંકા, ચિંતા અને બધી નબળાઈનો ત્યાગ કરો. તમોએ સર્વશક્તિમાન પ્રભુનો અંકુશ અને માર્ગદર્શન સ્વીકારેલ છે. તેને તમારું. તેની ઇચ્છામાં આવે તે કરવા દો. ‘હું’ અને ‘મારા’નો ત્યાગ કરો. કોઈ યોજના ઘડો નહિ. ભૂત કે ભવિષ્યના કંઈપણને તમારી શાન્તિમાં વિક્ષેપ પહોંચાડવા દો નહિ. શ્રીરામ કર્તા-કારવતા છે અને તમો તેના બાળક અને સેવક છો. તમારા ‘હું’ અને ‘મારા’નું અસ્તિત્વ જ નથી. તે-તે જ સર્વકંઈ છે. તેને અધીન થાવ—શરણે જાવ—તેના ઉપર બધું છોડી દો. હમેશાં ઉત્સાહી, શાન્ત અને આનંદી બનો અને આ જ સ્થિતિમ કાયમ રહે. આ તમારું ધ્યેય છે. તમો હમેશાં શ્રીરામમાં છો અને શ્રીરામ હમેશાં તમારામાં છે. તમો અને તે એક જ છો. આ જ એક સત્ય છે.

ૐ

ૐ

ૐ

પરિશિષ્ટ.

(આ પુસ્તક મુદ્રણાલયમાં હતું તે દરમિયાન પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીજીનું અવસાન થયું અને માર્ચ ૧૯૪૮ ના ‘વિઝન’ના અંકમાં નીચેના મથાળા નીચે અગ્રલેખરૂપે સ્વામીજીની સ્મરણાંજલિ આવી; એટલે તેનો પણ આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરી લેવામાં આવેલ છે.)

મહાત્મા ગાંધી

અખિલ વિશ્વની અનેખી વિભૂતિ—મહાત્મા ગાંધી આપણી વચ્ચેથી ચાલ્યા ગયા છે. આપણે જાણીએ છીએ કે તેઓના માત્ર સ્થૂલ શરીરનો જ નાશ થયો છે, તેમની અંદર રહેલું અમર તત્ત્વ તો આપણી સાથે જ હજી છે અને વર્તમાનના તેમ જ ભવિષ્યની પેઢીના તેમના પ્રશંસકો અને પૂજકોના હૃદયમાં સૈકાઓ સુધી રહેશે. તત્ત્વતઃ મહાત્મા ગાંધી સંત હતા—દેવાંશી પુરુષ હતા. તેમણે વિશ્વભરના તેમના અનુયાયીઓના હૃદયને પ્રભુ પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાન બનાવેલ છે અને તેમને દૈવીપ્રેમ, નીતિ અને સત્યના પંથે દોરેલ છે. તેમનો અહિંસાનો સિદ્ધાંત એ અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ આ પૃથ્વી પરના ચેતન માત્રની સર્વશ્રેષ્ઠ એકતાના સાક્ષાત્કારના પાયા ઉપર રચાયેલા વિશ્વપ્રેમનોજ સિદ્ધાંત છે. માનવજાતનું કલ્યાણ કરવાની તેમની સહૃદય આતુરતાએ, પીડિતો, હરિદ્રનારાયણો અને દલિતો પ્રત્યેની તેમની અનુકંપાએ, કામી હુલ્લડોમાં પરસ્પરના જનમાલનો નિર્દય રીતે નાશ કરવા પ્રવૃત્ત થયેલ જનતામાં શુભ ભાવના, પ્રેમ અને એક્ય સ્થાપવા માટેના તેમના તીવ્ર સ્તહે, હરિજનો—કહેવાતા અસ્પૃશ્યો તરફના અન્યાયને નિર્મૂલ કરવા માંના તેમના અવિશ્રાન્ત શ્રમે તેમને જગતના જૂતકાળના ઇતિહાસમાં સૈકાઓ સુધી શોધ્યા ન જડે તેવા અજોડ માનવજાતના તારણહાર તરીકે પૂરવાર કરેલ છે.

મહાત્મા ગાંધીએ સામાન્યતઃ જગતના અને પ્રધાનતઃ હિન્દના કલ્યાણ માટે અવિશ્રાન્ત પરિશ્રમ ઉઠાવેલ છે. દિવસે દિવસે, વધારે અને વધારે પ્રતીતિ થતી જાય છે કે તેમના સ્થૂલ દેહના નાશ પછી તેમનો અવિનાશી આત્મા દુનિયાને તેની પ્રકૃતિ-જન્ય એકતાના ભાન તરફ વધારે વેગપૂર્વકે જગૃત કરી રહેલ છે. તેમના સ્થૂલ દેહના નાશથી જોકે આખી દુનિયા ઉપર દિલગીરીનું મોઘું ફરી વળ્યું છે, પરંતુ તેણે ખતાવો આપ્યું છે કે તેમનો ઉજ્જવળ આત્મા હજુ દુનિયાના જુદા જુદા ભાગોમાં વસતા લોકોનાં હૃદયોને, આખી માનવજાતના ભાવિનું જે નિયંત્રણ કરી રહેલ છે તે એકમાત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ સત્ય—મહાન પ્રભુ તરફ અંગુલિ-નિર્દેશ કરીને જગૃત કરવા અવિરત પ્રેરણા અર્પી રહ્યો છે અને એપ ચઢાવી રહ્યો છે. તેમના પૃથ્વી પરના અસ્તિત્વકાળમાં મનુષ્યજાતને પ્રભુની વધારે નજદિકે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરતો તેમનો આત્મા, શરીરના ત્યાગ પછી, સૂક્ષ્મ રીતે વિશ્વવપ્ત્યુત્ત્વની સ્થાપના તરફ તેને દોરી રહેલ છે. તેમનો પ્રેમ અને સત્યનો સંદેશો, તેઓ સદેહે હતા ત્યારે જેટલો અસરકારક નીવડતો તેના કરતાં અત્યારે ચડિયાતા પ્રમાણમાં ઝીલાતો અને ઝાંડી અસર નીપજાવતો અનુભવાય છે. યથાર્થરીતે તેમણે પૃથ્વી ઉપર શાન્તિ અને સદ્ભાવની સ્થાપના માટેની મહત્ત્વની આવશ્યકતા તરફ આપણને જગૃત કર્યા છે. મહાત્મા ગાંધીની કક્ષાના આધ્યાત્મિક પ્રતિજ્ઞાસંપન્ન સંતો નાશ પામતા જ નથી. તેમણે આપેલા અનુ-પમ અલિદાનના પરિણામે દુનિયા ઉપરના માનવીના હૃદયમાંથી અસહિષ્ણુતા અને વૈરવૃત્તિ ભુંસાઈ જાઓ અને દુનિયા ઉપર પ્રેમ અને ભ્રાતૃભાવનું સ્થાપન થાઓ કે જેથી સમસ્ત માનવજાત શાન્તિ અને એકતાથી સંપીને સાથે રહી શકે.

આ ઉન્નત અને ઉજ્જવળ આત્માને આપેલ સ્મરણાંજલિ, તેમના ભકિતભાવપૂર્ણ હૃદય અને ધૃશ્વરમાં અખૂટ શ્રદ્ધાનો ઉલ્લેખ

કર્તા સિવાય અપૂર્ણ રહેવાની. રામનામના સતત સ્મરણથી પ્રભુ સાથે સતત સંલગ્ન થઈને તેઓ એક પ્રકાશવાન વિભૂતિ બની ગયા કે જેમણે પોતાનું જીવન જનતાને જનાર્દન સમજી, તેની સેવામાં સમર્પી દીધું. ખરેખર, આત્માને પરમાત્મા સાથે સંલગ્ન કરવા માટે, તેના સર્વશક્તિમાન અને પુણ્યશ્લોક નામનું ઉચ્ચારણ કરી—ગાન કરી, તેનું સતત સ્મરણ કરવા જેવો બીજો એક વધારે સરળ માર્ગ નથી.

[

Mahatma Gandhi.

By Swami Ramdas.

Mahatma Gandhi, the outstanding world figure of the day, has departed from our midst. We know that only the physical part of him has perished, but that his immortal spirit still abides with us and dwells and will dwell always in the hearts of his admirers and devotees of the present generation and also of the coming generations for ages and ages. Essentially Mahatma Gandhi was a saint or God-man. He infused in the hearts of his followers, all over the world, faith in God and led them on the path of divine love, righteousness and truth. His principle of non-violence, is nothing but the principle of universal love based on the realisation of the supremacy of all life on this earth. His deep anxiety for the welfare of humanity, his compassion

towards the sufferers, the poor and the down-trodden, his sustained concern in bringing about goodwill, amity and harmony among people who sought to ruthlessly destroy each other's life and property, as displayed in the communal riots, and his untiring effort for the removal of injustice done to the Harijans or the so-called untouchables, mark him out as a Benefactor of humanity, unparalleled in the history of the world for many centuries past.

Mahatma Gandhi toiled indefatigably for the good of India in particular and the world at large in general. Every day it is becoming more and more evident, after the mortal part of him was confined to the flames, that his imperishable spirit is working with a greater intensity for awakening the world to the consciousness of its inherent unity. While the wave of mourning passes over the world, his ever-glowing spirit seems still to inspire and galvanise the hearts of the people in different parts of the earth to the awareness of the supreme Truth or God—the one great Master that determines the destinies of the human race. By striving to bring humanity nearer God when walking on the earth, he is yet, after leaving it subtly working towards

the formation of a universal brotherhood. His message of love and truth is producing a greater and more far-reaching effect on the minds of people now than when he was alive in the flesh. He has veritably roused us all to the supreme need of the establishment of peace and goodwill on earth and that strife, discord and war must disappear from the face of it. Saints of Mahatma Gandhi's spiritual eminence do not die. As a result of the supreme sacrifice which he made, may hatred and illwill be eradicated from the hearts of men all over the world. May mutual love and friendliness prevail so that the entire humanity live together in harmony and peace.

The above tribute to this exalted and illumined soul cannot be complete without making mention of his predominantly devotional nature and unshakable faith in the name of God. By unbroken communion with the Divine through the practice of Ramnam he became a radiant Vibhuti who dedicated his life for the service of God in Humanity. Verily, there is no easier way of linking the soul with God and beholding Him everywhere—in all beings and creatures—than constantly remembering Him by the utterance or singing of His holy and all-powerful Name.]

